

ТЭРМАПІЛЫ

Літаратурна-мастацкі і беларусазнаўчы часопіс

№ 4-5

Беласток

2001

Змест

3 Ян Чыквін

Бемоль Сяднёва . “У Дубічы штогод прыходзіла вясна”. “Яна ляжала ў забыцці”. “Зноў на магіле бацькоў вясна”. Паўночны пейзаж. “Прагнасьць жыць паўсюль”. Насільшчык амфары

7 Галіна Тварановіч

У вогніве духу паэта

32 Вольга Шынкарэнка

Нязбыўнае. „Паабпал адной сцяжыны”. Праўда. У саборы. Маўклівы крык. “Цікава, за што яшчэ б”

34 Георгій Валкавыцкі

На абмежку

46 Сакрат Яновіч

Дзённікі (1995 – 2000)

64 Алесь Чобат

Чатыры словы пра Сакрата Яновіча

71 Людка Сільнова

Ноч. Вада і жанчына. Эгле. “Габданк”. Духі рускія. Паўночныя Тэрмапілы. Любімы колер. Падары мне меч. Тыя, што знікаюць

76 Радзім Гарэцкі

Браты з Малой Багацькаўкі

162 Адам Міцкевіч

Дарога ў Расію. Пецярбург

172 З сучаснай франкамоўнай бельгійскай паэзіі

Культура

179 Гаанна Мусько

Музычная культура беларускай меншасці ў Польшчы

Літаратуразнаўства

- 189 Людміла Зарэмба**
“Слова...” ў зменлівым сустве
- 204 Арнольд Макмілін**
Беларускі санет у дыяспары
- 214 Генадзь Праневіч**
Ю. Славацкі і беларуская рамантычная традыцыя XIX - пачатку XX стст.
- 224 Уладзімір Лебедзеў**
“Узіраюся ў вечнасць” (шлях М. Гарэцкага да “Скарбаў жыцця”)
- 233 Анатоль Раманчук**
Лірычны пульс паэта. Роздум пра творчасць Алеся Барскага
- 240 Янка Жамойцін**
Літаратурная старонка тыднёвіка „Ніва” (агляд 463—493 нумароў)
- 252 Varia**
- 264 Сярод кніг**
- 276 Хроніка**

Рэдактар
Ян Чыквін

Ян Чыквін

БЕМОЛЬ СЯДНЁВА

1

Восень паліць прастору і час мой гарыць.
На дабранач смерць ужо налівае віно:
Як бы вечар апоўдні папоўз па двары,
Бачыш толькі сябе, а далей – ні душы не відно.

Восень кладзецца гаркотай на сэрца тужліва:
На двары позні Рым пад сінім небам айчыны.

Заўсходні чалавек, красы староннік найзвычайны,
Я чую, як шумяць бярозы родныя санскрытам ратавальным.

2

Ноч у імгле і дзень у тумане –
ліхаманкавы вобраз падзей і мыслення,
пераблытаны лёсы, людзі і звенні
у кроплі жыцця, мне дараванай.

А наводдаль, здаецца, светлае кола быцця.
І па крузе тым светлым там ходзіць
сам Хрыстос – там два сонцы мігцяць.

Я іду ўсяж жыцця нібы злодзей.

* * *

У Дубічы штогод прыходзіла вясна.
Глядзела маці на усход, а бацька спазіраў на захад:
Што ж будзе з намі сёння і што будзе потым ды пасля?
І кожны ўсхліп вясны для іх быў радасна-нярады.

А мы, пакінуўшы ў кутках сваю дзіцячую бяду,
Ляцелі босыя, схапіўшы са стала якую лусту хлеба,
Шчаслівыя, як гусі, з крыкам на ваду,
Ў святлістую купель пад дахам звышагромністага неба.

Нібы вугольчыкі гарачыя, прыроды чуйны голас,
Мы беглі нацянькі і бегла з намі ўсё наўкола.

Штогод у Дубічы зыходзіла цяпло.
І цёплы гул з палёў ішоў да самага парога.
Было адно жыццё паўсюль, і ведала сяло,
Што акрамя жыцця на свеце больш няма нічога.

* * *

Яна ляжала ў забыцці,
І свет з вакна глядзеў на маці,
Як час павольна кропляй капаў,
Быццам вада канчалася у хаце,
І душа цела не хацела сцерагчы.

Ці маці памерлая ўспомніць
Жыццё, што не ведае ўводзін,
І што над ёю акруглае сонца
Ззяла як воблік Гасподзен?

Яна не ўспомніць не можа
Імгненна і прагна пражыты
Палёт свой над спеючым жытам
У трапятанні трывожным.
Успомніць – і станецца кветкай мурожнай.

* * *

Зноў на магіле бацькоў вясна:
на жывой кветцы жывая пчала,
па траве маладой паўзе жук-гаўсяк,
вечны пясок нейк здрадліва нагрэты,
а болей нічога туды, углыб, не відаць.

Яны ж праз надмагільныя партрэты
на неўміручы свет усё яшчэ глядзяць,
і ён глядзіць яшчэ на іх, такіх жывых, дваіх,
стрымаўшы сонца вечнае ў вачах.

О гэта боская формула жыцця,
што не ўмяшчаецца ні ў чалавечы дух,
ні ў логас мудрых кніг!
Можа хоць ім яна азорыцца на міг.

ПАЎНОЧНЫ ПЕЙЗАЖ

Сонца ледзь кругліцца.
Ідзем абы ісці
па неспадзеўных выкрутах дзён
у няведамай напрамнасці.

Табе не матуліцца,
мне – не татуліцца.

З двух бакоў для нас
той самы гарызонт відзён,
падпёрты каменя ілбом.

* * *

Прагнасьць жыць паўсюль. Але дні грукочуць
цяжка, нібы па вясковым бруку
фуры, што вязуць каменне з поля.

Вырвацца адсюль. Аднак душа і хоча і не хоча
слухаць і не слухаць сэрца здрадны грукат,
вольнай быць-не быць у мурах сваёй няволі.

Збегчы – а куды? Здарылася ж жыць на ўзбочыне
шляху дзікіх гусей і бетховенскіх гукаў,
загорнутым толькі ў свае кляновыя далоні.

НАСІЛЬШЧЫК АМФАРЫ

Далёкае дваццатае сталенце!
Яно як сон, якога немагчыма расказаць,
Ці як вада распырская, што з вышыні пральеца
На камень дзікі воляю нябёс.

Яно было жыццём маім. Яго я нёс
Ў сабе, як ў амфары каштоўнае віно
Нясуць, пасудзіну трымаючы за вушы,
Абачліва, каб не надта боўталася там яно.

Шлях доўгі – і ўсё менш пітва у збане,
Ды і само начынне ў трэшчынах маршчын:
Вось, вось сухое дно на дне прагляне;
Але ж ідзеш, нясеш і сябе трымаеш ў змане,
Што не паспее высахнуць яно ўсё і ўцячы,
Што будзе доўгае, яшчэ з віном, вяртанне.

У ВОГНІВЕ ДУХУ ПАЭТА

Адляцеў у вечнасць з зааканскага Глен Кова на пачатку імглістага лютага, ужо новага тысячагоддзя, яшчэ адзін спакутаваны птах з беларускага буслінага выраю. Пакінуў у высокім небе свайго лёсу над роднай краінай, якая “вачыма сінімі” “між Захадам і Ўсходам” прарасла, агністы лёт, магутны размах крылаў...

Сутнасць жа гэтага лёту, сваё жыццёвае крэда Масей Сяднёў дакладна, як відно зараз, выказаў яшчэ ў сакавіку 1985 года, тлумачачы назоў адной са сваіх паэтычных кніг: “Ачышчэньне агнём” азначае ачышчэньне духу, душы праз самую-ж духоўнасць, праз *высокую духоўнасць*, праз чысьціню яе, праз а г н і с т а с ц ь духоўнага пачатку, праз в о г н і в а закладзенай у чалавеку любові, сапраўднай, бескампраміснай, няпрымірнай да скверны любові. Тут адкідаецца вядомае “агнём і мячом”. Тут замілаванасць, закаханасць. Тут тая блакітная вышыня, што над намі, што атуляе нас. Тут споведзь, як ачышчэньне, і слова, як дзеянне”.

Вернасць доўгацярыплівай, міласэрнай любові, што не зайздросіць, не ўзносіцца, не ганарыцца, а ўсё пакрывае з вераю і надзеяй, любові, якую трымаецца чалавечы свет, была пацверджана Масеем Сяднёвым на сцежцы шматпакутнага біблейнага Іова, якую накіравана было прайсці шмат каму, ды нямногім далася вытрымаць знішчальныя, брутальныя іспыты, ацалець і сабраць багаты ўнутраны плён.

Напрыканцы XIX стагоддзя знакаміты Мацей Бурачок у своеасаблівым нацыянальным маніфэсце беларусаў, этапнай прадмове да “Дудкі беларускай” пісаў: “Наша мова для нас святая, бо яна нам ад Бога даная, як і другім добрым людцам... Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі!” О, балючая актуальнасць завету Францішка Багушэвіча... Колькі сіл, часта найлепшых, выдаткавана ўжо ў барацьбе за роднае матчына слова! Тых сіл, што мусілі быць укладзены ў разгортванне найперш унутраных магчымасцей, выяўленне творчай, чалавечай асабовасці. І тым даражэйшы прарыў у “блакітную вышыню” Масея Сяднёва, выразная унікальнасць аўтарскага слова да “Ачышчэння агнём”. Гаворка ідзе, як у выпадку Мацея Бурачка, ужо пра вопратку не душы, а – духу. Сапраўднае мастацтва – вогненная купіна, незгаральная і неапаляльная, агонь, які ачышчае ды не спапяляе. Верш для Сяднёва – акт тварэння новага свету праз няспыннае духоўнае ўзыходжанне. Такое сцвярджэнне Масеем Сяднёвым прыярытэту духоўнага пачатку ў мастацтве слова бачыцца бадай што новай кропкай адліку ў развіцці сучаснай беларускай паэзіі. Так, і ён, Масей Сяднёў – у заўсёдным змаганні за родную мову і яму наймаверна баліць: “Я цэлае сваё жыццё аддаў слову.// Дзеля яго пакутаваў за кратамі.// На алтар слова склаў ахвяры.// І як жа балюча ўсведамляць,// што яно цяпер непатрэбнае. (...)”. Але ж

боль не засланыя даляглядаў, дзе ўладарыць “а г н і с т а с ь ц ь духоўнага пачатку”. Паэт ужо значатку творчага шляху спасцігнуў, што па самым вялікім рахунку – ён свабодны, і ў менскай вязніцы, і на Калыме, бо валодае скарбам, якога не адняць у яго нікому: “І не бойцеся тых, што забіваюць цела, а душу не могуць забіць; а бойцеся больш таго, хто можа і душу, і цела загубіць у геенне” (Евангелле ад Мацвея 10:23). Рагуе “в о г н і в а закладзенай у чалавеку любові”. А прыватнае, рознапланавая канкрэтыка соцыуму набываюць быццёвую значнасць, арганізуюцца ў жывую мастацкую мадэль пры ўмове, калі аўтар шчыры, паслядоўны найперш светапоглядна.

За апошнія дзесяцігоддзе зроблены значныя захавы ў асэнсаванні ролі і месца Масея Сяднёва ў беларускай літаратуры як паэта і празаіка, як асобы, але ж яго багатая творчая спадчына, безумоўна, чакае новых разглядаў, інтэрпрэтацый. Відэавочна, пішуцца ўжо ці будуць неўзабаве напісаны ўспаміны, рэфлексіі пра Масея Сяднёва як чалавека, дарадцу, суразмоўцу, бо за некалькі ягоных адведзін Беларусі сабралася вакол яго значная сябрына, кола верных прыхільнікаў.

Творы Масея Сяднёва, надрукаваныя на пачатку 90-х гадоў у “ЛіМе”, “Полымі”, “Крыніцы” і іншых выданнях, аказаліся нечаканасцю для многіх, а асабіста для мяне – проста ашаламляльным адкрыццём, у прыватнасці верш-прызнанне

Як зачыніліся за мною дзверы
турмы, душой як занямог,
усёй сардэчнай сілай верыць
я стаў, што ёсць на свеце Бог.

Агонь святы, агонь таемны
мне веру ўліў, пазнаць мне дапамог,
што ўсім зямным і ўсім надземным
валодае адвеку толькі Бог.

Няхай прабачыць мне магутны,
што верыць я раней не мог.
О так. Я грэшнік, раб пакутны,
я прад Табою на каленях, Бог.

Карай мяне за ўсе мае хімеры
і дай глядзець на Твой святы парог.
Пазбаў жыцця, а толькі веру
Табе, усемагутны Бог.

Чым, як не сведчаннем абуджанага ўну транага зроку, відушчасці души, якая пераадолела, узнялася над знешняй парадаксальнасцю хрысціянства (сіла – у слабасці, набытак праз страту, “каго люблю, таго караю”...), души, якая знайшла надзейнае апірышча ў суладзі з вечнай, існай субстанцыяй, – быў гэты верш?! І менавіта глыбокі яго сэнс стаўся штуршком, што насмеліў мяне папытацца ў Масея Сяднёва пра суадносіны ў яго творчасці душэўнага і духоўнага...

Убіраўся ў сілу кастрычнік 92-га года і восеньскі вецер разам з аджылым сухім лісцем, зрываў, здавалася, з галін дрэў і самога часу ўсё ілжывае, штучнае, несправядлівае, што засціла доўгія гады беларускія далягяды. Бел-чырвона-белы сцяг і вершнік-пераможца над злом тутэйшым і патубаковым зноў вярталіся на сваё адвечнае месца. Досыць ладная зала Інстытута літаратуры Акадэміі навук Беларусі, што перайшла пазней у валоданне ВАКА, ледзь змясціла, ужо на згасанні караткаватага дня, усіх ахвотных сустрэцца з Масеем Сяднёвым. Прыехаў нават з-пад Урэчча бацька Тацяны Дасаевай, настаўнік-паэт Мікалай Жук, які памятаў Масея Сяднёва яшчэ як студэнта старэйшага за яго курса Педінстытута і ўжо паэта... І вось ён, невысокі, хударлявы чалавек, які зведаў так шмат крыўды нізашто, а застаўся верным роднаму беларускаму слову! І хоць быў гэта ўжо не першы прыезд Масея Сяднёва з Амерыкі на Беларусь, а сустрэча – у шэрагу іншых, кідалася ў вочы, што Сяднёў прыкметна расчулены і хвалюецца. Шчыра прывітаў гасця тадышні дырэктар Інстытута літаратуры акадэмік Віктар Каваленка, выказаліся пра яго творчасць Барыс Сачанка і Лідзія Савік, але ж усім найперш хацелася пачуць самога Масея Сяднёва! А яму, сціпламу, інтэлігентнаму чалавеку, як здзіўленаму такой надзвычайнаю ўвагай да яго асобы, трэ было зрабіць над сабой відавочнае намаганне, каб разгаварыцца, а захопленай аўдыторыі – каб засяродзіцца на істотным, найважным, бо час, адведзены на сустрэчу, прамільгнуў амаль бліскавіцаю. Ды пакінуў па сабе гаючае ўсведамленне, што ў адной з табой часавай прасторы жыве прыгожы сваёй трывушчай душою самадастатковы чалавек. І на прысутнасць яго ў гэтым жорсткім і цудоўным свеце можна абAPERціся ў самыя цяжкія твае ўласныя хвіліны. Хай сабе ён аб гэтым і не ведае. Але ж менавіта такімі людзьмі, як апазнавальнымі арыенцірамі, вызначаецца рух часу...

Пасля гэтай сустрэчы ў Інстытуце літаратуры мне пашчасціла слухаць Масея Ларывонавіча яшчэ на ягонай вечарыне ў Доме літаратара (тут прысутнічалі і ягоныя жонка Вольга Піліпаўна і дачка Ірына), затым бачыць на І з'ездзе Бацькаўшчыны ўлетку 93-га. Аднак пачуццё піетэту, высокай павагі стрымалі мой намер падысці да яго.

І, пэўна, зараз, калі жыццёвая сцежка Масея Сяднёва растала ў далягядах вечнасці, у мяне, як і ў кожнага ўдзячнага чытача, былі б падставы адно для разваг пра ягоную унікальную творчасць. Ды ў самай сярэдзіне сакавіка 94-га года ў маёй паштовай скрынцы раптам аказаўся ліст са Злучаных Штатаў. Ад каго? Не мела я ні знаёмых, ні сяброў у той заакеанскай далі.

Даражэнькая Галіна, – пачынаўся ліст, датаваны 28.02.94, – Вы для мяне – як ускрэслі: гартаю “Вестник белорусского экзархата” (№ 5, 1990) і знаходжу ў ім вершы Галіны Тварановіч, той самай, выбачайце, Галіны Тварановіч, што падчас майго візиту ў Інстытут літаратуры ласкава падаравала мне цыкл сваіх вершаў. Пасьпеўшы на хаду толькі зазірнуць у іх, як расцярушаны, недзе страціў іх, на вялікае маё здзіўленьне і ікадаваньне. І от цяпер, калі прайшло столькі часу ад сустрэчы ў Інстытуце, такая нечаканая і радасная для мяне другая сустрэча з Вамі... у “Вестнику”. Побач сваіх вершаў у ім – Ваш надпіс “Глыбокашаноўнаму Масею Ларывонавічу – дзейснага святла на Шляху” і

адрас, Ваш адрас. Гэтак вось Вы і ўскрэслі для мяне. Вас як бы ня было. А цяпер Вы ёсць. От Вам і “дзеіснае святло”.

Прыгадваю Ваше пытаньне для мяне, на якое я тады ня мог адказаць: яно тычылася майго заветнага ў творстве. Яно было з усіх пытаньняў пытаньнем па сутнасці. Нялёгкаім пытаньнем.

Мне надта спадабаліся Вашыя высокія вершы ў прыгаданым “Вестнику”. Яны наталяюць душу, яны – пошук “засені Крыжа”. Гэта вельмі прыгожа сказана. “Засень” тут – як ахоўнасць, як прыстань, лятуценная краіна.

Прышлеце, калі ласка, болей сваіх вершаў. Яны будуць для мяне спатоляй.

Выбачайце за турботу. З найлепшымі пажадаваннямі

Ваш М. Сяднёў

P.S. “Вестник”, разам з іншымі кнігамі, якія я не мог забраць з сабой, быў дасланы мне толькі цяпер.”

Так пачалася мая перапіска з *с а м і м* Сяднёвым. Вядома, ён ліставаўся шырока, прыязна шмат з кім, што знайшло частковы адбітак найперш у “Масеевай кнізе”. І багаты ягоны эпістальрый, трэба спадзявацца, па меры магчымасцей будзе сістэматызаваны – як адно з непасрэдных сведчанняў няўрымслівага, любімага ў жыццёвую шматстайнасць чалавека, здольнага, як сваім уласным, радавацца знаходцы, поспеху іншага, узбагачацца імі ўнутрана. Здольнасць, на жаль, досыць рэдкая, мабыць, не толькі ў беларусаў, ва ўсе чалавечыя часы...

Апошні ліст, атрыманы мною з Глен Кова, быў датаваны 15.01.01. Заўсёдна раптоўнасць непазбежнага! Масея Сяднёва не стала 5 лютага. Адказаць на ягоны ліст я не паспела. Спазналася. Як хтосьці, пэўна, яшчэ. І адно з першых маіх памкненняў – напісаць пра Масея Сяднёва, каб пазбыцца сваёй віны без віны... Выказаць удзячнасць, ужо ўслед яму, за тое, што ён быў. І ёсць. Тым болей, што, як – да болю – ні дзіўна, адыход Масея Сяднёва стаўся на Беларусі нібыта шэраговай з’явай: куртатая, нават без фотаздымку, толькі сораму варта, інфармацыя ў “Голасе Радзімы” ды і “ЛіМ” адазваўся адно сухой кароткай занатоўкай. Так, на беларускім падворку – зусім іншы, чым у пачатку 90-х, сацыяльна-палітычны час. Са школьных праграм, з гісторыі беларускай літаратуры выкрэсліваюцца імёны і Масея Сяднёва, і Наталлі Арсенневай, і Ларысы Геніюш. Імёны, вернутыя з гонарам, здавалася, назаўсёды. Выкрэсліваюцца надоўга?!

Дык што магу сказаць пра Масея Сяднёва я, што магу дадаць да вобліку пісьменніка, увасобленага ў яго творах, у памяці родных, блізкіх?..

Перада мною – лісты Масея Сяднёва, раскладзеныя па гадах, месяцах. У іх – водбліск настрояў, зацікаўленняў, турбот аўтара на працягу амаль сямі апошніх яго год. І вельмі часта – водгалас якраз маіх праблем, мяне: Масей Ларывонавіч з тых асоб, хто найперш гаворыць пра іншага, а пасля ўжо пра сябе. Мяне падсцерагае выразная небяспека “падсябравання” да вядомага чалавека і сцвярджэння яго коштам сябе самой. І ўсё ж няма ў мяне тут іншага выбару – як ісці ад ліста да ліста прыступкамі гадоў, спадзеючыся ўсё ж дадаць нейкія штрыхі да аблічча аднаго з найадметных птах аў беларускага буслі нага выраю...

У другім лісце, датаваным **5.04.94**, Масей Ларывонавіч пісаў:

Даражэнькая Галіна, Вы надзвычайны чалавек, пішаце, што калі б я і ня адказаў на Ваш ліст, Вы ўсё роўна ня пакрыўдзіліся б на мяне. Вялікае, добрае сэрца ў Вас. А я пакрыўдзіўся б на Вас, каб Вы не адказалі на мой ліст. Хоць не – ішакдаваў бы. Я ж зачачу Вас першым. Хоць зноў – не: на сутнасці Вы зачачлі мяне першай (сваім пытаньнем у Інстытуце). О, як бы я хацеў, каб Вы адказалі на яго самі.

Але досыць уступу. Вялікі дзякуі за прыемны для мяне ліст (усё, што ў ім Вы напісалі пра мяне, прызнаюся, мне надта да душы, толькі часам я пытаюся ў сябе самога: няўжо сапраўды я гэтакі, як Вы пабачылі, успрынялі мяне, няўжо мая сціплая творчасць здольная выклікаць прыхільны водгук, водгук наогул, хоць зрэшты я ніколі нічога ня пісаў з разьлікам на посьпех, ня думаў пра гэта – спавядаўся перад сабою і ўсё (выдзелена мною – Г.Т.)) і за Вашыя ня менш прыемныя, блізкія мне вершы, сярод якіх мне найбольш спадабаліся: (...). У кожным з іх, у кожным з Вашых вершаў тойца значная, часам бяздонна-глыбокая думка, вобраз. Як чытач, я хацеў бы, каб яны былі больш даходлівыя, хоць тая даходлівасць аніяк ня можа быць нейкай самамэтай. Экзистэнцыяльная паэзія, як Ваша, звычайна “недаходлівая”, але яна ўзбагачае нас больш, чымся тая “даходлівая”. Бачаце, я заярэчыў сябе самога. Як, Вы і сказалі, паэзія – рэч элітарная. Цяпер я і ў сябе ня люблю лёгкасці. Галоўнае ж, што Вашыя “радкі прыходзяць аднекуль самі”, значыцца Вы – паэт, Вы самі ў сабе паэт, і ўрэшце няважна, як тыя радкі некім успрымаюцца. У Вас яны прыходзяць “самі”, і гэта запорука таго, што яны натрапяць на свайго, чья душа адгукнецца на іх, пытаньне той “даходлівасці” здымаецца тады наогул. Выбачайце, разьвіў “філасофію”, ледзьве скончыў. Ня зьвяртайце на яе ўвагі: пішэце так, як Вам пішацца. (...) Я рады, што пазнаёміўся з Вамі, што Вы блізкія мне па духу: “издревле сладостный союз поэтов меж собой связует”. (...)

Пішэце больш пра сябе, пра літаратурныя навіны, калі Вы выдасьце сваю паэтычную кнігу? (...)

Чакаю ад Вас ліста і новых вершаў

Ваш М. Сяднёў

Не магу абысці тут высновы Андрэя Федарэнкі, стаўшыя вынікам міжвольнага ягонага супастаўлення, параўнання лёсаў Максіма Танка і Масея Сяднёва. Якраз у той час, калі выйшаў нумар “Полымя”, у якім пачалі друкаваць дзённікі Максіма Танка, пісьменнік рыхтаваў матэрыял пра Масея Сяднёва для 29-га нумара “Крыніцы”. “Агульнае знайшоў, – пісаў Андрэй Федарэнка, – адно: іхнія творы нагадваюць таленавітыя справаздачи (перад людзьмі? перад Богам?). І разам з тым – якая істотная розніца паміж двума гэтымі творцамі! Нібы два полюсы глобуса.

У аднаго – шчаслівы, літасны лёс (пры ўсіх бедах, якія, у прынцыпе, выпадаюць на долю кожнага смяротнага): слава пры жыцці, мноства самых розных званняў і ўзнагарод, у тым ліку і званне народнага паэта, магчымасць жыць і працаваць на Радзіме, спакойнае сумленне, цалкам суладнае з тагачаснай палітычнай атмасфераю.

У другога – толькі зберажоныя Жыццё і Воля”.

Ды магчымаць споведзі праз творчасць – найперш перад Богам, бо натуральны стымул быць пачутым, зразумелым, прызнаным у Масея Сяднёва быў гвалтоўна адабраны ў кастрычніку 1936 года, калі НКУС арыштавала яго па абвінавачванні ў прыналежнасці да “нацдэмаўшчыны”. А г н і с т а с ц ь духоўнага пачатку выпаліла крыўду, падпарадкавала сабе тугу, узняла над абывакавасцю чужой краіны. Масей Сяднёў супрацьпаставіў варожасці свайго часу глыбокую духоўную павязь з сутнасным, з тым, што дадзена ўсяму чалавецтву навывраст. Невыпадкова, як дакладна адзначыў Ян Чыквін у кнізе “Далёкія і блізкія”, у адрозненне, напрыклад, ад Наталлі Арсенневай ці Алеся Салаўя, “якія на чужым кантыненте амаль раптоўна замоўклі, большасць ягоных (Масея Сяднёва – Г.Т.) лепшых твораў напісана ў Злучаных Штатах Амерыкі”. Звыш таго, творчасць яго развівалася “пад знакам крэшчэнда – паступовага ўзмацнення гуку, голасу”.

На пачатку лета 94-га года “Бацькаўшчына” разам са Скарынаўскім цэнтрам праводзіла канферэнцыю, прысвечаную шматлікім беларускім праблемам. Прымаў удзел у ёй і Масей Сяднёў. Як аказалася, гэта было, на жаль, апошняе наведванне паэтам Беларусі. Наша ж ліставанне падмацавалася радаснай, прынамсі для мне, сустрэчай, стымулам да далейшага сумоўя.

У пісьме, датаваным **27.07.94**, Масей Ларывонавіч з уласцівай яму ўвагаю да суразмоўцы пісаў:

З Вашага ліста і з далучаных да яго вершаў адчуў Вас неjak глыбей – і як чалавека і як паэта, хоць у Вашай асобе гэта спалучылася ў вадно, і няма тут розніцы паміж адным і другім. (...) Учытаўся ў Вашыя вершы і радасна ўзбагаціўся. Вініую Вас! Вам трэба кніга (...) Прыгожая, цікавая назва для зборніка “Ускраек тысячагоддзя”.

За добрыя словы пра мой верш застануся ў Вас назаўсёды вінаватым. Па сутнасці Ваш ліст стаўся тым прыгожым лістом, якога я прасіў у сваім папярэднім пасланьні (спадзяюся, Вы яго атрымалі, тое пасланьне-ліст выслаў Вам за два ці тры дні перад Вашым лістом). Але просьба мая напісаць прыгожы ліст застаецца ў сіле. Ня меншая просьба прыслаць яшчэ сваіх вершаў. Яны “лагодзяць” маю душу.

(...) Як выйшлі Вашыя чарніцы – смачныя? (...) Чакаю Вашага прыходу ў маю самотную кельню.

Ваш М. Сяднёў

Гэтая згадка пра чарніцы нечакана як кранулася нейкіх струн у маёй душы ды адгукнулася вершам, прысвечаным Масею Сяднёву. І ў лісце ад **19.08.94** ён між іншым заўважыў:

Вобраз Сонца, вобраз Чарніц – у Вас нат філасофіяй, нявымушанай, жывой, нейкай прыгожай пуантай: “Маё сонца бавіць кароткую летнюю ноч толькі ў верасах над Дараганавам” (я ўлюбіўся ўжо ў Ваше Дараганова, гэта й добрая назва для зборніка), “Чарніцамі з ягаднікаў маленства хацела б Вас пачаставаць”. О, які гэта прыгожы, вабны пачастунак! Шчыра дзякую. (...)

Хацеў бы спадзявацца, што Вашае знаёмая знайшла “Масееву кнігу”, у мяне за яе трывога – могуць, чаго добрага, ня даць і на продаж. Але я хачу скончыць

гэты ліст на аптымістычнай ноце і пажадаць Вам усяго самага-самага найлепшага. Ваш М. Сяднёў.

“Масееву кнігу” на продаж далі, паспела яна выйсці ў спрыяльны яшчэ час (1994 год), як і “Пагушаныя зоры” за два гады ў той жа “Мастацкай літаратуры”. Ды хваляванне за яе лёс было цалкам зразумелае. Гэтай кнігаю (успаміны, старонкі з дзённіка, эсэ, пераклады, эпісталаграфіі) Масей Сяднёў як бы падводзіў вынікі свайго чалавечага веку. “У тваіх руках, паважаны чытач, “Масеева кніга”, створаная з агледзін крыжовай дарогі майго чалавечага лёсу, з назіранняў за літаратурным працэсам на далёкай Бацькаўшчыне, з тужлівых пачуццяў вяртання праз дзесяцігоддзі... (...) Ствараючы “Масееву кнігу”, аўтар песціў думку, што ёю зацікавіцца хтось на далёкай Радзіме”, – тлумачыў пісьменнік чытачу сваю задуму, ці не першую спробу, магчымасць звярнуцца да суайчыннікаў напраму, непасрэдна.

Доўгія гады Масей Ларывонавіч як творчая асоба быў несправядліва абдзелены ўвагаю. Захаваць душу сваю непашкоджанай ў горне гэтага іспыту ўдаецца далёка не кожнаму. Масею Сяднёву ўдалося. Здзіўляе яго здольнасць радавацца радасцю другога, здольнасць бачыць істотнае там, дзе яно існуе яшчэ ў патэнцыяле, “эмбрыёне”. Так, **19.09.94** ён пісаў мне:

Ваш ліст – гэта як цэлая кніга, з яго маг бы паўстаць геніяльны твор у ключы экзистэнцыяльнай літаратуры. Тая экзистэнцыя тут выявілася ў поўнай меры, дармо што толькі ў наасобных момантах. Бо ж зыходным пунктам экзистэнцыі, экзистэнцыялізму, у розных яго праявах, зьяўляецца ўсё ж наша тое ці іншае дачыненне да Творцы. Благачэсьцівы чалавек, усюды за Габрыелем Марселем, будзе сьцьвярджаць: “Не я думаю, а тое, што ва мне, думае”, ці можа лепш: “Не я думаю, а думае тое, што ва мне”.

Вось жа Вашым пяром пішаце ня Вы, а тое Нешта, што ў Вас, што знаходзіцца ў Вас, тое, што зьяўляецца Вашай сутнасцю. Вашы дзённікі – гэта тэўна ж споведзь, ачышчэнне і нат, як Вы пішаце, выратаваньне, палёгка. А што тычыцца майго выказвання аб дзённіку, дык гэта хутчэй бравада, поза. Мне падабаецца Вашае азначэнне дзённіка: “Душа сама з сабою гаворыць”. Зноў жа “Не я думаю, гавару, а гаворыць тое, што ва мне”. (...)

Прыемна мне, што Вы ўспрымаеце “Масееву кнігу” як я хацеў, каб яна ўспрымалася.

(...) Напісаў Чыквіну ліст і выслаў яму сваю кнігу з надпісам: “Яну Чыквіну, сапраўднаму паэту сярод безлічч паэтаў”. Ці атрымае?

Мы, мужчыны, ня ведаем жанчын. Яны нас ведаць – уга як! – лепш.

Цікавая думка Яна адносна паэтаў-эмігрантаў – яна новая, ламае традыцыйнае стаўленне да Арсеньневай.

І добра, што Вы ня маеце “пачуцця дыстанцыі”. Гэта ж па-чалавечы, чаго баяцца блізіні? Яе ж нам, людзям, якраз і не хапае.

Самага-самага М.Сяднёў

22.10.94

Даражэнькая Галіна!

Ведаю, чакаеце ад мяне пісьма, а я ўсё маўчу, ня пішу. А можа й не чакаеце, пішаце сваю планавую, і ўсіх, у тым ліку і мяне, выкінулі з галавы, а мо” і з сэрца. Хоць не – адчуў, як у чацьвер, б кастрычніка, Вы звьярталіся да мяне ў думках, значыцца, у Вашым прыгожым сэрцы ўсё ж я застаюся. Ці так? (...)

А тое, што марудзіў з аджазам, прашу мне прабачыць. Быў я не то што нечым заняты, а тое, што нялёгка часамі быць з самім сабою. Лісты ўсе Вашыя я атрымаў, свае санеты таксама і – Божа мой! – кляновыя, сьвяжукія лісьцікі, пэўна з Вашага Дараганава. У такой надзвычайнай аправе, у “Фотакампазіцыі”! Гэтыя лісьцікі... не магу налюбавацца імі. З Дараганава ў Амэрыку! І ў такой чысьціні, ну – первазданныя! Жывыя! Гэтыя лісьцікі – як Ваша крылатая душа, што сюды заляцела. Надзвычайнае гэтае Ваше пасланьне. Шчыра дзякую. Гэта нешта накітал талісману. Але досыць! Залішняй паэтызацыяй можна нат сапсаваць рэчы. (...) Цікава, Вы Томаса Мана чыталі на-руску, ці мо’ і на-нямецку? Вы трошкі ведаеце нямецкую мову? Вучылі яе? Я люблю яе і біўся над ёю нямала, але ўсё роўна не апанаваў ёю, як належылася б. Як і Вы, хацеў бы трошкі ведаць французскую, ды ўжо на яе няма змогі.

Рады я, што Вы бралі ўдзел у канферэнцыі-сэмінары, прысвечаным Кірылу і Мяфодзію, а праблема перакладу рэлігійных тэкстаў, дык вельмі надзённая, ёю цікаўлюся аддаўна і ахвотна прыняў бы запрашэньне на наступную канферэнцыю. (...)

(...) Меў ліст ад Яна, і перад тым, як узяцца за пісьмо Вам, напісаў яму, цэлы месяц праляжала Янава пісьмо ў мяне і трэба было заглядзіць сваю віну як найхутчэй. Ён усё чакае майго прыезду да яго і калі-небудзь трэба ж завітаць да яго.

З найлепшымі прывітаньнямі-пажаданьнямі –
Вааш М. Сяднёў ці было б лепш – Масей

Студзеньскі ліст (ад **16.01.95**) Масея Ларывонавіча, перш чым патрапіць у маю паштовую скрынку і стацца мне нечаканасцю, вандраваў у прасторы (недзе вылежваўся, вычытваўся) амаль два месяцы. Між тым сам адпраўшчык вызначыў яго як “ліст-сюрпрыз”:

Даражэнькая Галіна, перачытаў некалькі разоў Ваш філасофскі ліст, хацеў спасцігнуць Вашу, як Вы кажаце, “слабенькую філасофію”. Але Вас нельга спасцігнуць разумова, інтэлектуальна, Вас можна толькі вычуць. Як Вы і самі зазначылі (і правільна зазначылі), “рацыянальныя, інтэлектуальныя вопыты над душой... – тупік, калі не разбурэнне”. Дык я Вас вычываю і праз гэта спасцігаю Вас. Вы ўся ў пачуцьцях, у вычываньнях, і Вы не змаглі б выказаць рацыянальна тое, што Вам напылае, Вам удаецца гэта зрабіць толькі паэтычна, пры дапамозе Паэзіі, хоць і не заўсёды. “Не заўсёды”? Заўсёды паэт не адбываецца і ў гэтым, калі хочаце, можа ягоная трагедыя. Але зноў жа “мысль изреченная есть ложь”. Значыцца, сапраўднае, ня “ложь”, ёсць толькі вычываньне. (Я тут, як бачыце, таксама “завярнуў слабенькую філасофію”). Ну дык мы і квіты. Не палезем болей у філасофію, будзем заставацца ў пачуцьцях, вычываньнях.

(...) Як Вы ўжо маеце да мяне такі давер (...), Галіначка, тут ужо мы пярэйдзем на “Ты”. Добра? Не саромся, толькі на “Ты”! Мы ж ужо адчулі

“суладдзе”, Твая ўвага і чуласць саграюць мяне, зварот на “Вы” ўжо адпадае, нашыя дачыненні мусяць быць (і яны ўжо ёсць) нявымушанымі, свабоднымі.

Чакаю ад Цябе хутка ліста – Масей

1.03.95

Даражэнькая Галіна,

Відаць, Вы майго папярэдняга ліста не атрымалі. Дык мо нават і добра – то быў ліст-сюрпрыз. У ім я асьмеліўся (настолькі ўжо зрадніўся з Вамі!) зьвярнуцца да Вас на “ты”, прапанаваў абраць (для нас абайх) гэтую больш непасрэдную форму. “Асмеліўся”, ды па часе, калі ўжо ліст пайшоў, каляўся: мой сюрпрыз можа разбурыць ўсталяваныя ўжо між намі блізкія дачыненні. Доўга ад Вас ня было ліста, дык я ўжо й падумаў было, што я ашарашыў Вас тым сюрпрызам, таму Вы і маўчыце, раздумваеце, што рабіць з гэтым “ты”.

Ды надыйшоў Ваш ліст і мне стала ясна – майго “сюрпрызу” Вы не атрымалі. Дык што мы будзем рабіць з ім?

У сваё 40-годдзе – праз Споведзь і Прычасце, праз размову са мною – Вы выратавалі мяне, выратавалі сваёю думкай-малітвай, што дайшла да мяне ў момант, калі я, можна сказаць... канчаўся: здавала сэрца. Прабыў у шпіталі 5 дзён. Цяпер у хаце. І ўжо я той самы. Гэтак думаю.

Ды мне ўжо час прывітаць Вас – а ічыра а душэўна – з Вашым, такім багатым і нейкім своеасаблівым, 40-годдзем. Вы ў сваім зеніце. (...)

Вы мне – як духоўніца: спавядаюся перад Вамі, але сёння – далёка няпоўна: ня прыгадаў, што наўзверху і жонка нагу зламала. Ну, ці ж гэта можна на гэтым ліст канчаць? Асьвяціце сваёй сьвятлінёю!

Ваш Масей

(на палях ліста: “Склаў новую кнігу, “Спавядальную кнігу”)

Колькі ж разоў знясіленае сэрца гэтага мужа чалавека збіралася спыніцца назаўсёды... І як хацелася, каб доўжыўся бясконца ягоны мудры век...

У лісце ад **9.04.95** Масей Ларывонавіч пісаў: “Не перабольшвайце маіх здольнасьцяў, маёй “маштабнасьці”. Я чуюся часам такім маленькім, мізэрным, ніякім, што хоць крычы “ратуй”. І тады мне, як і Вам, думаю, хочацца не каго-небудзь моцнага, а такога-ж слабога, як і сам, каб адчуць “суладдзе” і праз яго ўцешыцца і стацца моцным”, – між тым, прызнанне ў сваёй слабасці – кампетэнцыя моцных, шчырасць чалавека, які ў заўсёдным узыходжанні, у вычуванні сутнасці зямнога універсума і свайго месца, сэнсу ў ім. Сухі стан богапакінутасці, як страчанасці сваёй у свеце, звычайна сігналізуе аб тым, што чакаецца ад чалавека, каб ён зрабіў чарговае намаганне над сабою. Паньласць, адоленая знутры цярпеннем, пераўтвараецца ў сваю супрацьлегласць, якою рассоўваюцца межы магчымасцей...

На маё пытанне пра “Спавядальную кнігу” Масей Ларывонавіч у тым жа лісце адказаў: “Назва “Спавядальная кніга” мне не падабаецца – гэта банальная ўжо. Хутчэй назаву ўжо яе “Грэшняй кнігай”. У ёй палавіна старога, палавіна новага і ў ёй бадай няма таго, пра што Вы гаворыце – нечага глыбіннага. Хутчэй гэта паўтор сябе. За выключэннем “Дзёньніка” – я баюся яго, як і некаторых артыкулаў. У кнізе раздзелы: “Сьвятло і змрок”, “Дзве паэмы”,

“Ускрослыя”, “Саньты”, “Пераклады”, “Сучаснасць”, “Лісты”, “Жартлівыя вершы. Пасланні”, “Эпілог”.

Ці пабачыць свет гэтая кніга Масея Сяднёва? Па структуры яна нагадвае “Масееву кнігу” – той літаратурны жанр, які, здаецца, найбольш адпавядае запатрабаванням нашага мітуслівага часу. Пэўна, калі аўтарам такой кнігі – асоба з немітуслівай вопытнасцю, павагаю і любоўю да чалавека, здольнасцю разумець і прабачаць. Тым часам на нашым чалавечым падворку дзіўная эпоха, у якую перавага аддаецца штучным інтэлекту, харчу, вопратцы, а частку і штучным эмоцыям, ідэям. Таму глытком свежага паветра – твор сучасніка, не зроблены, а выдыхнуты новы свет...

У майскім лісце Масей Ларывонавіч выказваў трывогу за “Рамана Корзюка”: “... баюся, што перарвуць яго і заканчэньня ня будзе, якое мусіла б быць у 4-тым нумары “Польмя””, а таксама з сумам канстатаваў: “Мая “Грэшная кніга” ляжыць бяз ніякага руху”. На мой аповяд пра літаратурнае жыццё ў Мінску на пачатку ліпеня адазваўся: “Рады, што міла прайшоў вечар Мацяш і Эльке Эрб. Як хацеў бы быць я на гэтым вечары!” І зноў пра свой раман “Раман Корзюк”: “Прабач, што не пісаў Табе раней пра “Корзюка”. Колькі чаго я перажыў за Яго! І што ты скажаш пра Яго?” Гаворка зайшла і пра Анатоля Кудраўца: “О, “Сачыненне на вольную тэму” цудоўная рэч! (Ліста ад аўтара гэтага твору яшчэ не атрымаў)”. І далей Масей Ларывонавіч працягваў:

Пішу і пішу, а пра тое, чаму так доўга не адказваў на Твае два лісты, усё маўчу. Перш за ўсё выбачай, а чаму, дык пра гэта ня лёгка сказаць, усё тут было: і поўная рашчараванасць усім, у тым ліку беларускім пытаннем, і няспынны роздум над самім сабой, над сваім прызначэннем, над загадкай, набліжэннем свайго сыходу і недамаганьне, і цяга да нечага нязвычайнага, прыгожага, жаданьне апынуцца ў нейкіх ідэальных абставінах, дзе я мог бы быць заварожаным сьвятлом, музыкай, чароўнымі ў танцы... жанчынамі, іхнай дабрынёй, іхнай спагаднасцяй (...)
Жаночае, вечна жаночае стаўляецца ў мяне над усім. Яно няздзейсненае. (...)

Ня ведаю, што рабіць з сваёй кнігай, усё не магу назваць яе, яна “шкодная”, і нашы “адраджэнцы” няўзлюбляць яе

Пра што яшчэ табе напісаць? Пра сябе самога ўжо досыць, але я й магу пісаць толькі пра... сябе. Страшэнная абмежаванасць!

“Атрымаў Твае ксэраксы – і свайго артыкулу, і Скоблавай рэцэнзіі, – адзначаў у лісце ад **31.07.95** Масей Ларывонавіч. – “Размашысты” ён дужа, а ў дачыненні да Яна – недалікатны, дробязны. Цешыцца, што “злавіў” і паэта і рэцэнзента. Нічога агульнага паміж вобразамі Чыквіна і Хлебнікава! Вобраз “крылышканья” у Чыквіна куды глыбейшы, ніякай аналогіі з Хлебнікавым! Толькі хіба сам тэрмін. Дык гэта ж абсалютна нічагусенькі ня значыць. (...)

Замучыла спякота – 100°. Няма ратунку. Хаджу на затоку – плаваю паўгадзіны і назад у хату. Раблю раницай практыкаваньні (цэлую гадзіну) – гэтак лячу сваё сэрца (...)

І пасярод гэтай спякоты – амаль двухмесячнае маўчанне, паўза, якая не магла не ўстрывожыць. Ды нарэшце Масей Ларывонавіч адгукнуўся (ліст ад **21.09.95**):

Ты чакала ад мяне ліста, а я ўсё ня пісаў: змагаўся сам з сабою – лінія фронту праходзіла паміж гэтым бокам і тым. Зрэшты, такая лінія ішла праз усё маё жыццё. Але ўсё-такі я заставаўся пераможцам. Гэтым разам таксама. У гэтым змаганні памагла мне Багародзіца. (...) Шчыра дзякую за прыгожыя кветкі і добрыя словы – яны ўпрыгожылі мой дзень народзінаў. (...)

Твая думка, прапанова скласці кніжачку з маіх “рэлігійных” вершаў цікавая і я возьмуся за гэта ахвотна. Ніякіх аўтарскіх правоў, нікага ганарару! (...)

Другога лістапада Масей Ларывонавіч у адказ на мой неспакой аб яго здароўі пісаў: “Каб я сябе аберагаў, кажаш. Усё жыццё аберагаў сябе, спрацоўваў інстынкт самазахавання. Не, я маю на ўвазе ня толькі Калыму. Але інстынкт самазахавання слабее і мне ня хапае надтрымкі ў выглядзе, перш за ўсё зразумення і хоць трошкі любові, няшчытны. Гэта тое, што ўсім нам патрэбна, але я адчуваю нібы большую ў гэтым патрэбу, хоць на самай справе ня маю і мінімуму таго ўсяго”. Прагаворвала, мабыць, туга па няспраўджаным – вынік распалавіненага ў маладыя гады лёсу, мус, неабходнасць зноў пачынаць галоўнае на новым жыццёвым загоне...

Жыў-жыў, не памёр і цябе не забыў, – адгукаўся Масей Ларывонавіч **14.02.96**, – адклаў усё, каб напісаць Табе маіх некалькі самых цёплых радкоў (...).

У мяне нечаканая навіна – напісала ліст Дуся, ад якой у мяне сын (яна фігуруе ў маім рамане “І той дзень надыйшоў”). Хворая. Прасіла лекаў. Паслаў. Атрымала. Яна ў Гомелі. Гэта выбіла мяне трохі з раўнавагі, але цудоўна. (...) Мо ўжо ёсць новыя аформленыя мелодыі? Прышлі.

Можна толькі здагадвацца, якая бура пачуццяў узнялася ў душы Масея Ларывонавіча па атрыманні ім ліста нібыта з іншага часу. Часу, што так і не стаўся агульным шляхам я г о і я е. Распалавіненасць!

Раман “І той дзень надыйшоў” займае асаблівае месца ў беларускай літаратуры. Як засведчыў сам аўтар у “Масеевай кнізе”, гэта “асабовая, спавядальная, аўтабіяграфічная кніга (аўтабіяграфіі тут куды больш, як у “Рамане Корзюку”). Гэта, нарэшце, “інтымная” кніга. Галоўны персанаж кнігі не шкадаваў сябе ў раскрыцці свайго “я” (...) Ён увесь у самім сабе. (...) Шчаслівы, ён нават забыў пра турму, у якой сядзеў. (...) У кнізе засяроджана ўвага на духоўным стане персанажа. Плынь кнігі пераважна лірычная, і ў ёй цяжка шукаць нейкай “аб’ектыўнасці”. У ёй усё суб’ектыўна”. Сорак з гакаў гадоў паміж падзеямі, што леглі ў аснову рамана і часам яго напісання (1986-1987). І нягледзячы на аўтабіяграфізм, гэты твор ніякім чынам не ўспрымаецца як адбітак мінулага, успамін, запісаны па астылых слядах падзей. Мэтаю аўтара было не ўвасабленне рэчаіснасці, соцыуму – найперш стварэнне рухомай мадэлі ўнутранага жыцця, як матэрыі глыбока індывідуальнай, непаўторнай. Раману ўласцівы эмацыянальная кантрастнасць, поліфанічнасць. Побач суіснуюць – глухі, варожы самому чалавечаму існаванню штодзень і вялікае, прыгожае каханне – трыумф жыццёвых сіл, перамога галоўнага героя над яго драматычным блізім мінулым, турмою, катаргай. Палкасць, страснасць

пачуццяў паказаны з нязвычайнай для беларускай літаратуры непасрэднасцю, шчырасцю. Пры гэтым, аднак, аўтар не выходзіць за межы мастацкасці.

Мае рацыю Ян Чыквін, сцвярджаючы, што ў прозе Мاسея Сяднёва і асабліва ў рамане “І той дзень надышоў”, “як і ў яго вершах, адгукаюцца высокія ўзоры еўрапейскай літаратуры – тое ж гэтэўскае светаадчуванне паўнагты жыцця, неўтаймаванае жыццялюбства, плоцевыя радасці. Выразнае рэха вечна жывога Арфеявага міфа ўлаўліваецца ў вобразе самога галоўнага героя: Мікола, як і легендарны паэт даўняй Грэцыі, Арфей, усё-такі не здолеў вывесці на свет божы з падземелля сваю Дусю-Эўрыдыку”. І Дуся, і сын, радасць яго маленства, юнацтва назаўсёды сталіся недасягальнымі для Мاسея Сяднёва...

Затрымалася ў дарозе пошта Масея Ларывонавіча, датаваная **5.04.96**, і была на гэта свая прычына.

Пасылаю Табе свае “Белья воблакі”, кніжку, скампанаваную паводле Тваёй задумы, не ведаю, ці ўдала. Выкажы сваю думку, калі ласка. Але я стараўся. На маю думку, яна... Яна разьлічана на чытача, якога хаця, але перш за ўсё падрыхтаванага, духоўна зацікаўленага, у прыватнасці кніжка магла б чытацца семінарыстамі, студэнтамі наогул, нават, як мне здаецца, магла б быць выкарыстана сьвятаром як нейкая тэма ці нейкая дэталё для казаньня, у ёй жа бо ёсць нямала таго, што можна было б абазначыць як катарсіс. (...).

*Ліст Твой, – пісаў Масей Ларывонавіч **8.05.96**, – якога я чакаў доўга і з нецярпеннем, атрымаў і дзякую за яго “прэмнаго”.*

Беларуская пошта ідэальная ўсё ж: знайшла Цябе на Цікоцкага, нягледзячы на тое, што бандэроль была адрасаваная на вуліцу Лабанка. Гэта ўжо важная прыкмета нашай дзяржаўнасці.

А на вуліцы Лабанка жыў пісьменьнік (таленавіты – з неталенавітымі я не знаюся) Андрэй Федарэнка, ён піша мне часта, і ягоныя, як і Твае, як і лісты іншых маіх карэспандэнтаў, ляжаць перада мной стопкай у канвэртах і, адрасуючы свой ліст Табе, замест Твайго Цікоцкага ўпэў Федарэнкавага Лабанка, выбачай.

Галіна, гуляй з маімі “Бельмі аблокамі” як хаця – дазваляю: перастаўляй, тасуй, уключай у іх “Пазнанне Бога” (дарэчы, верш быў напісаны ў падвале, на рагу вуліц Урыцкага і Савецкай, верш трапіў у рукі вязьняў і ў іншых камерах і некаторыя чытачы яго (арыштаваныя беларускія паэты, напрыклад Зьмя Півавараў) пашыралі чуткі, што Сяднёў звар’яцеў) і ўсё іншае, што табе падалося б адпаведным для гэтых “Воблакаў”. Ты рэдактар і ўсе карты ў Твае рукі. Галоўнае, каб знайшоўся выдавец (...).

На жаль, мецэнат, спонсар яшчэ дасюль не знойдзены, але ж ёсць надзея, што паэтычная кніга “Белья воблакі” ў хуткім часе ўсё ж пабачыць свет... Што ж датычыцца такой дзіўнай рэакцыі на глыбокі духоўны верш, дык яна, мабыць, непазбежна вынікала з ваяўнічай атэістычнай прапаганды, што шчыльна ахапіла тым часам усю краіну. Ды і само змаганне з беларушчынай уласна з’яўлялася дэманічным паядынкам з Промыслам Божым, адпаведна якому кожны народ, як і асобны чалавек, мусіць сумленна напрацаваць свае эвангельскія срэбныя таленты...

Ты была ў “раю”, а я – у некле: сьпякота душыць, ад яе некуды дзецца – сэрца маё пераносіць сьпякату... ды што я гавару “пераносіць” – не пераносіць! Защма т яно пераносіла! І цяпер ужо няздольнае пераносіць. Ды што я пра сваё сэрца! Я думаю пра Тваё, пра Твой “Ускраек” (ічыра дзякуй, што прыслала, ды яшчэ з кветкамі!) з ягонай “галубінай непасрэднасцю”. Не, гэта ня так. “Ускраек” – гэта бяскрайнасьць, спасціжэньне таемна-глыбіннага, зрок у інішае вымярэньне, можа яшчэ больш дакладна – спасціжэньне (праз сябе) нашага, чалавечага лёсу, боскасці. Але гэта ўсё прыблізныя азначэньні, у спякоце не магу думаць. Вінішую Цябе з “Ускрайкам”, Ты на ўскрайку вечнасьці, гэта ўскраек Прэстолу. Радуюся Твайі радасьці. Ты выйшла ў сьвет. Зборнік густоўна выдадзены. Гэта Твой Малыцвеннік (ня люблю “малітоўнік”). (...) Атрымаў ліст ад Каваленкі. Прыгожы, добры ліст. Ён прасіў Яна, каб ён напісаў і пра маю прозу. Разьдзел у “Гісторыі..”, кажжа, мусіць паказаць пісьменніка ў ягоным эвалюцыйным разьвіцьці. Ян быццам пагадзіўся зрабіць гэта. Каб толькі не зацягнуў.

Добра было б пабыць у гасцёх у Яна. Ён запрашае. Была ў мяне ахвота і ёсьць, ды баюся свайго сэрца. Паглядзець бы цяпер на Беласток, пабываць у Гайнаўцы, у Варшаве. (...)

Ачуняла Ты там? Чакаў з нецярпеньнем ад Цябе весьцяў, хоць і вычуваў, што ты там, у Яна. І адгадаў той дзень, калі прыйшло Тваё пісьмо. Адначынь, не працуй так забойча (ліст ад 7.07.96)

Светлая туга па Беласточчыне, здаецца, суправаджала Масея Сяднёва скрозь усё жыццё на чужыне. Па яго словах, менавіта “ў Беласточчыне я адчуў жывую Беларусь. Гатовы быў прызнаць яе маёй другой радзімай. (...) Прыехаўшы з русіфікаванай Усходняй Беларусі, я пачуў у Беласточчыне сапраўдную беларускую мову (...)” (“Беластоцкі сшытак”). Аднак намерам пэрта адчуць пад нагамі беластоцкаму зямлю не дадзена было спраўдзіцца. Не паспелася. Лічыцца, што душа чалавека пасля яго ськону на працягу сарака дзён, перш чым канчаткова адляцець у таемныя далі, адведвае мясіны, асабліва любыя чалавеку пры жыцці. Спадзяюся, душа Масея Сяднёва ўсцешана была палымным дотыкам памінальнай свячы, запаленай у Мікалаеўскай царкве, галоўным беластоцкім праваслаўным Храме...

У лісьце ад 6.08.96 Масей Ларывонавіч паведамляў: “Нацарапаў нешта накшталт рэцэнзіі на Твой “Ускраек” і паслаў яе ў “ЛіМ”. (...) А рэшта – усё, як было і як ёсьць: сум па прыгожым. Прыгожэга гэтага няма ў рэальнасьці, дык яго ствараю ў думках”. Тужлівы настрой не адпускаў яго ўвесь жнівень. Кожны мае ў гэтай матэрыі свой вопыт, але сапраўды часту месяц, што папярэднічае дню народзін і месяц наступны выдаюцца па-свойму рызыкаўнай парою для чалавека, калі мы найбольш расхінутыя, аслабленыя. Перакрочваецца пэўны часавы парог, за які можна “зачапіцца”?.. Другога верасня Масей Ларывонавіч пісаў: “Дзень нараджэньня (1.09 – Г.Т.) адзначалі ў Нью-Ёрку – туды запрашалі мяне дзеці (мая малодшая дачка жыве ў Н.-Ё.)”. Дарэчы, кніга М. Сяднёва “Патушаныя зоры” (1975) мае прысьвечэнне “Памяці бацькоў маіх – Ларыёна і Маланьні”, а “Ачышчэнне агнём” (1985) М. Сяднёў прысьвяціў сваім дзецям – Таццяне, Ірыне, Уладзіміру. Прыгожая жыццёвая паслядоўнасьць...

Масей Ларывонавіч, здаецца, ніколі не баяўся паказацца слабым, маленькім у вачах суразмоўцы і досыць часта іранізаваў над сабою, што й могуць дазволіць сабе якраз самадастатковыя сваёй унутранай сутнасцю людзі. *“Гэты мой ліст будзе сухім, без пачуццяў, бяз думак (хоць, ці калі я выказваў якую-небудзь думку?). Усё пачуцці і пачуцці, і Ты мо не раз у сваёй добрай душы трошкі ўсміхалася (лагодна) над імі, дзівацкімі”.*

Дзень, калі ў маёй паштовай скрынцы аказваўся ліст з Глен Коў, прасякаўся сонечнасцю, светлай радасцю. Сяброўства з с а м і м Масеем Сяднёвым нярэдка перакрывала сабой непазбежныя ў жыцці кожнага з нас мітрэнгі, чыйсьці выразны негатыў, прэтэнзіі ці недавер. Прынамсі, было добрым лекам ад разбуральных “комплексаў”, як, напрыклад, ліст ад **9.11.96**:

Даражэнькая Галіна! Яшчэ пры першай сустрэчы ў Інстытуце літаратуры я спасьціг, што Ты ў маім (ці я ў Тваім) “кантэксте”. Гэты “кантэкст” і звёў нас, ці як гэта сказаць. Не скажаш жа “спалучыў”. Але досыць таго, што мы сябры і ўжо няможам жыць адзін без аднаго. Прынамсі, я ўжо не магу.

От і Твой апошні ліст удыхнуў у мяне жыватворчую сілу, надзею, радасьць, ахвоту жыць, без усяго гэтага я не магу існаваць, без усяго гэтага я мёртвы. І як жа дапамагае мне Твой “кантэкст”!

Прыемнае мне адкрыццё Галубовіча, “крывічамі” тут я ўвесь час недаацэньваўся, ды што “недаацэньваўся” – байкатаваўся! Асабліва падчас маёй працы ў радыё. Нават і сёння які-небудзь... не перадасьць мне ліста, што просяць яго падчас адведзінаў Бацькаўшчыны ўручыць мне. Але выбачай, гэта ўжо іншы “кантэкст”, ён парушае нашу гармонію, гэта я ўжо тут ня ўтрымаўся, страціў раўнавагу.

Ніколі не распытвала я Масея Ларывонавіча пра атмасферу ў эміграцыйным асяродку і надалей хацелася б захаваць ідылічнае стаўленне да гэтай крыніцы беларушчыны. Праўда, здзіўляе, чаму на паліцы кніг, выдадзеных Беларускаім Інстытутам навукі і мастацтва ў Нью-Йорку, няма дасюль тому Масея Сяднёва...

Неўпрыкмет надышоў 1997 год, са звыклымі і новымі клопатамі, спадзяваннямі. Шостага студзеня Масей Ларывонавіч пытаўся: *“А Янава кніга ўжо выйшла? Што за цуд ягоны верш “Нейк сталася”!”* Кніга Яна Чыквіна “Далёкія і блізкія. Беларускае пісьменнікі замежжа” якраз адкрывалася артыкулам пра творчасць Масея Сяднёва і была на падыходзе. Здаралася, пошта часцяком пазнілася: *“Што ж гэта такое – Ты не атрымала майго ліста? А можа нават і абодвух маіх лістоў? (...)*

Атрымаў Твой ліст сёння і сёння ж, сьпяшаючыся, адказваю і сьведчу, што маё “няўрымлівае і гарачае сэрца” яшчэ працуе і абяцае Табе быць здаровым” (12.03.97).

Тым часам павыходзілі чаканыя кнігі (маё “дзіцятка” – “Беларуская літаратура: паўднёславянскі кантэкст”, і “Далёкія і блізкія” Яна Чыквіна) і 29 нумар “Крыніцы”. Зразумела, усё ўважліва чыталася Масеем Ларывонавічам, пра ўсё выказвалася неабякавае меркаванне. Па лістах адчувалася, што гэтая пара, калі ягоная творчасць нарэшце стала актыўна асэнсоўвацца на Радзіме, трывала ўваходзіць у родную літаратуру, уваходжанне ў гэтую нязвычайную

доўгачаканую пару, патрабуе ад яго і пэўнага ўнутранага намагання. Статус Масея Сяднёва як творцы на працягу 90-х гадоў кардынальна памяняўся.

Жнівень – месяц высокага буслінага крыляння над родным абшарам, назапашвання сіл на доўгую дарогу. Жнівень – месяц спелых верасоў і зорападаў і найперш Прэабражэнскага Фаворскага святла – увидавочанай будучыні вызваленага Спасам чалавецтва.. Якраз 19 жніўня, на Прэабражэнне, я віншавала Масея Ларывонавіча з дараганаўскай бацькоўскай хаты з чарговым днём яго народзінаў. Гэтае свята, як вядома, напрамую звязана з біблейнымі пракокамі Маісеем і Іліёй – субяседнікамі Ісуса Хрыста на Фаворскай гары.

Даражэнькая Галіна, – адказваў мне Масей Ларывонавіч 5.09.97, – Тваё Фаворскае сьвятло асіяла мяне, дапамагло мне лепш уцяміць, зразумець Масея. І радасна, і боязна ад гэтага ўсведамленьня. Але ўсё ж гэтае адкрыцьцё – Фаворскае сьвятло – для мяне як нейкі падмурак (ня сталіся яшчэ ў Цябе вершам Твае радкі “Мне адкрыцьцём прыемным гэтым ранкам такая шчырасць Звыш”?).

Дзякую шчыра за прыгожую картку і добрае слова, адрасаванае Масею на дзень яго народзінаў. Яно, такое слова, гойнае, і ў ім мы маем патрэбу. Прывітаў і Ян – вытрымаў сваё вітаньне ў найвышэйшай гжэчнасьці. Напішу яму.

На з’езд беларусаў меў запрашэньне, але не паехаў, ведаў, што з яго будуць рабіць палітыку. (...)

Саграе Тваё Фаворскае сьвятло, напраўляе.

У гэтым годзе Масей Ларывонавіч двойчы ездзіў у Германію, у чэрвені і ў кастрычніку. У лісьце ад **20.11.97** ён пісаў:

(...) Ня гневайся, што не прыслаў Табе з Германіі карткі – нікому не пасылаў: хацеў адрэзаць сябе ад усіх і ўсяго, хацеў зьнікнуць. Майго “Нямецкага дзённіка”, думаю, не надрукуюць, столькі бяды, не даражу ім. Паслаў туды (у “ЛіМ” – Г.Т.) “Багародзіцу”, моцна хацеў бы, каб яна пабачыла сьвет. Паслаў таксама артыкул пра Янаў новы зборнік (“Свет першы і апошні” – Г.Т.), назваў артыкул “Паэзія высокай пробы”. Але артыкул, лічу, ня ўдаўся і яго, думаю, не надрукуюць. (...)

На споведзі, на жаль, ня бываю – няма як. Спавядаюся адзінотна, але – ведаю – гэта ня тое.

У “Нямецкім дзённіку”, выніку чэрвеньскай паездкі Масея Ларывонавіча ў Германію, ён зазначаў: “Усё-такі я не здольны знайсці сябе ў чужой краіне. Усвядоміў: па-за беларускасцю – не існую. Ты шмат у чым не задаволены ў той беларускасці, але без яе ты непаўнаватасны” (“Тэрмапілы”, № 1, 1998). Радкі гэтыя запісаліся Масеем Сяднёвым у Мюнхене, дзе 1969-1983 гады ён працаваў у беларускай секцыі радыёстанцыі “Свабода” (пакуль не выйшаў на пенсію і не асеў у Глен Коў). І якое ж дарагое павінна быць беларусам выпакутаванае цвёрдае ўсведамленне паэта! Якое апірышча ў наш прагматычны час, калі вернасьць беларускасці разглядаецца практычным чалавекам найчасцей як дзівацкі парадокс... Сістэматычныя ж паездкі Масея Сяднёва ў Германію,

акрамя, магчыма, нейкіх асабістых падстаў, тлумачацца, пэўна, яшчэ тым, што “мюнхенскі перыяд”, сам па сабе творча не надта плённы, стаўся нібыта трамплінам для галоўнага творчага ўзлёту паэта і пісьменніка. Паэтычная кніга “Ачышчэнне агнём”, раман “І той дзень надышоў”, зборнік паэзіі “А часу больш, чым вечнасць” – няпоўны пералік напісанага ў Глен Коў на працягу толькі 80-х гадоў. Галоўнаю ж крыніцаю натхнення, нягледзячы на канкрэтыку штодня, заставалася Беларусь.

На пачатку новага 1998-га я артымала пісьмо ад Масея Ларывонавіча, датаванае **30.12.97**:

Доўга чакаў Твайго ліста, думаў: усе забылі, нат такі мой сябра, як Галіна. Аж прыйшоў Твой ліст, і не абы які, а ўсім лістам – ліст: столькі ў ім добрых, вызначальных навінаў!

(...) усё гэта жыццё, рух, захапленне і... творчасць. І я Табе па-добраму зайздросічу. Усяго гэтага ў мяне, праклятага эмігранта, няма.

А прэзентацыя Янавай кнігі ў Доме дружбы, ягонае выступленне ў Педагагічным універсітэце! І ўсюды Ты ягоная спадарожніца! Як гэта прыгожа!

Бачыш, я па сутнасці каментую Твой ліст, жыву той “рэальнасцый”, якую Ты падаеш у сваім багатым лісьце. У мяне няма рэальнасці, я жыву нібы па-за рэальнасцый. Я эмігрант, у якога адсечаны карані. Я жыву ў пустэльні. (...)

З Новым годам! З новым і часам! Мінуты Твой год быў сапраўды прадвызначальным.

Ідзі і ў Новы пасьляхова!

Скруха і горыч – эмігрант...

У беларускай мове ёсць дакладны адпаведнік гэтаму замежнаму слову, прынамсі, у выпадку з Масеем Сяднёвым – выгнаннік. У згаданым ужо 29 нумары “Крыніцы” шчыпліва выказаўся на гэту тэму Юры Станкевіч: “Яго (Масея Сяднёва – Г.Т.) не зламалі ні фізічна, ні маральна, але зрабілі з ім, можа, найгоршае – змусілі стаць выгнаннікам. (...) Трагедыя выгнаннікаў у тым, што яны ніяк не могуць спаліць масты і працягваюць любіць тую “прастор”, якая выштурхнула іх ад сябе і якая завецца Радзімай”. Трагедыя выгнаннікаў і мігценне надзеі, падтрымка веры ў надыход добрай прышласці...

Зноў затрымлівалася недзе пошта з Глен Кова, але ж гэтым разам, аказалася, маўчаў сам Масей Ларывонавіч:

*Ты думаеш, не пішу Табе, дык і не думаю пра Цябе – думаю-думаю – кожны дзень думаю (пісаў ён **4.02.98**). Мне лягчэй думаць, чым пісаць. Але ж думка – рэч не матэрыяльная, і ці адчуваеш Ты на сабе мае думкі, ці кранаюць яны Цябе...*

От гляджу на фотаздымак, што Ты прыслала мне: Ты з сынам Данікам і радуся: якія вы прыгожыя сваёй нейкай унутранай прыгажосцый! Вы свеціцеся! І я ад гэтага свята ажываю душой. Дзякую. (...)

Гратулюю Цябе з прыняццем у Саюз. Як бы там ні было з тым Саюзам, а прыемна ўсё-такі належаць да яго.

Іван Антонавіч (Брыль – Г.Т.) мае рацыю: эмігранты не аднародныя, адсюль і разыходжаньні. Прыемна мне, што Іван Антонавіч паспачуваў мне. (...)

Люблю Твае разважаньні адносна майго (і нашага наогул) “здзяйснення ў Лёсе”, “прастання ў Сусвеце”. Наогул, кожны Твой ліст – гэта даследаваньне сябе, як асобы, і нас, чалавекаў. Былі б у мяне сілы, я вылавіў бы з Тваіх лістоў ізюмінку, самае сподняе, атрымаўся б надзвычайны твор. (...)

З газеты “Советская Белоруссия” даведаўся: Арс., Ген. і мяне выключылі з школьнай праграмы па літаратуры.

А ці рыхтуецца “Гісторыя літаратуры”? І як у ёй будзе (калі будзе) выглядаць М.С.? Ты часам ня ведаеш?

Чарговае выгнанне – гэтым разам са школы! Нездарма ён маўчаў, апанаваны быў невясёлымі думкамі... Пасля кароткага адраджэнчага перыяду на Радзіме ізноў увабраліся ў сілу знявага і адмаўленне ўласна беларускай гісторыі і беларускага слова. Новая “Гісторыя беларускай літаратуры” рыхтавалася, былі замоўлены ў яе і артыкулы пра Наталлю Арсенневу і пра Масея Сяднёва, але, здаецца, усіх ужо агортвала досыць песімістычнае прадчуванне. Хоць адначасова і кволілася яшчэ спадзяванне, што ўсё ж зараз беларуская літаратура паўстане ў чатырохтомным выданні ва ўсёй сваёй шматстайнасці, паўнаце... Дарэмнае спадзяванне! У чарговы раз чакае чытача, на жаль, скарочаны варыянт “Гісторыі...”.

Пэўна, пакутлівым цяжарам стаўся душы паэта новы іспыт. Ён жа ўсведамляў, што перад ім ужо замала жыццёвай прасторы, каб дачакацца перамен на далёкай Айчыне... У лісце ад **27.02.98** Масей Ларывонавіч пісаў:

Атрымаў Твой ліст з Малітваю (Опцінскіх старцаў – Г.Т.). У ёй – усё. Поўная пакора перад Госпадам Богам і спадзяванне на Яго. Я ня ведаў гэтай малітвы, але, калі азірнуцца назад – хацеў жыць паводле духу гэтай малітвы, хоць кожны дзень быў аб’ектам і супрацьлеглых сіл. Празыў у змаганні між двума пачаткамі – добрым і злым. (...)

Тронут я Тваім клопатам пра мой настрой, пра маё сьветаадчуванне, моліш, каб адмоўнае не ўплывала на мяне “разбуральна”.

Вітай Івана Антонавіча. Здароўя яму!

У лісце ад **18.04.98**, Масей Ларывонавіч, захоплены здольнасцю жанчын адраджацца, сцвярджаў, што стымулюе здольнасць гэту найперш *зацікаўленаць*:

*Табе трэба ведаць, “ці разгортваюцца лістотай бярозы ў Глен Кове, ці развінаюць (свае) пальцы-свечы каштаны, ці ёсць у тым Глен Кове буслы?” Апрача каштанаў, ні бяроз, ні буслоў, на жаль, у Глен Кове няма”. На шчыплівай ноце пачынаўся і ліст ад **13.06.98**: “Пішу з “буслінага выраю” і сумую, што няма гэтаму выраю павароту. Вырай без вяртаньня. Вырай, што асуджаны заставацца ў выраі да скону (мне надта падабаецца твой прыгожы вобраз “Беларускі бусліны вырай”).*

Мінаў напружаны і нават драматычны для мяне год (мітрэнгі з абаронай доктарскай дысертацыі), але ж лістамі мы абменьваліся досыць рэгулярна, а затрымка пошты кампенсавалася цудоўнымі развагамі:

Галінка, – пісаў Масей Ларывонавіч 8.12.98, – ня злуйся, што не адказаў дасюль на Твой ліст. Не адказваў, але ж думаў пра Цябе. А думаць пра некага, гэта ж болей значыць, чымся тая пісаніна. Думка, яна цяплейшая за літару, больші дуішэўная, думка здольна ўяўляць, думка – гэта фантазія, з думкай я бываю часта ў Цябе ў хаце, з думкай мне ўсё можна, думцы няма перашкодаў. А ліст, што? Бяздушная матэрыя. Яго можна і ў кошык выкінуць. А думкі, Галінка, ня выкінеш.

Можж Ты ўжо за гэты час абаранілася і Цябе ўжо можна называць Др. Тварановіч? А?

Пэўна ж і Ты атрымала “Тэрмапілы”? Мудроная назва, а? З Тваімі вершамі і маім дзённікам. У часопісе ці не болей аўтараў-закежнікаў. Будуць яго падтрымліваць “закежнікі”? Уражаньне пакідае добрае. Ян прасіў выказаць сваю думку. Напісаў яму ліст, дзе й спрабаваў выказаць тую сваю думку.

У Кнізе кніг сьвярджаецца, што век чалавечы – 70 гадоў, мацнейшым дадзена 80, а найлепшым часам для чалавека – хваробы й пакуты. “І мы спяшаемся, ляцім у неўміручыя прасторы – бясконцасьць вечнага цяпер”. Але як цяжка кожнаму, колькі б яму ні было, змірыцца з наканаваннем... Ды усё індывідуальна. Менавіта ў 70 гадоў пачаўся найплённы творчы перыяд Масея Сяднёва. У біблейным узросце адбылося яго прызнанне на Радзіме як творцы. Расцягваліся, аднак, на гады хваробы і пакуты, як бы нешта мусіла і праз іх спазнацца, напрацавацца. Другога сакавіка 1999 года Масей Ларывонавіч пісаў:

Трошкі пра сябе. Апошнім часам даймае адышка (...). Не хапае нібы паветра, кароткае дыханьне, знайшлі вогкасьць у лёгкіх, прыймаю таблеткі, памагаюць, але тая вогкасьць яшчэ застаецца і хіба давядзецца выпампоўваць яе іголкамі ў шпіталі. У Купалы ёсць такое “Крумкач звесіў глогу” (“Над ракой Арэсай”). Дык я трохі звесіў глогу.

Пераклаў апошнімі тыднямі 20 вершаў з Эйхендорфа. Паслаў у “Крыніцу”. Хто ведае, як там на іх паглядзяць.

Пытаецца, як з маімі лёгкімі (ліст ад 1.04.99). ды ня лепш, даражэнькая. Вогкасьць яшчэ ў лёгкіх ёсць, таблеткі (а іх прыймаю ажно пяць) нібы дапамагаюць, але ж яны і нішчаць мяне. Прычына – сэрца: яно не спраўляецца з усімі сваімі абавязкамі. Даймае задышка. Але я навучыўся жыць пакутліва, дык і гэтую пакуту мушу цярэць. Івану Антонавічу перадай, калі ласка, мой самы найлепшы прывет, ягоны запыт пра стан маёго здароўя, ягоны клопат лечыць мяне лепш, чымся мае таблеткі. Кранула мяне ягоная спагада.

Мяне ня чуваць, дык Ты хіба думаеш, што я памёр (ліст ад 18.05.99). Ды не. Пакуль не. Трымаюся за зямлю. Гэтак гаварылі знявольеныя, калі нехта спаткнуўся і ўпаў. Такому нехта іранічна крычэў: “Трымайся за зямлю!” Гэта калі ўжо той ляжаў на зямлі.

Ну, але я трымаюся не за землю, на ёй я цяпер толькі ліплю, а помысламі сваімі я ў іншай сфэры. Прыгадаю Табе свае радкі:

Я кожны дзень паміраю,
ды ўсё жыву.
Веру у прышлаць маю
і ў сіняву.

І яшчэ, таксама сваё:

Цяпер я ў неба болей закаханы
і бег хмурынак разумею болей, чым калі.
Гляджу ў нябёсы я і зажываюць раны,
што атрымаў я на пакутлівай зямлі.
Гляджу і турбавацца больш ня трэба,
Злагоджвае ўсё ў сэрцы сінява.
Ды вось бяда: пачну глядзець у неба,
Закружыцца адразу галава.

Але мне падабаецца такі стан. “Ападае, – як Ты пішаеш, – што лістота, матэрыя, сабраная быццём”. Глыбокую думку Ты выказала тут. Дык от адпадае пакрысе матэрыя, сабраная быццём. Але само быццё яшчэ не канчаецца. Пытаецца, што з лёгкімі? Не, не прастуда. Вадкасьць у лёгкіх. (...) Выганяю тую вадкасьць рознымі таблеткамі. І быццам дапамагае гэта, але толькі ў нейкай ступені. Завучыў малітву старцаў Опцінскіх, што Ты прыслала мне. Дык, бачыш, жыву і Тваімі малітвамі. Дадзяе, аднак адзінота. Імкнуся займаць сябе працаю. Надумаўся напісаць містэрыю – “Масей”. Ня ведаю, што выйдзе.

(...) Абрадаваў мяне ліст студэнткі Варшаўскага ўніверсітэту. Яна піша сваю дыпломную на падставе лірыкі М.С. і хацела, каб я адказаў на некаторыя ейныя пытаньні, што я ў зрабіў. Пры тым прасіла напісаць адказ ад рукі. Гэта было для мяне вялікай пакутай.

Наспявалі кардынальныя змены ў маім жыцці і ліст Масея Ларывонавіча ад **10.09.99** быў апошняю яго поштаю на мой мінскі адрас: “Атрымаў Твой ліст з вітаньнямі да майго дня народзінаў. Шчыра-шчыра дзякую – вітаньне Тваё мяне адраджае. І яно якраз у часе, калі я ў нейкім расцярушаным стане.

Учора атрымаў ад Яна прыгожае вітаньне з днём народзінаў і “Тэрмапілы”-2. А сёньня ад Цябе. Цалкам ашчасліўлены. Скончу Твой ліст, кортка напішу Яну”. У другім нумары “Тэрмапілаў” былі надрукаваны два апавяданні Масея Сяднёва: “Клятва перад Тасканам” і “Развітанне з Калымой”. Ці не найлепшы спосаб вызвалення ад балючага мінулага – пераўтварэнне яго ў мастацкую матэрыю... А само супрацоўніцтва Масея Сяднёва з часопісам Беларускага літаратурнага аб’яднання “Белавежа” было нават сімвалічным: зноў Масей Ларывонавіч браў удзел у літаратурным жыцці Беласточчыны, вяртаўся сваімі творамі ў старану, якая заўсёдна вабіла яго сваёй прыхільнасцю.

Між тым наступны, падрабязны, зацікаўлены ліст Масей Ларывонавіч адрасаваў мне ўжо якраз на Беласточчыну, у старажытны ціхі Бельск. Шостага кастрычніка ён пісаў:

Даражэнькая Галіна! Пасылаць лісты ў Янаву хату не да Яна – прэступно. Я мусіў бы атрымаць ад Яна ліцэнзію на такое права, але яе няма і я пішу Табе ліст з вялікай рызыкай для сябе. Дык найперш дзякую за Твой ліст, які Ты пісала яшчэ будучы ў Мінску, але ўжо знаходзячыся, наводле Тваіх словаў, “за якіх пару крокаў да сваёй новай жыццёвай пары”. Спадзяюся, што гэтыя “пару крокаў” Ты зрабіла пасьпяхова і такім чынам апынулася на сваім новым жыццёвым вітку, пачуваеш сябе іччасьлівай і задаволенай. Пачаліся ж ужо Твае выклады на універсітэце, і Ты паглынула цяпер цалкам сваім новым, прафесарскім становішчам. Уласна, як называецца курс, які Ты вядзеш, колькі гадзінаў на тыдзень, ці вялікая Твая аўдыторыя, колькі часу ў Цябе забірае дарога да Беларастоку і назад? Як сустрэў Цябе універсітэт і г.д.? Ян, вядома, як спрактыкаваны выкладчык, падтрымлівае Цябе на духу ў Тваёй новай, так бы сказаць, экзістэнцыі. Адным словам, мужайся, акунайся ў новую атмасферу, забудзь на сваіх зласьліўцаў, Ты ўжо цяпер схавалася ад “зласьлівых вачэй”, Ты ўжо цяпер недасягальная для зласьліўцаў, хоць яны зрэшты ўсюды ёсьць. Недзе ў Танка чытаў верш пра месяц, дык у тым вершы ён прасіў чалавека, каб ён не закінуў туды зайздрасьць.

Прыемна мне, што Табе спадабаўся мой “Спас” і інтэрв’ю ў “ЛіМе”, хоць яно ўжо й застарэлае. “ЛіМ” гэты я маю, дзякую. А як глядзіць на яго Ян, цікава? Дзякую і за “Навіны” з маім артыкулам у іх. Сваёго артыкулу я туды не пасылаў (з апазыцыйнай прэсай я не маю ніякіх дачыненняў), “Навіны” ўзялі яго з эмігранцкай газеты “Беларускі дайджэст” без зазначэньня крыніцы, маючы, відавочна, на мэце залічыць мяне да ліку супрацоўнікаў свае газеты, а найбольш – прыхільнікаў ейнага курсу. Зазначу і тое, што артыкул зьмешчаны не пад маім загаловам “Нацыянальная палітыка і міждзяржаўныя дачыненні”, а пад недарэчным “Прымус любові не дае”. Мне сорамна за такі заглавак. Да таго ж, апусціўшы з пару сказаў у маім тэксьце. Але добра, што Ты прыслала мне артыкул, так бы й ня ведаў я пра гэты перадрук. Падзяка належыцца і Спдарыні Зарэмба, што зьвярнула Тваю ўвагу на яго. Дарэчы, Сп. Зарэмба прыслала сёньня ліст мне з пытаньнямі, што тычацца “Плачу Яраслаўны”, з разважаньнямі на тэму перакладу наогул. Рада была майму лісту. (...)

Шкада, канешне, што Віктар Антонавіч ужо не рэдактар **Гісторыі**. В.А. – залаты чалавек і вялікі знаўца гісторыі беларускай літаратуры, дасьведчаны і ў нейкім сэнсе прост незаменны. Але дырэктарам Інстытута літаратуры ён застаецца? А Гніламёдаў... на мяне ён зрабіў на сустрэчы з ім добрае ўражаньне, як чалавек, а як знаўца – мне спадабаўся ягоны артыкул пра зборнік твораў эміграцыйных паэтаў і ў прыватнасьці пра раба грэзнага. Дык можа яно пойдзе і з ім. Але В.А. незабыўны.

Твой верш, “праваічна-вершаваны верш” – надзвычайны, цудоўная містэрыя. Шліфаваць яго ня трэба. Ён добры менавіта ў сваім накідзе.

Хачу пахваліцца тут і сваім новым вершам “Вуліца”:

Як сяліўся я на гэтай вуліцы,
думаў я, гэта вуліца будзе мая.
Колькі год прамінула, схлынула,
Але гэтая вуліца ўсё не мая.

Павязуць мяне з гэтай вуліцы
у сьвет інышы, прыгожы сьвет.
Па ёй пойдзе сьвятар з малітваю,
але гэтая вуліца ўсё не мая.

*Я схадзіў гэту вуліцу, вытаптаў.
Колькі дум перадумаў, на ёй ідучы.
Быццам зросься з ёю, бяздомны, я,
але гэтая вуліца ўсё не мая.*

*Ня крыўдуй на мяне ты, зацятага,
заставайся з Богам у турбоце сваёй –
адпусьціць аніяк ня хоча мяне
адна вуліца на радзіме маёй.*

*Колькі вестак прыйшло мне на гэту вуліцу
ад сяброў на радзіме маёй,
вестак добрых і сумных і радасных,
але гэтая вуліца ўсё не мая*

1999

Глен Коў, ЗША

Дазволь на гэтым скончыць. Стаміўся, Галінка

*Заставайся з Богам у турбоце сваёй. Перадай мае найлепшыя прывітаньні
Яну. Чакаю ад яго лічэнзі.*

*(...) Чуюся неяк блага і таўкуся во на мейсцы, (ліст ад **11.11.99**) бяз тых
нейкіх значных думак, а Ты ж у сваім лісьце во як мяне ўзьнясла! Тут і “вернасць
свайму (майму) унутранаму наканаванню”, і (мая) трывучасць, і зайздросная
самадастатковасць, выразнасць пазіцыі, забяспечаная вытрыманым годна
жыццём”. На ўсё гэта, кажаш, Ты абапіраецься. Абапірайся колькі хочаш,
нічога супраць я ня маю, толькі глядзі, каб, абапіраючыся на маю
самадастатковасць, абапіралася Ты лёгенька на мяне аслабелага, а то можам
так і паваліцца. Але я моцна дзякую Табе за моцныя словы пра мяне, у сваю
чаргу я буду абапірацца на іх, на Тваю самадастатковасць і трывучасць. (...)*

*Атрымаў Янаву новую кнігу “Лісце срэбнай таполі”, пераклады з польскай
лірыкі XX ст. Учываюся. Пазнаю, што такое польская лірыка. Ян прасіў
выказаць думку. Паспрабую. Гэта для мяне новы свет.*

*(...) Перакладчык маіх вершаў на расейскую Вадзім Крэйд выказаўся так пра
маю “Вуліцу”: “Вещь классическая, чудная, горькая, просветленная”. Я
ўражаны гэтым выказваньнем.*

*Неўпрыкмет надышоў і 2000 год. Другога студзеня Масей Ларывонавіч
пісаў: Найперш, каб Ты зняла з мяне віну – не адказаў жа на Твой папярэдні
ліст, усё меў яго наўме, ды ўсё гэтае “наўме” не магло рэалізавацца практычна:
я ўжо раб абставінаў, страціў сябе, не кірую сабой, плыву некуды самаадвольна.
Але гэта не апраўданьне. (...)*

*Высылаю Табе тут (з боязай) свой опус: “Што ёсьць Бог або як я пазнаваў,
адкрываў Бога”. Не асудзі.*

*Ян добра ўлез у маю прозу, падняў, узвысіў яе, а разам з тым даў прыклад
беларускай літаратуры і крытыцы новага, сучаснага падыходу да
літаратурных зьяў. Дарэмна Ян трывожыўся. Адаслаў ён артыкул, каму там?
(...)*

*Люблю, што Ты ходзіш на Споведзь і на Прычасце ў царкву Марыі
Магдалены. Я яе бачыў і яна, пекная, нейкая асаблівая, стаіць у мяне ўваччу. На
ўзгорачку. (...)*

*Ці атрымалі вы мае сьвяточныя вітаньні і пераклады з Брэнтана? Дзякую
за прысланую Багародзіцу – далікатную, праніклівую.*

Нягледзячы на бясконцае недамаганне, хваробы, Масей Ларывонавіч імкнуўся пісаць, перакладаць і, вядома, чытаць. Спяшаўся выказацца пра сутнаснае, пра свае духоўныя стасункі з “вечным ця пер”. Дух падпарадкоўваў сабе плоць. І зараз, калі ўжо ўсё, што мог сказаць Масей Ларывонавіч, ім *выказана*, з асаблівай шчымлівасцю ўспрымаюцца яго лісты. Апошняя ягонага году лісты...

Не ўкладваюся ў свой час, усё недзе як бы па-за часам (ліст ад 1.02.00) і от зноў пазьнюся, выбачай, з адказам на Твой абдымны – Ты й цяпер уклала сябе ў яго – ліст. Ачысьціў Космас Хрышчэнскім марозам, сьнегам, холадам і нашу тут гленкоўскую зямлю. Ад Хрышчэнскага маразкі сьціснуўся я яшчэ болей і зрабіўся дужа ж ценькім. (...)

Было б добра, каб мой опус пайшоў у часопісе “Агляд праваслаўны”. Тым больш, што Ты яго прыняла. Дасылаю Табе 1-ю балонку опуса, трошкі напраўленую. Праўка прост патрэбная была”. (...)

Вітай як найлепі Яна – о, руская літаратура XIX ст.! Але ў Яна гэты курс хіба гатовы? А Табе ж, Пані Бельская, трэба свае курсы яшчэ шафэн. Дык сілы Табе ў гэтым шафэнгу!

Ну, а што я магу сказаць пра сябе? (ліст ад 17.03.00) Галінка, я хворы, пакутны чалавек. Тручу сябе рознымі лекамі, ніякага апэтыту. Гаворыш, вясна, і хутка чарнічнікі возьмуцца за сваё. Я, здаецца, паздаравеў бы і ажыў, каб наеўся тых чарнічак. Любіў збіраць я іх. І ад чаго яшчэ паздаравеў бы – ад малозіва. Але амерыканскія каровы не даюць малозіва. Усё, браце, атручана, нічога няма жывога. І мая душа крычыць па ўсім тым жывым і зялёным. Хачу на волю вольную!

Даражэнькая Галіна, гатовы ўжо быў скласьці свае крылы, аж тут як паратунак – узьлётная радасьць: Твой ліст з добрымі навінамі і цудоўнай карткай. Шчыра-шчыра озякую. Прыгадваецца мне з прыемнасьцяй пенсіон у Мюнхене, царкоўныя канцэрты. Цяпер гэта ўжо здаецца недасяжным. (...) Рады, што Рэдактар “Агляду праваслаўнага” ўзяў да друку маё “багасловіе”. Як часта выходзіць часопіс? Буду радавацца, пабачыўшы сваю рэч надрукаванай. Шчырае прывітаньне Рэдактару Яўгену Чыквіну, а вам вялікі дзякуй за хадатайства. (...) (ліст ад 20.03.00)

Так, у “Голасе Радзімы” зьмешчаны мае Развагі пра Бога і я задаволены; незадаволены толькі тым, што выкрэсьлена некалькі можа найлепшых у Развагах радкоў. Саромлюся, што пасылаў іх ня толькі вам там, але і ў той “Голас...”. Вычуваю, Яну такое не падабаецца. Ды і мне самому, але пісьменьніку-эмігранту ой як хочацца, каб ягонае слова было пачута на радзіме.

Пишаш, “А мне прыемна, што Беласточчына гукаецца ў Табе добрымі ўспамінамі”, дык а як жа: яна зрабіла з мяне беларуса і я сур’ёзна называў яе сваёй другой бацькаўшчынай. Бачыш, Ты ўжо сама робісься беластоцкай. (...)

Блізіцца Янаў юбілей і як гэта яго адзначыць. Юбілейнай ужо ёсьць кніга “Сляза пякучая Айчыны”, рэдактарам якой Ты зьяўляеся і прадмову да якой Ты напісала. Назва прыгожая, пэтычная і ўспрымаецца (калі не адчыніць

вокладку) як новая кніжка твораў Чыквіна. Прынамсі, я было так успрыняў. Ганаруся, што ўключыла і мае скромныя артыкулы пра творчасць Яна Чыквіна.

Добра знаёмае мне, калі цябе ня толькі не папулярнуюць, а проста замоўчваюць. Перажываў і я такое. І толькі, калі маё сьціплае слова атрымала водгук на Бацькаўшчыне, замоўчваньне стала немагчымым, хоць ацэнка застаецца ўсё яшчэ стрыманай. (...) Тутэйшыя “дзеячы” прапольскай арыентацыі ня могуць дараваць мне майго інішага пагляду што да беларускай нацыянальнай праблематыкі. Выбачай, што я ня ў той бок пайшоў. Думаю, што і Ян цярпіць часам дзеля свайго інішага падыходу да нашых праблемаў. У гэтым хіба ёсьць сімільярыты паміж Янам і мной. Памятаю, на сустрэчы з Янам на I зьездзе беларусаў мы адразу ж паразумеліся, у сваёй гутарцы знайшліся, як кажаць палякі.

А якая ёсьць у вас праграма што да Янавага юбілею?

А Дараганаву Цябе цягне і гэта зразумела – хочацца пабачыць сваіх родных, дарагіх, пабываць на месцы мамінага спачыну. Памятаю Твой верш пра вакно, у якое глядзела Твая мама. Надзвычайны вобраз.

Ды буду закругляцца. Стаміўся. Але Асанна! Алілуйя! Вітай як найлепі Яна (ліст ад 6.04.00)

Даражэнькая Галіна, Даражэнькі Ян, у душы маёй сёньня вялікае сьвята, чыстая радасьць раптам ахапіла мяне; надыйшло сёньня ўсё разам – і вітальная, прыгожая, вельмі імпрэсіўная картка Вашая з нагоды майго дня нараджэньня, і Твой, Галіна, ліст, і “Тэрмапілы”, што не кажэце – Яна Чыквіна надзвычайнае выданьне, сваяасаблівы выклік нашай літаратуры, нашаму літаратуразнаўству. Хапаўся за ўсё адразу – такая ж бо радасьць увалілася ў маю хату, ачарствелая мая душа праснулася і я падумаў, ёсьць усё ж тое, што называецца дружбаю. А наўзверху яшчэ – мой ліст да Яна Чыквіна і здымак, такі сваяасаблівы. Ну, і канешне мой собскі даробак – пераклады з Эйхендорфа і Брэнтана. Усё гэта ажывіла мяне, вярнула да жыцьця. Дык прыношу тут, даражэнькія сябры, Вам вялікую падзяку за тое, што не забылі мяне, прывіталі мяне такімі цудоўнымі кветкамі. Не магу на іх наглядзецца.

Але я дужа ўжо расьпісаўся тут і трэба прыйсьці ўжо да самога сябе.

Спадзяюся, Вы атрымалі мой ліст з артыкуламі ў “Голасе Радзімы” пра творчасць Яна Чыквіна і маю нататку пра зборнік паважанай Галіны Паўлаўны “Верасы Дараганавы”. (...) турбаваўся, што так доўга нічога не чуваць ад Цябе, ад Вас. Стройце ўсялякія здагадкі. Але ўсё, дзякаваць Богу, у Вас ідзе памысна – жывы і здаровы.

Загляну трошкі ў Твой ліст, за які моцна дзякую. У Цябе ўсё-ткі ёсьць Дараганавы, а ў мяне нічога такога – эміграцыя, эмігранцае жыцьцё ўсё забрала ў мяне, а Бацькаўшчына ня можа спатоліць мяне. Нічога ня ідзе там на лад. (...) Пра хваробы свае пісаць ня буду. Жыву – пакутую.

Пачынаю чытаць “Тэрмапілы”, пасьпеў толькі на маёй радасьці вялікай пагартаць іх. Пра свае ўражаньні напішу ў наступным лісьце (ліст ад 29.08.00).

Атрымаў твой сьветлы ліст і ў душы маёй пасьвятлела. Адпусьцілі мяне на нейкі міг усе мае хваробы, дзесяць маіх розных лекаў я гатоў выкінуць. Яны атруцілі мяне.

Маеш рацыю, калі гаворыш пра цяпераашнюю “раз’яднанасьць” славянскага сьвету. Гэта ж дзіўна – столькі бязглуздых таможных правілаў устанавілі гэтыя славяне, маленькія, але тышлівыя славяне. Каб трапіць з Польшчы ў Бялград, вам давялося зьведаць столькі няпрыемнасьцяў (...)

Магу ўявіць Твой душэўны стан, калі Ты ўбачыла свой Бялград у... руінах, уявіла сабе, як падалі на яго з невядомай вышыні бомбы. Я мог гэта бачыць на тэлебачаньні, як і тыя разьбітыя праз Дунай масты, якія Ты ўбачыла пры наведваньні Новага Саду. (...)

*Дзякую ня толькі за сьветлы ліст, а і за паштоўку, такую старажытную і на ёй – Праабражэньне, пішаеш “... так звязанае з Тваім прыходам сюды...” А я ўжо думаю і маюся, як мне патрапіць туды. Жартую. Але мне прыемная такая “звязанасьць”, пра якую Ты гаворыш, але яна нешта й накладвае на цябе. Ты мусіш адказаць за яе, апраўдаць гэтую “звязанасьць”. Але гэта я ўжо не туды пайшоў (ліст ад **5.10.00**).*

Што тычыцца Твайго “Свецэ ясны, здаравей”, дык пра сваё здароўе адкажу Табе радком з Чыквіна: “не мрэ і не жыве” (гэта пра народ). Дык і я так: не мру і не жыву. Але Цябе паслухаюся: буду “здаравець”. Вазьму і не памру!

Зьдзівіў, але і моцна абрадаваў ліст Навума Гальпяровіча, заступніка Саюзу пісьменнікаў Беларусі – ён прывітаў мяне з днём нараджэньня! 7 верасьня ў бібліятэцы Дому літаратара ён арганізаваў сустрэчу з вучнямі старэйшых класаў менскай школы. На сустрэчы выступалі Гальпяровіч, Іпатава, Савік, С. Сачанка. Дык я ўжо ўміраў, а тут вось такое! Вырашыў пакуль не ўміраць. Можна наступіць мне ў Саюз?

*У нас тут у парку на затоцы восень у поўнай красе. (...) (ліст ад **31.10.00**).*

Даражэнькая Галіна, седзячы за віном, ап’янелы, абмазваў ліст да Цябе, уласна, да абодвух вас.

Малы, бегаю яшчэ без штаноў у даўгаватай кашулі, а калі падрас, на Вялікдзень, упершыню зрыхтавалі мне штаны і кашулю, вышытую заблацьцю. Перад нашай хатай, на вуліцы каталі яйкі (гэта заўсёды на Вялікдзень), мне хацелася выйсьці з панадворку на вуліцу, але я саромеўся паказацца ў штоніках, ды яшчэ ў вышыванай кашулі, і каб усё-ткі трапіць на вуліцу, сеў і, седзячы, соўкаўся праз адчыненыя вароты на вуліцу, і сядзеў, не ўстаючы, да тых пор, пакуль адна жанчына не падышла і не напрасіла ўзняцца, каб разгледзець маё прыгожае ўбраньне і пахваліць яго. Во якім быў я сарамягай.

Гэты сарамяга пайшоў усё-ткі ў школу, у ёй былі ўсе пераросткі і мне, малому, ня лёгка было: на дарозе ў школу бывала мяне пераймаў адзін з такіх пераросткаў, садзіў у апусьцелую лазню, зачыняў дзьверы з адзінай мэтай, каб я спазьніўся ў школу. Праз гадзіну якую ён прыходзіў і выпускаў мяне. Вось такія норавы. Паўгода мы карысталіся “Букварем”, а потым “Лемантаром” і я быў надта задаволены, калі ў ім трапляліся словы, незразумельныя ні мне, ні маім бацькам, ці нават настаўніцы. Я вывучаў іх і хацеў, каб такіх слоў было як

найбольш, ганарыўся перад бацькамі: вы ня ведаеце, а я вась ведаю. Гэтак і стаўся беларусам. Адсюль і пачалася мая дарога да беларушчыны. Яна йшла праз Саматэвіцкую сямігодку, праз Педтэхнікум у Амсіслаўі, праз Педтэхнікум у Менску, праз турму, праз Кальму, але найперш за ўсё – праз вершы, якія складаў яшчэ ў пачатковай школе.

І вась я цяпер сяджу за бакалам віна (я п'ю, каб ап'янець, каб вызваліцца ад сябе самога), смакчу курыныя косткі (нешта ў іх ёсьць, патрэбнае для мяне), у задаволеннага мяне, у аціхлага, праходзіць усё, але ўжо ў іншым, як звычайна, асьвятленьні. Гавару сабе: “Будзь здароў, Масей!” І пачуваю сябе не найменш, як Кёніг. (...)

Дык от я сяджу, смакую віно, хоць гэта мне і не надта радзязь, і ў сваёй задаволенасьці, выкліканай віном, гатовы натпадумаць, што, як Ты пішаеш, маё імя ў Беларусі “ўпісана на духоўныя скрыжалі”. Дзякую Табе за падтрымку. Чакаю ад Цябе ліста. Кланяйся Яну” (ліст ад **1.12.00**).

Даражэнькая Галіна, пра што я пісаў у мінулым лісьце, дык ужо й не памятаю, але калі Табе і Яну той ліст спадабаўся, мне прыемна. Але сапраўднай радасьцяй для мяне было Тваё і Янава вітаньне з Раством Хрыстовым і Новым Годам. У дадатак да гэтага – Твой багаты навінамі ліст. Я прост ажыў. (...)

На гэтым во я быў і спыніўся. Гэты пачатак ліста да Цябе тырчэў у машыныцы болей за тыдзень і толькі цяпер во вярнуўся да яго. А прычына – нясьцёрпны боль у плячо, у шыі: ня мог павярнуць галавой ні ўправа, ні ўлева. Ад болі крычэў на ўсю Усяленную. У шпіталі знайшлі – артрытыс. Далі ўкол, лекі. Цяпер я ўжо магу пусьціць у ход сваю неразумную бабку. Гэта Ты мне загадала: “Будзем жа яшчэ доўга разам у адным часе”. У Касьявай я заваёўваю кожны дзень і яна тым часам уступае мне. Яна байца Жыцьця, як і Жыцьцё байца Яе. Тут паміж імі нібы дыялектычнае адзінства. Але надыйдзе час, калі Касьявая перастане адпушчаць з свайго Банку тых дні. Адбудзецца сьмяртэльная схватка паміж Жыцьцём і Касьявай. Касьявая возьме верх, але ў гэтым

М. Вараб'ёў, Ілюстрацыя да “Слова...”, 1983 г.

фінальным розыгрышы непераможным застанецца Жыцьцё (...).

НЯЗБЫЎНАЕ

Калі душа душу-раўню сустрэне,
Яна іначай раптам зразумее
Сваю неадзіноту, дзікаватасць.
Яна заганарыцца нават
Сваёй звычайнасцю, падобнасцю да іншай.
І загарыцца нечакана
Святлом паразумення і яднання.

І зноў адразу ж стане
Такой адрознай і такой само тнай,
Што усумнішся: ці было спатканне?

* * *

Паабапал адной сцяжыны
Йшлі, спяшаліся надта –
Смуга ў цёмна-сінім і чорным
Ды смага рудая ў шэрую крапінку.

Адначас прыпыніліся, абмяняліся
Смуткам хмурым і прагай няўтольнай.
Што б ні выбраў цяпер чалавек,
Мусіць роўна абедзвюх спытацьме.

ПРАЎДА

Слухаць сябе –
самая складаная рэч.
Прыслухоўваючыся,
добра разумееш:
сказаць праўду сабе –

справа амаль немагчымая.
Горка, але для сябе
чалавек шукае не праўды –
адно апраўдання.

У САБОРЫ

Вадохрышча рукой сваёй
не толькі грэшнікаў кранула.
Нібыта праліло святло
у дзень маркотны. Сыпанула
не кроплямі вады – збавеннем
для душ знявераных і змрочных.
І тлума рошчыну ў натоўпе
змяніў чуд-чар супакаення.

МАЎКЛІВЫ КРЫК

Душа не ведае спакою
І сэрца пры сустрэчы б' ецца,
Бо ўсё хаванае вачамі
Сказаць вам гэтак шчыра мкнецца.

Душы наўрад знайсці спачынак,
Яна не ведае спакою.
Таму так горка і адчайна
Крычыць прамоўчанае мною.

* * *

Цікава, за што яшчэ б
Хавала я свае сумненні,
Калі б ты раптам нечакана
Са словам ціхае любові
Да мяне звярнуўся?

На абмежку

Яна недзе ёсць

Мой унук Эрнік, першы кавалер дзіцячага садка, закахаўся ў суседку, вучаніцу першага класа. Закахаўся безнадзейна. Старэйшая на два гады суседка не хоча бавіцца з ім.

—Што рабіць? — суме малы.

— Кінь задаваку, — стараюся вывесці яго з хлапечай хандры. — Вунь, у пясочніцы, колькі харошых дзяўчатак. Выбірай. Кожная — прыгажэйшая за тую...

—Няма нідзе прыгажэйшай! — з плачам і кулакамі кідаецца на мяне.

Малайчына! Умееш пастаяць за свой ідэал. Палагоджваю канфлікт пакаленняў:

—Тады мусіш чымсьці спадабацца ёй, — кажу.

—Але чым? — бездапаможна раскладае рукі.

Каб я ведаў густ ягонай абранніцы! Але не ведаю. Застаецца ўніверсальная слабасць — ласункі. Таму і кажу:

—Паспрабуй прываражыць цукеркамі.

—Ідэя! — уцешыўся ўнук. Схапіў пачак “каровак” і пабег на двор.

Вярнуўся з маркотнай мінай:

—Цукеркі з’ела, а бавіцца не хоча.

Значыць, прычына глыбейшая, дзяўчынка не шалахвостка, кіруецца дальнім разлікам.

Было лета і я меў водпуск. Ужо старэў, не цягнулі ні горы, ні мора. Нават Памора, крыштальная казка Аўгустоўскага паазер’я, мая прывольная Яцвягія, не вабіла. А водпуску многа, адрабляю неадпачытае з мінулых гадоў. Паеду над Нараў, у Плёскі: якраз выдавец заснаваў там фірмавы летнік. Галоўнае — блізка. Узяў я з сабою дачку і ўнука: хай астыне хлопец ад непрыступнай суседкі. Але не паспелі мы асвоіць вакацыйную хатку, як прыбягае Эрнік з нечаканай навінай:

—І яна тут!..

Суседнічалі з дзіцячым лагерам. У ім і высачыў унук сваю багіню.

— Пайшла на рэчку купацца, — кажа. — Ідзем падглядаць, — цягне за руку.

Што ж, ідзем. Тупаем да купальні дзікім, зарослым кустамі берагам Нарава. Бераг абрывісты, унук гарачыцца, баюся, каб не зваліўся ў раку. І прыходзіць у голаў блазенская думка. Моцна трымаючы гарцуна, кажу:

—Вось зараз вазьму і скокну ў раку.

—І што будзе? — цікавіцца ён.

—Утаплюся.

Думаў, што пасля такой заявы Эрнік пачне адводзіць мяне ад самагаўнага ўчынку.

Тое, што пачуў, зусім збіла мяне з тропу:

—А хто завядзе мяне да мамы? — жажнуўся ўнук.

Я забыў нават куды ішоў.

Зрабілася на душы сумна: не шкадуе дзеда. Хочаш тапіцца — твая справа, але перад гэтай паказухай адвядзі мяне да мамы. Ну, але тут мая віна, не трэба было ставіць хлопца ў дурное становішча.

На сямейных адносінах берагавы эпизод не згуляў адмоўнай ролі, а ўнук неўзабаве сагрэў маю пасмутнелую душу гарачым цяплом. Скончылася лета ў Плэсках, а адпачынкавыя хвасты не адроблены. Нудна сядзець у хаце, схаджу ў рэдакцыю. Унук ідзе са мною. А па дарозе міжнародная кнігарня. Ніколі яе не прамінаю. Зойдзем, паглядзім навінкі. У сярэдзіне многа наведвальнікаў. Прабіраюся да беларускай паліцы. Па вокладках бачу – прыйшло добрае папаўненне. Пастой, Эрнік, а я пагартаю. Калі адарваўся ад паліцы, абліўся халодным потам: няма Эрніка! Пытаюся ў прадаўшчыцы, ці не бачыла пяцігадовага хлопчыка. Выйшаў з нейкім дзядзькам, кажа. Непрытомны ад жаху, выбягаю на вуліцу. Ні дзядзькі, ні Эрніка. Кідаюся то ў адзін, то ў другі бок, заглядаю ў пад'езды суседніх дамоў, нідзе няма. Нявед чаго брыду ў кірунку рэдакцыі. Што скажу Веры? А што дачцэ?! Расступіся зямля, стрымгалоў кувыркнуўся б у збаўчую бездань. Але зямля цвёрдая, а ногі з кожным крокам мякчэюць. Куды я іду?..

Ажно насупраць чырвонага касцёла — цуд: Эрнік цягне за руку Веру, паганяе яе, аж змакрэў чубок на ўзбуджаным тварыку. Яшчэ мяне не бачаць.

—Эрнік! — задыхаюся ад шчасця.

Эрнік спыніўся. Утаропіўся ў мяне, як у прывід. Мой залаты хлопчык!

Што здарылася? Спрацавалі роднасныя імпульсы. Унучак у набітай кнігалюбамі кнігарні менш цікавіўся дзіцячымі кніжкамі, каля якіх я яго паставіў, чым людзьмі. І спіна аднаго вялікалюды, што праціскалася ў цесныя дзверы на вуліцу, выдалася яму дзедавай, і ён падаўся следам. Выйшаў на тратуар, а дзед як растварыўся. І хлопец папёр у рэдакцыю. Прапаў дзед! Схапіў бабульку за руку — і бягом, выручаць дзеда!

А што з багінняй? Упадабаў другую — дзяўчыну з кардонкі Lego:

— Падрасцу, паеду шукаць яе, — прызнаўся. — Ну, бо недзе ж яна павінна быць.

—А як жа ты знойдзеш яе? Свет такі вялікі.

—Вазьму з сабою Lego і буду прыглядацца да дзяўчат.

А колькі год маляванка бадзьецца па зямным шарыку? Мо ўжо ператварылася ў Бабу-Ягу і толькі расстаўляе пасткі на Чырвоную Шапачку? Гэта ўнука не цікавіла. Не цікавіў яго і тэрмін адысеі, які ў радасным азэрэнні прызначыў сябе. Яна недзе ёсць. І яна чакае мяне. І я знайду яе.

Шукальнік алмазнага свету

Рыбалы — вялікая прыходская вёска: дзве царквы, школа, гурт спевакоў “Хлопцы-рыбалоўцы”. У бруйныя пяцідзсятыя гады гаманлівая, цяпер — аглухлая (за выключэннем памянёных “хлопцаў”), апусцелая — глядзіць бязмэтна шэрымі шыбінамі даўно нямытых вокан, за якімі затаіўся адлеглы час. Кожны раз едучы ў Беласток, лаўлю гэты шчымлівы позірк — у ім дакор і ў мой адрас. Маё пакаленне звышпрычыннае да адліву з нашых вёсак людскога гоману. Віну прымаю, грэх — не. Не ўкладваецца ў заганны ўчынак. А што нам было рабіць, кішэць у гнойнай бытавузе? Ішлі ў горад. Адны на працу, другія на вучобу. Як правіла, у бацькоўскія парогі не вярталіся. Вось і Рыбалы бязлюдзелі, выраджаліся — і цяпер сіратліва зіркаюць пустымі вокнамі.

А мне здаецца, што ў сумна-зашклёных проймах спаракнелых сцен кучаравіцца дапытлівая галоўка Валодзіка Паўлючука: знайшоў у агародзе зачараванае шкельца і бачыць у ім зманлівае ваколле — не тое, у якім жыве.

15 лютага 1958 года я са сваёй калегіяй гасцяваў у рыбалаўскай школе. Народу сабралася шмат і гутарка вялася талковая. Мы зандзіравалі чытачоў, яны рэдактараў. Высвятлялі ўзаемныя адносіны, раіліся. У перадыху кранулі гісторыю — даведаліся, што да вайны Рыбалы славіліся зладзеямі.

—А што, цяпер няма іх? — цікавімся.

—Няма, — чуем. — Усе падаліся ва УБ.

Значыць, тутэйшыя зладзеі мелі нацыянальную гордасць. Даверліва гаманілі. Узніклі і цяжкасці. Васіль Баршчэўскі, наш парторг — лявацкі сверб! — абмяняўся поглядамі з мясцовым бацюшкам. Ледзь развялі.

Тут і сустрэў я ўладальніка зачараванага шкельца. Валодзік — ужо Уладзімір, заадно і вясковы бібліятэкар. Вось адкуль у нашага карэспандэнта салідныя літаратурныя веды! Вядома, згуляла сваю ролю і чарадзейнае шкельца — хлопец з бачным позіркам і непадробным почыркам. У 1964 годзе, калі ён працаваў ужо ў “Ніве”, уразіў нас мройным Дзямянам са Старой Вёскі.

Аблашчаны ўвагай вяскоўцаў, Дзямян запрагнуў ананімнасці, зняўся з наседжанага гняздоўя і ўшыўся ў гарадскі мурашнік. Уцякаў ад суседскіх вачэй у вольную волю, а тут мітусня, бездапаможнасць, і ты ўсім чужак, безыменны мураш, круглы нуль. Скрушаны, стаў загубленым чалавекам.

У спрэчкі кінуўся ўвесь ніўскі авангард. Змагаліся паўгода. Няма ў нас Дзямянаў — заявіла большасць. І Старыя вёскі зніклі! Пагадзіў усіх Дзядзька Квас. Прызнаў адступніка і даказаў, што ягонае месца — на бязлюднай выспе.

Сам жа віноўнік палемічнай бойкі без асаблівых згрызот развітаўся з роднай вёскай, ад свайго лёсу не ўцякаў. Углыблены ў нацыянальнае існаванне, распрацоўваў беларускую тутэйшасць, разбураў аджыўшыя стэрэатыпы, ляпіў новыя, рабіў высновы, назапашваў творчую амальгаму. І зазьяла адметным бляскам чарадзейнае шкельца, здзівіў чытацкі свет “Вершалінам”. Умеў Валодзя карыстацца цудоўнай знаходкай.

Міжволі думаю, што ён яшчэ ў нашым даўгу. Што верне Дзямяна на старавясковыя гоні, дапіша жыццёвы лёс загнанага вяртанца. Бачу гэты акт. Колішні нівец з акадэмічнай бародкай вешае на саноўны карак выслужаны фотаапарат і едзе ў Старую Вёску. Недаязджаючы, спыняецца ля бульбянога поля, падыходзіць да найбліжэйшай капальніцы і цікавіцца сялянскім бытам:

—Як жывецца? — пытае.

—Цяжка! — з убітым у зямлю зрокам адмахваецца кабеціна.

— Нам усім цяжка, — з філасофскім поглядам на справу суцяшае яе гарадскі прышэлец і кіруе ў другі бок, да аратага, з выгляду вылітага Дзямяна. Даганяе яго бабская гаворка:

—Волька, хто гэта?

А Волька, не адгінаючыся ад матыкі, адгукаецца:

— А, якісь дурны пан. Павесіў на пузе бліскучую цацку і кажа, што яму цяжка.

Гэта не ўява. Так было ў дзіўную гамулкаўскую пару шасцідзiesiąтых, калі мы, новая калегія — і Валодзя ў ёй паўнапраўны член — вывучалі ў пленэры абноўлены сялянскі быт. Валодзя не расставаўся з фотаапаратам, лавіў момант. Я любіў такі ўлоў і даваў лаўцу першыя старонкі “Нівы”. Заахвочваў і іншых шчалкапёр аў ісці следам. Пераўзысці Валодзю ніхто не змог. І не так з прычыны прафесійнай нямогласці, як з-за фанабэрыстага нораву нашых людзей: з’ява праявілі — амбітнасць. Калі ўжо хочаш фатаграфіраваць мяне, то, будзь добры, пачакай, пакуль я памыюся, пагалюся, улезу ў святочную апранаху і сам выбяру месца фіксацыі падзеі. Можна і на трактары, але абавязкова з медалём на грудзях і дыпломам ударніка ў руках. Ведайце нашых! Толькі не на фоне старой хаты ці пахіленага плота. Вось ля Майсеневай забягалаўкі — іншая справа. Стандартная? Але новая. Прагрэс!

Як ні дзіўна, але “прагрэсісты” цоцелька ў цоцельку траплялі ў ацэнныя лінзы ахоўнікаў ідэйнай чысціні. Пакажаш на прызбе старэнькай хаткі дзядулю з рэзбеным гадамі тварам — ага, настальгія па клятм мінулым! Дасі голенькага карапуза на пясчанай дарозе — ага, намёк на беларускі лёс у ПНР! Ці ж у нас ужо і адзення не хапае? Што скажуць у Амерыцы!

Правільна, амерыканскі кантаслуп з роднаснай матэрыі паказвае тое ж самае. Завёз Лёнік за акіян высечаны лес, адны пянёчкі. У друку карціна патлумачана: “Высечка беларускай культуры”. Глумачыў збеглы чэкіст? З ім не засумуеш.

Ну і хай кажуць, хай тлумачаць, калі яны касавокія. Мы ж робім “Ніву” не для іх. Аказваецца, і для іх. Яны таксама ловаць момант.

Куды я гну? Наш прафесар не паедзе ў Старую Вёску. Ён убачыў, куды ідзе караван — плаўна віруе ва ўніверсітэцкіх аўдыторыях і замест прамінулага часу, ачольвае новыя плыні. Ці не таму загадкава ўсміхаецца да нас з блакітнага акенца беластоцкага тэлецэнтра? Мо ўжо забыў спархнелыя сцены і агарод, у якім знайшоў зачараванае шкельца? А мо яно ўвесь час з ім? Толькі – дзе тая Старая Вёска? Зарасла крапіваю.

Крылатыя словы Барскага

Яны нарадзіліся ў благаслаўлены час нашага літаратурнага *Big Bang*, калі для паэтаў “Руны” вясковыя асілкі знімалі дзверы з клуні, а бельскія ліцэісткі прысвячалі Барскаму свае першыя лірычныя парывы.

І пэнт не заставаўся ў даўгу. Пад шквал авацый, укантэнтаваны прызнаннем удзячнай публікі, сходзіў з узнёслай гарызанталі прыгуменных дзвярэй на грэшную зямлю, выбіраў з бязлікага натоўпу спелую папялушку, высьвятляў

сэрцаедным зрокам стан ейнага нутра і, адчуўшы асалоду ад душэўных пакут ахвяры, ускрыляў яе трапятлівым словам:

— Я вас кахаю!

Тут, не спускаючы з папялушкі намагнічанага эротыкай позірку, рабіў спазматычны перадых і, надаўшы голасу глыбока асабістага зместу, прыкідваўся няўцямным цнатліўцам:

— А вы мяне? — ні то пытаў, ні то прасіў.

І здзяйсняўся цуд. У адно імгненне сціплая папялушка ператваралася ў распаленую каралеўну, прыкметна прыгажэла, мрела ад будучага шчасця і палкімі вачыма адказвала:

— Я твая, князь!

Зварушлівыя словы паэта — як лагічнае спараджэнне разбуджанага Пачыну — набылі сілу дэвіза, сталі праграмнай ідэяй, і вабная палова абарыгеннай нацыі лягла вакол рэзвых ног будзіцеля.

І ўспомніўся іншы паэт.

— *Я вас любил,* — сказаў задуменна Аляксандр Пушкін, кіруючы настальгічную фразу няздзейсненаму каханню — і ўся прыкультурная Расія ахнула ад душэўнага болю, прычыненага паэту няўдзячнай велікасвецкай шалахвосткай. Наш Аляксандр на жаночым фронце не ведаў горычы паражэння. Не карыстаўся і прошлым часам. Атрымаўшы ад прыроды ўнушальныя вонкавыя і ўнутраныя стымулы, прызнаваў толькі цяперашні час. І плыў ад сэрца да сэрца. Сэрцалобную эстафету значыў на літаратурных старонках “Нівы” і ва ўтоеных лістах прылашчаных спелак, зайздросных пераспелак і слёзных недаспелак.

У гэтай сферы Барскі быў неперაўзыхадным артыстам, і эліта мясцовых казановічаў, не гаворачы пра паспалітых казанюкоў, не адважвалася пераймаць вопыт майстра. Барскі не падлягаў штампаванню. Ляпіла яго неба экспромтам, у разгары херувімскай сябрыны. Дэміург, кульнуўшы добрую чарку, змяшаў зямную гліну з нябеснай. Таму і стаў Барскі непераймальны, боскі. А той, хто пасягае на боскае, выставіць сябе на смех, як Сваяк пад Цілічанкай.

Было так. Стаяла пагоднае лета і мы, ніўцы — Уладзімір Паўлючук, Сакрат Яновіч, Сваяк і я з Сідарам — гнаныя прагай вывучэння роднага краю, выбраліся ў Кншынскую пушчу. Да Супраслі даехалі рэйсавым аўтобусам, а там рушылі пешкі. Узялі напрамак на Каралёў Мост. Пакуль ішлі цёмным лесам, ні кудлатага лесуна, ні гарбатай ведзьмы не спаткалі. А пад Цілічанкай залаты бор, казка, і між гонкіх соснаў набрынялая маладымі сокамі папялушка.

Абступілі скараспелку. Пачалі абходжваць. Валодзя, які выношваў канцэпцыю абарыгеннай псіхалогіі, падышоў да склаўшайся сітуацыі пафіласофску: убачыў у папялушцы частку акаляючай прыроды, гармонію зместу і формы — і павёў гаворку аб узаемнай адпаведнасці частак цэлага. Сакрат, заядлы рыбак, ломіць галаву над рычагамі, якія ўключылі б рыбныя запасы глеістага раўчака, што чарнее непадалёку, у задавальненне патрэб мясцовага насельніцтва.

— Які а...а...сартымент рыб водзіцца ў ім? — выпытвае, прагна заікаючыся.

— Сартымент? — здзіўляецца папялушка. — Чаго?

— А...а...а... — давіцца Сакрат казённым словам, уганяючы папялушку ў разгубленасць, і яна зіркае на мяне. Я прыняў паставу загадкавага маўчуна. Яна

зірк на Сідара. А ён валяе дурня, мацае ўчэпістым зрокам узбуджанае цела папялушкі і нахабна ўсміхаецца з анексійным намёкам. Пікавае становішча. І тут Сваяк — ні з таго, ні з сяго — сячэ Барскім. З ходу карцела вылучыцца ў князі? Баяўся, каб Сідар не апярэдзіў?

Наспех развучаная роля прывяла да адваротнага ператварэння намеру ў скутак. Выйшла, як на аматарскай сцэне. Ад спешкі ніўскі казанова страціў прыпісаны герою лірычны тон і ў яго голасе, замест шчымлівай тугі і радаснага спадзявання, узарваліся ўсе рэсурсы цялеснага жадання. Агаламшаная малодка спярша налілася сарамлівай чырванню, затым у вачах яе ўспыхнула поўнае недаўменне, быццам убачыла згаладнелага сексуальнага вампіра.

—А Божачка! — ахнула, млеючы ад жаху.

І Сваяк, згараючы ад канфузу, кінуўся з усіх ног у лес. Толькі рэха рагатнула ўдагонку:

—Здурэў дзядзька!

Пераймаць Барскага? Лягчэй праз зямлю праваліцца. Застогнеш ад душэўнага болю і яхіднага рогату кплівых хаўруснікаў. І станеш блазнам.

Банальная ісціна, банальны хэпі-энд.

Твая любоў — твая загуба

1

Да вялікага ліцвіна завёў мяне італьянец Амічыс, аўтар гулкага *Сэрца*, якое праменіла на мае юныя гады, штурхаючы на дарожныя знаёмствы. На безазе Свіцязі наваградскі прарок сказаў мне:

—Кіруйся сваім сэрцам. Яно — твой правадыр.

І я паверыў паэту. Узяў напрамак на ўказку. А што ў гэты час рабіў розум? Куды дзеліся вочы? Розум змоўк, а вочы пачалі фокуснічаць: бачылі то руж, то чэрнь — іншыя колеры зніклі. Пачаў я не пазнаваць і рэальнасць, у якой жыў, і абставін, з якімі зжыўся, і людзей, якіх, здавалася, ведаў. Свет мо стаў і цікавейшым, але як бы зышоў з накіраваных віткоў. Тут і падаспеў хітрамудры Ідальга. Не адну зламалі піку. Ветракоў хапала.

2

Неразважны Германюк падгаварыў Шаховіча, здавалася б, разумнага журналіста, падалэкватніць роднай вёсцы шыльду. Кастусь Майсеня, тадышні сакратар ГП БГКТ, даў камандзіроўку і сродак транспарту. Селі актывісты ў гэпісцкую карэту і (ту-ту!) кіруюць у Доўгі Брод, на братняе памежжа.

Мігам сабралі сход, выступілі з палымяным словам — і за справу. Знялі польскую (дзяржаўную) шыльду, замацавалі беларускую (сваю) і змыліся. А вясквы унтэр Прышыбееў — бах! — рапарт у нядрэмную службу: дыверсія!

Нарад нядрэмных, абследаваўшы месца злачынства, высветліў: Германюк з Шаховічам перасунулі ў некарысць Польшчы дзяржаўную мяжу. І да мяне: “Пакараць Шаховіча!” Я да Шаховіча:

—Якога чорта перасоўваў мяжу?

—Не перасоўваў! — адпіраецца.

—Не вінаваты Шаховіч, — кажу нядрэмным.

—Вінаваты, — кажуць яны. І тыц мне пад нос рапарт унтэра.

—Дык дайце гэты дакумент. Не магу караць без удакументаванага доказу.

—Не дамо.

—Тады зробім канфрантацыю.

Прытураю з суседняга пакоя дыверсанта. Той выкручваецца вужом і перад надрэмнымі. Такім чынам выбівае з маіх рук падставу ўляпіць страгача. А рукі свярбелі.

3

Яшчэ няраз добрасуседства адгукнецца Доўгім Бродам. “Беларусы перасоўвалі граніцу! Далучаліся!” Колькі іх было? Няважна колькі. Хай нават “перасунуў” мяжу Прышыбееў. Знайшлі матэрыяльны доказ? Знайшлі. Намер праваліўся? Ну і што! Былі? Былі. Выступалі? Выступалі. А што наляпалі? Перайменавалі “Długi Bród” на “Доўгі Брод”. А такія знакі дзе? На Беларусі. А Германюк хто — германец? А Шаховіч — персідскі шах? Беларусы перасоўвалі мяжу.

4

Вам дзіўна? Мне таксама. Хоць здзіўляцца няма падстаў. Нядрэмныя глядзяць на нас праз лагічны кантаслуп. Бо іх вучаць логіцы. У Прышыбеевых гэты прыбор прыродны, у шэрым рэчыве. Таму не выпучвайце вачэй, калі сусед мусолиць вас вітальнай брамай 1939 года. У яго зрашэчаная памяць — забыў, што ён таксама браму ставіў, шанаваў спрадвечны звычай. Каталіцкі Кракаў вітаў напаўпаганскага Ягайлу, Радзівіл — шведаў, цымбаліст Янкель — Напалеона, Алесь Гарун — Пілсудскага. У гэтай традыцыі і драбніца добрасуседскіх пачуццяў. Відаць, за пагром у Старым Беразове новаберазоўцы ўшанавалі помнікам *Dziadka*. Магчыма, у мройных снах суседзі расстраляных вазакоў Прыбелавежжа здабываюць бронзу для “Бурага”. Ужо ў Пушчы ўганараваны жалезным крыжам нямецкія вешальнікі. Такая логіка нашага жыцця.

5

Сідар кажа: — Ва ўсёй гэтай мітусні вінаваты вялікі ліцвін. Заклікаў жа: *Miej serce i patrzaj w serce!*

Вось і нашы хлопцы глянулі ў цудоўны твор прыроды. І ўбачылі сябе вялікімі сынамі. Пяройдзем у вякі! Наша справа пачаць, а там — як неўзабаве адгукнецца галосны сэрцагляд Перабудовы — працэс пойдзе. А дзе вочы? Дзе розум? Спіць. Неактыўны дружбак. Актыўная воля! Яна асновай усяго. З зачаткавых нетраў сярэднявечча вызірнуў блажэнны Аўгустын, вучоны муж, іерарх сэрцагледства. Во якія глыбокія карані. З іх і вырас Міцкевіч — з перавагі ірацыянальных сіл душы над розумам. Калі сціснуць квяцісты тэзіс Аўгустына, выйдзе, што і ў Міцкевіча: “Глядзі ў сэрца і слухай сэрца!”

Трэба меркаваць, старажытны мысляр не пазычыў фразу ў нашага земляка. Хто ж тады падвёў мяне і нашых хлопцаў?

Дарунак восьмага неба

Міжбугаодэрцы вераць у сваю гасціннасць, як у Каралеву Чанстахоўскую.

— Няма шчадрэйшых людзей у свеце! — ціснуць на пляменную псіхіку родавыя магі.

Дзеля чаго? Унушэння выключнай ролі? Комплексу пакрыўджанасці — свет

нас не разумее?

І нашы палітыкі — белыя, чырвоныя і мутанты — пратрублілі Клінтану вушы: “Мы спадчыннікі готаў, у нас з вамі агульная мэта. Мы най-най... І “най” — белы папа наш... Да Папы! Да Папы! У Нью-Йорпу!”

Толькі зялёныя, карычневыя і чорныя насуплена ашчэраны. І гэтым насцярожваюць еўрагузоў:

— Прымаем жа вас! — тлумачаць няўседлівым занудам.— Міжбугаодэрлянд першы ў чарзе. *Langsam!* Пашырым суполку. Падзелімся спадчынай. Толькі не ідзіце да нас, спадчыннікі, з песняй: “*Nie będzie Niemiec pluł nam w twarz...*” *Verstehen? Langsam, aber gut!* Або, як кажуць у вас: *Pomalu, no koroso!*

— Толькі без злага джына! — узмаліліся нашы дзяржаўныя еўрыкі. — Да млоснасці абрыдлі сліявыя зяпы і ўчэпістыя абдымкі касалапага Мішкі. Баімося каварных азіятаў!

А баяцца няма чаго. Жывуць там сапраўдныя хлебасолы. Рускі з голаду памрэ, а суседа накорміць. Сам замерзне, а цябе абагрэе “ямалам”. Грузін ні за якія скарбы не выдаць ворагу госця. А што казаць пра сярэдніх азіятаў!

Распавядае Барыс Руско, колішні ракетчык: палкоўнік, маёр і я (тады капітан) прыязмліліся на палігоне NN пад блакітным казахскім небам. Выпусцілі ў бок вераломных кітайцаў рэактыўнае свінчо і пайшлі ў суседні калгас знаёміцца з тубыльцамі і іх звычаямі. Сустрэў нас старшыня калгаса Сара Сарабаеў, прыняў як родных братоў. Паказаў сваю вотчыну, зарэзаў тлустага барана, завёў у спадчынную юрту, пасадзіў на ганаровыя зэдлікі, узяў у рукі дамбру, — ён і акын, па-нашаму бард, — ударыў костачкамі пальцаў у дзве струны (больш струн інструмент не меў) і ўрачыстым тэмбрам праспяваў вітальную песню. Пачыналася яна прыблізна так:

Вітаем, вітаем вас,
Госці драгія!
Жадаем, жадаем вам,
Вечна з намi жыць!

Песня доўжылася, таму я запамятаў толькі пачатак. Услаўляла польскіх ракетчыкаў — “непахісных стражнік аў непарушнай Варшаўскай дамовы”.

Рамантычны настрой падтрымлівала жонка Сарабаева, яшчэ даволі рухавая і не надта каб старая. Яна завіхалася каля стала: расстаўляла ёмістыя бутлі градуснага кумысу, абкладала іх “мікіткамі” (кукурузнымі праснакамі) і дарамі Іртыша: асятрынай, нельмай, муксунам, чэбакамі. Напітак і ежу падносілі дочки — старэйшая, ужо ў гадах, і васемнаццацігадовая — лебядзіны цуд восьмага неба.

Калі гаспадынькі вычаравалі абрус-самабранку, лірыка ўкрасілася ў эпіку. Уважлівы гаспадар стала прапанаваў першы тост выпіць за “доблеснае Войска Польскае і вечную дружбу”. Выпілі і закусілі асятрынай.

Другі тост гаварыў наш палкоўнік. Выпілі за гаспадара, дбайнага ахоўніка праславутага сярэднеазіяцкага гасціннасці і за чудаўных жрыц сямейнага ачага.

Потым пілі за радзіму — адну, другую, агульную — за ўвесь прагрэсіўны свет і ягоную сталіцу. Закусвалі дарамі Іртыша, каўказскім шашлыком і “мікіткамі”.

І наладзілі айтыс “Блакiт-00”, песеннае спаборніцтва. Гаспадар славiў ураджай, гаспадыня мiр, мы, вядома, ваенныя дарогi. Усiх пераўзышла

“Ракетка”, як мы ахрысцілі васемнаццацігодку. Плаўнымі крочкамі абкружыла яна сябрыну, узляцела на свой зэдлік і пранікнёна праспявала пра каханне. Мы апладзіравалі ёй стоячы.

Селі, выпілі за заваёўніцу цвёрдых салдацкіх сэрцаў і запілі зялёным чаем.

Весела пілося і елася. А калі накумысіліся, нашашлычыліся, намікіціліся, наайтысіліся — гаспадар узняў пытанне дастойнага адпачынку.

— Гонар спаць з маёй жонкай даю палкоўніку! — урачыста аб’явіў ён, з гордасцю бліснуўшы шчаслівымі зрэнкамі. — Да старэйшай пойдзе маёр, — працягваў расстаўляць нас па рангах. — Капітан, прашу прабачэння, ляжа з “Ракеткай”. Выказаўся ясна? Дык да заўтра! Пара...

Мы аслупянелі. Ubачыўшы нашу нерухавасць, Сарабаеў вылупіў на нас сярэднеазіяцкія вочы:

— *Али русский язык непонятный?*

Палкоўнік спрабаваў дыпламагнічаць. Маўляў, мы б з захватай, але прысягалі жонкам на вернасць. Дый служба не дазваляе.

— Падумеш, рыцары! — сарамаціў нас пакрыўджаны казах. — Прысяга! Вернасць! — учапіўся за словы палкоўніка, пераходзячы на “ты”. — Я ж табе даю сваю жонку толькі на адну ноч, а не на пажыццёвае карыстанне. Я — што, няясна выказаўся? Ты ў маёй юрце, дык будзь чалавекам, шануй нашы звычаі! — наступай. — Які-небудзь клёк маеш у галаве? — асведамляўся — Якая ганьба, якая няслава! — захліпаючыся ад крыўды, галасіў. — А калі ты асарамаціў мяне, ушануй прынамсі мой дом! — павучай.

Ніякія аргументы Сарабаева не пахіснулі прынцыпу палкоўніка. Хоць быў ён пад градусамі, цвёрда стаяў на нашых вартасцях. Выбуховую сітуацыю разрадзіў камендант стрэльбішча. Занепакоены знікненнем саюзных афіцэраў, пусціўся ў пошукі. Ён і ўціхамірыў раззлаванага ахоўніка мясцовай традыцыі. А ці абразуміў? Наўрад. Калі мы развіталіся, у агніста-чорных зрэнках нашага дабрадзея палымнеў душэўны боль:

— Я — азят! Так?

Пытаеш, як у гэтай сітуацыі чуўся я? А як можа чуцца бравы маладзец, у якога з-пад носа сцібрылі дарунак восьмага неба?

Трасуны

Над Пушчай бесперастанку гудуць прыбойным рокатам рэактыўныя мастадонты. Паветраны калідор. І хоцацца мне на крылах з маладых сноў узняцца на строга вызначаную сонечную трасу і зірнуць у вочы паднебных трасуноў і спытаць у твар:

— Куды трасецесея, загуджаныя?

Ведаю, трасунам не да мяне. І яны, канструктыўныя *винтики* рэальнай стадыі, убачыўшы зарэжымленую зямлёй небрыдзь, гаркнуць на манер маёра Шцірліца:

— *Не твое дело!*

І гудануць мацней, скручваючы на Буг, і я распластаюся ў белым шлейфе над Шведавым Морам, і толькі Віктар у развітальным вершы адзначыць маё падзенне.

Хочаце верце, хочаце праверце, але я каторы раз шлю ў думках шчырую

Ўдзячнасць пільнаму купцу паветраных сіл сорак пятага года, які валявым рашэннем не прапусціў мяне, аздобленага нялётным грыфам “Быў у акупацыі”, у гэтыя сілы. Трапіўшы туды, навек закаваўся б у загуджаны тарангас — я ж рваўся ў паветраную гільдыю.

— Удзячнасць выказвай роднаму Сталіну, — устаўляе свае тры грошы Сідар. — Купец выконваў ягоную волю.

Так і быць.

— Дзякую, Бацька, за тваю празорлівасць, за твой сакаліны зрок. Твая рацыя, *винтик* з мяне нікудышны. Дзякую, Мудры, што не выбраў мяне ў глуміцелі кучаравай зямлі.

— Няўжо, працінаючы Белавежжа, апаражняўся б ты над цудам прыроды? — лезе ў душу Сідар. — Няўжо не растварыўся б у абдымках кучаравай?

— *Мер...за...вец!* — шыпіць хрыпліва з халодных віткоў Патойбаковіі прастуджаны ўладны голас.

— Хто *мерзавец*, я ці Сідар? — гукаю з бяспечнай геапатагеннай зоны.

— *Шкура!* — шыпіць далёкае бязмежжа. — *Кон'юнктурный флюгер!*

Абудзіў дэмана. Бач, прасвідраваў мяне з гэткай далечы. Як сталічныя актывісты ў час ідэйнага пастраення БГКТ. *Никто не забыт, ничто не забыто.* Ты ўсё на эмоцыях. Не трэба так катэгарычна. Даруй крыўду, ляпнуў здуру — расказарміўся язык у тваю nepřысутнасць. Не хвалойся, усё будзе па-твойму. Спі.

— Ты ў мяне яшчэ запляшаш! — паабяцаў вярхоўны, падмацоўваючы сказ ненарматыўнай лексікай, пернуў турбарэактыўным газам і схваўся ў хмарах. Узяў курс на Гаагу?

— Тру-бі ў свой бок! — адгукаецца далідальняе рэха. — Тру-бі ўбок!.. Та-кі-я спра-вы... спра-вы... пра-вы...

Па-над небакраем плыве гул грознай ростані.

Ваенная хітрасць

Наша рота спынілася ў толькі што ачышчанай ад немцаў вёсцы. Вяскоўцы сядзелі яшчэ ў лесе, чакалі зручнага моманту для вяртання ў свае сялібы. У вёсцы застаўся толькі адзін гаспадар. Не здолеў ён вывезці ў лес неабходных жыццю набыткаў. Пільнаваў скарб на месцы. Хата гэтага гаспадара стаяла блізка гасцінца і ў ёй размясціўся наш штаб.

Штабісты, да якіх, як сувязны камандзіра роты, быў прыпісаны і я, увіхаліся навокал новай стаянкі. І не так з патрэбы ўладкавання нескладанай маёмасці, як з-за зіркатай дачкі гаспадара, якая з паблажлівай усмешкай сачыла за нашым увіханнем. Даверлівая чарнавокая красуня. І хіба таму, калі мы закончылі работу, апынулася яна ў цэнтры нашай увагі. Адны напрошваліся дроў прынесці, другія — схадзіць па ваду, трэція проста расказвалі анекдоты. Адзін я маўчаў.

Відаць, маўклівай прысутнасцю крануў дзявочую годнасць, бо пачала яна зіркаць у мой бок какетлівым позіракам, а калі выходзілі з хаты, спытала:

— Чаму вы такі сумны?

— Вайна, — патлумачыў я ўхіліста.

Толькі паціснула плячыма.

На дварэ вясновае сонца. Па калдобістай брукаванцы грукочуць нагужаныя

вазы. Вяртаюцца ў вёску ўцекачы. А старшы сяржант Капач адклікае мяне ўбок і кажа:

— Не ўлазь у дарогу!

— Ты здурэў?

— Спыніць гутарку. Ведаем такіх...

Якіх — не даказаў, але і так узяў з мяне слова, што заляцацца да чарнавокай не буду. Слова як слова, даў без торгу. Не выпадала з-за дзяўчыны настройваць супраць сябе не так ужо малы ў маштабе роты чын. Дый пры Капачу я не меў ніякіх шанцаў.

Раптам усё ўскладнілася. Раніцай узводы размясцілі па акрузе. Намячалася прачоска лесу. Капач са сваім падраздзяленнем пайшоў за лес. І ў гэтым заключалася складанасць — на месцы заставаўся я.

— Сцэрва! — кулаком пагразіў мне адыходзячы Капач. — Трапіш у мае рукі, не прасі літасці.

Падвергнуцца Капачоваму гневу не давялося. Адвячоркам камандзір роты паслаў мяне ва ўзводы з данясеннем аб пачатку лясной аперацыі.

— Глядзі, каб не напароўся на немцаў, — перасцярог. — Помні пра заданне.

Ісці нанач пяхком не было ахвоты. І панскі тарантас з эпохі цара Гароха не выклікаў даверу. Паеду вярхом. У любых абставінах конь прыяцель чалавека. Пайшоў да конюхаў. А ў іх конскі санбат. Усе коні заезджаны. Выбірай, кажучь.

Выбраў найжывейшага. Выкапаны Расінант! Начапіў на худы хрыбет сядло, прыбраў іншай конскай збруяй, уладкаваўся ў сядле, а каняка апусціў маркотна мызу і ўтаропіў памутнелыя вочы ў зямлю. Здавалася, вось-вось упадзе.

Усё ж такі пачаў перабіраць нагамі, і, адчуўшы тузанне павадоў, рушыў няроўным трухам. Два-тры крокі зробіць і спатыкаецца. За варотамі перайшлі мы на маршавы крок.

Але і гэты рух не абяцаў удачы. Сярод поля, калі вёска засталася за намі і наступаючы вечар падуў халодным дыхам, Расінант перастаў падпарадкоўвацца маёй волі. Уперся лбом у дарогу і прагна смактаў раздутымі храпамі сыры пах зямлі. Не памагалі ні ласкавыя просьбы, ні дубінка, якую я прыдбаў. Расінант непарушна стаяў на сваім.

Злез я з сядла і пачаў разважаць, што рабіць мне з гэтым падлам. Кінуць і ісці пешкі не дазваляў закон. Гэта ж, як і аўтамат, што дындаецца на маіх грудзях, ваенная маёмасць. Трапіш пад суд. Ехаць на хабэце — не выканаць задання. Адышоў я да рова, сеў на ўзбочыне і скрунуў цыгарку. Хто каго! — вырашыў.

Расінант быў іншай думкі. Скубаючы астаўшыміся зубамі прыдарожную траву, павярнуў назад, туды, адкуль мы прыкандыбалі.

Устаў я, падышоў да каня, паглядзіў яго па сухім хрыбце, узяў за цуглі і, не адчуваючы яго супраціву, павёў да лесу. Пакуль мы туды дайшлі, наступілі поцемкі. Ад дрэў несла прэлым мохам і панурай цішынёй. Расінант прыпыніўся, паклаў на маё плячо свае храпы і дужалюбна залыпаў сумнымі вачыма. Я зразумеў, што прапануе пагадненне. Цяпер без вагання сеў у сядло і даў каню поўную волю. Кіраваць не мог, не бачыў дарогі.

З'явіўся месяц — і лес змяніў выгляд. Я пачаў кідаць па баках трывожныя позіркі. Мне здалося, што кусты рухаюцца. Чакаў адтуль стрэлу. Няважна, які куст стрэліць першы. Ну, страляй. А кусты маўчаць. Толькі бяшумна рухаюцца.

Ні гуку, ні шораху.

Раптам спераду ўзвілася ў неба ракета. Нешта пачалося. Напружваю слых. Лаўлю нейкія дзіўныя моўныя камкі. Урэшце пачаў адрозніваць паасобныя словы. Каманда, не каманда: „Левым!.. Пра-вым!..”

І зноў ракета. Прашумела ледзь не над маёй галавой. І больш нічога. Каманда — перапынак — каманда. Хоць бы галінка якая трэснула. Складвалася ўражанне, што набліжаецца сам голас. Ніякіх прыкмет чалавечага руху. Вырасыў і я не рухацца. Зашыўся з канём у густыя кусты. Буду чакаць. Што будзе, то будзе.

І вось метраў трыццаць ад мяне вываліўся на дарогу павукападобны клубок. Яшчэ крыху і я пазнаў з’яву: Капач!

Шоў басанож. Боты нёс у руках. Уся напруга лопнула і я зарагатаў на ўвесь лес. Капач анямеў.

—Вольна, старшы сяржант! — сказаў я, выбіраючыся на дарогу.

Капач, ачوماўшыся, змарсавеў і працадзіў праз зубы:

—Вязе ж табе, гад!

—Што ты пляцеш?

—Наплёў бы, калі б не апазнаў.

Капач паляпаў далоняй па ракетніцы, якая ўпіралася яму аж у пахі. І пачаў распытваць пра немцаў.

—Не бачыў іх, — кажу.

— Ты наогул нічога не бачыш, — узлаваўся ён. — Дык толькі што сюдою прайшлі.

Вось яно што! Капач, як і я, змагаўся з цэнямі. І я не стаў яго распякаць, толькі спытаўся:

—Тады навошта крычаў?

Выявілася, што ён прымяніў гэтак званую ваенную хітрасць. Каманда, якую падаваў, мела нагадваць начную аперацыю. Мэта: адстрашыць праціўніка.

— Гэта тактыка, — плумачыў, адчуваючы поўную перавагу над някемным радавым.

Тактык з яго быў слабы, бо неўзабаве выдаў тайну: ішоў да чарнавокай. І гэтым у маіх вачах ператварыўся ў багатыра. Столькі перажыць страху ў імя сустрэчы з дзяўчынай? Якая цяга!

На жаль, я вымушаны быў паставіць яго ў рэальную абстаноўку, вярнуць ва ўзвод.

Дзённікі (1995 – 2000)*

11 – 10 – 1995.

Пяць дзён назад вярнуўся з Гародні, з Купалаўскіх чытанняў. З прафесарскай імпрэзы, на якую не варта было ехаць (настаяў быў Пяткевіч). Нагадвала сабою нараду рэдактараў поўнага збору твораў паэта.

У інаўгурацыю ва універсітэце – у актавай зале – удаўся мне даклад “Канец купалаўскай уяве нацыі”, падрыхтаваны яшчэ ў Крынках.

Наведалі музей Багдановіча (вадзіла Дануся). І раскопкі на гарадзенскім замку. Археалаг Краўцэвіч: гарады Панямоння ўзніклі ўсе напрыканцы X ст., што вяжацца з уцёкамі сюды, у Яцвягію, славянскіх язычнікаў – ад тэрору хрысціянізацыі Уладзімірам Вялікім..

Знаёмства з Віктарам Шалкевічам, бардам шырокага фармату, глыбокага. Яшчэ паспяваў ён мне на кватэры Карневіча, дзе акрыяў я перад заўтрашнім вяртаннем дамоў (...).

17 – 10 – 1995.

Зусім без сэнсу ездзіў на (...) Беластоцкія дні літаратуры (12-13.X.). Пераначаваўшы ў запушчаным інтэрнаце на Злотай, ранкам уцёк назад, у Крынкі: Ясь Леаньчук наспрашаў аўтараў з Польшчы, ігнаруючы сваіх, пераўтвараючы іх у публіку камусьці (трэцягунковым, але затое з вялікіх гарадоў). І як тут не абразіцца?!

22 – 10 – 1995.

На семінары “Белавежы”, прысвечаным творчасці Зосі Сачко (з нагоды выпуску Чыквіным яе кніжыцы “Шчэ одна вэсна”). Палескі дыялект твораў успрыняты з разумным спакоем, як нешта цалкам натуральнае. Украінства на Падляшшы – гэта глупства, маргінальны эпизод, штучна падбухтораны палітыкамі, і знікне разам з заняпадам грашовых яму датацыяў (яшчэ хутчэй кане тое ў магілу самапаланізацыі).

Не цягне мяне пад кватэру на Складоўскай, хоць прамінула ў ёй амаль усё маё дарослае жыццё (ад лета 1962 г.). Чужы Беласток, як і чужыя ўжо Крынкі. Усё чужым робіцца ў надышоўшую агонію нацыі. Абыякавею.

29 – 11 – 1995.

Савецкі Мінск чарговы раз падпісаў з Варшаваю паперыну аб гаспадарчым супрацоўніцтве, якога, вядома, не будзе. І яшчэ раз аб правах на развіццё

* Публікаваныя тут выбраныя запісы з’яўляюцца працягам кніжкі “Дзённікі (1987 – 1995)”, Беласток 1997

нацыянальных мяншыняў, што пры нашай тут паланізацыйнай сітуацыі зусім без значэння. Чаго гэта шукаюць у Польшчы беларускія маскалі? (...)

01 – 02 – 1996.

30 студзеня хавалі Марыльку (37 г.). За яе труною ішлі тысячы бяльчан. Маладая смерць заўсёды выклікае вялікую спагаду, але, у Яе выпадку яшчэ і тое, што многія дапамагалі vyrатавацца Ёй ад рака крыві. Была прытым папулярнай настаўніцай Марыяй Базылюк (па мужу Саснюк). Адною з рэдкіх беларускіх інтэлігентак.

26 – 02 – 1996.

Прачытаў кн. “Невядомая вайна” Генадзя Сагановіча. Уражанне: жах! Хоць і ведаў пра ўсё тое раней. А яшчэ колькі разоў Беларусь выпальвалі ды ўтопталі!! Гэта адтуль нашы сённяшнія беды.

25 – 03 – 1996.

З’ездзіў з Крынак у Бельск на вечар, арг. Зв’язам Беларускай Моладзі ў гонар 25 Сакавіка. Вядома, дзеля слова (дамаўляўся са мною лідэр Зв’язу Юрка Асеннік). Уражанне, як некалі ад сустрэчаў з БАСаўцамі: цяжка гэта даецца, бы навучанне літарам першакласнікаў. (...) Такі лёс нацыі без нацыянальнай школы.

Сёння Ельцын, перад адлётам у Нарвегію, палічыў патрэбным заявіць, што не можа быць аніякай гутаркі аб яднанні Беларусі з Расіяй, толькі аб паглыбленні супрацоўніцтва (дадаў: гэта ў Мінску нехта лягнуў не тое...).

14 – 04 – 1996.

Зіма не адступаецца. Пасля прадвеснай пагоды зноў сыпле, каторы ўжо дзень, густы снег. У агародзе і садзе яго па пояс! Ачышчаю столькі, каб выйсці з дома ў шопу па апал і ў места па прадукты. Уражанне, зрэшты, цудоўнае. Каляднае – у Вялікдзень (сёлетні).

Пад падлогаю дома зімавалі куніцы. Яны тут здаўна. Прыляцелі шпакі на такую снегавіцу.

Спакусіўся прыняць удзел у журы літаратурнага конкурсу, арганізаванага “Нівай” за грошы ваяводскага аддзела культуры (20 млн.). Не вельмі было каго ўзнагароджваць. Пару прыблізна неграфаманскіх вершаў і адно-два апавяданняйкі на цяжкім моўным узроўні. Паланізацыя высушвае беларускую стыхію.

19 – 05 – 1996.

Быў Клаўс Бахман, польскі карэспандэнт “Штутгартэр Цайтунг”. Даў яму трохі тэкстаў, бо гутарка з ім – гэта пакута: у яго бледнае паняцце пра беларусаў. Напрасіўся ён да мяне ў Крынкі, відаць, заінтрыгаваны шумечаю на кошт Рэспублікі Беларусь.

Пазыняк зноў у Польшчы.

Без спеху і ў спакойным рытме напісалася мне “Цывілізаванне Сакольскай” (пускаю ў чэрвеньскую старонку “Белавежы”). Трохі пад сваё шасцідзесяцігоддзе.

Прыехаў на тыдзень Яраслаў (яго Малгося ў Францыі, службова). Стаў на паддашку; ціха там і добра яму працуецца.

Вясна. Начамаі дажджы з пярунамі. Блаславе́на.

26 – 05 – 1996.

Амаль тыдзень пабыў у нас Яраслаў (выехаў 23-га). Ён мае аўта, усе разам з ім паездзілі аднойчы па сваёй праайчыне: пабачылі Барсуковіну, Плянты, Клышаўку, Грыбоўшчыну, Паўднёвае Вострава... Не пазнаць зарастаючай лесам матчынай айчыны, дзічэючай ад бязлюддзя. На Маму гэта, здаецца, зрабіла меншае ўражанне, чымсьці на Таню і на мяне; а Ярку – гэта “навуковы” экскурс. Ён жа беластоцкі мешчанін.

12 – 06 – 1996.

Канферэнцыя ў маё шасцідзесяцігоддзе (8.VI.) далася мне дзіўна лёгка. Магчыма таму, што не вельмі я жадаў яе?... Часта не ўдаецца тое, чаго надта хочаш.

18 – 06 – 1996.

Юбілей актуалізаваў маю арыентацыю ў блізкім мне свеце людзей. Не радасную, на жаль. Але так, відаць, павінна быць.

Гэта звальняе мяне ад шмат-якіх пачуццяў маральнага абавязку перад тымі асабліва, хто амаль дэманстратыўна праігнараваў маё свята (...). Крыху баліць усё тое, бо не аднаму з іх напамгаўся я за, нялёгкае і мне самому, жыццё.

25 – 08 – 1996.

“Ніва” пакінула свой, больш трыццацігадовы, адрас (па прычыне шалёнай арэнды). Перасялілася ў будынак на Заменгофа, што побач колішняга Электрычнага тэхнікума, які я канчаў (рог вул. Белай). Магія? Як быццам вяртанне па крузе да пачаткаў сваіх... (...)

08 – 09 – 1996.

Учора ездзілі мы да Валодзі Гайдука (Чыквін з Надзай, я з Шаховічам; аўтамашынамі). У яго тую глуш, ва ўрочышчы Полымя на тарнопальскіх хутарах лясных. Чыквін – трохі надумана – ініцыяваў гэтае віншаванне Валодзі з 55-годзем, каб падтрымаць яго на духу ў цяжкі лёс. Жыве ён там, як фальклорны дзед ля разбітага карыта (...). Дождж, холад, пушча.

15 – 09 – 1996.

Прыязджаў Давідзюк (12-га). З Гайнаўкі, куды наведаўся да радні. Адчуванне, што свет, у якім мы жылі, хутка аддаляецца ад нас. Прыкрас канстатацыя (...). Памёр Віктар Варашыльскі (учарашняе вечаровае паведамленне ТБ). Жыў 69 г.

22 – 09 – 1996.

Хоць толькі канец астранамічнага лета, ужо ад некаторага часу асеннія халады з дажджамі. Прагностыкі абяцаюць, што бабіна лета, аднак, будзе.

Зноў адчуваю сябе пагана, бо трэба ехаць у Мінск (4.Х.). І рыхтаваць сваё выступленне там на тэму беларускай мяншыні. Я ад гэтага заўсёды хворы, ад разважанняў пра агонію нацыі.

21 – 10 – 1996.

Вераснёўскае “Полымя”, а ў ім: “Мроі Прошапана” – і “Шанц дачкі Поўха”. Падобна на тое, што гэта мой дэбют у іх... На шасцідзсятым годзе жыцця.

29 – 10 – 1996.

Давялося старшыняваць журы спявацкага фестывалю “Бардаўская Восень ’96” у Бельску (трыма днямі назад). Арганізаваў імпрэзу Зьвяз Беларускай Мол-адзі і таму не меў я сумлення выкручвацца. На маё шчасце ўзнагарода была тол-ькі адна і адзін аказаўся ўдзельнік, сапраўды варты яе, Андрэй Мельнікаў з Гом-ля. (...) харызматычная асоба, бард!

Мерапрыемства скромнае, як і скромнымі былі грошы на яго. Тым не менш значэнне мае, ламаючы стэрэатып беларускіх спеваў не вышэй народных. Аўд-ыторыя маладая, вучнёўска-студэнцкая, што абсалютна важнае для нацыяна-альнае будучыні.

10 – 11 – 1996.

Здаецца, удала завяршыў сюжэт “Змагання з поўхам”.

Інтэлігентная і шырока абгрунтаваная рэпліка ў “Ніве” Яна Максімука (Макс) на мой эсэік “Беларусы ў Польшчы...” (20.Х.). З рэдкай у нас культурай палемікі (апубл. падзяку яму!). У лістападаўскім “Часопісе” – класная іронія Глагоўскай наконт маёй асобы. Яна і Макс – доказ таго, што асяроддзе пішучых не апускаецца ў вульгарнасць, у Гайдуковую памыйную яму.

Барскі ў сваім ніваўскім цыкле “Радзіма-Родзіна” дапускаецца недапу-шчальнага: замест закладзенай тут дакументальнасці чаўпе яўны фальш, свае словы і погляды прышывае іншым.

19 – 11 – 1996.

Адолеў “Аўтабіяграфію” Тарашкевіча ў “Спадчыне”. Хоць і разумею, што ён ратаваўся ёю, але – сумна чытаць пра той заходнебеларускі рух, які трымаўся, пераважна, на потайных савецкіх субсідыях.

21 – 11 – 1996.

На нічым не магу засяродзіцца, цэлымі днямі прыслухоўваюся да падзей у Беларусі. Там няма такое пары году, каб не даходзіла да чарговых фестывалюў дурнаты. Утомна!

26 – 11 – 1996.

Капітальная рэфлексія Уладзіміра Конана: “... у лепшым выпадку адбудзецца выцясненне яе (бел. мовы – С.Я.) ў вузкую нішу нацыянальнай эліты і, як вынік, – музеізацыя беларускай культурнай традыцыі (“Голас Радзімы” Нр 47, 21.Х.). Што і адбываецца ў сённяшняй Беларусі.

13 – 12 – 1996.

У “Ніве” пераклады Шведа з Шымборскай: прыклад моўнай бездапаможнасці. Філалагічныя калькі; нават не зважаючы на моўны звычай, вельмі важны ў перакладанні.

02 – 03 – 1997.

У свежай кніжцы “Далёкія і блізкія” Чыквіна яго нарыс пра маё і мяне. Адзін з найлепшых наогул, якія чытаў я пра сябе.

10 – 04 – 1997.

Будзе ўжо чвэрць веку, калі памёр Бацька. Маці яшчэ жыве, не вельмі ўжо кантактуючы са светам. І мая эпоха, таксама, ужо ў мінулым. Вось выйшаў з друку том маіх дзённікаў (“Дзённікі”). Заглядваю ў яго, як у нешта чужое.

21 – 04 – 1997.

Дваццаціга – на семінары “Белавежы”, на якім выступіў, запрошаны Чыквіным, Уладзімір Конан. Са спічам пра польскую беларускую літаратуру, напісаць які я даўно яго намаўляў. Трохі расчараваў мяне. Адразу бачна было тое ў ім, што даволі павярхоўна ён пачытаў кніжкі “белавежанцаў” і архівалі, якіх ужо шмат у Мінску, у яго ж пад рукамі.

Але занадта добры з яго вучоны, каб не звярнуць сваю ўвагу на капітальнае: польская беларуская літаратура – гэта як бы працяг нашаніўскай пары без якіх-коліч савецкіх уплываў. Савецкая беларуская – усё роўна што не існавала нам.

Конан лічыць, што савецкай – наогул не было ў Беларусі. Што гэта штучна накінуты тэрмін, адэкватны Расіі.

Захацелася перакласці на польскую мову і апрацаваць эсэ Сяргея Дубаўца “Герой нашего времени” (“Свабода”, 4.IV.). Нацыя хамаў як супярэчнасць нацыянальных каштоўнасцяў. Бяда беларускага адраджэння ў тым, што яно фармальна павярхоўнае (мова, атрыбутыка). Маральна неглыбокае, уцягнутае ў барацьбу за ўладу. Слабая ў ім тэндэнцыя да фарміравання стэрэатыпу беларуса як лепшага чалавека. Як таго, хто фармуе эліту.

14 – 05 – 1997.

Дванаццаціга – у Варшаве. Запрошаны праф. Дравічам, дараднікам прэм’ера Цімашэвіча. На польска-беларускую сустрэчу ў сядзібе Рады Міністраў (14³⁰ – 18³⁰). З беларусаў – я адзін! Рэшта – міністры ды падміністрацыі, дыпламаты (амб. Спыхальская (?) з Мінска прыехала). Чалавек дваццаць. Вёў Дравіч, з якім даўно я знаёмы, ад сямідзесятых.

Сустрэча – фактычна – сакрэтная. Галоўнае – як рэагаваць Польшчы на падзеі ў Беларусі? Якую палітыку весці? Высновы: не абмяжоўвацца ў сферах эканомікі, культуры; палітычныя крокі ўсяго на ўзроўні сярэдняга рангу, не вышэй віцэ-міністраў. Стаўка Лукашэнкі банальна чытэльная: займець кіраўнічую пазіцыю ў Расіі. Нерэальная! Але Расія разумее, што далейшая асобнасць Беларусі паглыбіць яе адрознасць. Крэмль будзе манеўраваць так, каб інтэграцыя адбылася без дапушчэння Лукашэнкі да расійскага “трона” (у рэальным сэнсе, не сімвалічным).

Карыстаючыся прысутнасцю Цімашэвіча – я паўтараў: без незалежнай Беларусі цяжка будзе з незалежнасцю Польшчы; без нацыянальнага адраджэння

Беларусі зробіцца яна яшчэ адным расійскім дзяржаўным утварэннем; стратэгічна важнае цяпер – усяляк успамагаць беларускай культуры, без якой не быць беларускай дзяржаве! Польшча мае унікальны шанц выратаваць пульс беларускай духоўнасці, мацуючы гэтым свае ўплывы там (бо эканамічна – не тыя капіталы ў палякаў).

Пачаць з фундаментальнага і, адначасна, фінансавана недарагога: успамагчы нацыянальнаму Менску ў выданні тых ста тамоў з сусветнай літаратуры ў беларускім перакладзе, як і фонд “Беларускі кнігазбор” (Цвірка). На палітычна нейтральным грунце. Скажам, арг. польскі фонд дапамогі для беларускай літаратуры...

01 – 06 – 1997.

Дзённікі Максіма Танка, у “Полымі”. Як жа падобныя праблемы! Памятная ўвага ўладаў да пісьменнікаў, асабліва выдатных, руйнавала ім час і сілы дзеля творчасці, хоць і гарантавала добры быт; крыху службовай турыстыкі. Думаецца – вельмі добра я зрабіў, з’ехаўшы з Беластока.

Папа рымскі зноў у Польшчы.

15 – 06 – 1997.

“Наезд на хамутоў” удалося напісаць за тыдзень які ўсяго (...). З жахам чытаю дзённікі Танка ў “Полымі”: колькі адабранага ў яго часу!

29 – 06 – 1997.

Беларусь можна любіць толькі здалёк – капітальная фраза Барадуліна (“Свабода”, 20.VI.).

30 – 07 – 1997.

Рэйд “Сыцяна”. З Крынак (27-га) на Мастаўляны. Дзесяцёх хлопцаў і дзяўчат. Значавалі ў палатках, у каляпольным закуцці маянтковага парка (бліжэй возера-заліва нельга было, мурашылася п’янае паляцтва). Пры нясмела малым агнішчыку ў высознай траве, бы ў казацкім стэпе, давялося (...) сказаць пра ідэю “Сыцяны”. Настрою не было.

Вяртаўся дамоў апоўначы. Як жыву, першы раз у такую пару прабіваўся з ліхтарыкам праз гэты ўдзічэлы двор. Праводзіў мяне хлопец, які ўсё наракаў, што няма ўжо ідэёвых беларусаў.

Перачытваю Бабеля. “Избранное”, мінскае ад 1986 г. (дарунак Артымовічанкі, 12.XI.1989).

04 – 08 – 1997.

Буяе ў галаве нешта кшталтам новага апавяданнейка.

14 – 08 – 1997.

“Смерць Далгушова” Бабеля. Падступаўся не раз, а пераклаў за няцэлы позні вечар, калі мае бабы ўлягліся спаць. Заўчора. Яшчэ папрацюю, калі дашлюць карэктур старонкі “Белавежы”. Успомнілася, як гадоў 35 назад быў я ў шоку ад прачытанай (па-польску) “Конарміі”. Божа, як смачным можа быць – здавалася б – банальнае слова! Мой “Фэст” узяўся з “Кладбіцца в Козине”.

Адзінаццатага – пасяджэнне Управы “Белавежы” (Чыквін, Шаховіч і я). План на ’98. Пагадзіліся з прапановай Чыквіна ліквідаваць старонку “Б.” у “Ніве” у палове н.г., у саракагоддзе. Даўно бракуе матэрыялаў, і сама “Ніва” зрабілася гмінная, безамбітная. Даволі. Будзем выпускаць штогадовы літаратурны сшытак. Чысцей, чымсьці ва ўсёдным “тыднёвіку беларусаў у Польшчы”. (...)

Наведаўся нядаўна Краўцэвіч, гісторык з Гародні (гасцяваў у Лёніка, і ён яго прывёз). За чаркай цікава пагаварылі. – Чорная Русь, кабінетны тэрмін ад расейцаў, была ядром Вялікага княства Літоўскага. Дзякуючы – кажу яму – гістарычнай цішыні ў ёй у тую пару (манголы за Палесsem, тэўтоны над Дзвіною, крыжакі ў Прусіі, Масква слабая, ляхі падзеленыя). Гаспадарчая дынаміка.

18 – 08 – 1997.

Перакладаю “Удаву”. Не магу стрымацца, каб не перакласці.

04 – 09 – 1997.

За мною ўжо 61 год... Яшчэ не старасць. Апошнім часам надакучае Лёнік, змяніўся. Яму гэтае варшаўскае прафесарства бокам вылезе; бракуе асабістай класнасці. Такіх прасячкoў асяроддзе выплёўвае.

Хочацца пісаць, але не кладзецца першая фраза.

16 – 09 – 1997.

Не ўдаецца разгарнуць апавяданне з першай фразай: Ехалі на Верхлес.

27 – 10 – 1997.

Учора – з Кракава (22-26.X.). З польска-французска-нямецкага сімпазіёна нацменскіх пісьменнікаў Еўропы (Na skraju obcości, Villa Decius). (...) Лішне паспадыяваўся я на глыбіню думкі ўдзельнікаў. Узбагаціўся толькі інфармацыяй, не рэфлексіямі. Усе тыя кельты, туркі, карсіканцы няшмат нагадваюць інтэлектуалістаў. Мае, здавалася б, банальныя ўжо ў нас тут выступленні выклікалі фурор. Але, як сказаў паляк Немец з Парыжа (паэт), сапраўды сур’ёзных людзей на г. імпрэзе ўсяго некалькі... Сумна, бо сама імпрэза багатая літаратурным вечары ў Goethe Institut (*Лета ў Мокрым, Існаванне, За Ярашоўкаю, Доўгая смерць Крынак*). Па-беларуску; публіка мела на руках анталагііны том “Trialog” з перакладамі на польскую, нямецкую, французскую мовы (акрамя “Доўгай...”).

Настальгічныя гутаркі з Канвіцкім (што будзе з Беларусыяй?!). З Юрэвічам не было кантакту, усё піў, бы тыповы хамут, які дапаў да сякіх-такіх грошай (ганарар: 500 зл.). Затое амаль не разлучаўся я з Казімірам Куцам, кінарэжысёрам, ідэолагам Шлёнска (будзе шлёнская нацыя і шлёнская дзяржава!).

Нахадзіўся па старым Кракаве. Горад-музей.

31 – 10 – 1997.

Лёнік прывёз першы экзэмпляр “Miniature”, італьянскай кніжкі маёй, элегантна выпушчанай у Edizioni del Cavallino (Вэнэцыя). З паралельнымі ангельскімі перакладамі Шырын Акінэр. На шчасце, абедзве гэтыя мовы практычна невядомыя мне і таму не мушу забівацца якасцю перакладаў.

09 – 11 – 1997.

“Няўдалая пакража” – апавяданнейка, якое пісалася болей двух месяцаў (ад 4.IX.). І сёння яшчэ было што выкрасліць у ім; лішнія словы вылазяць наверх з часам, бы каменне з зямлі ў мароз.

Здараецца мне здзівіцца, чаму я ўсё жыву?! Гадаваўся ж нядбайна, часта і доўга хварэючы ў маленстве. А можа і таму?

18 – 11 – 1997.

Шум у Беластоку вакол “Miniature” чыста правінцыйны. – Жарты, кніжка тутэйшага аўтара з’явілася ажно ў Вэнэцыі! Прычым, не польскага нават.

23 – 11 – 1997.

Ледзь даўся мне “Янка Купала і спроба нацыянальнага адраджэння”. На Другія Міжнародныя Купалаўскія Чытанні, паслязаўтра ў Гародні.

Як жа хочацца адчапіцца ад роздумаў аб Беларусі! Каб нармальна пажыць.

01 – 12 – 1997.

Вярнуўся я з тых Купалаўскіх Чытанняў у Гародні, а дома – шпіталь! Таня застуджаная, маці так сама. (...) Мне нельга нікуды выязджаць узіму (...).

Міжнароднасць імпрэзы звялася да майго ўдзелу (меўся быць яшчэ Барскі). (...) Мой даклад выклікаў фурор і, адначасна, тихий ужас! Віншавалі потайна – у прыцемках калідораў, дыскрэцыйным поціскам рукі ў вэрхале натоўпу. Рэжым Лукашэнкі!

10 – 12 – 1997.

Ад Занеўскай – “Strażnicy pamięci”. Першае, так поўнае, даследаванне беларускай паэзіі ў пасляваеннай Польшчы (нямала памылак, але чорт з імі; цяпер яны ўжо норма!). Гэтае выданне паслужыла мне як прэтэкст напісаць роздум над нашым літаратурным рухам тут, у ягонае саракагоддзе (у ніваўскую літ. старонку).

Учора – Лёнік з Юркам Х. Гутарка, абрыдлая, тая самая.

14 – 12 – 1997.

Ударыў мароз. Палепшылася самаадчуванне. Пішацца нешта ў стылі “сакрацікаў”.

23 – 12 – 1997.

Бяруся за новую кніжку. Будзе ёю маё інтэрв’ю Юрку Хмялеўскаму, на дзвесе старонак. Па-польску. Іначай нельга, калі хочам, каб мела яна грамадскае значэнне. І – каб зарабіць на ёй. Беларусапалякі халерныя!

20 – 01 – 1998.

У новым, пятнаццатым, нумары “Vorussii” падборка маіх апавяданнейкаў. Пераклала Тамара Болдак-Яноўская. Не надта, на маё здзіўленне. Народжаная ў бел. мове, недзе каля Гарадка, не разумее цяпер такіх банальных словаў, як “зад” (ёй – гэта “plesu”).

03 – 02 – 1998 53

Чобат прыслаў выбраныя вершы, якія пачынаю польшчыць, – з думкай выдаць іх з паралельна беларускімі арыгіналамі.

21 – 02 – 1998.

Дзённікі дапамагаюць мне мець пачуццё парадку ў жыцці: нешта запісаўшы, усё роўна што рахунак выпісаўшы за зробленую работу.

22 – 02 – 1998.

Звыкшыся з тым, што саветы нас не чытаюць, прыемна дзівіўся я наступным запісам Танка: “18.VII. З захапленнем, што ў нас ёсць такія прэзаік, чытаю Сакрата Яновіча, кнігу якога “Другая смерць Крынак” (трэба: Доўгая. – С.Я.) пазычыў мне мой сусед У.М. Казбярук. Да гэтага часу я мала ведаў аўтара, хоць ён адразу звярнуў маю ўвагу на свой адменны стыль, на сваю мову і нешаблонны падыход да праблем нашага часу”. (“Полымя” № 12, 1997 г. стар. 97).

Гэта шмат. І важна. Падумалася, аднак: а што ён майго трымаў у руках раней? Наўрад ці “Сярэбранага ездака”? Наўрад “Самася”. Яго засыпалі кніжкамі ўсякія дваровыя (...) пісакі.

03 – 03 – 1998.

Лёгкі выезд у Беларусь (25.II. – 1.III.). Цяпер там не цягаюць у гасціну, не спойваюць; не маюць за што. – На прэзентацыю “Сцяны” (27-га, музей Коласа). “Мастацкая літаратура” нарэшце выдала гэту кніжку, падрыхтаваную да друку яшчэ Рубанавым. Чамусьці захавалі трохі тарашкевіцы ў самім рамане, а ў апавяданнях ужо не...

Публіка нешматлікая, наогул штатная, і крыху апазіцыянераў з ліку маладых (напр. Славамір Адамовіч).

Важнае для мяне было не “Сцяна” – гэты паўтор “Доўгай смерці Крынак” – а кантакт з Быкавым, Арловым, Мальдзісам; потым, у вяртанне, з Чобатам.

Вячэра ў Быкава (28-га). З Шаховічам. З Законнікавым. Абодва схільныя да экзальтацыі, што і перашкаджала ў нармальнай гутарцы (Васіль надта ўраўнаважаны). (...) Беларуска на замяне расейскім інтарэсам.

Законнікаў, як і некалі Бураўкін, участваў мяне палітычнай археалогіяй – у ЦК КПБ лічылі Сакрата Яновіча... агентам! Амерыканскім?.. У значнай меры дзякуючы Барскаму і Сачанку.

З Чобатам – на гарадзенскім вакзале ўрань 1.III. – Ліпнасць шматлікіх адраджэнцаў: з беларушчыны робяць сабе т.зв. карыта. Хлебнасць.

13 – 03 – 1998.

(...) Учора закончыў “Памяць пра Яся-Курыную Дзюбку”. Пісалася паўтары месяца. Кончыў, бо паганяла патрэба: не было што так вельмі даць у красавіцкую старонку “Белавежы”.

14 – 03 – 1998.

Якісьці дурань у амерыканскім “Беларусе” чапляецца “Дзённікаў” (не падабаецца яму эпітэт “саветы”; шые карыслівасць). Спрабуе акампраметаваць мяне ў вачах эмігрантаў, лічачы, што ніхто не чытаў кніжку.

Пачытваю “Бандитов времён социализма” і “Бандитов времён капитализма”.

21 – 04 – 1998.

Пазваніў Арлоў: ужо выйшаў нумар “Крыніцы”, прысвечаны маёй творчасці.

29 – 04 – 1998.

Серада (садзіў бульбу ў агародзе). У ноч на нядзелю вярнуўся з Вільні. З Лёнікам. Восем гадзін дарогі, у іх ліку тры язды, а пяць стаяння на граніцах.

Запрашэнне было ад фонду Адкрытая Літва (Сораса грошы). У сувязі з “Miniature” (арг. Габрыеля Кардаца). (...) Вільня імпануе гістарычнасцяй, дагледжанасцю, жмуда-літоўскасцю. Ажно не верыцца ў яе шматвяковую польскасць. Мінск пры ёй – гэта каланіяльны горад. Перыферыйна-расейскі.

(...) я настаяў на сваёй з Лёнікам сустрэчы з вучнямі віленскай беларускай нібы-гімназіі. І гэта запам’ятаецца! Спрабавалі адцягнуць мяне ад тае задумы (...). Бо – дырэктарка сімпатызуе Лукашэнку. Адказаў: пляваць я хацеў на палітычныя сімпатыі дырэктцыі школы, мне трэба сустрэчы з вучнямі, з дзецьмі, на будучыя погляды якіх магу, хоць крыху, паўплываць у паўрэальным беларускім духу.

Начаўплі мы ўдвух сенсацыі ў гэтай заглухлай школьцы, што на ўскрайку Вільні! Дзеля аднаго таго варта было валачыся.

06 – 05 – 1998.

У “ЛіМе” ад 27.ІІІ. змясцілі ўсё ж мой тэкст – выказванне наконт інфантальнасці іх дыскусіі пра беларускую літаратуру (аўтар і яго творчасць – розныя рэчы!). Сёння дайшоў экз. Вось такая камунікацыя з Мінскам.

10 – 05 – 1998.

У Катавіцах – 8 і 9.V. – на меншасным форуме Wspólny Dom (клуб Marchońt). Веў Петрасік з “Polityki”. Пару цікавых выступленняў, немцаў. Рэшта – на ўзр-оўні БГКТ. Таму мы, трох беларусаў, рабілі пагоду, як хацелі! Бо – падрыхтаваліся, мелі што сказаць, была ў нас канцэпцыя, падзел ролямі, матэрыялы.

19 – 05 – 1998.

Італія: 11-17 траўня. З Лёнікам і з Таняю (білет ёй на той жа самалёт – прыватны, а нам ад МЗС). Рым здзівіў балаганным на выгляд вулічным рухам і раямі матацыклаў, skuteraў. Сталі на кватэру ў Польскім Інстытуце (Vittoria Colonna, 1). Наш выезд – з Лёнікам, як і раней у Вільню, – адбыўся, трэба думаць, намаганнямі Габрыелі Кардаца, выдаўцы “Miniature”. Дзеля прамоцыі кніжкі. Арганізаваны на 12 траўня Інстытутам мой – з удзелам Лёніка і Равэнны – літаратурны вечар не меў лепшай публікі, чым у Вільні, але затое з неабложай рэжысурай. У палацавай залі; я чытаў па-беларуску, а Равэнна па-італьянску (“Сыну”, “Трэцяя пара”, “Фэст”, “Валашка”, “Ісаванне”). Выбар Равэнны.

У падобным парадку, як у Вільні і ў Рыме, – толькі без фільмікаў Габрыелі, але з удзелам Лёніка і Равэнны, – меў месца літаратурны вечар таксама ў Вэнэцыі, 15-га (галерэя – № 5269А – Cavallino). Найлепшы, бо не зашмат было на ім

выпадковых людзей. Нават нейкія паэткі і паэты, мастакі. На жаль, бар'ер мовы страшэнны! Збольшага даваў рады лаціна-ангельскай трасянкаю (не заўжды мелі час для мяне Лёнік або Андрушкевіч у ролі транслятараў; наогул на бытавым узроўні).

Потым доўга вячэралі ў недалёкім рэстаране, запрошаныя Габрыеляй і яе братам Паолем (былі Равэнна, Андрушкевіч, Лёнік, Таня).

А яшчэ ў Рыме – мы, утраіх, нахадзіліся праз усе дні і крыху вечарамі на руінах антычнага горада (...). Да Ватыкана было блізка, уздоўж Тыбра. Змарыліся Калізэем. Дзеравянелі ногі на Форуме Рамануме. На Палятыныуме. Ля цуду архітэктурны – Агрыпы. Вэнэцкі пляц. І рэнесансны Новы (Nuova р.). І безліч вуліц, завулкаў, навучыўшыся пераходзіць з тратуара на тратуар у вэрхале маторнага гвалту.

У Вэнэцыю выехалі назаўтра пасля элітнай аўдыенцыі ў Папы; настаяў на ёй польскі амбасадар. Трынацатага траўня, у спякоту на Пятроўскай плошчы пасадзілі нас – з Таняй, Лёнікам, Кардашца, Равэннай – побач (...). На саму гутарку з Папам далі нам можа пяць хвілін... Нейкі біскуп за спіною Айца запытаў у мяне, ці разумею я па-польску... Я прадставіў Таню. Папа запытаў – ці не з Мінска мы. Затым – пару словаў адарацыі, і ягонае “Szczęść Boże”.

Еўрацягнік імчаў праз Балонію, Фларэнцыю, Падую (Скарына!). Заваконная Італія. Упершыню я ў ёй, а ўражанне даўно бачанага (на карцінах).

У Вэнэцыі немагчыма жыць, у гэтым горадзе-музеі. Сярэдневяковая цяснеча. Хоць, дзякуючы каналам, тут ноччу вясковая ціш. Усюды пешкі. Даволі аднае плошчы Сан Марка ды палаца дожаў, каб ледзь устаяць на нагах. І дзесяткі кіламетраў завулкаў шырынёю ў два крокі... Каналы, масткі. – Сталі на кватэру № 2473.

Зусім іншым убачыўся Мілан (16.V., вечар). Спакойны, чысты. Начавалі ў гатэлі Star, via del Bossi, 5.

04 – 06 – 1998.

Тэлефон з Міністэрства замежных справаў (Эльжбета Бэрус): мін. Герэмак прызнаў мне дыплом за заслугі ў папулярызацыі культуры Польшчы ў Швеце. Што гэта? Так падзейнічаў выезд ў Італію? – Уручыць 10-га а 12-ай.

Поўны камфорт: пішу без спеху, майструючы крыху на сядзібе. Вэнэцыянскае пагоддзе: удзень пад 30°, уночы дождж з грымотамі. Мала хто надакучае карэспандэнцыяй (...).

22 – 06 – 1998.

У ролі эксперта Камісіі нацыянальных мяншыняў Сойма (Гайнаўка, 19-га; Бельск, 20-га; Беласток, 21-га). Замест быць на канферэнцыі ў саракагоддзе “Белаежы” (універсітэт, 20-21.VI.). Цяпер сумняваюся, ці я добра ўчыніў...

Ці быў сэнс? І так, і не. Калі так, дык у значэнні паглыблення традыцыяў галоўных беларускіх пастулагаў: партнёрства з палякамі, змагання супроць антыбеларускіх стэрэатыпаў; прымусіць тутэйшыя ўлады лічыцца з намі, etc. Будавец ва ўяве Камісіі цывілізаваную канцэпцыю вырашэння беларускага пытання. Дэталі таго ўжо даўно банальныя.

У Гайнаўцы і ў Бельску пасяджэнні адбываліся як трэба, бо мясцовыя ўлады з беларусаў. У Беластоку ж... figa z makiem, поўнае ігнараванне! Дэманс-

тратыўны паказ абыякавасці да гэтай праблематыкі, а нават варожасці. Што ім Курань зробіць? Нічога!

Сітуацыя польска-беларускай сцяны працягваецца. – Jest źle, a będzie jeszcze gorzej, – казаў я ў сваім апошнім выступленні.

Іскарка аптымізму: мой удзел, выступленні спрыялі таму, каб усе бел. асяроддзі загаварылі ўрэшце ў адзін голас.

28 – 06 – 1998.

Дваццаць сёмага – на сустрэчы з прэм’ерам Бузкам у Ваяводскай Управе ў Беластоку. У адчувальным настроі панікі ўладаў пасля пасяджэнняў тут Камісіі на чале з Куранем. Бузэк прыехаў загладзіць становішча (прывёз з сабою, таксама, пастанову аб неадкладнай датацыі далейшай адбудовы манастыра ў Супраслі).

Для мяне гэты ўдзел у сустрэчы з ім аказаўся не менш утомным, чым з Куранем тыднем назад. Празмернай увагай да маёй асобы перш за ўсё. Пастаянным цытаваннем маіх выказванняў ды ацэнак, з чым раней я не сустракаўся ў вярхах (варшаўскіх). Вядома, чаму: мае канцэпцыі, вось, надта прыдатныя цяпер урадавым колам, асабліва ў кантэксце праеўрапейскай палітыкі Варшавы.

Каторы ўжо раз давялося пісьмова рыхтаваць тэзы наконт вырашэння нацыянальнай праблематыкі ў Польшчы: не талеранцыя, а партнёрства; меншасці не як самі для сабе, але і карэнныя інтарэсы дзяржавы ў факце іх існавання; ліквідацыя анальфабэтызму палякаў на прадмет арыентацыі ў іх культурах ды гісторыі. І т.п. Пакончыць з гетызацыяй. Меншасці – як свайго роду міні-Еўропа.

Прыкра слухаць было шэфаў нашых, беларускіх, арганізацыяў. Хоць і малодыя яны – акрамя Сычэўскага – а выступаюць зусім у стылі функцыянераў на нарадах бюракратыяў. Без шырэўшага агляду праблематыкі, безрэфлексіўна. Аформіць тое, аформіць сёе, дабіцца грошай на нешта... Так не гаворыцца з кіраўніком ураду!

Бузэк зрабіў на мяне сімпатычнае ўражанне, тым лепшае, што – як прызнаўся – нямала чытаў майго.

19 – 07 – 1998.

Учора вярнуўся я, бы збіты сабака, з канферэнцыі, прысвечанай культуры беларускага замежжа, на якой выступіў з дакладам “Беларускі літаратурны рух у пасляваеннай Польшчы” (Чыквін настаяў). Тыпова савецкі балаган у выкананні яе арганізатараў (...). Прыбыў на пасяджэнне цэлы аўтобус саветак і саветаў, пераважна лішніх, у ролі турыстаў. І жменя тых самых апазіцыянераў, якіх выпускаюць за мяжу, пэўна, дзеля паказу... Яны, відаць, і хлеб ядуць з тае апазіцыйнасці.

У гэты раз улады сям-так ушанавалі беларускае мерапрыемства: акрамя дзяржаўнай прысутнасці (і слова мела) сп. міністр культуры Унук-Назаравай, прыбронтаўся і надзьмуты віцэ-ваявода Клім. Выразна абразіў я іх сваім здзіўленнем, што даклад мушу паўтараць яшчэ і па-польску; przecież język białoruski nie jest obcy Polakowi! Так справакаваў мяне Вапа, даслаўшы (мне) – у час выступлення – нервовую піскульку...

З’явіўся Зянон Пазьняк і меў класную прамову (без нацыянальнай ідэі не будзе адраджэння).

06 – 08 – 1998.

Чыквін задумаў “Тэрмапілы”, літаратурны штогоднік. Як кожная добрая ідэя – лёгка пачаць, цяжка працягваць. Уся надзея ў... Лукашэнку, палітыка якога паняганяе Ясю аўтараў з Беларусі; на тлумны водгук “белавежаўскіх” няма чаго разлічваць (ды і няма каму).

Галіны Тычка “Чужы сярод сваіх” у “ЛіМе” ад 10 ліпеня. У некаторым сэнсе раўняе яна мяне з Быкавым. Як Акудовіч бачыць мяне – гэтаксама ў некаторым сэнсе – пачынальнікам беларускага інтэлектуалізму (“ЛіМ” ад 19 чэрвеня). (...) толькі цяпер згледзелі “Белавежу”, калі ў іх саміх катастрофа. І відаць па гэтых тэкстах, што начыталіся не столькі кніжак маіх, колькі “Крыніцы” (№ 39), прысвечанай майму (Арлоў званіў неяк, што гэты нумар распрадаўся на рэдкасць беззваротна, дачыста).

Мы тут ужо не з’яднаемся з імі там? Не, бо нацыя знікае, а пісьменнікі застаюцца, бы тыя камяніскі на заліўных лугах. Навечна адзінокія.

10 – 08 – 1998.

Чытаеш “Беларускія летапісы і хронікі” і думаеш: якія лагодныя часы цяпер насталі! Нікога не садзяць на кол. Гародоў да апошняга дома не выпальваюць. Арміі не аб’ядаюць народ. Дзяўчат – на царкоўных алтарах – не гвалцяць. А калі каго заб’юць або хату каму спаляць, дык шум на ўсю Рэч Паспалітую!.. Але ўсё роўна будуць людзі казаць, што даўней было лепей. Такая прырода чалавека.

26 – 08 – 1998.

Назаўтра заказаўся Бахман (“Stuttgarter Zeitung”).

27 – 08 – 1998.

Змарыў мяне гэты Бахман! Не ён, а тэма, за якою прыехаў да мяне: што думаю пра польска-беларускія суадносіны тут (?). Думаю – бяда! Глухая сцяна.

29 – 08 – 1998.

Падумалася: а каб пачаць ствараць фонд Villa Sokrates?! Міжнародны, з перспектывай на спонсара недзе з Еўрапейскай Уніі. У рамках успамажэння тоеснасці малых народаў Еўропы. – Пішу на гэты конт Юрку.

05 – 09 – 1998.

Пахавалі Міколу Гайдука. Раптоўна памёр, паехаўшы ў грыбы недзе пад Саколі... Знайшлі назаўтра (3.IX). Маё пакаленне ўжо падыходзіць да ямы. (...)

З днём нарадзінаў – 4 верасня – павіншаваў мяне адзін Ян Чыквін (таксама, вядома, Таня і сыны).

11 – 09 – 1998.

У мазгавым тумане канчаю эсэй “Mickiewicz a Białoruś” (заказ Чыжэўскага). Лішні раз усведамляю сабе, як няроднай мне польская мова. З дзесяць разоў выкладжваў тэкст.

19 – 09 – 1998.

Вярнуўся з Гарадка здыхаючым. Не тое здароўе, што раней. Хаця сама канферэнцыя, прысвечаная 500-годдзю Гарадка, была цалкам банальная, у значнай ступені не на тэму, такая дактаранцкая ды хаатычная. Мяне, як адзінага беларускамоўнага, апланавалі на самоткі канец, і тады, пасля майго выс-туплення, раптам дакладчыкі загаварылі ў дыскусіі па-беларуску (нават польскі ксёндз Бэндза, з украінскім акцэнтам).

27 – 09 – 1998.

Пару днямі назад – на сімпазіёне літаратараў у Гайнаўцы. Былі: Кабатц, Барскі, Пілят, Фэдэцкі, Карась, Сідорскі, Някляеў, Законнікаў, Каржанеўская, Далідовіч... Імпрэза Таварыства Польшча-Беларусь.

Адзіны светлы момант – 24-га аўтарская сустрэча ў т.зв. беларускім ліцэі (разам з Далідовічам і Ю.Хмялеўскім). Вельмі ўдалая! Класічна добрая: пытанні і адказы. Публіка інтэлігентная (...).

Прыехаў, ага, Ягела (цяпер ён дырэктар Нацыянальнай Бібліятэкі). “Пёк свае пляшкі”, вядома. Але сказаў і тое: урад не дасць грошай на аніякія сур’ёзнейшыя мерапрыемствы ў дапамогу беларускай культуры, напр. у выдавецтвах. Акрамя дапамогі бел. нац. мяншыні, дагэтуляшній. Кропка!

17 – 02 – 1999.

Ад учора добра пішацца новая версія “Арышту” (першая ў 1978 г.). У папярэдніх занадта трымаўся дакументальнасці ды... цензурных умоў. Чыквін хоча даць у другі нумар “Тэрмапілаў”. Каб не гэта, пэўна не ўзяўся б... Папраўдзе, не люблю пісаць драмы, і гэтая будзе апошняя.

18 – 03 – 1999.

Добра, што Акруговы Суд прызнаў Villa Sokrates, фіналізую рэгістрацыю (да канца сакавіка).

22 – 03 – 1999.

Бласлаўленыя дні, ні тэлефонаў, ні пісем, ні візітаў. Сонца. Працярэбліваў яблыні, кусты. Купіў гадзіннік, туфлі. Сёння з’ездзіў да лекаркі. Чытаю добрыя тэксты ад Радаслава Раманюка (у “Часопіс”). Недзе войны. Польшча ў НАТА. Беларусь у безнадзеі. Свет буіць, а я пачытваю “Гісторыю Еўропы” Дэйвіса. Падсылае свае кніжкі пра Кашубію праф. Бажышкоўскі (дробненькі фрагмент тае ж Еўропы).

30 – 03 – 1999.

Ужо колькі тыдняў няблага пішацца мне. Амаль штодзень паседжаваю над новай версіяй “Арышту” (папярэдняю закончыў 23.XI.1983 г.). Аніякі з мяне драматург, але хочацца, у рэшце рэшт, закончыць п’есу. Шкада нагоды сказаць нешта глыбейшае пра беларускі рух як такі.

07 – 04 – 1999.

Villa Sokrates ужо ўзаконена (2.IV.). Можна арганізоўваць фінансы. Скарбнікам – Лёнік.

16 – 04 – 1999.

Заеліся на мяне маладабеларусы: зласлівыя ананімныя тэлефоны, кампраматы ў “Ніве”, пляткарскія акцыі. Чым больш маўчу, тым мацней! Столькі стрываўшы, стрываю і гэта.

24 – 04 – 1999.

Першыя грошы на рахунку Villa S., 2.000 зл. (пазваніў Міраслаў Цялушэцкі як спонсар). (...) Воссю дзейнасці будзе, натуральна, літаратурны штогоднік (...), прысвечаны выключна беларускай літаратуры (пераклады шматмоўныя, крытыка гэтак жа. Першая эдыцыя ў 2000 годзе). Тэксты на беларускай, ангельскай, нямецкай, італьянскай мовах бачацца найбольш рэальнымі (напішу ў Вэнэцыю, Берлін, Лондан, Мінск...). Аб’ём выдання: ± 250 стар. Кошт друку к. 10 тыс. зл., пры ўмове, што атрымаю матэрыялы на дыскетах ды карэктурна чыстыя (трэба падумаць яшчэ і пра невялікія ганарары, без якіх усё пойдзе значна цяжэй). Наклад: 150 экз.

27 – 04 – 1999.

Закончыў новую версію “Арышту”. Толькі таму, што хочацца – таксама – неяк з гонарам выйсці з гэтай тэмы (узнятай за дваццаць гадоў назад).

23 – 05 – 1999.

Здаецца, маю ўжо – камунікатыўны на ўсю Еўропу – заглавак гадавіка “Вілы Сакрата”... Annus Albaruthenicus (Год Беларускі).

20 – 06 – 1999.

“Пецька-Савет alias Мондры Дурань”. Амаль два месяцы і раптам сёння.

21 – 06 – 1999.

Удзень – на пасяджэнні Управы “Белавежы” (...). Абмеркавалі анталогію “Беларускія пісьменнікі Польшчы (другая палова XX ст.)”. Чыквін думае пра фотаальбом “Белавежы” (якая наогул трымаецца на яго актыўнасці; будзь на месцы яе старшыні хто іншы, была б катастрофа).

Сёлета татальная затрымка міністэрскіх датацыяў беларускім структурам (далі крыху грошай, планавых, упачатку красавіка).

Вяду ажыўленую карэспандэнцыю ў справах Villa Sokrates. Добрыя прадчуванні.

25 – 06 – 1999.

Ад Чыквіна – “Polskie białorutenika literackie. Bibliografia przedmiotowa. 1945-1998”. Другая, проста падручнікавая рэч побач ранейшай – “Literatura białoruska w Polsce. Bibliografia przekładów za lata 1945-1994”, (выд. 1996 г.). Без Яна нічога такога не з’явілася б, як і шмат чаго каштоўнага іншага, у рамках заснаванай ім Бібліятэчкі. Але ён не сын селяніна (...).

Карэктурна “Арышту”, напісанага цяпер амаль цалкам нанова (камп’ютарны склад і “тарашкевіца” Міры Лукшы).

11 – 07 – 1999.

Толькі што пачаўся ў мяне нейкі тэкст з фразай з учарашняй ночы: “Вялікая Мядзведзіца над ліпамі Хахала”. – Чакаю Чобата.

04 – 08 – 1999.

Заначаваў Ул. Някляеў (з Сэнюхам). Прыехаў пагаварыць са мною, як яму далей быць у Польшчы. Мая парада: арганізаваць нешта сталае, але непалітычнае. Падказваю: беларускае літаратурнае выдавецтва ў Варшаве. Невялікае, 5-6 кніжак у год, але такіх, якія дапаўнялі б асартымент у кнігарнях РБ. Пачаткі такой ідэі ўжо ёсць у выглядзе маёй мінулагадняй карэспандэнцыі з польскім МЗС (...). Ён думае пра Інстытут беларускай культуры; добра, змясцілася б у ім і гэтае выдавецтва! (...)

11 – 08 – 1999.

Беларускі Трыялог падрыхтаваны. Засталося рэалізаваць (гадзіна ў гадзіну). Толькі што пазваніў Рандаў: будзе! Горба карэспандэнцыі. Дэкларуе прыезд чалавек дваццаць (адных журналістаў узбіраецца траціна). Наступныя бяседы адбудуцца спакайней (пакуль што дзейнічае закон сенсацыі).

17 – 08 – 1999.

Беларускі Трыялог адбыўся! Лепей, чым думаў. Змест не ўражваў, але самы факт, месца (Крынікі). Учора – бадай не было такое газеты ды радыёстанцыі, у якіх не гаварылася б пра Трыялог (шырока ў “Кур’еры Параным”, а “Gaz. Wub.” важна з першае стар.). Павінна лягчэй пайсці з “Anno Albarutheni”. Толькі гэта мяне сапраўды цікавіць.

31 – 08 – 1999.

Больш паўтара месяца пісалася ў галаве – “Напрыканцы другога тысячагоддзя”.

03 – 09 – 1999.

Заўтра пабяжыць шэсцьдзесят чацвёрты год майго жыцця. Яшчэ будзе мацаты, калі хвароба якая не пакоціць.

07 – 09 – 1999.

“Арышт” надрукаваны (“Тэрмапілы” № 2). Мой Бог, праз дваццаць гадоў ад пачатку задумы твора! (...) эпілог фармаваўся і з падказу Чыквіна, вельмі гарманічна з агульным настроем п’есы. (...) Гедройц піша, што я ўпераканаў яго наконт вялікага сэнсу намаганняў, каб Нобелеўскую прэмію далі Васілю Быкаву. Бярэцца рабіць захады. Пасылаю яму матэрыялы (ён амаль нічога не ведае пра Васіля).

“Запісы веку” ужо падрыхтаваны да друку (“Белавежа” чакае абяцанай міністэрствам датацыі).

16 – 09 – 1999.

Каторагасьці дня прыехалі грузавічком Харужы і Іванюк – вывезлі “Czasopis” назад у Беласток.

23 – 09 – 1999.

Званіў Завіша, з міністэрскага дэпарт. нац. менш. (неяк у палове месяца заехаў быў ён – з жонкаю – да мяне, будучы ў водпуску). Ёсць прыкраса справа: правыя з Беластока на чале з паслом Юргелем абвінавачваюць “Czasopis” у антыпаланізме і звярнуліся да міністра культуры з патрабаваннем спыніць датацыю. Гэта працяг старой афёры (vide: “Kurier Por.” ад 30.III.). Заеліся, асабліва на мяне. Усё роўна, як тыя Харужыя. Даўно кажу Хмялеўскаму, каб перастаў хваліцца маім удзелам у рэдагаванні г. мясечніка. Мяне і Лёніка ненавідзіць жа асяроддзе! Нам яно не ў стане пашкодзіць, не яно нас хлебам корміць. Але Юрку ўсё ж можа, адымаючы яму тыя “тысенцы” заробку, прычым у драматычны яму час адбудовы пасля пажару хаты (на Багноўцы).

04 – 10 – 1999.

У тэатры TVP глыбокі спектакль “Wybór”, з удзелам Янды і Шгура. Глыток мастацтва.

06 – 10 – 1999.

Доўгі тэлефон ад Кураня (далучыўся і Бырды). Каб фанабэрыі Юргеля не браў я ў галаву. Кантактавалі з імі беластоцкія журналісты-палякі, а ўсе яны на маім баку (вось важна!). Зусім нізкі працэнт падтрымкі, грамадскай, цяпер уладам (беспрацоўе, дарагоўля).

Курань звярнуў увагу на т.зв. polskie sacrum: недатыкальнасць ксяндзоў, АК, etc. Мне, як беларусу, і не падумалася так.

Істотны ліст ад Вірджыніі Шыманец (дзякуючы Валіку Сельвясюку). Знакамі ты выхад на Францыю! Я поўны аптымізму. “Апно А.” не хапала якраз французскага аспекту.

З добрымі весткамі накіт мат. у “А.А.” пазваніў нехта з Менску (прозвішча не дачуў, а перапытаць пасаромеўся).

Заўтра еду ў Беласток, да дзябэтыка: канчаецца запас інсуліну. Даждзы, халадэча.

09 – 10 – 1999.

Закжэўскі, міністр культуры, заеўся і супроць мяне! (...) Працягласць у часе – паказвае на пошук прэтэксту.

13 – 10 – 1999.

Прыедзе паслязаўтра журналістка з рэдакцыі “Tygodnik Powszechny” (стары каталіцкі часопіс, Кракаў). На яго старонках – у новым нумары – заступаецца за “Czasopis” сам нобелевец Часлаў Мілаш, кляймоючы пры нагодзе неабальшавізм міністра культуры, Закжэўскага. А гэта ўжо афёра на ўсю Польшчу, і “Туг. Р.” высыліла сюды, да нас, сваю карэспандэнтку, каб апісала тое шырэй.

Я здзіўлены размахам скандалу! Не спадзяваўся, што столькі пасыплецца громаў на міністэрства. Відавочна, справа не столькі ў папулярнасці мае асобы, колькі ў тым, што цяперашні ўрад наогул усім абрыд, а культура ніколі не мела так мала грошай, як пры Зак.

24 – 10 – 1999.

Ліст ад Гедройца (20-га). Спадзяецца ўдачы ў прасоўванні Быкава да Нобеля. Дай Бог! Моцна паратава ала б тое беларускую культуру.

Гедройц запэўнівае, што Варшава не знішчыць “Czasopis” (датацыі будуць!).

15 – 11 – 1999.

Хоча супрацы Булгакаў з “Архэ” (ліст). Калі ласка! Інтэлігентны. Пачынаюць там заўважаць польскую беларускую літаратуру. У іх стэрэатып: усё, што па-за сталіцаю, другаснае.

Зноў пачытваю Дэйвіса “Гісторыю Эўропы”.

Шмат карэспандэнцыі. Часам да дзесяці лістоў пад канец дня высылаю. (...)

21 – 11 – 1999.

Завіша неяк сказаў Юрку: – Gdyby nie chodziło tu o Sokrata, to “Czasopisu” już by nie było!

Замець і маразы. І польскі нацыяналізм.

13 – 12 – 1999.

У “ЛіМе” ад 1-га – “Праблема Тарашкевіча”. Галіны Тычкі захапленне “Арыштам”. Але гэта Мінску ўсё роўна нічога не значыць. Ім правінцыйнасць надалей геаграфічная катэгорыя.

26 – 12 – 1999.

У пяцідзсятых “Haradockich Nawinach” Лёнік развітваецца са сваім Гарадком. Як гэта ён, чыніць тое даволі неэлегантна, акцэнтуючы ўласную асобу. Праўда, шмат ангажаваўся ён, зусім не прымаючы да ведама, што грамадства заўсёды далёка ў хвасце ад ідэі... Класічны канфлікт паміж мастаком і асяроддзем. Ідэя і магчымасцямі яе ажыццяўлення.

У падобнай сітуацыі і я. Толькі, на маё шчасце, ніхто не абсыпае мяне ўзнагародамі што ні месяц і таму не прыходзіць мне ў галаву прымушаць каго-колечы станавіцца перада мною на калені. Ці раз Лёніку тлумачыў: не тычкай людзям пад нос сваю слаўнасць, бо зненавідзяць цябе! – Гарадок нарэшце адпачне ад Лёніка Тарашкевіча. Абодвум бакам здаравей будзе. (...)

29 – 12 – 1999.

Адзін Чыквін разумее, што значыць напісаць тэкст. Іншыя глядзяць на гэта па-мужыцку: сеў, нашрайбаваў... Глухата на гук слова, без чуцця яго смаку.

02 – 01 – 2000.

Ціха, абыякава, бязлюдна, – так канчаецца маё стагоддзе і беларускае тысячагоддзе.

У навагодні вечар выпіў з Таняй і Маці банальную бутэльку (вянгерскага) чырвонага віна. Недзе дурэла Еўропа, а за вакном траскацелі ў Крынках каляровыя феерверкі. А мне было ўсё роўна, так змораным адчуў сябе. Неверагодна напрацаваўся за '99!

Нікога я надта не віншаваў, і мяне таксама. У перадапошні дзень зваліўся на маю галаву Валодзька Паўлючук “з ад’ютантамі”, знепакоены тэкстамі пра яго ў будучым “Czasopisic”.

20 – 01 – 2000.

Сёння – “Запісы веку” (тыраж 200 экз.).

31 – 01 – 2000.

Ад Прускага – Яўхіма Кіпеля “Эпізоды”. Ляктура, ад якое хварэю.

03 – 03 – 2000.

Над “Дзядамі” па-беларуску. Няблага. Месцамі русізмы (“уцёс”, “масьніцы”, etc.). Міцкевічава польскасць уся з каталіцтва і вельмі-вельмі шляхецкая.

05 – 03 – 2000.

Адчуваю ў Міцкевіча беднашляхецкую закамплексаванасць, прэтэнцыёзнасць. Быў шляхецкаю галотаю, і толькі адукаванасць плюс талент далі яму магчымасць быць у Туганавічах. Каханне да брыдкай Марылі было каханнем здольнага галышніка да вялікае спадарыні. Гэта каханне т.ск. сацыяльнае; не захваленне цела, але грамадскай значнасцю. Каханне самога сябе, няшчасця нездзяйснення.

08 – 03 – 2000.

Дэпрэсія. Фізічная слабасць. Купіў дровы. Мала вугалю. Прыбіраюся церабіць сад, маліны. Запацеласць.

18 – 03 – 2000.

Падрыхтаваў урэшце зборнік рэчаў Андрасюка, (прапаную – “Добрыя чэрці”). Надта ж трымаецца ён афіцыйнага слоўніка. Душаць яго паланізмы (лексіка менш, але сінтаксіс!).

Алесь Чобат

ЧАТЫРЫ СЛОВЫ ПРА САКРАТА ЯНОВІЧА

Пазнаёміўся я з Сакратам Яновічам у канцы лета 1990 года ў Гродна. Ні я ў яго не выклікаў сімпатыі, а ні ён у мяне (бо характары падобныя!). Потым ужо пачаў ён чытаць, што пісаў я, а я пачаў чытаць, што пісаў ён. С л о в а н а с п а л у ч ы л а. Сакрат для мяне т о с л о в а. Не ўспрымаю яго па-другому, іначай як без слова. Для мяне тое непадзельнае...

*Што мяне здзівіла (амаль дабіла!) ў тым, што Сакрат піша, гэта п о ў н а е п а д а б е н с т в а н а тое, што пішу я сам ці ўсё мае пакаленне. Як быццам не было таго адрознення ў гадах – у д в а ц я ц ь г а д о ў, між іншым... [...]**

* Квадратнымі дужкамі пазначаны скарачэнні ад рэд.

Халера бярэ мяне з друкам “Annus A.”!!! Маруда! Чарговы тэрмін у Юркі – аўторак (21-га).

Адлягла працяглая застуда. Лягчэй дыхаць.

23 – 03 – 2000.

“Annus Albaruthenicus” – надрукаваны заўчора, разасланы сёння (пад паўсотню экз.). Спад эмоцыяў, абьякавасць ад стомы. Пяройдзены этап.

Першыя 60 экз. прывёз учора Юрка.

26 – 03 – 2000.

Учора – 25 сакавіка – у Польшчы шумелі пра разгон вулічнай маніфестацыі ў Мінску, у 82-ю гадавіну БНР. Арышты замежных журналістаў, у іх ліку і польскіх (таксама і парламентарыяў з В-вы), пабоі расейскіх, – выкліча чорную хвалю publicity супроць Лукашэнкі. Здзіўляе, што ён зусім ігнаруе тое; яму свет як быццам непатрэбны. (...)

Шырыцца публічная сенсацыя з выхадам “Annus A.”

03 – 04 – 2000.

Учора – Міраслаў Цялушэцкі ў маім доме (14³⁰ – 17⁰⁰). Абмеркаваў з ім спонсарства. Што ні дзень – віншаванні з “А.А.”

Юрка звоніць, што Лёнік жаліцца, чаму я не кансультуюся з ім. Вось і на табе! А я думаў, што гэта мне трэба разжаліцца на яго, чаму ён такі абьякавы да лёсу Villa S.? Думалася, гэта ён створыць фінансавую стабілізацыю, каб я мог канцэнтравцца на meritum. Не траціцца на пошукі тых 2 тыс. даляраў (у год).

27 – 05 – 2000.

Трэба было быць на беластоцкай канферэнцыі беларускай апазіцыі (трохі важных асобаў, м.ін. Багданкевіч). (...) У гэты раз усё адбылося на зусім добрым узроўні, а пару “лірыкаў-гаварліўцаў” цалкам удавалася мінімалізаваць, каб не муцілі, не замульвалі. Нічога, што апазіцыя нямоцная. Для лепшай будучыні Беларусі істотнае значэнне мае само існаванне патрыятычных структураў.

Дык вось – першае маё ўражанне ад таго, што піша Сакрат Яновіч. Піша ён для с в а і х. Таму і мае мноства гэтак званых ворагаў сярод “не сваіх”. Бо “не свае” проста не ведаюць, пра што ён піша. А калі я чытаю пра яго Крынкі (“Ноччу ў Крынках выюць сабакі...”), то чую свой Скідаль – з якога мяне выгналі бацька і маці! – і не “свой” той Скідаль даўно, і тая Беларусь даўно не свая, а сядзіць у памяці, лезе скрозь сон...

Работа Сакрата Яновіча ёсць п а м я ц ь пра Беларусь. [...]

Але – то нашыя справы. Беларuskія. “Невялічкага народа на ўскрайку лесу...”. То давайце пойдзем далей...

Літаратура даўно і ціха памерла. Тая прэмія Нобеля даўно анахранізм. Яе выдаюць тыя, што даўно падурэлі і не чытаюць нічога. Яе выдаюць быле каму (за апошнія 20-ць гадоў “нобелеўку” дасталі толькі Бродзкі з Мілашам – і з прычынаў не літаратурных, а гэтак званых “палітычных”!). А “маладыя беластоцкія журналісты”, п р а в і н ц ы я л ы, нападаюць на таго Яновіча, чаго на яго “попыту” няма, чаго яго ніхто “не чытае”...

02 – 06 – 2000.

Быкаў жыве цяпер у Нямецчыне, (пераехаў з Фінляндыі).

05 – 06 – 2000.

Пазваніла зрання Міра: памёр Міхась Шаховіч! Увечары даведаўся ад Яна Чыквіна, што паховіны заўтра раніцай. Чаму так рана і так хутка? Хто ж паспее быць, акрамя хатніх?

Пачынае адыходзіць апошняе пакаленне пісьменнікаў беларускай мовы. За імі прагал, пуста. Няма маладой змены беларускамоўных. Не відаць. (...)

06 – 06 – 2000.

Айцец Сасна, возячы Лабынцава па праваслаўнай Беласточчыне, заехаў з ім і да мяне. З маскоўскаю кніжкаю “Православная лит. белорусов современной Польши”. Хоць і не надта “современной”, як відаць па змесце.

(...) некалькімі днямі назад з’явіўся (...) Майкл Флемінг, дактарант з Оксфарду (ён тут на стыпендыі; тэма: нац. мяншыні).

Пазваніла з Парыжа і Шыманец: будзе на Трыялогу, хоць сярша мелася не быць.

15 – 06 – 2000.

(...) чацвёрты дзень у мяне Мікола Давідзюк з Жанам-Франсуа Дэлянэ. Будзе пісаць свой даклад на Трыялог і эсэ пра беларусаў (даю яму горбу лектураў). Сёння кантралявалі яго на дарозе пагранічнікі, але адразу адчапіліся, калі стала ім вядома, што ён мой госць. На Трыялог зноў збіраецца прыехаць плейма журналістаў? Лепей, каб не.

20 – 06 – 2000.

Сёння азваўся Абрагамсан са Стакгольма (даслаў сваю “Vitryssland”).

[...] Сакрат Яновіч жыве ў правінцыі, а думае і піша – як у Сусвеце. Падазраю паціху, што Яновіч проста першы так пакрочыў. Што любы больш-менш годны друку беларускі аўтар так і жыве – жыве ў Правінцыі, а піша ў Сусвеце.

Што ў Яновіча добрае? Там г е р о я ў няма. Ані станоўчых, ані адмоўных. Жывуць сабе неяк людзі ў тых Крынках – ну, тым і героі. Канец. Кропка.

[...] Скажу шчыра, не ўсё з напісанага Яновічам мне падабаецца (можна, я не ўсё разумею, а можна, ён сам зашмат напісаў...). Але помню з яго кніжак першую, што мне ў рукі трапіла. Па-польску была. “Беларусь, Беларусь...”. Канешне, час быў такі. Рэвалюцыя. Мода. А як вы хацелі?! Цяпер глянеш у тую кніжку – то і сам ты ведаеш, і намнога больш... Але – быў свой час, свой Край, свой Куток. Быў свой а б а в я з а к. Хіба Сакрат тое чуў, бо іначай такога б не пісаў...

[...] Здзівіўся страшэннай лічбе персанажаў, жывых людзей, у тых мініяцюрах Яновіча. Пры гэтым – не магу адрозніць, каторы з іх беларус. А

03 – 07 – 2000.

Лісты ад Крыстыяны Молдзі-Равэнны. Пісала і слала іх гэтая вэнэцыянка недзе ад паловы красавіка, калі атрымала “А.А.” з беларускім перакладам яе п’ескі.

13 – 07 – 2000.

У Беластоку; слабое ў мяне сэрца (па бацьку?). Юрка Х. даў мне першыя 20 экз. кн. “*Nasze tysiąc lat*”. Трохі не ў час; павінна была з’явіцца хоць месяц назад. Цяпер жа канікулы! Магчыма, добра: будзе менш скандалаў... Абрыдлі прэтэнзіі палякаў.

26 – 07 – 2000.

Яшчэ нядаўнім часам кажносецькі беларускі друк захоўваў я і пасылаў сябрам ды знаёмым, каб мелі кантакт са словам, арыентацыю, цікавасць да свайго. Цяпер таго не раблю, беларускае перастала быць інцыдэнтальным.

Учора доўга не засынаў, перадумваючы дэталі Трыялогу (нават паасобныя сітуацыі, фразы).

31 – 07 – 2000.

Учора закончыўся Беларускі Трыялог: Польшча – Францыя – Англія, (пачаты 28-га). Усё адбылося так, як аплановаў. Сам здзіўлены я гэтым. Час, відаць, наспеў.

04 – 08 – 2000.

Абступаюць мяне і крынкаўскія п’яніцы: слаўны, дык дай на выпіўку..

10 – 08 – 2000.

каторы паляк. Альбо жывд. Рускі. Татарын. Немец. І гэтак далей... Чаму не магу адрозніць? А таму, што самога Яновіча абсалютна не цікавіць, хто яго персанаж п а н а ц ы я н а л ь н а с ц і. Бо яго чалавек цікавіць, а не “частка супольнасці”. Да гэтак званага “беларускага руху” ў Польшчы Яновіч таму ўвязваўся, бо б е л а р у с а ў трактавалі як “н е п а л ь к а ў” – чытай, н е г р а - м а д з ь я н а ў. Чытай, д р у г о г а г а т у н к у.

Яновіч ёсць перш за ўсё літаратарам П а д л я ш а, гэтак званага “памежжа” (бо насамрэч, то асобны рэгіён). Таму – роўныя “правы” на яго маюць што палякі, што беларусы. Чаму гэта ён не можа належаць а д н а ч а - с о в а да літаратуры польскай – гэтаксама, як да літаратуры беларускай? Ці ад таго, што літаратура звязаная з мовай – а не стаіць на сямі колерах, як малярства, ані на сямі нотах, як музыка! – літаратура тая мае быць “нацыянальнай”, “толькі нацыянальнай”, “супернацыянальнай”?! На мой розум, то поўны-паўнюсенькі і д ы я т ы з м... Літаратура складаецца з аўтараў і чытачоў. Гэта і ёсць нацыя, якая па ўсім Г л о б у с е жыве. [...]

Ужо дзесятага жніўня. Хіліць на канец лета. Зашмат шуму вакол мае асобы. Найахвотна спаў бы ноч і дзень. У “Культуры” Гедройца тэкст Паўлючука пра Беларусь і беларусаў. Гэта *не* той аўтар, які любіць беларускае, і нават *не* інтэлігент, хоць прафесар.

17 – 08 – 2000.

Смерці, адусюль. (...) Званіла Міра: пайшоў на той свет Васька Баршчэўскі (некалі мой чорны анёл). А ў Крынках што ні тыдзень – паховіны; радасны звон у касцёле.

Дваццаць другі кавалак “Не жаль пражытага”.

27 – 08 – 2000.

Учываўся ў гміне ў царкоўныя метрычныя кнігі за гады 1900-1912. Разблытваю генеалогію Яновічаў.

04 – 09 – 2000.

Дзень нарадзінаў. Урачыстая вячэра – Маці, жонка Ганя, сынавая Бся з дзяцьмі (...).

11 – 09 – 2000.

Учора заехаў, вяртаючыся ў Мінск, амбасадар М. Машкевіч.

15 – 09 – 2000.

Уночы памёр Гедройц (94 г.). Канец нейкае эпохі. Не думаю, каб палякі слёзна смуткавалі... Надакучыў ім праўдаю пра іх. Ніхто не заменіць яго. Занадта геніяльны ён быў. (...) Уяўляў сабою эпіцэнтр польскага сумлення. Высокага ўзроўню палітычнай думкі. Разумення інтарэсаў Польшчы (лупцаваў дурнату яе палітыкаў).

23 – 10 – 2000.

Сакрат Яновіч праламвае сваёй работай усё XX-е стагоддзе. Усю нашу звычку. Сярмяжства. Халудства. Халопства. Вёску. [...]

[...] Тым не менш, літаратура не мае шанцу без рысаў н а ц ы я н а л ь н ы х. І Сакрат Яновіч заняў сваё месца ў б е л а р у с к а й літаратуры менавіта сваёй... беларускацю. Але то была не “беларуская савецкая літаратура”, БСЛ. То была беларуская, але д р у г а я літаратура. Адметнасць жа коратка выказваецца ў тым, што проза Яновіча не мае а ц э н а к – каторы “добры”, каторы “кепскі”.

У той БСЛ былі і ёсць альбо “нелюдзі”, альбо “героі”. А н е с а в е ц к а с ь Яновіча ў тым, што яго “персанажы” цікавыя яго як л ю д з і. Проста людзі. Якія проста жывуць. Так ці не так – то іх справа. Чалавек для яго не вораг і не сябра – хутчэй частка пейзажу, краявіду, наваколя. Не літаратара справа пільнаваць чалавека. І яго “маралі”... На тое ёсць паліцыя, суд, адміністрацыя. Царква, касцёл, універсітэт. Супольнасць вулічная, сход местачковы...

Семинар “Белавежы”; вечар Чыквіна (20-21.X.). У застылым мінулым часе. (...) Валкавыцкі, Швед, Жамойцін, Анішэўская (...) даўно маладыя Баена, Лукша... з рукамі ад савецкага консула Сякрэты. І ўся аўра Цэнтра прываслаўнай культуры.

Цалкам падобны настрой (21-га, падвечар) на ўрачыстасці фіналу плебісцыту “Białostoczanin XX w.” Музейныя твары, стомленыя вочы. На банкете – нагаварыўся з Куроўскім, былым шэфам ПАРП тут. Крыху з Шаматовічам; з Рэдлінскім, Квасоўскім і яшчэ з невядома кім. (...)

Як ніколі – ад 1994 г. – меў час пахадзіць па Беластоку, зайсці да новых (пасля Хмялеўскага) кватарантаў на Складоўскай 6 – 12. Гэта не мая ўжо эпоха. Пахну паніхідаю.

Заўтра – у Берлін.

29 – 10 – 2000.

Другі дзень адпачынку пасля вяртання (...). У Берліне – Рут Хэнінг. У Патсдаме – у сераду 25-га – сустрэча, вечарам, са мною: – Беларуская нацыянальная меншасць у Польшчы (падрыхтаваў тэкст). Па-польску. З нямецкім перакладчыкам. Планаваў гадзіна расцягнулася амаль на дзве. Шмат публікі; журналісты. Пытанні і пытанні. Вячэра ў рэстаране (былі: Рандаў, Шлюц). Начлегі – у танным (...) Mitte, блізу Александэрплац (Weinmeisterstrasse).

Wiórkiewicz z Deutsche Welle прысвяціла паўдня азнаямленню мяне з горадам (Фрыдрыхштрасэ, Дзітрыхплац-тэатр, Бранэнбургскія вароты, Райхштаг, Культурцэнтр, Унтэр дэр Ліндэн). (...)

У наступныя госці – рэкамендую Чобата.

Пабыць у іншым свеце – выклікае пакору. З перспектывы Берліна не здаецца так важным “Год Беларускі”.

Званіў Рандаў – патсдамская сустрэча надта спадабалася. Усім! (...)

12 – 11 – 2000.

Літаратура мае быць а д д з е л е н а я. Ад жыцця і народаў у тым ліку. Іначай то будзе не літаратура, а нейкая бальшавіцкая агітацыя. Каб быць асобай у літаратуры, то маеш цікавіцца менавіта а с о б а й сярод тых людзей, дзе жывеш – няважна, жывой ці памерлай: мне больш цікавыя мёртвыя, Сакрату жывыя. І то добра, бо адзін другому дарогі не перабягае...

Літаратура мае быць а д д з е л е н а я. Ад “канонаў”, “правілаў”, слоўнікаў, факультэтаў філалогіі і акадэмічнай прафесуры... Літаратура не можа карміцца слоўнікам на 20 000 словаў – бо Крынкі ці Скідаль паловы тых словаў не ўжываюць, але ўжываюць ажно пяцьсот-шэсцьсот такіх словаў, каторых у слоўніках няма! [...] Хто не шануе дыялектаў, рэгіяналізмаў, мястэчка, вёскі – якімі б “тупымі” яны не былі! – той не шануе сябе самога. Бо мястэчка, вёска і хутар гавораць гэтаксама, як ты – толькі па-свойму. Не будзеш ужываць іх мову – не будзеш ужываць тваю мову.

Прападае наш свет. Прападае. Знікае. Адыходзіць... Барадатыя прафесары ды англамоўныя прафесоркі кажуць, што то ёсць прагрэс. Можна быць. Але –

Нядзеля. Прыехаў Міраслаў Цялушэцкі, мой добры анёл. І вось запіс, дастойны канца стагоддзя: Цялушэцкі бярэ на сваё ўтрыманне “Annus Albaruthenicus”!

19 – 11 – 2000.

Амплітуды ў настроі: ад эйфарыі да дэпрэсіі.
Звітна напісаўся даклад на Кангрэс польскай культуры (8-10.XII.)
“Pogranicze jest przyszłością”.

27 – 11 – 2000.

(...) Усё абдумваю так, каб мець спакой і ціш. Удалося б тое, калі б не гэтыя халерныя кангрэсы!

03 – 12 – 2000.

Да канца веку засталася накіраваць на добры фінал выданне “Зямлі св. Лукі”
Алеся Чобата і “Году Беларускага ’01”. (...)

скажыце мне, якая вам карысць ад таго, што не будзе Крынак ці Скідаля? А потым – Гродна ці Беластока?! Што, вы паедзеце на пустку там гаспадарыць?! Што толку і выгоды вам ад таго, што не будзе беларускай мовы і еўрабеларускай літаратуры – бо такую Яновіч робіць?! Польшча ад таго разбагацее? Літаратура польская? Ды літаратура польская скрозь вякі сыццёла сямовай беларускай ды ўкраінскай, палова польскіх класікаў (на якіх дзеці ў гімназіях Варшавы цяпер вучацца!) вырасла на тых Крэсах, пісала пра тыя Крэсы, жыла і дыхала тымі Крэсамі... У выніку рэпатрыяцый 1945-1958 гадоў калі не палова, то трыціна Польшчы (і польскай культуры: Мілаш, Канвіцкі etc.) мае крэсовыя, беларускія карані. Таму Яновіч багаціць польскую культуру менавіта тым, што надае ёй беларускі акцэнт, тое с т р а ч а н а е, што ўжо не вярнуць зброяй, але заўжды вярнуць словам і памяцю.

Літаратар Сакрат Яновіч ужо сорок гадоў дадае польскай культуры тыя Крэсы, той беларускі кавалак, тое, што Польшча непапраўна згубіла б, каб не было яго ў Польшчы. Палітыку робяць розныя людзі – адны робяць на Край, другія на свой кішэнь. Таму – н і к о г а не агітую: першыя і так усё разумеюць, другія і так не разумеюць нічога. Абяцаў у загалюку “чатыры словы пра Сакрата Яновіча” – і пішу на канцы тыя чатыры словы:

“С а к р а т, я ц я б е л ю б л ю”.

Людка Сільнова

НОЧ

...Гад белакалонных Афінаў
Да празрыстых ільдоў дзікіх фінаў
Усю ноч зіхацелі-ляцелі
Боскіх сноў залатыя дэльфіны.

ВАДА І ЖАНЧЫНА

Вада і жанчына –
дзве тайныя сутнасці,
Дзве зменаў прычыны,
два знакі магутнасці.

Дзве змейкі ці хвалі
на камені чыстым
Між іншых малюнкаў,
арнаментаў, рысаў.

І маюць ангельскія
water і women
Крыніцай – крывіцкую
рысу крывую!

(І – помніш? – Ісус
абяцаў нам тады
Даць вечнай, жывой,
жыватворнай вады...)

Вада і жанчына –
дзве тайныя сутнасці,
Дзве зменаў прычыны,
два знакі магутнасці.

ЭГЛЕ

Змейка Эгле
вогненнай рыскаю
У соснах сноў маіх
слізгае, бліскае.

Замкі куфраў памяці
лёгка, навобмацак
Зрывае – напяўшыся
рыскаю моцнаю.

Спявае рытмічнай
рыскай ламанаю
Ў змейкападобным
паўночным арнаменце...

Ляцела па небе
змейка ці рыска
Высока-нізка,
далёка-блізка.

І на шчыце
ваяра старажытнага
Тайна пакінула
грозны адбітак свой.

“ГАБДАНК”*

Стрэлы, соты, крышталь а ці струны?
Знак стары? Вечна юныя руны?
Куфар сімвалаў. Памяці банк.
Гэта герб старажытны “Габданк”!

Шлях вайны і крывой каляіны.
Знак змяі і вады, і жанчыны.
Пара крылаў ці кніг, хвалі знак.
Гэта герб старажытны “Габданк”!

Гэта звонкіх даспехаў метал.
Грозны лес, што пужаць перастаў.
Пад каронаю высахлы мак –
Гэта герб старажытны “Габданк”!

* Габданк, Абданк — прыватнаўласніцкі герб. Пашырэнне набыў на тэр. ВКЛ

ДУХІ РУСКІЯ

Мы – толькі Духі:
Жаданні і рухі.

Яркія, юныя.
Баярствам, рунамі...

Мы – адмысловыя
Ваўкі пунсовыя!

Струны прасторы мы,
І воск мядовы мы...

Эфір, этрускі,
Мы – Духі рускія!

І напачатку мы – усіх! –
Барусій, Русяў і Расій.

ПАЎНОЧНЫЯ ТЭРМАПЛЫ

Як Паўночнае зьяненне – у небе,
Нам стаяць – на зямлі, колькі трэба.

Не губляцца! Дзядоў не губляць!
На гарачым каменні – стаяць.

Вартавы бо тады толькі варты
Свайго часу, радзімы і Спарты.

ЛЮБІМЫ КОЛЕР

Ён самы боскі і самы амбітны,
Колер блакітны!

І самы таемны, вільготны, імклівы:
Ажыны і слівы...

Мужчынскі, ваярскі,
Рыцарскі, царскі!

Ён самы глыбокі:
Ў ім – рыбы, аблогі...

ПАДАРЫ МНЕ МЕЧ (Песня жанчыны)

Падары мне меч,
Каб магутнасць мець.
Тонкае лязо,
Звонкае пярэ.

Люблю падары
Колеру зары.
Пад шчаку – свой аксамітны
Голас пасцялі...

Падары мне сон –
Як крышталны звон.
З'едзь, забудзь мяне,
Толькі не сябе.

ТЫЯ, ШТО ЗНІКАЮЦЬ

Кнігу жыцця якім разам чытаю!
Час аддаваць. Расце і знікае...

Шмат прачытана. І вынікае,
Што найдарожшы – той, хто знікае.

Свой вераўчаны арнамент згадаеш,
Мілы?.. І ты? Гэтаксама знікаеш?

Ў целы кампутары ўжо пранікаюць...
Сама шкада мне тых, што знікаюць, –

Людзей.

У 2001 годзе спаўняецца

75 гадоў Васілю Петручуку
Дзмітрыю Шатыловічу

65 гадоў Сакрату Яновічу
60 гадоў Уладзіміру Гайдуку

Вініцуем нашых калег

Васіль Петручук

Дзмітры Шатыловіч

Сакрат Яновіч

Уладзімір Гайдук

БРАТЫ **з Малой Багацькаўкі**

Больш за 200 гадоў таму ў глухім куточку Мсціслаўшчыны, амаль за 90 кіламетраў ад бліжэйшай чыгункі, на крутым сонечным беразе рачулки Віранкі з глыбокімі вірамі, якая круцілася сярод дрымотных лясоў і непраходных балот, прытулілася маленечкая вёсачка ў некалькі двароў. Каб адрозніць яе ад Більшай Багацькаўкі назвалі яе Меншай Багацькаўкай. Сюды курманаўскі пан высылаў сялян, каб узяць ад лесу больш поля для пасеву. Сярод іх, відаць, былі і два браты Гарэцкія, а магчыма, яны прыйшлі з больш далёкай вёскі Гарэцкаўшчыны, што знаходзілася на Гарадзейшчыне. Пра аднаго брата зусім забыліся, нават як яго звалі, а ад другога застаўся сын Кузьма, які пражыў сто гадоў. Яго жонка Марына нарадзіла дзвюх дачок — Праскоўю і Ганку і двух сыноў — Якава і Івана.

Самы малодшы з іх, Іван Кузьміч — невысокага росту, чарнявы, вельмі рухавы — яшчэ зусім малым пасвіў свіней і авечак у паню з Курманава, даглядаў кароў, дапамагаў на кухні, а потым многія гады служыў кухарам у пана Цэкэрта ў Лонніцы, што каля пасёлку Краснае на Смаленшчыне. Калі Івану споўнілася 28 гадоў, адбыўся яго шлюб з Ефрасінняй Міхайлаўнай Паповай з сяла Слаўнае. Невеста — дачка панскага ткача ў Курманаве — мела дзве доўгія русыя касы, вялікія блакітныя вочы, добры спакойны характар, дужа любіла пець песні і ведала іх процьму. Як і жаніх, грамаце не вучылася, была непісьменная.

На той час і вёсачка, якую ўжо часцей называлі не Меншая, а Малая Багацькаўка, змянілася. Рачулка Віранка ператварылася ў канава, па якой толькі ўвесну ды пасля моцнага дажджу цякла мутная вада. Яе так і зваць пачалі — Канава. Двары, якіх ужо налічвалася каля дваццаці, пачалі ставіць і на другім яе баку. Тут і хата Кузьмы стаяла.

«Пабудаваў яе дзед Кузьма на месцы сваёй курнай хаты з часоў прыгону. Падлога ў нашай хаце была земляная, халодная, няроўная. Пры ўваходзе налева — вялікая печ. Ад печы, усцяж левае сцяны, праз усю хату цягнуўся пол — сучальныя нары, агульны сямейны ложак, — улюбёны прытулак для дзяцей. Над палом, амаль над самай столлю, былі зроблены шырокія палаці, дзе спалі хлопцы і куды так любілі запаўзаць дзеткі, каб пагрэцца і пагалузаць.

Каля печы быў шырокі запечак, дзе сядзелі старэйшыя жанчыны, пралі, шылі, гаманілі ў доўгія вечары, а да іх туліліся дзеці. Гэта — сямейны клубны куток. Ад печы, амаль на ўзроўні палацей, праз усю хату была перакінута бэлька, курчына, якая здавалася малым вузенькай кладкай над бяздоннем, перапаўзіц якую было найвялікшай спакусай і праявай геройскай смеласці.

У куце віселі цёмныя абразы, стаяў вялікі і адзіны стол, з доўгімі лаўкамі ўздоўж сцен. Пад палом у познюю восень і ўзімку хаваліся ад халадоў ягняткі, цялёначак, парсючкі, а часам і авечкі, сяброўства з якімі было самай прыемнай пацехай для малечы.

У хаце было тры невялікіх акны, з аднымі рамамі і мутнаватымі шыбамі. Самае вясялае акно было ў левай сцяне, над палом, бо ў яго найчасцей свяціла сонейка...»¹

Недалёка ад хаты, бліжэй да Канаваы, быў выкапаны калодзеж з такой студзёнай і смачнай вадой, што па яе часта прыходзілі аж з Більшай Багацькаўкі за 1,5 кіламетры. Ён і цяпер ёсць.

Далей ад хаты Кузьмы, на поўнач, усцяж Канаваы, жыла вялікая працавітая сям'я Сілаковых, сярод якіх было многа хворых на сухоты. Каб хоць трохі палепшыць беднае жыццё і зарабіць грошы, Антон Сілакоў, першы з багацькаўцаў, паехаў працаваць на шахты ў Юзаўку (Украіна). Побач ішлі двары Шнарскіх, сярод якіх Піліп і Гаўрыла былі першыя пісьменныя людзі з Багацькаўкі. Апошні выдатна чытаў псалмы па нябожчыках: яго мілагучны п'явучы голас, душэўныя словы — імправізацыі, у якіх ён пераказваў жыццё памерлага, паняволі прымушалі асабліва жанчын і нават мужчын плакаць. Без яго не праходзіла ніводнае пахаванне. Далей жылі Нажынскія, якія вылучаліся тым, што адны з першых пачалі ездзіць на заробкі ў Маскву і Пецярбург, а потым і пераязджаць туды на сталае жыццё.

Яшчэ далей Канава, якая падзяляла вёску на дзве часткі — дзве вуліцы паварочвала ў бок цёмнага лесу — Чортаўшчыны (лічылі, што там водзяцца чэрці). Тут пасяляліся больш новыя сем'і. За Чортавым лесам пачыналася балоцістая нізіна, а за ёй — сапраўднае балота з вялікім густым мохам (таму і звалася яно — Мох). Яно было настолькі глыбокае, што калі-нікалі там тапіліся нават коні. Побач балота з вельмі чорнай граззю — калі хто пойдзе туды, дык выходзіць з нагамі чорнымі-чорнымі аж па самыя калені, як боты начапіў, таму і сталі гэтую мясціну Боцікамі зваць. А за імі пасля нізкіх журавінных балот і балоцістых лясоў стаяла вёсачка Буліна з вельмі беднай занядбалай сельскай гаспадаркай, ціхімі забітымі сцялянамі, якія жылі неяк ізалявана, мелі трохі іншую, чым багацькаўцы, гаворку. За нізкімі багатымі сенажациямі (Залужжа) пачыналіся прыгожыя дубовыя лясы, дзе заўсёды можна было набраць процьму баравікоў.

На жаль, цяпер ад тых багатых густых лясоў (Багацькаўшчына, Чортаўшчына, Мох і інш.) амаль нічога не засталася. Лясы пачалі вынішчаць асабліва інтэнсіўна ў пачатку XX стагоддзя, калі мясцовыя паны няшчадна высыкалі іх дзеля грошай, а аголеную ад лесу зямлю кавалкамі прадавалі сцялянам. Толькі Цёмны лес, які раскінуўся за рачулкай Рэмяствлянкай з Курманавым і Раздзелам на яе берагах, захаваўся да нашых часоў. А па другі бок лесу пабудавалі чыгунку і на ёй станцыя з такой жа назвай.

У Івана і Ефрасінні Гарэцкіх нарадзіўся першы сын, якому далі імя Васіль, але трохі больш, чым праз год, ён памёр. Амаль праз два гады Ефрасіння нарадзіла сына Івана. Наступнай была Марына, але хутка памёрла з водры.

¹ Гарэцкі Г. *Слова пра брата і настаўніка* // Максім Гарэцкі. *Успаміны, артыкулы дакументаў*. Мінск, 1984. С.15.

«Памёрла Марынка перад Вялікаднем, а ў маі, месяцы прыгожым, а для Ганны (Ефрасінні — *Р.Г.*) у тым годзе гэтым сумным, Ганна яшчэ зачала [...]. Мінула лета, восень пачалася, — Ганна паспакайнела, цяжарная хадзіла. І палова зімы прайшло. Ужо блізка было радзіць ёй. Гэта — чацвёртым разам. Пасля Каляд, у канцы мясаеда, на стрэчанне, яна яшчэ ў Харошым (сяло Слаўнава — *Р.Г.*) была. А пасля стрэчання, на масленку, у суботу, радзіла сына [...]. У пятніцу ўвесь дзень мычкі мыкала, пражу матала. У лазню ўвечары схадзіла [...]. І на печы з Алёнаю ляжала. Мучылася. Злезла з печы, пайшла ў другую хату, — ужо віднелася на дварэ. Прыходзіць туды Стахван (Іван Кузьміч — *Р.Г.*): “Чаго тут мерзнеш?” А ў іх старая хата ўзімку халодная стаяла. — “Маўчы, бяжы па Алёну, дзіцёнак радзіўся”... Была Ганна не рада, што хлопец, а не дзяўчынка”.² Так 18 лютага 1893 г. нарадзіўся Максім Гарэцкі.

У наступныя гады Ефрасіння нарадзіла двайнятак — Парфіра і Панаса, але апошні памёр, пражыўшы чатыры тыдні. Праз чатыры гады, 10 красавіка 1900 г. нарадзіўся сын — Гаўрыла, а яшчэ праз два — Ганна. “Радзіўся Лаўрын (Гаўрыла — *Р.Г.*) у месяцы марцы, вялікім пастом, у сераду, як ідуць на андрэева стаяніе. Кросны стаялі ў хаце. Ганна (Ефрасіння — *Р.Г.*) ткала. Увечары, дзеля свята, у хаце прыбралі. Ганна хадзіла па хаце, дужа мучалася, стагнала, плакала [...]. Ужо цёмна было, як радзіўся. Якраз пад ставы, пад навой, выкаціўся. На другі ці на каторы дзень хрэсьбіны былі[...].

Лаўрык (Гаўрыла — *Р.Г.*) дужа крыклівы быў. Ганна мала спала за ім. Раз — грады трэба палоць. І вочы ёй забалелі. Пайшла палоць. А ён крычыць, плача... І яна загаласіла, седзячы з ім у градзе [...]. Лячылі яго ад крыксаў [...]. Бо раз прыйшоў Стахван (Іван Кузьміч — *Р.Г.*) з П’янава (Курманава — *Р.Г.*) увечары, а Лаўрык той вечар крычыць і крычыць. Ганна насіла яго, насіла: крычыць без сціханьня. І Стахван узяўся насіць. А тады загневаўся ды як махане яго на пасцелю, на падушку”.

Засталося ў сям’і Гарэцкіх чатыры браты — Іван, Максім, Парфір і Гаўрыла і адна дачка — Ганна. У песнай хаце з саламянай страхою і земляной падлогою разам жылі сем’і Івана, яго брата Якава з жонкай Хрысцёнай і дачкой Гапкай і іх сястры — Праскоўі з сынам Панасам. Усіх набіралася вялікая сям’я — 12 чалавек. Рабочых рук, асабліва мужчынскіх, было мала, бо Іван Кузьміч часта адсутнічаў, служачы лакеем у паноў — таму яго сям’ю часта звалі крыўдным імем — Лацяёнкі. Якаў быў незадаволены, што прыходзілася працаваць і за брата, увесь час стагнаў і жаліўся на цяжкае жыццё і таму атрымаў мянушку — Тужык. Каб не было спрэчак паміж братамі і папрокаў з боку Якава, Ефрасіння Міхайлаўна старалася працаваць за некалькі чалавек і рабіла як жаночую, так і мужчынскую працу. З часам Якаў паставіў сваю новую хату. Падзялілі маёмасць — а гэта нялёгка, бо цяжка пакінуць абжытае жыллё і адзін аднаго. Таму перад тым як падзяліцца, накрывалі стол новым абрусам, станавіліся на калені вакол стала, маліліся і ўсе плакалі. Дзеткі, глядзячы на дарослых, таксама плакалі. Пасля яшчэ доўга ўспаміналі, як жылі разам. Але ўсё роўна і пасля падзелу і Лацяёнкі, і асабліва Тужыкі жылі бедна. У апошніх да гэтага дабаўляліся

² Гарэцкі Максім «*Кам ароўская хроніка*». *Зб. тв.*: У 4 т. Мінск, 1986. Т.4. С.34, 35. Далей цытаты без спасылак даюцца з гэтага выдання.

бясконцыя хваробы, асабліва трахома ў Хрысцёны і Гапкі, а тая яшчэ моцна курыла і ўся хата прапахла табаком.

Максім з маленства бачыў беды і цяжасці жыцця сваіх родных і суседзяў-сялян. Ён вельмі блізка гэта ўспрымаў, перажываў і неяк не мог зразумець, чаму яны, працуючы з самага ранку да позняга вечара, ніколі не адпачываючы, вымушаны на ўсім эканоміць, лічыць кожны луст хлеба. Іншы раз нават здавалася, што сяляне, як тыя жывёлы, думаюць і жывуць толькі для таго, каб пракарміць сябе і сваю сям'ю, настолькі забіты ў сваім клопаце па гаспадарцы, што не маюць ніякай радасці... З другога боку, ён здзіўляўся не толькі працавітасці, але і добразычлівасці, цяроўнасці, пакорлівасці і адначасова гумару і нават веселасці большасці з іх. Асабліва вялікае ўражанне пакідалі жанчыны, якія і рабіць умелі ўсё і пры гэтым не гублялі прывабнасці, і што самае дзівоснае — зачароўвалі сваімі бясконцымі цікавейшымі казкамі, ціхімі і сумнымі, а часам жвавымі жартоўнымі і вясёлымі песнямі, прыгожымі скакамі з плаўнымі і мяккімі ці хуткімі і рэзкімі рухамі.

Многія вяскоўцы стараліся “выйсці ў людзі” — ехалі служыць у паноў, выязджалі ў гарады і г.д. і па магчымасці аддавалі дзяцей вучыцца. Спачатку Максім вучыўся грамаце ў школе ў вёсцы Большая Багацькаўка, а пазней Іван Кузьміч узяў яго да сябе ў Лонніцу і аддаў у Вольшанскую “образцовую” двухкласную школу. Старэйшы брат Іван, а потым і Парфір павінны былі займацца гаспадаркай і таму далей пачатковай школы не вучыліся.

Іван — высокі, прыгожы, добразычлівы, вясёлы, працавіты, залатыя рукі меў, вельмі любіў сваіх родных, для якіх ўсё быў гатовы зрабіць, — таму і любілі яго ўсе. Парфір быў вельмі лагодны, нясмелы, крыўдлівы, увесь час стараўся, каб усім было добра, жыў не для сябе, а для сваіх родных. Так яму хацелася вучыцца, але поўнасьцю ахвяраваў сябе для гаспадаркі — трэба было карміць блізкіх сваіх. У далейшым разам з Панасам ён навучыўся майстэрству шаўца і некалькі гадоў яны зараблялі тым, што шылі розныя армяжкі, курткі, штаны.

Максіму ў школе ўсё было цікава, ён прагна глытаў новыя веды. Асаблівы ўплыў на яго зрабіў настаўнік Кіцтараў. Ён пазнаёміў яго з творамі Пушкіна, Лермантава, Гоголя, Талстога, Шаўчэнкі і іншых пісьменнікаў, якія настолькі яго ўразілі, што ён па-сапраўднаму і шчыра палюбіў на ўсё жыццё мастацкую літаратуру. Захапіўся ён і моваю беларускаю. Тут ён навучыўся спяваць і іграць на многіх музычных інструментах, асабліва любіў скрыпку.

Гаўрыла ўспамінаў: “Зіма. Максім прыехаў з Вольшы на Каляды. Мама сядзіць на палку, каля акна, праз якое прабіваецца струменьчык сонца. Мама, маладая, прыгожая, шые і пяе. На запечку сядзіць дзядзіна Хрысцёна і прадзе. Максім, Парфір, Ганначка і я прымасціліся каля мамы, слухаем яе песні, нам так добра...

А потым пачынаюцца доўгія гамонкі. Максім распытваецца ў мамы пра ўсіх родных, пра ўсе багацькаўскія сем'і, іх гісторыю, пра прыгон і падзеі пасля прыгону, пра панскіх казакоў і стражнікаў, бойкі з імі, падзеі 1905 г.

Зімовыя дні кароткія. І вось ужо вечар. На запечку сядзяць мама і дзядзіна Хрысцёна, прадучь. На палку каля іх уладкаваўся Максім, Ганначка, Парфір і я. Хрысцёна расказвае нам казкі, адна цікавей за другую. А мама пяе песні,

пераважна сумныя, але і весялейшыя. Многа прыгожых песень ведала мама. Гарыць лучына, устаўленая ў светач. Бегаюць па сухой лучынцы вясёлыя зайчыкі агню, адвальваюцца адгарэлыя кавалкі лучынкi на земляную падлогу і ў адмыслова падстаўлены цэбар, шыпяць у вадзе, кадзяць.

Парфір старанна сочыць за агнём, каб спрытна ўставіць у светач новую лучынку замест дагарэлай.

І ўзрастае шчасце ў дзіцячых істотах ад матчынай і дзядзінавай ласкі, ад пазнання свету, ад гарэзлівага агеньчыка на лучынках, ад крышталёвай паэзіі беларускіх песень і казак.

У Максіма была вельмі добрая музычная памяць; ад мамы ён пераняў многія песні. І казак многа запомніў Максім. Любіў Максім выдумляць нешта сваё, імправізаваць. Часта расказаў ён нам, меншым, казкі, страшныя апавяданні, пераважна выдуманя самім. Слухалі мы старэйшага брата з найвялікшай цікавасцю, ды часта нам надта страшна рабілася, асабліва Ганначы. Тады мы туліліся да Максіма, каб абараніў нас ад усяго страшнага і злога».³

Пасля сканчэння Вольшанскай двухкласнай школы, а затым і настаўніцкіх класаў у той жа школе Максім прыехаў на лета дамоў і не ведаў, што рабіць: стаць настаўнікам ці паслухаць бацьку, які хацеў аддаць яго ў рамесніцкую школу, а больш цягнула вучыцца далей, але куды пайсці — усюды грошы патрэбны. Максім разумеў, што адзіны паратунак збавіцца ад «ідыятызма вясковага жыцця», вырвацца з жудасных вясковых умоў — вучыцца самому і вучыць сваіх братаў і сястрычку. Нарэшце вырашыў паступіць у Гора-Горацкае каморніцка-агранамічнае вучылішча. Адвёз старэйшы брат Іван Максіма ў Горкі да іх родзіча па маці — Фёдара Канцавога, які ўсю зіму рыхтаваў яго да экзаменаў, а ўлетку яго змяніў рэпетытар Крэер за 5 рублёў у месяц. Увосень 1909 г. паступіў у вучылішча, хаця конкурс быў велізарны: толькі 25 месцаў пры 400 заявах. Столькі было радасці, што вытрымаў іспыты! Максім быў такі шчаслівы і ўзрушаны, што ўначы прыбег за тры дзесяткі кіламетраў дамоў да бацькоў, каб падзяліцца з імі сваёй радасцю. Ён так заўзята і выдатна вучыўся, што скоро і стыпендыю яму далі — 15 рублёў у месяц.

Дзяцінства і Максіма, і Гаўрылы, і ўсіх дзетак сям'і Гарэцкіх было шчаслівым, бо кожны крок, кожны кавалачак жыцця малых былі звязаны з іх ласкавай маці. Мама здавалася ім самай магутнай і найдаражэйшай істотай, нейкім вялікім стварэннем, якое заўсёды можа абараніць, якое любіць і шкадуе, корміць і вучыць, вядзе да ўсяго самага прыгожага, самага добрага. Асабліва выразна гэта разумеў Максім і таму сваім меншым — Гаўрыле і Ганульцы тлумачыў: «Маці першая прамовіла для нас у роднай мове. Маці — першая і найлепшая настаўніца нашай роднай мовы — найдаражэйшага скарбу чалавека. Шануйце сваю родную маці, родную мову». Гэта добра разумелі ўсе дзеткі сям'і. Братам Гарэцкім усё жыццё ўяўлялася ў выглядзе добрай, выключнай, самай лепшай, ласкавай, роднай мамы.

Гурыка (так звалі ў сям'і Гаўрылу) усе вельмі любілі і песцілі, як самага меншага з братаў, ды і быў ён моцнейкі, працавіты, пакладзісты, паслухмяны.

³ Гарэцкі Г. *Слова пра брата і настаўніка* // Максім Гарэцкі. *Успаміны, артыкулы дакументы*. Мінск, 1984. С.16.

Ён вельмі любіў, калі яго малага маці брала ў лазню. Там было так цёпла ад печкі, складзенай з невялічкіх валуноў, а кругом сядзелі і стаялі такія цудоўныя жаночыя стварэнні, якія прываблівалі і хвалявалі, асабліва, калі ён малы, углядаўся на іх знізу ўгару, і яго вочы бачылі перш-наперш пушысты мох у ніжняй частцы жывата, а вышэй белыя акруглыя прыгоркі... Гэтыя таямнічыя чароўныя стварэнні абступалі хлопчыка з усіх бакоў, лашчылі, песцілі, бралі на палок, каб памыць, ласкава цёрлі і намыльвалі, прыціскалі да сябе, абмывалі цёплай прыемнай вадой. Доўга чуўся дотык жаночага цела, мяккага і пшчотнага, адчувалася вялікая асалода, і ён не мог дачакацца, калі зноў сустрэнецца з тымі таямнічымі незямнымі стварэннямі. Гэта ярскавае пачуццё захавалася на ўсё жыццё як лепшы момант дзяцінства.

Максім Гарэцкі - вучань камфрніцка-агранамічнага ву чыпішна ў Горках. 1913 г.

На ўсё жыццё запомніліся Гурыку і паездкі ў Лонніцу да бацькі ў госці. Часцей за ўсё ездзілі ўвесну. Раненька-раненька, яшчэ цёмна, будзіла маці хлопчыка. Яму так спаць хочацца, але не капрызіў, бо вельмі любіў гэтую вандроўку. Маці клала яго ў падол, садзілася на калёсы і доўга ехалі — ехалі аж за 80 кіламетраў. Дарога была такая цікавая: кругом лес, усё больш белыя стромкія бярозы з пушыстымі зялёнымі шапкамі, якія вагаюцца ад лёгкага ветру і ўздываюцца высока ў неба, а там паўзуць некуды ўдалеч хмары, адна другой цікавейшая — то мядзведзь, то сабака, то дзядзька з доўгім носам. Здаецца, што і сам ён ужо ляціць над зямлёю паміж гэтых хмар... Мама прытуліла яго да сябе, так цёпла, так утульна, радасна хлопчыку і вочы пад скрып калёс і фырканне каня заплюшчваліся і яму здавалася, што ён узлятае ўсё вышэй і вышэй... Так цікава было бачыць Днепр, які ўяўляецца надта шырокім, затым пераправа праз яго на пароме, які хістаецца так, што робіцца аж страшна — раптам перакуліцца.

Каля панскага палаца сустракае здаравенны лахматы сабака Януш, ён лашчыцца, а Гурыку страшна, туліцца да мамы. Бацька, Іван Кузьміч, каржакаваты, з чорнай барадой і пышнымі валасамі, ласкава абдымае і вядзе ў маленькі пакойчык — лакейскую. Успамінаецца кухня, дзе бацька рыхтаваў розную ежу для пана і яго сям'і. А пан Мікалай Мікалаевіч Цэкэрт — высачэннага росту, вельмі любіў чым-небудзь пачаставацца і таму нават часта сам заглядаў на кухню. Іван Кузьміч зарабляў 3 руб. у месяц — на жаль, не заўсёды гэтыя грошы даходзілі да сям'і, бо на службе ў паноў ён уцягнуўся ў карты і гарэлку.

Гурык дужа любіў лес. Для яго не было цікавейшага занятку, як хадзіць па грыбы і арэхі-лузганцы, асабліва збіраць баравікі — гэта любоў засталася на ўсё жыццё. Часта бегалі яны ў лес з Ганначкай, праўда, тая больш імкнулася па суніцы.

Вельмі падабалася глядзець, а калі і дапамагаць паставіць шуркі — лясныя палены дроў, ці акарыць бярозу. Лес вакол вёскі быў пераважна бярозавы з

гонкімі-гонкімі бярозамі, з чыстымі белымі стваламі, на якіх сукі былі толькі каля самых верхавін. Каб акараць бярозу, зняць з яе кару для гонкі дзёгцю, трэба было забрацца пад самую верхавіну. Асабліва добра гэта рабіў Раман Казёл: ён так лоўка поўз па ствале бярозы, абхапіўшы яго рукамі, так хутка ўзняўся ўгару, а потым, заціскаючы бярозу нагамі, пачынаў абкарваць яе, разразаў і падцінаў нажом кару, якая адвальвалася вялізнымі роўнымі пластамі.

Шасцігадовы Гурык пачаў хадзіць у школу ў вёсцы Большая Багацькаўка, дзе малапісьменны настаўнік Панасёнак прымушаў зазубрываць некалькі вершыкаў і складаць словы. Потым год ён хадзіў у школу ў сяло Слаўнае за 3 кіламетры ад дому, а затым у Большай Багацькаўцы адкрылася земскае вучылішча.

У 11 гадоў аддалі Гурыка вучыцца ў двухкласнае вучылішча ў Старым Сяле аж за 12 кіламетраў, таму жыў ён у сям'і Шведавых за тры рублі ў месяц. Тут пасябраваў з аднакласнікам Лейбам Крэйнгаўzenам. Гаўрыла паставіў сабе мэту вырвацца з сялянскага забітага асяроддзя, пайсці па слядах Максіма і таму вучыўся вельмі старанна. У пачатку новага сезона настаўнік Пётр Паўлоўскі сабраў усіх вучняў абодвух класаў і сказаў: «Ну, вось за добрыя поспехі, за добрае старанне ў вучобе я дарую ад сябе кніжку І. Тургенева «Записки охотника» нашаму лепшаму вучню Гаўрыле Гарэцкаму, а вам, дурням, — нічога». Калі ў Раздзеле, што ўсяго ў 2,5 кіламетры ад Малой Багацькаўкі, адкрылі новае двухкласнае земскае вучылішча, Гурык перайшоў туды. Паўлоўскі прасіў яго застацца, нават прыслаў яму некалькі лістоў.

У Раздзеле настаўнікам быў Пётр Платонавіч Максімаў — вельмі добры чалавек і здольны педагог. Ён многаму навучыў маладога хлопца, якога любіў за старанне і здольнасці да вучобы, а яго выпускное сачыненне «Что посеешь, то пожнешь» захоўваў у сябе ўсё жыццё. Раздзельскі перыяд жыцця Гаўрылы — салодкае яднанне з роднай прыродай. Каб трапіць у вучылішча, трэба прайсці праз густы бярозавы гай, такі чысты, чароўны з гонкімі бялюсенькімі стваламі бяроз, на вяршынях якіх сядзяць пухнатыя зялёныя шапкі, высока ўзнятыя ў блакіт неба. Асабліва цікава было знайсці тонкае высахлае дрэва, нагнуць яго, а потым адпусціць — яно пачынала з нейкім патаемным шумам разгінацца і ўзлятаць угару. А калі пачыналі замярзаць азёры ды лужыны, не было большай асалоды, як па тым лёдзе пакатацца і павазіць адзін аднаго на сваіх школьных торбах. Ледзь не паўдня ішлі, часта спазняліся на ўрокі, а каб настаўнік не злаваўся на іх, дык адказвалі, што заблудзіліся трохі.

Гаўрыла пад уплывам Максіма многа чытаў, пачаў захапляцца і беларускай літаратурай. Яму падабалася ўдзельнічаць у вучнёўскай самадзейнасці. Асабліва ўдалым атрымалася чытанне «Гараса на Парнасе», калі малады хлопец апранаўся пад паляўнічага, выходзіў на сцэну з двухстволкаю, выразна і артыстычна чытаў. Прыемна было ў адказ пачуць дружныя воплескі. Але ўжо тады ён, зусім яшчэ малы, меў балючую крыўду за сваю прыхільнасць да беларускасці. Дзве настаўніцы, сёстры Клейман, выхадцы з нямецкай сям'і, так не любілі беларускую мову, што ў яго прысутнасці сказала адна другой: «Вот прафан!» У адказ на гэта Гаўрыла з яшчэ большым імпэтам і поспехам выступаў па-беларуску, падкрэсліваў сваю беларускасць.

У Горках Максіма, хаця ён і вучыўся вельмі добра, больш прыцягвала літаратура. Ён многа чытаў, захапляўся творамі Пушкіна, Лермантава, Гогаля, Дастаеўскага, Буніна, Горкага, Чэхава, Шаўчэнкі, Кацобінскага, Міцкевіча, Ажэшкі, Янкі Купалы, Якуба Коласа і інш. Але хутка яго і самога пацягнула пісаць...

Андрэй Сухі (аграном, брат вядомага авіяцыйнага канструктара самалётаў маркі СУ), які вучыўся разам з Максімам, успамінае: «... я неяк адразу вылучыў Максіма па яго сур’ёзнасці ў кожнай справе і адносінах да сяброў. У скорым часе злучыла і супольная цікавасць да беларускага друкаванага слова [...] Максім Гарэцкі адзін с першых сярод нас пачаў пісаць па-беларуску карэспандэнцыі і малыя апавяданні з жыцця магілёўскіх сялян, адсылаючы іх у рэдакцыю «Нашай нівы» [...] Варта паслухаць яго гутарку, нашу мову, якая гучала ў яго вуснах як песня, каб запомніць яго на ўсё жыццё. Ласкаваць, чуласць, пранікнёнасць гарнулі да яго людзей. Ён меў вялікі дар чалавечнасці, крыштальнай людской дабраты».⁴

Ужо ў 1912 г. пад псеўданімам “Беларус” у газеце “Наша ніва” былі надрукаваны дзве нататкі, а ў снежні ён напісаў сваё першае апавяданне “У лазні”, якое ў студзені наступнага года пад псеўданімам “Максім Беларус” выйшла ў “Нашай ніве”... Максіму хацелася ўсебакова паказаць рэаліі вясковага жыцця. Ён адчуваў, як патроху змяняюцца адносіны многіх сялян да яго па часе — чым больш ён жыў ў горадзе, больш атрымліваў ведаў, тым выразней яны пачыналі бачыць у ім “будучага пана”. Ён жа не хацеў стаць “панам”, а марыў аб больш светлым жыцці вясцоўцаў, імкнуўся да асветніцкай дзейнасці, ён не разумеў, чаму ў вёсцы пануюць такая абьякавасць, забабоннасць, цёмната. Нават родны бацька не разумеў яго і здзіўляўся: чаму ён гаворыць і піша на гэтай “дзеравенскай” мове. А як прыкра было бачыць бацьку п’яным, які ўсё часцей і часцей цягнуўся да чаркі. Адданасць беларушчыне была далёкай ад разумення большасці і сялян і гараджан. Яго ахопліваў сум... “І хацелася яму быць тут з імі, з усімі, як і раней, даўно. І ўжо не было таго. У далёкі бок адыходзіла яго дарога. Сумна было яму”. Адчуванне было як

Максім Гарэцкі з братам Гаўрылам, 1926 г.

⁴ Сухі А. *З юначых гадоў*// Максім Гарэцкі: *Успаміны, артыкулы, дакументы*. Мінск, 1984. С.63-65.

“прымача ў панстве” і “пасынка вёскі”. З другога боку, ён бачыў працавітасць, таленавітасць гэтых людзей, іх пэтычны дар, які асабліва раскрываўся ў фальклоры, і яму ясна было, што трэба быць разам з імі, што адрывацца ад роднага кута нельга, бо толькі роднае карэнне жывіць інтэлігента. Роздум аб месцы і сутнасці вясковай інтэлігенцыі, пытанні яе суадносін з народам, супярэчлівасць стану, захапілі Максіма, і ён не мог не выказаць усяго гэтага, што так перапаўняла яго, у апавяданнях і нататках.

Пад тым жа псеўданімам у “Нашай ніве” выйшлі апавяданне “Стогны душы”, драматычны абразок “Атрута”, шэраг нататак.

У ліпені 1913 г. Максім скончыў вучылішча, атрымаў званне “землямера-агранома” і паехаў на каморніцкую службу ў Віленскую губерню. А ў “Нашай ніве” выйшла апавяданне “Родныя карэнні”. Аўтара апавяданняў і нататак рэдакцыя адзначыла і ў жнівеньскім нумары змясціла ліст да пісьменніка: “Максіму Беларусу. Дужа дзякуем за Вашы творы, каторыя Вы нам прысылалі ў апошнія часы. Мы верым, кажучы словамі нашых прадзедаў, што праз Вас “памножана будзе слава слаўнай айчызны нашай”, калі толькі агонь, каторы гарыць у Вас, будзе далей разгарацца”. Як бы ў адказ М.Гарэцкі адно за адным надрукаваў апавяданні: “У панскім лесе”, “Красаваў язмін”, “Страх ацце”, “Што яно?”, “Патаёмнае”, “Хаўтуры” і інш., публіцыстычны артыкул “Наш тэатр”. У апошнім ён яскрава акрэсліў мэты, задачы і ролю нацыянальнага тэатра. Са сцэны беларусу трэба паказаць “што так жыць, як ён жыве, няможна, гэткага жыцця няможна трываць...”, “... што ён — чалавек, і што ён павінен мець свой чалавечы гонар...”, што “абодвы беларусы, католік і праваслаўны, няхай шануюць веды і добры светапогляд адзін другога і веру ўсякага сумленнага чалавека ўсякай нацыі”, “... што ён мае слаўнае прошлае...”, “... па якому “шляху жыцця” пайсці...”, “... каб ён гарэлкай не заліваўся” і “многа-многа чаго другога...” Другім жа народам зямным патрэбна паказаць, “... што за народ такі ёсць беларусы, што маюць яны... нешта гэткае, перад чым прыемна адчыніцца агульналюдская скарбніца векавечных здабыткаў культуры і цывілізацыі...” Ён заклікаў да галоўнай мэты: “Тэатр наш павінен стаць Храмам нашага Адраджэння”. А для гэтага трэба выканаць яшчэ шэраг патрабаванняў: ... ачысціць, абяліць мову і паказаць перад вочы людзей яе гучнасць і гібкасць...”, “... як дарагі камень, кожнае слоўца зважыць, абсмакаваць і уцяміць сілу яго...”, вучыцца мове і дбаць... аб яе сіле і прыгажосці”, “... каб са сцэны беларускага тэатра палілася беларуская песня, каб ад яе павеяла на людзей араматным пахам беларускай народнай пэзіі...”

У лютым 1914 года Максім закончыў працу над драматызаванай аповесцю “Антон”, пазней падрыхтаваў зборнік апавяданняў “Рунь”, які быў надрукаваны Беларускамі выдавецкім таварыствам у Вільні (друкарня пана Марціна Кухты). Гэта была першая кніга пісьменніка.

Улетку 1914 года Максім павінен быў ісці на ваенную службу, бо адтэрмінаванні для каморнікаў скасавалі. Каб скараціць тэрмін службы (3 гады) звычайным салдатам, ён падаў заяву аб залічэнні вольнанаёмным. У Лепелі, дзе быў воінскі начальнік і дзе Максім праходзіў медычны агляд, яго накіравалі ў артылерыйскую брыгаду ў Вільню. Максім заехаў ў Багацькаўку, а адтуль у канцы чэрвеня Іван павёз яго ў салдаты праз Горкі, узялі з сабой і Гаўрылу рыхтавацца да паступлення ў каморніцка-агранамічнае вучылішча. Калі

праводзілі, многія плакалі.

Максіма ў ліпені залічылі “на службу на правах вольноопределяющагося 1-го разряда во 2-ую батарею 27-й артиллерийской бригады”.

Гаўрыла атрымаў «Свидетельство» аб тым, што «Окончил полный курс учения въ Радзельскомъ 2-хъ кл. зем. училище» — па ўсіх прадметах «успехи отличные (5) і толькі «в пьніи хорошіе (4)». 5 ліпеня ён акуратным почыркам склаў «прошеніе» «Его Высокородію Господину Управляющему Горецкимъ Землемерно-аграномическимъ училищемъ» «крестьянина деревни Малою Богатьковки Шамовской волости, Мстиславского уезда, Могилевской губернии»: «Желая поступить в число учениковъ 1-го отделения приготовительного класса ввѣренного Вашему Высокородію училища, честь имею покорнейше просить Васъ допустить меня къ экзаменамъ».

Але да экзаменаў заставалася зусім мала часу. Зноў, як і ў выпадку з Максімам, звярнуліся да рэпетытара Крэера, але той, убачыўшы палога ростам дрэнна апранутага вясковага хлопца і ўлічыўшы кароткі тэрмін падрыхтоўкі, адмовіўся, хаця яму і няёмка гэта было рабіць, бо вельмі паважаў Максіма. Гаўрылу было вельмі крыўдна, ледзь не заплакаў, але паставіў сабе мэту падрыхтавацца самому. Добра яшчэ, што і сябра Максіма Грынкевіч згадзіўся дапамагчы. Упарта кожны дзень па многа гадзін сядзеў за кнігамі — і так добра здаў экзамены, што са 140 чалавек па выніках быў другім. І стыпендыю далі. Крэер вельмі быў здзіўлены і шкадаваў, што тады адмовіў хлопцу.

19 ліпеня пачалася Першая сусветная вайна і Максім стаў «разведчыкам, группы 4, катэгорыі 7», а ў верасні ў «Нашай ніве» пад рубрыкай «Нашы пісьменнікі і грамадскія працаўнікі на вайне» было змешчана яго фота з надпісам «М.Гарэцкі, пісьменнік — містык, родам з Магілёўшчыны, каморнік (землямер)». У хуткім часе забралі ў армію і самага старэйшага з братоў, Івана, як апалчэнца 1-га разраду.

Ужо ў верасні пачалі прыходзіць лісты, што забілі некаторых хлопцаў з Багацькаўкі і суседніх вёсак. Прыходзілі акуратна лісты ад Івана, а ад Максіма — нічога. Пайшлі чуткі, што забіты. Усе родныя страшэнна хваляваліся, асабліва Гаўрыла. Нягледзячы на радасць ад паступлення ва ўчылішча, ён жудасна цяжка перажываў і нават горка-горка плакаў па свайму любаму брату...

Максім трапіў на фронт ужо 24 ліпеня і ўдзельнічаў у жорсткіх баях. Асабліва страшны бой быў 27 жніўня пад Аленбургам (Прусія). Як высветліла дачка пісьменніка значна пазней (больш чым праз 80 гадоў), М. Гарэцкі за гэты бой быў узнагароджаны Георгіеўскім крыжам 4-й ступені⁵. Хоць і цяжка было, Максім веў кароткія дзённікавыя запісы.

25 кастрычніка пад Герытэнам Максім быў паранены, ляжаў у шпіталі ў Вільні, дзе яго наведалі бацька і брат Іван. У «Нашай ніве» змясцілі паведамленне: «Гарэцкі ранены. Наш вядомы пісьменнік М.Гарэцкі, якога фатаграфія была надрукавана ў № 37 «Нашай нівы», ранены ў нагу і цяпер лечыцца ў Вільні ў шпіталі».

Праляжаў Максім у шпіталі больш двух месяцаў. Пачаў тут апрацоўваць свае ваенныя запісы, як, магчыма, будучы твор «На імперыялістычнай вайне».

⁵ Гарэцкая Галіна «Георгіеўскі кавалер» // ЛіМ. 1998. 13 лютага.

Рана канчаткова не заживала і таму далі яму адпачынак на паўгода для папраўкі здароўя. Адразу пасля новага года ён паехаў да бацькоў. Багацькаўцы з радасцю сустрэлі яго, сабраліся паглядзець, распытацца і паслухаць пра вайну, а гэта ім было так блізка і балюча: ужо прыйшло некалькі пахавальных, ды і новых хлопцаў забіралі. Да таго ж ён быў першы, хто трапіў з вайны дамоў. Рад быў пабачыць родных і блізкіх, але асабліва сумаваў па Гурыку, з якім сустрэўся не адразу па прыездзе, а толькі на масленку, калі той прыехаў з Горак. Нага заживала кепска, гнаілася, на перавязкі прыходзілася ездзіць у Шамава, настрой быў паганы. Працавалася кепска і марудна — напісаў толькі апавяданне «Чарнічка». Прабыў у хаце месяц і паехаў у Мсціслаўль, а адтуль у Маскву. Тут працаваў чарцёжнікам, замучылі перавязкі, бо рана ўсё гнаілася. Накіравалі ў шпіталь у Ляфортаве, а там трымалі як у турме. Праз некаторы час запісалі на эвакуацыю ў другі горад, вывелі вялікую партыю раненых і пад канвоем салдат са стрэльбамі, як арыштаваных, павялі на вакзал. Доказы Максіма, што ён знаходзіцца ў адпачынку не хацелі і слухаць. У адным людным месцы ўдалося ўцячы... Як раз у гэты час старэйшы брат Іван прывозіў з фронту палонных, знайшоў Максіма, які засмуціў яго тым, што быў такі нервовы, прыгнечаны і раздражнёны. Іван стараўся супакоіць брата, праводзіў яго на вакзал і пасадзіў у цягнік на Смаленск. Адтуль падводай ён дабраўся да Мсціслаўля, дзе быў воінскі начальнік, які даў накірунак у шпіталь Магілёва.

Перад тым, як легчы ў шпіталь, Максім вырашыў пабыць трохі ў Багацькаўцы, дзе і пражыў з 3 красавіка па 20 траўня. Рана ўсё гнаілася. Але ранена была не толькі нага, але і душа... Не ведаў, куды дзецца ад тых успамінаў пра вайну, ад якіх не мог спакойна спаць, і сніліся забітыя і параненыя салдаты, з якімі ён быў на фронце, успамінаў тых бязвінных ахвяр вайны, якіх прыслалі сюды па нейкай злой людской волі, дзівіўся тым складаным псіхалагічным момантам, у якія трапляў чалавек у розных, часта неспадзяваных выпадках вайскавай службы і ў якіх сам нярэдка быў уражаны сваімі учынкамі. Складанасці і супярэчлівасці свету, жорсткасць і бязглуздзіца вайны, уплыў вайны на лёс простага чалавека, разбурэнне маралі чалавека вайной, паводзіны і адказнасць яго ў экстрэмальных ваенных умовах, увесь драматызм жыцця і смерці ў гэты знішчальны час поўнасю займаў думкі Максіма. Ён адчуваў неабходнасць паказаць гэта ўсё ў новых творах, якія павінны мець яскравую антываенную скіраванасць. І ў цэнтры ўсіх яго разважанняў — лёс беларускіх вяскоўцаў, беларускага народа, будучыня якога павінна быць светлай, вольнай і багатай.

Сіндром вайны так ахапіў яго, што ён не мог знайсці сабе месца. Думкі, думкі... Яны бесперапынна круціліся і не давалі спакою ні ўдзень, ні ўначы. Нага ныла, а то і моцна балела. Трохі кульгаў. Лячылі нагу і хатнімі сродкамі — канаплянай гарэлкай, але рана загойвалася марудна. Зноў ездзіў на падводзе на перавязку ў Шамава, а то і хадзіў. Прыйшоў час прываць у армію і Парфіра.

Але не пісаць ён не мог, асабліва пра вайну — закончыў апавяданні «Літоўскі хутарок», «Дзёгач».

А вясна была прыгожая, сэрца зрэдку ахоплівала радасць — яно хацела жыць... Маладзіцы часта прыходзілі варажыць, прасілі напісаць лісты, некаторыя заляцаліся да сімпатычнага хлопца. Адна з іх — Лёкса падабалася яму, але была замужам... Ды і ён тады быў такі сарамлівы, нясмелы.

У другой палове траўня ён паехаў у Магілёў. Зноў зашчаміла сэрца, што шмат людзей (у тым ліку і Парфір) пайшлі на бойню. Тры месяцы Максім праляжаў у шпіталі, дзе зрабілі аперацыю — хірург без наркозу шчыпцамі выцягнуў з раны асколак. Нудота ў шпіталі страшэнная, нават надумаў прасіцца на турэцкі фронт. Але прыйшоў загад эвакуіраваць усіх раненых у Маскву. Увесь час перапісваўся з Гаўрылам і Ганнай. Злаваўся, калі Гаўрыла рабіў памылкі, папраўляў іх і адсылаў назад. Падабаліся паэтычныя лісты Ганны.

З Масквы Максіма накіравалі ў Пскоў, дзе пражыў усяго тры тыдні. Начавалі ў фанерных футлярах ад аэрапланаў, дзе «мёрзлі як сабакі». Пісаў запіскі з просьбаю адправіць у сваю часць. У канцы кастрычніка пагналі праз Старую Русу, Гомель, Бабруйск, Асіповічы да Урэчча, а адтуль пехатою ў Слуцк, далей па 20 кіламетраў у дзень, у сваю батарэю, куды дабраўся толькі 15 лістапада. Быў на пазіцыі, а ў студзені 1916 года паслалі ў Петраград у Паўлаўскае ваеннае вучылішча, пасля заканчэння якога (пачатак чэрвеня), накіравалі ў Іркуцк. Па дарозе на некалькі дзён заехаў у Малу Багацькаўку, у Смаленск да Парфіра, якога тут рыхтавалі да адпраўкі на фронт у якасці тэлефаніста.

Потым паслалі яго ў Гжацк. Заехаў у Смаленск, дзе ў шпіталі ляжаў ранены Іван, восем дзён пабыў у хаце. Дапамагаў па гаспадарцы, асабліва прыемна было разам з бацькам і Іванам касіць гарох. Пабыў два дні ў Гаўрылы ў Горках, купіў стужачку ў касу для Ганулькі, якую увесь час успамінаў, як яна плакала, праводзячы яго з дому. Яна так любіла сваіх братоў! Праз Смаленск, Вязьму дабраўся ён да Гжацку, дзе тры месяцы чакаў адпраўкі на пазіцыю. Восень стаяла студзёная, няўтульная — ішоў дождж са снегам. Заняткі вайсковыя — нудныя і пустыя. Чытаць не было чаго, пагаманіць няма з кім. Было сумна, нават хацелася на фронт. А думкі адольвалі і раптам паліліся на паперу, і ў творчым сэнсе атрымалася ў Максіма сапраўдная літаратурная «гжацкая восень». Ён напісаў аповяданні: «Маці», «Хадзяка», «Генерал», «Амерыканец», «Прысяга», «Асілак», «Две сястрычкі», урывак з рамана «Крыж» — «На гаі».

У канцы года раптам накіравалі Максіма на фронт, нават заехаць дахаты не змог. Трапіў у раён пінскіх балот. Тут і лютаўскую рэвалюцыю 1917 года сустрэў. У войску адбываліся змены: пачалося братанне, выбары ў салдацкія саветы... Вяскою Максім захварэў вострым гастрытам, месяц быў у палявым шпіталі, потым эвакуіравалі ў Арол, а адтуль у Маскву, дзе праляжаў усё лета, а потым ужо ўвосень адправілі лячыцца ў Жалезнаводск. Так скончылася яго вайсковая служба, пра якую ён запісаў «... Але чатыры гады жыцця прапала».

Гаўрыла з вялікім стараннем пачаў вучыцца ў Каморніцка-агранамічнай школе ў Горках. Далі яму невялікую стыпендыю, з якой трэба было заплаціць за вучобу і за кватэру, грошай заставалася зусім мала, таму часта прыходзілася неяк перабівацца і без іх. Але тым не менш выпісаў сабе часопіс «Жизнь для всех». Хадзіў глядзець як адпраўлялі ў армію навабранцаў, шкадаваў іх і думаў, што многія з іх, маладых і моцных, могуць загінуць. І сэрца сціскалася за братоў сваіх... Спачатку ў Горках усё здавалася нудным, было сумна... А тут яшчэ да таго памерлі два знаёмыя яго вучні ад прастуды. Бачыў гора бацькі, маці, блізкіх. Адчуў жах смерці...

Але малодосць, прыгожыя краявіды Горак усялялі радасць жыцця. Гаўрыла паступова ўцягнуўся ў вучобу, многа чытаў Талстога, Дастаеўскага, Ганчарова,

Гётэ. Як і Максім, пачаў пісаць кароткія нататкі ў «Нашу ніву». У газеце «Горецкий вестник» надрукаваў артыкул, накіраваны супраць русіфікатарскіх думак рэдактара газеты, лідэра кадэтаў, выкладчыка вучылішча С.Г. Цытовіча і падкрэслена падпісаў яго «Сын маці Беларусі». А пазней у газеце «Вольная Беларусь» выйшаў яго артыкул «Хто яны», у якім высмейваў эсэраў за іх ацэнку беларускага пытання, блізкую да яго разумення манархістамі, папамі і пагромшчыкамі.

У Горках Гаўрыла арганізаваў беларускі вучнёўскі гурток, які затым атрымаў назву Беларускае секцыя вучняў Горацкіх сельскагаспадарчых школ, а з 1914 года — Беларускае секцыя студэнтаў Горацкага сельскагаспадарчага інстытута, якая існавала да 1924 года. Пры секцыі дзейнічалі аддзелы: гісторыка-эканамічны, літаратурны, тэатральны, музычны, чыстага мастацтва. Гаўрыла асабліва актыўна ўдзельнічаў у працы тэатральнага аддзела, члены якога інсцэніравалі паэму «Тарас на Парнасе», ставілі п'есы Ф. Аляхновіча, У. Галубка, В. Дуніна-Марцінкевіча і іншых. На прадстаўленнях прысутнічала больш 500 чалавек. У. Галубку спадабалася пастаноўка яго п'есы, і ён падарваў на памяць Гаўрыле свой фотаздымак з надпісам: «Г. Гарэцкаму — У. Галубок».

У мясцовай газеце Гаўрыла друкаваў рэцэнзіі, у прыватнасці на спектакль «Манька» Ф. Аляхновіча, які паставіў Горацкі студэнцкі гурток. У той час Гаўрылу настолькі захапіў тэатр, што ён пачаў нават схіляцца да таго, каб стаць актёрам.

Як толькі выдавалася магчымасць, Гаўрыла наведваў сваю вёску. Звычайна найдаўжэй быў тут улетку, на канікулах. Многа працаваў па гаспадарцы, як мог дапамагаў бацькам, на якіх лягла ўся цяжкая сялянская праца без забраных на вайну сыноў. Каб трохі зарабіць грошы, узяўся рыхтаваць да экзаменаў у школу пяцёра хлопчыкаў. На душы ў Гаўрылы было цяжка: хваляваўся за братоў, ад якіх лісты прыходзілі вельмі нерэгулярна, нудна рабілася ад сварак і ў вёсцы, і ў хаце, дзе мужыкі многа п'юць і «рэжуцца ў карты», а бабы «дурэюць, пляткараць». Мучыўся сумненнямі, які жыццёвы шлях выбраць. Максім у лістах раіў больш чытаць прыродазнаўчую, сельскагаспадарчую, геаграфічную літаратуру, пісаў, што ратунак нашага народа не столькі ў «паэтах і кніжках, а ў плузе і фабрычнай машыне», а Гаўрылу больш цікавіла мастацкая літаратура, з часопісаў і газет хацелася ведаць, што дзеецца ў свеце. Адольвалі думы пра вайну, братоў, лёс беларускага народа. Быць каморнікам усё жыццё здавалася нецікавым. Максім раіў вучыць замежныя мовы, каб увесць час быў заняты справай, тады чалавек не ахоплівае сум (ён сам ведаў гэта па сабе). Толькі мілая сястрычка Гануля радала сваёй душэўнай чысцінёй, ласкавымі адносінамі, светлымі марамі свайго юнага сэрца.

Парады брата для Гаўрылы былі паратункам: вольнага часу для хваробы «нуда і сум» не было. Да мноства іншых спраў пачаў вывучаць эсперанта і нямецкую мову. Сябраваў з Андрэем Сухім, які раней скончыў вучылішча і пакінуў Гаўрыле «Нашу ніву», беларускія кніжкі.

Вясною, калі так прыгожа і радасна ажывае прырода, адчуў Гаўрыла хваляванне свайго сэрца, якое неспакойна стала стукаць пры з'яўленні швагеркі Надзі, такой прывабнай, вясёлай, мілай... Сумаваў, калі яе не бачыў, і рабілася вяселей, калі яна была... Нават напісаў для сябе некалькі вершаў інтымнага характару. «Сніўся Лаўрыку (Гаўрыле — *Р.Г.*) сон. Кажуць, што Надзя ў

манашках. І ён пазнаў яе. Многа чорных манашак, і яна між іх. Твар малады, прыгожы, вочы галубыя, задумлівыя, валасы русыя, узбітыя, як і раней. Ува сне ў яго накруціліся слёзы, сціснулася сэрца. І яна перажывае тое самае: ён гэта разумее — «Божа, што, калі гэта спраўдзіцца?»

Лютаўскую рэвалюцыю 1917 года Гаўрыла сустрэў у Горках. Большасць студэнтаў ахапіла радасць, знішчалі партрэты цара, генералаў. На вуліцы – маніфестацыя. Некалькі дзён стаяў на пасту міліцыянерам. Заняткі адмянілі. Пайшоў пешшу дамоў. На двары — усё, як заўсёды. Аж да кастрычніка Гаўрыла быў адпушчаны, бо ў Горках пановаў тыфус. Выпісаў «Курс стэнаграфіі» па сістэме Ф.К. Габельсбергера і авалодаў ім. У пачатку восені ён паехаў у Мсціслаў, каб дапамагчы ўсталявацца Ганульцы, якая паступіла тут у гімназію. Дарэчы, і Максім прыслаў для сястры трохі грошай, якія пайшлі на аплату кватэры. Ён заўсёды дапамагаў бацькам грашыма, хаця ў самога іх ледзь-ледзь хапала на жыццё. Пазней так заўсёды дапамагаў сваім родным і Гаўрыла.

Увосень 1917 года Максім прыехаў у Смаленск, дзе камісія «вызначыла яго ў нестраявыя». Тут ён сустрэў і Кастрычніцкую рэвалюцыю. Спачатку працаваў у канцэлярыі склада на вакзале, потым перайшоў на пасаду прыёмшчыка ад склада, а пазней — каменданта жыллёвага аддзела.

У сувязі з рэвалюцыйнымі падзеямі вучылішча ў Горках закрылі, вучняў адпусцілі блізу на ўсю зіму. Паўстала перад Гаўрылам пытанне: Што рабіць? Куды ехаць? — Канечне, да Максіма — і ўжо ў студзені 1918 года ён прыехаў у Смаленск. Максім быў рад пабыць разам з братам, хаця і шкадаваў, што вучоба яго абарвалася, дапамог яму ўладкавацца на працу ў эканамічны аддзел Губвыканкама спачатку ў якасці рэгістратара, пазней – сакратара-стэнаграфіста. Праз колькі дзён па прыездзе Гаўрыла захварэў — аказаўся плямісты тыфус. Заразны барак бальніцы быў за горадам, але Максім так хваляваўся за жыццё брата, што кожны дзень наведваў яго. Той адсылаў яму пісулькі, але адзін час яны былі мала зразумелыя, без сэнсу. Максім адчуў, што яны напісаны, відаць, у непрытомнасці, і яго ахапіў яшчэ большы жах ад думкі, што брат можа памерці. Але 20 лютага Гаўрылу ўсё ж выпісалі з бальніцы. Максім пазней высвятліў, што Гурык падхапіў хваробу, відаць, яшчэ ў Багацькаўцы, калі хадзіў наведваць хворую Надзю, якая ляжала бледная, амаль нерухомая, але такая прыгожая...

З газеты «Вольны Беларус» даведаліся, што бальшавікі разагналі Беларускаю раду. Праўдзівую карціну гэтай ганебнай падзеі Максім пазней (1922 г.) апісаў у апавяданні «Усебеларускі з'езд 1917-га года».

Максім па сумяшчальніцтву пачаў працаваць у газеце «Известия Смоленского Совета депутатов», а потым перайшоў туды на сталую працу. Ён піша фельетоны, артыкулы на розныя тэмы, робіць пераклады сваіх жа апавяданняў, галоўным чынам пад псеўданімам Дед Кузьма, крыптанімамі Д.К., Д. і інш.⁶ Сярод іх апавяданняў «Сука магната», «Монашенка», аповець «За што?» і інш. Пачаў ён пільна працаваць над складаннем «Руска-беларускага слоўніка». Гаўрыла як мог дапамагаў.

На Вялікдзень прыехалі браты на некалькі дзён у Багацькаўку, была вялікая

⁶ Максім Гарэцкі. *Публіцыстыка 1918-1919 гг.* / Уклад. В.Дз. Селяменяў, В.У. Скалабан. Мінск, 2000.

радасць: уся сям'я сабралася ў двары — «першы раз пасля 1913 г.» У Смаленску Максім цяжка захварэў на іспанку, думаў нават, што сухоты. Але ўсё абышлося. Лета і пачатак восені Максім прабыў у Багацькаўцы, дзе амаль увесь час сядзеў над слоўнікам, уважліва вывучаў слоўнік Насовіча. У кастрычніку ўжо сабраўся ехаць у Смаленск, як нечакана прыбегла з Мсціслаўля Ганулька, куды завезлі яе на вучобу — відаць, вельмі ёй захацелася на развітанне пабачыцца з любым братам. Яму шкада было яе, што так далёка бегла, што стамілася, дык ён, відаць, не зусім ветліва, бо пакрыўджанай яна здавалася, спытаў: «І чаго ты прыйшла?» Каб ведаў Максім, што бачыць сваю адзіную, такую родную і блізкую сястрычку апошні раз...

У Смаленску тады жыў Янка Купала, які разам з Максімам у кастрычніку 1918 года запісаўся слухачом факультэта па гісторыі мастацтваў у Смаленскае аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута. Янка Купала часта запрашаў Максіма да сябе ў госці, нярэдка да брата далучаўся і Гаўрыла. Уладзіслава Францаўна гасцінна частавала братаў. Былі цікавыя размовы пра беларускую літаратуру, гісторыю Беларусі і яе гарадоў. Янка Купала тады захапляўся нумізматыкай, і яны нярэдка разглядалі яго досыць вялікую нумізматычную калекцыю і адпаведныя кнігі.

У Смаленск прыехаў Фабіян Шантыр, які меў на мэце стварыць беларускую партыю левых эсэраў. Гаўрыла думаў, што гэта партыя будзе яму бліжэй за іншыя: яна прымае Кастрычніцкую рэвалюцыю, адстойвае класавыя інтарэсы сялян-сераднякоў і беднаты, кардынальна вырашае нацыянальнае пытанне. Быў скліканы першы ўсёгарадскі ўстаноўчы сход новай партыі, на які сабралася чалавек пад 100. Шантыр быў абраны старшынёю, Г. Гарэцкі — сакратаром сходу. І вось на запытанне Шантыра, на якой мове весці сход, амаль аднагалосна было прынята: сход весці на рускай мове, а па-беларуску не гаварыць. Шантыр дэманстраванна пакінуў сход, Гаўрыла — за ім. Сход не адбыўся, партыя арганізавана не была.

3 Петраграда ў Смаленск прыязджаў А. Чарвякоў, каб арганізаваць беларускую секцыю РКП, спачатку з гэтага нічога не выйшла. Пазней прыехалі Жылуновіч, Дыла і інш. Усе гаварылі, што рыхтуецца абвяшчэнне Беларускай рэспублікі. Браты Гарэцкія таксама чакалі гэтага. Тым не менш у «Звяздзе» быў надрукаваны артыкул Кнорына, у якім адзначалася, што ніякіх беларусаў у Заходняй Камуне няма, што іх выглядзелі ў мікраскоп беларускія нацыяналісты і г.д. А. Чарвякоў, які зваўся беларускім камісарам, усюды насіў з сабой «Этнаграфічную карту Беларусі», складзеную Я. Карскім і тэрмінова выдрукаваную Белнацкомам. Ён раздаваў карту ўсім знаёмым, у тым ліку падараваў і Гаўрыле з аўтографам: «Ад беларускага камісара». Адбыўся Смаленскі краёвы з'езд Саветаў Заходняй Камуны, стэнаграфістам на якім працаваў Гаўрыла. Стэнаграфаванне ён і прамову старшыні Обліскамзапа Мяснікова, які быў супраць стварэння Беларускай рэспублікі. Выступленне прадстаўніка Беларускай секцыі РКП з Пецярбургу Лагуна сустрэлі вельмі холадна і нават ваража. Ішла жорсткая барацьба за ўтварэнне рэспублікі. Гарэцкім, як і многім іншым, здавалася, што бальшавікі шчыра адстойваюць нацыянальныя інтарэсы раней прыгнечаных царызмам нацыянальнасцей, але многія факты іх дзейнасці пакідалі ўражанне, што вырашэнне нацыянальнага пытання носіць толькі дэкларацыйны характар.

У канцы 1918 года I краёвы з'езд РКП Заходняй Камуны ў Смаленску перайменаваў сябе ў I з'езд БКП і абвясціў утварэнне БССР у этнаграфічных межах. Браты Гарэцкія былі ўсхваляваны і шчыра рады, верылі ў пабудову новай Беларусі, тым больш, што былі тады ў Смаленску знаёмы з адданымі справе беларушчыны першымі членамі беларускага ўрада: З. Жылуновічам, А. Чарвяковым, Ф. Шантырам, Я. Дылам і іншымі. Максім нават надрукаваў у газеце артыкул «Няхай жыве Камуністычная Беларусь!» У той жа час браты былі сведкамі страшэнных пакут людзей, якія прынеслі рэвалюцыя і бальшавіцкі рэжым: расстрэлы «представителей имущих классов» (іх спісы друкаваліся ў смаленскіх газетах), бясчынства на сяле, хамства, здзекі, страх... Разабрацца ва ўсёй той блытаніне і катавасі многім было цяжка, у многіх прадстаўнікоў інтэлігенцыі «душа дваілася»... Іменна тут, у Смаленску, Максім задумаў, а можа, і пачаў пісаць аповесць «Дзве душы»⁷.

Выйшаў з друку «Руска-беларускі слоўнік» М. і Г. Гарэцкіх, які Гаўрыла ў канцы 1918 года вазіў у Менск, дзе здаў Алесю Гаруну — загадчыку кнігарняй. У Менску ён тады пазнаёміўся з Я. Лёсікам, С. Ракам-Міхайлоўскім, З. Бядулем. Асабліва моцнае ўражанне пакінуў Гарун: былы паліткатаржанін, рабочы-сталяр, нягледзячы на такую беднасць, з хворай маці на руках, сам сухотнік, а так апантаны беларускай нацыянальнай ідэяй!

Гаўрыла вярнуўся ў Горкі на вучобу, а Максім па прапанове Кнорына ў пачатку 1919 года пераехаў у вызвалены ад нямецкіх акупантаў Менск на сталую працу ў «Звязду». Надзея пабудовы незалежнай БССР і нават эйфарыя, якая ахапіла многіх змагароў і прыхільнікаў беларушчыны, у хуткім часе зноў пахіснулася: пасля Першага ўсебеларускага з'езда Саветаў урад З. Жылуновіча быў скінуты і маскоўскія бальшавікі ўтварылі Літоўска-Беларускую Савецкую Рэспубліку са сталіцай у Вільні, куды і пераехала рэдакцыя «Звязды», а з ёй і Максім.

Першы Віленскі нумар газеты «Звязда» выйшаў 1 красавіка 1919 года, а ўжо 21 красавіка горад раптоўна быў захоплены польскімі войскамі. Максім прагнуўся ад грукату гармат і кулямётаў. Ён прабраўся пад свіст куль у гатэль «Брыстоль», дзе жылі супрацоўнікі «Звязды». Кнорына там ужо не было, а «... дапамог нам ратавацца, з немалою рызыкаю і небяспекаю для сябе самога, беларускі драматург і артыст Францішак Аляхновіч. Ён прывёў нас да сябе на кватэру, і там на Маставой вуліцы, мы і прыпыніліся, каб троху абдумацца, якім спосабам выбрацца з Вільні [...]. Але выбрацца нам тады не прыйшлося, мы мусілі застацца ў Вільні...»⁸

Максім пачаў выкладаць беларускую мову і літаратуру ў Першай Віленскай беларускай гімназіі (адчынілася 1 студзеня ў тым годзе), а таксама працаваць на беларускіх настаўніцкіх і вышэйшых літоўскіх педагагічных курсах. Ён даведаўся, што настаўніца пачатковых класаў той жа гімназіі Леаніла Чарняўская рыхтуе для друку сваю першую чытанку «Родны край». Пайшоў пазнаёміцца і быў уражаны: вельмі прыгожая, зграбная, з вялікімі сінімі-сінімі

⁷ Илькевич Н.Н. «*Душа двошась...*» *Повесть, рожденная в Смоленске*. Смоленск, 1997.

⁸ Гарэцкі Максім «*Смаленск – Менск – Вільня*». *Творы*. Мінск, 1990. С.292.

вачыма, якія свяціліся розумам і добразычліваасцю, пышнай касой, такімі плаўнымі рухамі, а калі загаварыла, дык ён пачуў надзіва чыстую напеўную мову, меладычны грудны голас... Адразу вырашыў: “Гэта яна, адзіная... Павінна стаць маёй!” Аказалася, што Леаніла з Таргуноў Докшыцкага раёна Віцебшчыны з сялянскай сям’і Усціна і Аміліі Чарняўскіх, у якіх было аж шасцёра дзетак, закончыла Вышэйшае Марыінскае вучылішча ў Вільні, займалася рэпетытарствам, настаўнічала ў сяле Залесе на Віленшчыне, падрыхтавала зборнік “Дзяцінныя гульні”, пісала абразкі для дзетак. Максім стаў частым госцем утульнай кватэры на Вострабрамскай вуліцы каля будынку Беларускай гімназіі, куды заўсёды прыходзіў з букетам руж, хаця і даставаць іх было небяспечна, бо на вуліцах ішла страляніна. У хуткім часе і зусім перабраўся сюды — 16 ліпеня яны абвянчаліся ў Прачысценскім саборы.

Шчасце ў шлюбе, цікавая педагагічная дзейнасць у гімназіі натхнілі Максіма на плённую творчую працу, ён адчуў вялікі ўздыв, прыліў сіл і працаздольнасці... Больш чым у 10 нумарах “Беларускай думкі” (1919 г.) была надрукавана буйная аповесць “Дзве душы”⁹ і ў тым жа годзе выйшла асобным выданнем. Твор адразу заўважылі і прыхільна сустрэлі многія сучаснікі: стануўчыя крытычныя артыкулы напісалі Зм.Бядуля, Антон Луцкевіч. Яе ўплыў на працэс беларускага адраджэння быў настолькі значны, што, напрыклад, І. Канчэўскі, аўтар брашуры “Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветапогляду” (1921), у якасці свайго псеўданіму ўзяў імя галоўнага героя аповесці Ігната Абдзіраловіча. Адно за адным выходзяць апавяданні: “Ідуць усё – іду я”, “Кросны”, “Панская сучка”, “Тамашы”, “Бірка”, “Злосць”, “Грэшная чарнушка”, “Паншчына”, “Дурны вучыцель”, “Еду дамоў”, “Страшная музыкава песня”, “Скарб”, “Сасна”, “Апостал”, “Прафэсар” і інш.

Адначасова Максім перарабляў і дапаўняў смаленскі слоўнік братоў М. і Г. Гарэцкіх, які пад назваю «Маскоўска-беларускі слоўнік» выйшаў у Вільні ў 1920 годзе, а перад гэтым падрыхтаваў «Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнічак», які меў тры выданні. Пільна працаваў Максім над кнігай «Гісторыя беларускае літаратуры», якая выйшла ўжо ў 1920 г., а на наступны год — другое папраўленае выданне. Апрача таго, убачыў свет на польскай мове «*Krótki zarys historii literatury białoruskiej*». На кнігу адразу адгукнуўся ў «Нашай ніве» А. Навіна: «Мы горача вітаем працу М. Гарэцкага. Яна бясспорна мае вагу не толькі як учебнік, але і як адзін з фактараў усведамлення «маладых» беларусаў, каторыя так мала ведаюць аб сваім народзе, аб яго гісторыі і літаратуры. Яна пакажа і нашым суседзям, якія культурныя скарбы меў і мае беларускі народ».

У розных газетах Максім надрукаваў крытычныя артыкулы пра Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Уладзіслава Галубка і рэцэнзію на яго п’есу «Апошнія спатканне», артыкулы пра Лявона Гмырака, Паўлюка Багрыма, Янку Купалу і іншых, шэраг публіцыстычных артыкулаў (звычайна пад псеўданімамі Дед Кузьма, А. Мсціслаўскі): «Свабода слова», «Да амерыканскіх беларусаў», «Любіце польскі народ», «400-лецце друку ў Вільні», «Беларускія дзесяты з польскаю душою» і іншыя. У кнізе «Памяці Івана Луцкевіча» (Вільня, 1920)

⁹ «Рэабілітацыя» аповесці адбылася толькі праз 70 гадоў, калі яна ў 1989 г. была надрукавана ў часопісе «Полымя», № 7, хаця ў Нью – Ёрку яна выйшла значна раней – у 1975 г. у выданні газеты «Беларус» з прадмовай Станіслава Станкевіча.

змешчаны ўспаміны М. Гарэцкага.

Леаніла Чарняўская працавала над чытанкай «Родны край», якая неаднаразова перавыдавалася. Яна падбірала найбольш выдатныя творы з сусветнай літаратуры, сама пераклала іх на беларускую мову. Максім дапамагаў. Жонка змясціла ў кніжцы асобныя апавяданні М. Гарэцкага і ўрыўкі з іх, а таксама зусім новыя, такія як «Бітва на Уле», «Уцёкі Сярэбранага» і інш. Вось як успамінае пра гэтую кніжку, па якой ён таксама вучыўся, Янка Брыль: «Родны край», трэцяя і чацвёртая пасля лемантара кніжка для чытання. Танная, шэра-шурпатая папера, няхітрыя графічныя малюнкi, усе тэксты ў густую падборку, — нібы вельмі вялікая сям'я сабралася ў беднай цеснаце мужыцкай хаты. Аднак, якая яна дружная, разумная сям'я — з якой любасцю да справы, з якім грунтоўным веданнем яе складзена гэтая кніжка!.. Тургенеў — «Гора» («Шці»), Чэхаў — «Іванька», Гаршын «Жаба — падарожніца» і «На полі бойкі» (урывак з апавядання «Чатыры дні»)… Ажэшка — «Рэха», Тэтмаер — «Успаміны», Канапніцкая — «Як кароль у паход выходзіў…», Да рускіх і палякаў — сусветна любімы датчанін Андэрсан — «Каралеўская вопратка», «Апошняя лекцыя» француза Дадэ, «Дарагія грошы» — украінскае, «Горкі смех» — яўрэйскае… Туды, у гэтую цудоўную сям'ю, натуральна і раўнапраўна ўвайшло і наша роднае — Багушэвіч, Купала, Багдановіч, Колас, Бядуля, Цётка… Гэта адтуль заселі ў памяці майго сэрца «Воўк і авечка», «Песні вайны», «Слуцкія ткалі», «Ліпы старыя», «Малітва малага Габрусіка», «Міхаська»…

Гэта адтуль пачаўся і мой Гарэцкі, мая любоў да яго…»¹⁰

Каб мець сваю беларускую газету ў Сярэдняй Літве і дапамагчы «чытаючым кірылаўскімі літарамі беларусам» М. Гарэцкі як рэдактар-выдавец пачаў з 24 снежня 1920 года друкаваць штотдзённую грамадска-палітычную і літаратурную газету «Наша думка», у якой асноўная ўвага аддавалася палітычнаму і эканамічнаму становішчу Заходняй Беларусі, змаганню за беларускую культуру і асвету. Выйшла толькі 27 нумароў, бо ўжо 8 ліпеня 1921 года газета была забаронена польскімі ўладамі. Але ўжо 14 верасня М. Гарэцкаму ўдалося пачаць выдаваць на беларускай мове газету таго ж накірунку «Беларускія ведамасці». Выйшла 19 нумароў — 15 студзеня 1922 года газета была закрыта. З літаратурных і гістарычных матэрыялаў, апублікаваных у газеце, былі выдадзены «Беларускі дэкламатар» і 3 зборнікі «Беларускія ведамасці». У газетах друкавалі артыкулы многія вядомыя беларускія дзеячы культуры, навукі, адукацыі. Шмат матэрыялаў змясціў і сам Максім.

З вялікім стараннем і любоўю Максім вёў заняткі ў Беларускай гімназіі, поспехі вучняў якой прыносілі задавальненне і надзею на будучае пакаленне свядомых беларусаў. Асаблівую ўвагу звярнуў на вучаніцу сёмага класа Наталлю Арсенневу, якая нядаўна прыехала з Яраслаўля: яна слухала свайго настаўніка так ўважліва, баялася прапусціць хоць адно яго слова, старалася вучыць усе яго заданні, глядзела на яго як зачараваная ўлюбленымі вачыма… Пазней успамінала знакамітая паэтка: «Маім духоўным настаўнікам стаўся блізу з першых дзён навукі ў гімназіі настаўнік беларускае мовы і літаратуры, аўтар «Руні» й «Патаемнага» Максім Гарэцкі. Памятую, калі я пабачыла яго ўпершыню на лекцыі ў нашай 7-ай класе, мяне самперш уразілі ягоныя вочы —

¹⁰ Янка Брыль «Пасля лемантара» // ЛіМ. 1981. 2 студзеня.

вялікія, цёмныя, гарачыя, быццам два чорныя знічы (я гэтак і падумала тады — «знічы») на худаватым, аскэтычным, крыху татарскага складу твары. Іншых вачэй, падумала я, аўтар «Патаёмнага» мець і не мог... Зразумела я тады й тое, што я мушу цяпер як найхутчэй дасканала апанаваць беларускую мову й заўсёды, заўсёды, найлепей за ўсіх у класе, ведаць задаваныя нам Гарэцкім лекцыі з беларускае літаратуры [...] У восьмы клас я перайшла з добрымі ацэнкамі й з беларускае мовы й з літаратуры.

[...] Аднак заняtkі ў Беларускай гімназіі, якую я ўжо моцна паспела палюбіць, пачаліся ў сваім часе й я ўзноўкі сустрэлася з сябрамі і настаўнікамі, між імі з Максімам Гарэцкім. На вялікі мой жаль, ён не быў ужо выкладчыкам літаратуры ў нашым класе. Ды сувязь мая з ім дзеля гэтага не парвалася, а яшчэ паманцнела”.

Юная гімназістка асмелілася і паказала настаўніку два сваіх вершы: “Восень” і “Светлы дзень дагарае над сумнай зямлёю”. У той жа дзень у гімназіі праводзіўся літаратурны вечар. “Гэтага памятнага дня мяне вечара першым выйшаў на сцэну Гарэцкі. Памаўчаўшы, ён абвясціў прысутных, што мае для іх добрую навіну. “У нас з’явілася новая Буйлянка, — сказаў ён, — новая паэтка, якая ўжо сёння ці не перавышае Канстанцыю Буйлу сваім талентам. Вось паслухайце”... І Гарэцкі пачаў чытаць... дадзеныя яму нараніцы мае вершы.

[...] М. Гарэцкі быў вельмі суровым, маламоўным настаўнікам і крытыкам. Ён блізу ніколі не правіў слабейшых месцаў маіх вершаў, бо здараліся ж і такія, а проста аддаваў іх мне, зацемяўшы: “Гэтак па-беларуску не гаворыцца”, або “Гэтае месца раю перапрацаваць” ці што іншае. Неўзабаве я навучылася разумець яго не толькі з паўслова, але гледзячы адно на ягоныя шырокія, цёмныя бровы, якія то насупліваліся, то ўзнімаліся ўгару, залежна ад уражання. Рух гэтых броваў, нячастая ўсмешка на вузкіх вуснах, — былі тым стымулам, што вёў мяне наперад, прымушаў уларта працаваць над сабою, над моваю...

[...] Але гэtkі ўжо быў Гарэцкі ў дачыненні й да іншых і да сябе — суровы, справядлівы й вельмі паважаны”¹¹.

Першы друкаваны верш Наталлі Арсенневай “Восень” з’явіўся ў газете “Наша думка” 8 верасня 1921 года, дзе яго змясціў М. Гарэцкі. Троху пазней той жа верш, а перад гэтым “Плач старога лясуна”, ён надрукаваў у газете “Беларускія ведамасці”, а затым яшчэ некалькі вершаў у “Зборніку Беларускіх ведамасцей”. У лісце да Я. Карскага Максім паведаміў: “Маем толькі адну прыемнасць, тую, што на старонках газет, якія тут выходзілі, азначылася новая, пэўная і спадзейная талань маладой паэтэсы Наталлі Арсенневай...”¹²

У гэты час адбылася асаблівая сямейная радасць Леанілы і Максіма Гарэцкіх — 13 сакавіка 1921 года нарадзілася дачка Галіна.

Пасля вяртання са Смаленску ў Горкі Гаўрыла адначасова з вучобай працаваў сакратаром-стэнаграфістам павятовага выканкама і яго прэзідыума. На ўсе павятовыя з’езды Саветаў яго абіралі прадстаўніком ад Саюза вучняў Горацкага сельскагаспадарчага вучылішча і прывітанне з’езду ён прыныццова рабіў толькі па-беларуску. Працягваў займацца ў беларускім драматычным

¹¹ Арсеннева Наталля «Я не палітык, і ніколі ім не была» // ЛіМ. 1992. 17 ліпеня.

¹² Гарэцкі Максім. *Творы*. Мінск, 1990. С.398.

гуртку, надрукаваў некалькі артыкулаў па пытаннях нацыянальнай палітыкі ў мясцовай газеце “Луч Интернационала”.

20 верасня 1919 года Гаўрыла атрымаў дыплом аб заканчэнні вучылішча і быў накіраваны ў якасці каморніка-агранома і інструктара-рэвізора па землеўпарадкаванню Уфінскага губземаддзела (г. Уфа). Так добра і актыўна працаваў, што на наступны год яго абралі членам Прэзідыума Дзяржаўнага лугаваго фонду Уфінскай губерні. Як карэспандэнт газеты “Известия Уфимского губернского революционного комитета”, ён часта змяшчаў у ёй артыкулы аб саўгасах, паляпшэнні сялянскай гаспадаркі, зямельнай палітыцы Саветаў і нават аб драме “Углекопы” у гарнізонным тэатры. Ведаючы эсперанта, дапамагаў гурткам па яго вывучэнні. Прага да ведаў была такая нястрымная, што паступіў у Уфінскі інстытут народнай адукацыі, у якім праслухаў другі курс прыродазнаўчага аддзялення. Лічыў, што павінен стаць гарманічна развітым чалавекам і таму запісаўся ў школу мастацкай гімнастыкі, але туды без тапачак не прымалі, а купіць іх не было за што...

Вельмі хацелася вучыцца далей і як толькі стала магчымым, паехаў у Маскву, каб паступіць у Пятроўскую (пазней — Ціміразеўскую) сельскагаспадарчую акадэмію (ПСГА). У ліпені 1920 г. паступіў інструктарам у распараджэнне Цэнтральнага аддзела землеўпарадкавання Наркамзема і ў хуткім часе быў залічаны без экзаменаў на эканамічны факультэт Пятроўскай акадэміі.

Гаўрыла здолеў улетку наведаць Багацькаўку. Іван пабудаваў новую хату і пераехаў туды сваёй сям’ёю, Парфір служыў у арміі, Ганулька вучылася. Сялянская праца і жыццё былі як і раней, толькі яшчэ трохі горшыя з прычыны вайны і рэвалюцыі. Гурык, што паспеў, памог па гаспадарцы бацькам, якія зараз жылі адны. З вялікім жалем убачыў, што цудоўны лес Багацькаўшчыны значна пасеклі, вялікае балота Мох яшчэ больш зарасло лазою і дробным балотным лесам, лес Жаб’е зусім выгарэў... Надзя “пакінула сваю нясмеласць і сарамлівасць і да ночы жартавала са Сцяпанам. Узімку мелася быць іхнае вяселле. Мадонны ў яе поглядзе і феі-русалкі ў яе поступе Лаўрык (Гурык — Р.Г.) ужо не бачыў...”.

Да пачатку вучобы заставаўся яшчэ трохі часу, і Гаўрыла вырашыў скарыстаць такую магчымасць, каб з’ездзіць у Вільню да брата Максіма, па якім вельмі засумаваў. Раз залічылі ўжо студэнтам, дык і адпрошвацца ў начальніка Цэнтразема не стаў, але меў камандзіроўку ад Наркомасветы РСФСР. Набраў кніжак на беларускай мове, у тым ліку і камуністычнай літаратуры. Пакуль ехаў, войскі Чырвонай арміі пакінулі Вільню і даваўся з цяжкасцю прабірацца праз літоўскі кардон. Сустрэча з братам была вельмі радасная: вялі доўгія размовы, усюды хадзілі, Максім паказаў горад, Беларускаю гімназію. Гурыку вельмі спадабалася братавае — і ён, і яна адразу адчулі роднасць, блізкасць. Пазнаёміўся Гаўрыла з А. Луцкевічам, С. Некрашэвічам, Я. Станкевічам, з міністрам па беларускіх справах пры ўрадзе Літвы Сямашка. Са Станкевічам многа разоў спрачаліся пра шляхі беларускага адраджэння. Гаўрыла даказваў яму, што без эканамічнага адраджэння вельмі цяжка дабіцца сталага нацыянальнага, што нацыянальная і палітычная незалежнасць абавязкова патрабуе і эканамічнай самастойнасці, што ўсе гэтыя элементы ўзаемазвязаны, таму неабходна інтэгральнае адраджэнне. У асобе Сямашкі Г. Гарэцкі пабачыў першага гандляра-спекулянта на беларускай справе і зразумеў, колькі небяспечі

могучь яны прынёсці сапраўднаму нацыянальнаму адраджэнню. 7 дзён праляцелі непрыкметна. Максім праводзіў брата, які набраў беларускай літаратуры, надрукаванай у Вільні, і пад выглядам настаўніка зноў перайшоў літоўскі вайсковы кардон праз Ашмяны да станцыі Сола. Браты развіталіся каля трох крыжоў з белага мармуру. Гаўрыла залез на адзін з іх і па-беларуску і на эсперанта напісаў: “Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся! Няхай жыве Савецкая Беларусь!”

Па звароце ў Маскву Г. Гарэцкі за самавольную адлучку з Цэнтразема быў пасаджаны ў турму, дзе прасядзеў 4 дні. Не ведаў тады Гаўрыла, што гэта яго пачатковае такое выпрабаванне і нават не лічыў яго “першым арыштам”, бо не мог і падумаць, што наперадзе яго чакаюць значна больш жудасныя яшчэ аж чатыры...

У Маскве адчуваўся яшчэ большы рэвалюцыйны ўздых, які Гаўрыла ўспрыняў усёй сваёй дзейснай натурай: адразу ўступіў у Асацыяцыю рэвалюцыйнага студэнцтва — Асрэўстуд, тады яшчэ зусім нешматлікую, усяго 100-120 чалавек. Хутка стаў членам прэзідыума Асрэўстуда, загадчыкам культурна-асветніцкага аддзела, старшынёй міжгурткавага бюро і рэдактарам першай насценнай газеты Пятроўскай акадэміі “Інформатор”.

Але ўвесь час думалася Гаўрыле пра Беларусь, якая ў выніку шматвяковага заняпаду стала адным з самых мала вывучаных, бедных і закінутых краёў царскай Расіі. Пабудова сацыялістычнай краіны бачылася адзінай магчымасцю сапраўднага адраджэння. Чытаў ён Маркса, Леніна — і ўсё здавалася лагічным і правільным. Многія сумленныя грамадзяне, асабліва інтэлігенцыя, у тым ліку і Гаўрыла Гарэцкі, як і яго брат Максім, імкнуліся ўключыцца ў пабудову новага жыцця. Але стан Беларусі ў той час таксама быў вельмі цяжкі, складаны і нейкі дваісты: з аднаго боку — нацыянальнае і культурнае адраджэнне, з другога — палітычнае раз’яднанне на кавалкі. Заходняя мяжа Савецкай Беларусі праходзіла зусім блізка ад Менску. Замест адзінай этнаграфічнай Беларусі засталася невялікая ССРБ у складзе адной Меншчыны, бо, як быццам па пастановах губернскіх з’ездаў Саветаў, адлучыліся Смаленшчына, затым Магілёўшчына і Віцебшчына. Дык што ж гэта за нацыянальная палітыка бальшавікоў?

Але ўсё ж Беларусь павінна быць сацыялістычнай краінай, а для гэтага ёй патрэбна свая інтэлігенцыя. Таму па ініцыятыве Гаўрылы Гарэцкага была створана Беларуская культурна-навуковая асацыяцыя студэнтаў ПСГА, задачы якой вызначылі так: вывучэнне народна-гаспадарчага, грамадска-палітычнага, культурна-нацыянальнага і прыродна-гістарычнага бакоў жыцця Беларусі; выяўленне шляхоў і магчымасцей культурна-эканамічнага адраджэння Беларусі; прапаганда ідэй адраджэння; барацьба з шавіністычнымі і вузка-нацыянальнымі плынямі беларускага адраджэнскага руху; правядзенне мерапрыемстваў, накіраваных на культурна-эканамічнае адраджэнне Беларусі; аб’яднанне і падрыхтоўка культурных працаўнікоў для дзейнасці ў навуковым, гаспадарча-тэхнічным, культурна-асветніцкім і іншых напрамках; шырокая культурна-асветніцкая праца; арганізацыя навуковых даследаванняў, экспедыцый і іншых мерапрыемстваў на тэрыторыі Беларусі і г.д. Старшынёю Асацыяцыі выбралі Гаўрылу Гарэцкага.

Праца Асацыяцыі пайшла вельмі актыўна. Збіраліся не менш, чым 1 раз на тыдзень — чыталі кнігі, рабілі даклады, рэфераты, арганізавалі бібліятэку, добры

хор, які карыстаўся вялікім поспехам. Загадчыцай бібліятэкі і ўдзельніцай хору была Ларыса Парфяновіч — будучая жонка Гаўрылы Гарэцкага.

Асабліва запомнілася маёўка пад Ліхаборамі, якую студэнты правялі 25 мая 1921 года — у дзень смерці Максіма Багдановіча. З арміі прыехаў Уладзімір Дубоўка, з Беларускага прадстаўніцтва прыйшлі яго кіраўнік Мароз, супрацоўнікі Парэчын, Станкевіч і іншыя. Гаўрыла зрабіў даклад, шмат дэкламаваў вершаў на памяць, у тым ліку верш Янкі Купалы “Сні, таварыш, аб камуне”. Многа было выступленняў. Потым аб гэтай сустрэчы былі надрукаваны нагаткі Гарэцкага і Мароза ў газеце “Савецкая Беларусь”.

Пятроўская акадэмія ў той час была адной з самых лепшых навучальных сельскагаспадарчых устаноў. Лекцыі чыталі выдатнейшыя прафесары — гонар сусветнай навукі: А.В. Чаянаў, М.Д. Кандрацьёў, А.Г. Даярэнка, А.А. Рыбнікаў, А.Ф. Фартунатаў і іншыя. З іх імёнамі, у прыватнасці, звязана стварэнне арганізацыіна-вытворчай школы, якая вельмі многа зрабіла для прагрэсу сусветнай аграрнай навукі. Г. Гарэцкі быў адным з лепшых вучняў гэтых эканамістаў-аграрнікаў.

Асацыяцыя арганізавала і агульнагэарэтычныя даклады. Прынамсі, вельмі цікавыя даклады зрабілі прафесары А.В. Чаянаў (“Праблемы краю”, прычым матэрыял даў на прыкладзе Беларусі), А.Ф. Фартунатаў (“З сельскагаспадарчай рэчаіснасці Беларусі”), Н.М. Кулашы (“Прырода Беларусі”), В.В. Вінер (“Прынцыпы раянавання”) і г.д.

У Беларусі Асацыяцыя надавала вялікае значэнне, бачылі ў ёй крыніцу будучых агранамічных кадраў для рэспублікі. Заўсёды, калі ў Маскву прыезджаў А. Чарвякоў, Гаўрыла ехаў у Беларускае прадстаўніцтва і сустракаўся з ім. Чарвякоў — вельмі сціплы і даступны чалавек — расказваў пра гаспадарчае і культурнае будаўніцтва на Беларусі і падрабязна распытваў пра студэнцкае жыццё, пра працу Асацыяцыі. Размова ішла толькі на беларускай мове. Ды і супрацоўнік беларускага НКУС Багуцькі, які звычайна суправаджаў Чарвякова, таксама размаўляў па-беларуску.

Многія з сяброў Асацыяцыі ў далейшым сталі вядомымі беларускімі вучонымі і дзеячамі сельскай гаспадаркі: Павел Рагавы, Сяргей Ждановіч, Мікіта Лайкоў, Пётра Хоцкі, Іван Ухін, Пётра Санько і іншыя.

14 лістапада 1921 года прайшоў урачысты сход Беларускай культурна-навуковай асацыяцыі студэнтаў, прысвечаны першаму году яе працы. Гадавы сход адбыўся ў галоўным будынку Пятроўкі. Прыехаў А. Чарвякоў, усё Беларускае прадстаўніцтва на чале з М. Марозам, прадстаўнік Наркамасветы Беларусі М. Лойка і іншыя. На ўсіх сход зрабіў вялікае ўражанне, бо сабралася поўная зала, хор спяваў цудоўныя песні, было ўсё дужа ўрачыста і натхнёна. Выступіўшы з уступным словам, старшыня праўлення Асацыяцыі Г. Гарэцкі адзначыў: “... мы пачалі работу па адраджэнню краю, “пакінутага Богам і людзьмі!” Нас аб’яднала адзінае мацнейшае жаданне, адзіны творчы парыв — імкненне да Рэнэсансу Беларусі”. З вялікай увагай заслухалі цікавую прамову А. Чарвякова, які абмаляваў сучасную працу на Беларусі. Затым Г. Гарэцкі зрабіў даклад “Вывучэнне Беларусі, як фактар яе адраджэння”. М. Лайкоў гаварыў аб мэтах і задачах Асацыяцыі, І. Грабоўскі — аб гісторыі стварэння і мінулай дзейнасці. Сход закончыўся спяваннем беларускай марсельезы “Ад веку мы спалі”. Пазней была выдана кніжка аб гэтым сходзе.

Беларускі студэнцкі рух пашыраўся. Пад уплывам Асацыяцыі, якая ўжо аб'ядноўвала больш за 200 студэнтаў, узніклі блізкія арганізацыі ў Межавым інстытуце, Свярдлоўскім універсітэце, у Горнай акадэміі, у Ваеннай акадэміі, на медыцынскім факультэце, на Галіцынскіх сельскагаспадарчых курсах і інш. Была праведзена першая канферэнцыя студэнтаў-беларусаў у Маскве. Быў створаны беларускі студэнцкі клуб, кааператыўнае выдавецкае таварыства “Маладая Беларусь”. Апошняя выдала навукова-літаратурны зборнік, які пачынаўся артыкулам Г. Гарэцкага “На новы шлях”. Ён пісаў: “Беларускі народ гэтак зачакаўся паляпшэння свайго эканамічнага дабрабыту, што ён гарою пойдзе за ідэямі правадыроў інтэгральнага рэнэсансу беларускага, падмуркам якога можа з’яўляцца найпервей адраджэнне эканамічнае. У адраджонай эканамічнай Беларусі закрасуюць мастацтва, навука, закрасуець беларуская мова. [...] Дзеля стварэння эканамічнага фундаменту Беларусі патрэбна свая родная, тэхнічная і ўсякая іншая інтэлігенцыя. Стварыць гэтую новую інтэлігенцыю і ёсць заданьне маладых беларусаў. Грамадзянскае, культурнае, эканамічнае, дзяржаўнае будаўніцтва паўстае перад беларусамі, як вольным народам. Часовыя палітычныя завірухі шыбка мінуцца. Разарванае цела Беларусі зрасьцецца, ажывіцца і трэба цяпер ужо дбаць аб усебаковай культуры гэтага цела. Мова займае пачэснае, падабаючае ей месца. А папярэднімі задачамі стануць стварэнне новае гаспадаркі, як падмуроўка культурнага рэнэсансу”. У зборніку прынялі ўдзел Цішка Гартны, Уд. Дубоўка, М. Чарот, Я. Журба, З. Бядуля і іншыя.

У газеце “Савецкая Беларусь” Г. Гарэцкі друкуе шэраг артыкулаў, у тым ліку “Усебеларускі студэнцкі зьезд”, “Расейскія камуністы аб беларусах”, “Што нам павінен даць Беларусі Тэатр”, “Дзе быць Беларускай Сел.-Гасп.Акадэміі”, “З Масквы ў Беларускі Ерузалем” і г.д. У першым артыкуле ён заклікае правесці з’езд усіх беларускіх студэнцкіх арганізацый, каб выпрацаваць новую ідэалогію беларускай інтэлігенцыі, каб абмеркаваць “усе пытанні Беларускага інтэгральнага Рэнэсансу”.

У ноч з 19 на 20 студзеня 1922 года прыблізна а трэцяй гадзіне ў кватэры Максіма Гарэцкага пачуўся стук. Уваліліся цэлым натоўпам паліцыянты і некалькі ў цывільным, пачалі вобвыск: перавярнулі, перакапалі ложка, выстуквалі сцены, перагледзелі фатаграфіі ў альбоме, перабралі кнігі, газеты, асабліва доўга капаліся ў лістах і рукапісах... Нічога нелегальнага не знайшлі, але тым не менш склалі пратакол, што знойдзены “пазітыўны матэрыял”. Максім ў дрывянічку хаваў падпольную літаратуру, грошы, распіскі і шыфры камуніста Русецкага. Добра, што туды не наведаліся... Пакінуўшы Максіма ў хаце пад наглядам паліцыянта, пайшлі рабіць “рэвізію” ў Беларускаю гімназію, дзе прабылі амаль да паўдня. Заняткі былі сарваны, дзеткі крычалі і “не хацелі аддаваць паліцыянтам свайго настаўніка”.

Пасадзілі Максіма ў адзіночку віленскай турмы Лукішкі. “На чорнай дошцы ўнізе не напісалі прозвішча, а паставілі тры крыжыкі: дужа страшны злачынец!” Два тыдні ён сядзеў без допыту. Пасля размовы следчы прад’явіў абвінавачванне “у прыналежнасці да партыі камуністаў, у арганізацыі тайных баявых дружын з мэтай замаху на дзяржаўную ўладу, у друкаванні і вуснай агітацыі, у атрымліванні грошай ад камуністаў”. Польшкім карным кодэксам за ўсё гэта

прадугледжваўся смяротны прысуд ці катарга.

У ноч з 4 на 5 лютага Максіма разбудзілі, пад канвоем (паліцыянт і старшы паліцэйскі) адвялі на паўгадзіны дамоў, каб развітаўся і ўзяў цёплую вопратку. Лёля, якая была на пятым месяцы цяжарнасці, вельмі напалохалася, але трымалася як магла спакойна, каб хоць неяк падбздэрыць Максіма, але сама страшэнна баялася, што яго могуць павесці на расстрэл. У турме сабралі групу літоўцаў і беларусаў з 33 чалавек, пасадзілі ў два вагоны і павезлі да нейтральнай зоны паміж польскай і літоўскай межамі і высадзілі прама ў глыбокі снег. Праз некаторы час спачатку на санях, а потым на цягніку іх павезлі ў Коўна.

У газетах многа пісалі пра арышт літоўска-беларускіх дзеячаў, быў надрукаваны і пратэст жонак высланых, які падпісала і Леаніла Чарняўская, а “полькі-пагрыёккі” выступілі з супрацьлеглым пратэстам, што дарма “злачынцаў выпусцілі без суда”, актыўна заступіўся за арыштаваных і французскі пасол у Варшаве.

У Коўна М. Гарэцкі спрабаваў трапіць у савецкае консульства, але гэта яму не ўдалося і ён у хуткім часе пераехаў у Дзвінск, дзе жыў 4 месяцы. Тут ён чытаў лекцыі на Беларускіх настаўніцкіх курсах, напісаў некалькі драматычных абразкоў: “Салдат і яго жонка”, “Свецкі чалавек”, “Не адной веры”, у газеце “Беларускі зван” надрукаваў апавяданні “Незадача” (“Быль”), “У панскай кухні (Успаміны)”.

У Дзвінску Максіма паўторна арыштавалі, даставілі ў Вільню, дзе пад вартаю трымалі каля трох тыдняў, пасля чаго выпусцілі пад залог у 10 тыс. польскіх марак. У “Беларускім звоне” ад 21 ліпеня было надрукавана паведамленне: “Рэдактар газеты “Беларускія ведамасці”, пісьменнік Максім Гарэцкі, вывезены польскай уладай у Літву, вярнуўся гэтымі днямі ў Вільню”. А перад тым радасная вестка: 15 ліпеня ў сям’і Гарэцкіх нарадзіўся сын Леанід.

Амаль у той жа час, 31 жніўня 1922 года ў Маскве арыштавалі і Гаўрылу Гарэцкага. Перад гэтым улетку, як і ў мінулым годзе, студэнты Беларускай асацыяцыі ПСГА паехалі на працу ў Беларусь. Па дарозе назад у Маскву заехаў Гаўрыла ў Малую Багацькаўку і забраў з сабою малодшую сястру Ганну, якая хацела паступіць вучыцца ў Пятроўскую акадэмію. Планаў і мар у маладых людзей было процьма...

Большасць савецкіх людзей ці зусім не ведала, ці толькі здагадалася, што бальшавізм меў “падвойнае дно”, жыў з “дзвюма душама”. Як стала вядома толькі ў наш час (артыкул “Владимир Ильич Ленин: “Морали в политике нет” // Комсомольская правда, 1992, 12 лют.), з вясны 1922 года Ленін задумаў шырокамашабную акцыю: выслать за мяжу ўсіх прадстаўнікоў вальнадумнай інтэлігенцыі, якіх ён у пісьме да М. Горкага ацаніў “как интеллигентиков, лакеев капитала, мнящих себя мозгом нации. На деле это не мозг, а говно”. У лісце да Ф. Дзяржынскага ад 19 мая 1922 года Ленін прапануе абмеркаваць усе “меры подготовки”, сабраць пісьмовыя водгукі на некамуністычныя выданні, “собрать систематические сведения о политическом саботаже, работе и литературной деятельности профессоров и писателей”. 17 ліпеня ён піша Сталіну: “выслать за границу безжалостно”, “всех их — вон из России”, “арестовать несколько сот и без объяснения мотивов — выезжайте, господа!”, “Очистим Россию надолго!”.

Тады ліквідавалі Асрэўстуд, ліквідавалі яўрэйскі аграрнамічны гурток. Пачалі крытыкаваць Асацыяцыю: чаму яна носіць нацыянальны характар, калі тут проста аграромы. З'явіліся спецыяльныя людзі, якія сачылі за студэнцтвам, за яго пралетарызацыяй. У Пятроўскай акадэміі такім “спецыялістам” стаў былы супрацоўнік Арлоўскага ўпраўлення НКУС. Адночы ў самым канцы жніўня ён падышоў да Гаўрылы Гарэцкага і спытаў: “Скажыце, Вы будзеце сёння вечаром у себя? Я хотел бы зайти к Вам поговорить”. — “Конечно. Пожалуйста,” — атрымаў ён адказ. І сапраўды, позна ўвечары пад'ехаў “чорны воран” і забраў Гаўрылу, а з ім разам яшчэ двух студэнтаў: Жыгалава і Артабалеўскага (апошні потым стаў выдатным вучоным у галіне тэорыі машын і механізмаў, акадэмікам АН СССР). Іх адвезлі на Лубянку і размясцілі там у асобных камерах. Існуе “Дело № 17729 по обвинению Горьцкого Гавриила Ивановича”¹³.

4 верасня супрацоўнік IV Аддзялення Сакрэтнага аддзела ДПУ Калугін са згоды начальніка Аддзялення Зарайскага піша блізка і па змесце “Постановление” і “Заключение”, хутчэй за ўсё па ўжо выпрацаванай ў той установе стандартнай форме. Прывядзём вытрымкі з “Заключения”.

«Я, сотрудник IV Отделения СО ГПУ Калугин, рассмотрев дело № 15729 о Горьцком Гаврииле Ивановиче, нашел следующее:

С момента Октябрьского переворота и до настоящего времени он не только не примирился с существующей в России, в течение 5 лет, Рабоче-крестьянской властью, но ни на один момент не прекращал своей антисоветской деятельности в моменты внешних затруднений для РСФСР. Все это подтверждается им имеющимися материалами.

А посему на основании п.2 лит. Е. Положения о ГПУ от 6.11 сего года полагаю: в целях пресечения антисоветской деятельности со стороны Горьцкого Гавриила Ивановича выслать за пределы РСФСР за границу”.

У самым нізе “Постановления” Г. Гарэцкі піша: “сним я не согласен и заявляю протест”.

Важна адзначыць, што ніводнага факта ці нават намёку аб “антисоветской деятельности” ў справе няма. На чым грунтуюцца гэтыя трафарэтныя словы “Заключения”, зусім не зразумела. Відаць, таму ў гэты ж дзень Г. Гарэцкі піша заяву на імя начальніка IV Аддзялення: “Предъявленные мне обвинения в контр-революционности считаю совершенно ложными. Как объективное доказательство, прошу запросить обо мне мнение Комячэйки ПС-ХА. В случае подтверждения со стороны коммунистов Академии факта моей контр-революционности (хотя бы в какой-нибудь из сфер моей деятельности) соглашаюсь на выезд за границу, но считаю высылку мою сплошным абсурдом и в смысле политического воздействия крайне отрицательным фактом.”

Праз два дні ўжо гатова “Выписка из протокола заседания Коллегии ГПУ от 6 сентября 1922 г.”, якая падпісана сакратаром Калегіі Язерскай. Па дакладу тав. Калугіна і па зацвярджэнню намесніка старшыні ДПУ тав. Уншліхта прынята пастанова: “На основании п.2 лит.Е Положения о ГПУ от 6.11 с.г. — выслать под конвоем за пределы РСФСР за границу”.

¹³ Гэты арышт і «дело» апісаны ў працах: Гарэцкі Р. *Першы арышт* // ЛіМ, 1993, 27 жніўня, 3 верасня; Гарэцкі Р. «*Ахвярую свайм «Я»*» (Максім і Гаўрыла Гарэцкія). Мінск, 1998; Илькевич Н.Н. *Академик Гавриил Горьцкий: первое столкновение с ГПУ*. Смоленск, 1998.

17 верасня Г. Гарэцкі піша ў ДПУ заяву з паметкай “Срочно!”: “*Меня предложено выслать в четвер. Именем Революции и Социализма прошу отложить срок высылки на десять (10) дней. Причина: 15 сентября моя родная сестра Анна, только что поступившая в Зоотехнический институт, везла мне первую “передачу”; она попала под трамвай — отрезало ногу (с раздроблением ступни), помяло таз, позвоночник и желудок: положение почти безнадежное. Никого родных здесь не имею, родители живут в Смоленской губернии, их невозможно вызвать да и не на что ехать — живут с пяти (5) десятин земли; я лично не имею нисколько денег, и оставлю сестру, умирающую без всякого призора, ухода и помощи было бы огромным преступлением с моей стороны. Могу представить поручительство о невыезде никуда от пяти (5) коммунистов.*

Выеду тотчас по заметном переломе болезни сестры или после ее похорон. Надеюсь, что просьба моя будет уважена.

Студент Гавриил Горэцкий.”

У гэты ж дзень ён піша падпіску аб тым, што “*обязуюсь жить в среду 20 сентября, к 14 часам дня во Внутреннюю тюрьму ГПУ. Обязуюсь за пределы Москвы не выезжать.*” На заяве віза Зарайскага, датаваная 18 верасня: “*Согласно телефонного распоряжения т. Ягоды дана отсрочка на 10 дней.*”

Гаўрыла як на крылах паляцеў у бальніцу да сваёй Ганулькі. Стан яе быў страшэнны: яна ўжо не верыла, што будзе жыць, плакала. Каля яе сядзелі студэнткі з Асацыяцыі — Марыя Пуцята, Валя Хоўрынка. Тут жа былі старэнькія жанчыны — хворыя, якія таксама плакалі і маліліся Богу. Яны ўгаворвалі Ганулю: “*Маліся Богу — лягчэй будзе.*” Гаўрыле доктар сказаў, што трэба дастаць хоць 1 кг цукру, каб падтрымаць сілы. Ён усюды бегаў, бегаў, але цукру так нідзе і не дастаў.

На наступны дзень, 19 верасня, ледзь пачалася раніца, Гаўрыла ўжо быў у бальніцы. Ганулька яшчэ не страціла прытомнасці, была сумная-сумная, а ў 11.30 яна памерла. У той жа дзень студэнты Асацыяцыі Дзіма Ярашчук, Сяргей Ждановіч і іншыя дасталі грузавую машыну і дамовіліся аб месцы пахавання каля Галовінскага манастыра. Неслі праз усю Маскву, праз усю Акадэмію — па Іванаўскаму праезду, праз плаціну. Сабралася чалавек 25. Каб не думалі, што гэта дэманстрацыя, на ўсялякі выпадак ахоўвалі ўваход. Так загінула Ганна — маладая, выдатная натура, якая яшчэ не разгарнулася, і разам з ёй загінулі яе вялікія здольнасці. Гору Гаўрылы не было канца. Ён плакаў і адчуваў сябе вінаватым у яе смерці. Гэты дзень на ўсё жыццё яго застаўся самым цяжкім, самым самотным — ён ніколі не забываў тую жудасную згубу. Амаль праз два дзесяцігоддзі ў час ваеннага ліхалецця ён запіша ў запісную кніжку: “*Ах, Ганулька, Ганулька, кветка растаптаная. Дарагая мая мучаніца. Што ж нарабіў я?*”

Брат Максім прысвяціў Ганне “Хрэстаматыю беларускае літаратуры. XI век — 1905 год”: “*Яе дарагому вобразу, як памятку на магілку ў чужыне, гэтую кнігу прысвячаю. Брат.*” У “*Камароўскай хроніцы*” ён падрабязна апісаў гэты трагічны выпадак і смерць сястры.

Уладзімір Дубоўка на першай старонцы зборніка вершаў «*Стома*» напіша: “*Святлае памяці Ганулі Гарэцкай, як вяночак на магілку ў чужыне, прысвячаю. Аўтар.*” Адзін з вершаў “*Спагадае хто*” быў прысвечаны Габрыэлю Г. (Гэта Гаўрыле Гарэцкаму):

[...] Маладое пакаленне
Прачынайся, час прыйшоў,
Залатое Адраджэнне
Кліча ўсіх пад родны сцоў.

5-м кастрычніка датавана зробленая на 2-й вокладцы ўсёй справы рэзалюцыя В.Р. Мянжынскага: «Оставить в Академии и не трогать, т.к. считает для себя всю эту историю оскорбительной ввиду его прежней советской работы. Просил просмотреть его статьи в “Известиях” под ред. Преображенского и т.д.”

Не зусім ясна, у гэты дзень ці раней, але, як успамінае Гаўрыла Іванавіч, яго на допыт выклікаў сам В.Р. Мянжынскі, які быў у той час адным з кіраўнікоў Дзяржаўнага Палітычнага Упраўлення НКУС РСФСР. Размова працягвалася каля 1,5 гадзіны. Мянжынскі больш маўчаў і з цікавасцю слухаў студэнта, які з вялікай палкасцю апавядаў пра Беларусь, пра яе гісторыю, географію, культуру і яе праблемы, пра неабходнасць нацыянальна-эканамічнага адраджэння рэспублікі. Мянжынскі тады сказаў: «Я Вас з вялікай цікавасцю выслухаў, але я вельмі Вам раю больш ніколі не займацца ніякімі грамадскімі арганізацыямі, бо ў Вас зноў будучыя непрыемнасці — займайцеся толькі навукай».

Ужо на наступны дзень было складзена «Заключение»:

«Я, помощник нач. IV Отделения СО ГПУ Бахвалов, рассмотрев дело №15729 гр-на Горецкого Г.И. 22 лет происхождения из мещан Смоленской губ., нашел, что Горецкий был арестован на основании агентурного материала, из которого усматривалась антисоветская деятельность Горецкого, что последний подлежал высылке за границу, но принимая во внимание, что антисоветская деятельность Горецкого следствием не доказана. А посему полагаю:

Дело прекратить, Горецкого из-под стражи освободить и дело сдать в архив.

Пом. Нач. Отд. СО ГПУ Бахвалов

Согласен: Нач. IV отд СО ГПУ З.Аранский».

Чырвоным чарнілам наўскасяк рэзалюцыя:

«Утверждаю. Ягода. 10.X.22 г.»

12 кастрычніка адбылося пасяджэнне Калегіі ДПУ, якое паставіла: «Во изменение постановления от 6.09.22 г. освободить, дело прекратить и сдать в архив».

Тым жа днём датаваны «Талон», накіраваны ад Упраўлення справам ДПУ начальніку ўнутранай турмы: «С получением сего немедленно освободить из ареста Горецкого Гавриила Ивановича. С освобожденного взять подписку об освобождении...» (так у дакуменце. — Р.Г.).

Такім чынам, студэнт ПСГА Г. Гарэцкі тады не быў высланы за граніцу (меркавалі паслаць ў Нямеччыну). Невядома, што яго выратавала: ці то смерць сястры, што выклікала адкладанне высылкі з «четверга» на 10 дзён, а там, магчыма, і сітуацыя змянілася, ці тыя добрыя водгукі і хадайніцтва сумленных людзей з Акадэміі (але, мяркуючы па пратаколах следчых, гэта малаверагодна, бо следчым факты і доказы былі непатрэбны), ці просьба Цэнтральнага Бюро КП Беларусі, якой Гарэцкі перашкаджаў за мяжой весці разбуральную справу сярод «беларусаў-шавіністаў», ці размова з В.Р. Мянжынскім, якому спадабаўся палкі юнак, і ён яго пашкадаваў. Мабыць, усе падзеі разам паўплывалі на яго лёс, які мог быць зусім іншы...

Беларуская культурна-навуковая асацыяцыя студэнтаў Пятроўскай сельскагаспадарчай акадэміі пасля вядомых нам падзей у хуткім часе распалася, а многія мары маладога студэнта — старшыні гэтай Асацыяцыі, на жаль, так і засталіся толькі марамі...

У канцы кастрычніка 1923 г. Максім з сям'ёй пераехаў з Вільні ў Мінск. У «Польмя» (№ 7-8) надрукавалі: «У кастрычніку месяцы прыехаў з Вільні ў Менск вядомы беларускі пісьменнік М. Гарэцкі. У Менску ён заняты выкладаннем беларусазнаўства на рабочым факультэце Беларускага ўніверсітэта, асабіста працуе над складаннем новага курса «Гісторыі беларускае літаратуры» па заказу Камісарыята Асветы. Максім Гарэцкі таксама рыхтуе ў друк зборы сваіх белетрыстычных твораў».

Гарэцкія пасяліліся на «Савецкай вуліцы насупраць гарадскога сквера. Жылі ў невялікай камунальнай кватэры на трэцім паверсе. Два пакоі мелі»¹⁴.

Яшчэ ў Вільні Максім атрымаў пакет ад Гурыка, у якім «толькі фатаграфіі з нейкім у труне... [...] не хацеў прызнавацца: «Гэта яна, яна даражэнькая сястрыца...» Пазней прыйшоў ліст, у якім Гурык пісаў: «Няшчасце вялікае, як хмара цёмная, гразавая, абступіла двор наш [...] Не стала адзінай сястрыцы нашай, зязюлі лесавыя...» «Страшны быў гэты ліст Кузьме (Максіму — *Р.Г.*). Вялікае і доўгае, ніяк негаючае гора зрабіла яму Марынкін (Ганулькіна — *Р.Г.*) смерць [...]. Хадзіў, працаваў, жыў... Але вобраз Марынкі стаяў яму ўваччу». Максім ведаў, як цяжка перажывае смерць адзінай дачушкі маці...

Таму па прыездзе ў Менск Максім адразу паехаў у Малую Багацькаўку, вярнуўся ў Менск разам з маці і павёз яе ў Маскву, каб наведаць магілку Ганулі. На вакзале іх сустрэў Гурык разам са сваім лепшым сябрам Уладзімірам Дубоўкам. Хоць той ніколі раней не сустрэкаўся з Максімам, але першы ўбачыў іх. Завочна яны былі знаёмы, тым больш, што Максім дапамог выдаць у Вільні першы зборнік вершаў Дубоўкі «Строму». Браты не бачыліся больш за тры гады — сустрэча была і радасная, і сумная...

Максім выкладаў беларускую мову і літаратуру не толькі на рабфаку БДУ, але і ў Камуністычным універсітэце БССР, спачатку па сумяшчэнню, а затым (з верасня 1925 г.) як на асноўнай працы. Апрача таго, чытаў лекцыі па літаратуры ў ветэрынарным тэхнікуме, ездзіў у Віцебск і Хоцімск з лекцыямі па фальклору, беларускай літаратуры і мове. Як і заўсёды многа працаваў: друкаваў артыкулы ў «Савецкай Беларусі» і «Звяздзе», шэраг апавяданняў выйшаў у «Родным краі», а ў канцы 1924 года — 3-е пераробленае і дапоўненае выданне «Гісторыя беларускае літаратуры» і «Практычны расійска-беларускі слоўнік» (разам з М. Байковым).

У студзені 1925 г. пастановай Наркамсветы БССР зацверджаны новы склад Інбелкульту, у які ўвайшоў і М. Гарэцкі. Ён узначаліў Слоўнікавую камісію, затым мовазнаўчую і літаратуразнаўчую секцыі, удзельнічаў у працы правапісна-тэрміналагічнай і літаратурнай камісій, чытаў лекцыі на першых Калінінскіх Акруговых настаўніцкіх курсах, а разам з Якубам Коласам — цыкл лекцый у Мсціслаўскім педтэхнікуме, на курсах павышэння кваліфікацыі

¹⁴ Гарэцкая Галіна «*Наша сям'я*» // Максім Гарэцкі. *Успаміны, артыкулы, дакументы*. Мінск, 1984. С.23.

настаўнікаў. У «Польмя» былі надрукаваны ўрыўкі з запісак «На імперыялістычнай вайне», п'еса «Жартаўлівы Пісарэвіч».

Максім некалькі разоў прывозіў у Менск сваю маці, а кампазітары М. Аладаў і Я. Ягораў запісалі ад Ефрасінні Міхайлаўны і паклалі на ноты многія беларускія песні.

На ўрачыстым пасяджэнні, прысвечаным 20-годдзю літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы, Максім зрабіў даклад пра ролю песняра ў беларускім нацыянальна-культурным адраджэнні. Максім і Леаніла Гарэцкія сябравалі і сустракаліся не толькі з сем'ямі Янкі Купалы і Якуба Коласа, але і з многімі пісьменнікамі і навукоўцамі: З. Бядулем, Уладзімірам Дубоўкам, Алесем Якімовічам і іншымі.

У пачатку 1926 года ў «Польмя» (№2) паведамлялася: «М. Гарэцкі пераехаў для працы ў Горкі ў сельскагаспадарчай акадэміі».

Арышт моцна параніў рамантычную душу Гаўрылы: ён убачыў і глыбока адчуў, што жыццё часта бывае несправядлівым, што ад блізкіх людзей можна чакаць здрады, а магутны палітычны віхор можа змятаць не толькі ліхадзеяў, але і справядлівых людзей. Асабліва ныла сэрца ад незваротнай страты любай сястрычкі Ганулькі. Хаця розум казаў, што не вінаваты ён, а сэрца адчувала вялікую крыўду на лёс і нейкую віну: каб не трапіў ён у турму, каб не несла іменна яму перадачу, каб у свой час праводзіў яе яго сябра, не было б гэтай жудасці, не было б гэтага болю і мукі на ўсё жыццё. Балюча перажываў паступовы распад Беларускай культурна-навуковай асацыяцыі студэнтаў Пятроўскай (Ціміразеўскай) сельскагаспадарчай акадэміі. Але яшчэ з большым натхненнем і ўпартасцю ўзяўся за вучобу, за набыванне ведаў, бо разумеў, што толькі новая адукаваная і культурная інтэлігенцыя зможа пабудаваць моцную Беларусь, сельская гаспадарка якой, у прыватнасці, павінна стаць не горшай, чым у Даніі. Чаму іменна Данія? Таму, што па прыродных умовах яна блізкая да Беларусі, а сельская гаспадарка ў ёй была адной з лепшых у Еўропе. Ён, як і яго старэйшы брат Максім і многія іншыя змагары за нацыянальнае адраджэнне Беларусі, свядома стаў на гэты шлях і рыхтаваў сябе да такой працы.

Гаўрыла ганарыўся званнем студэнта-пятроўца, бо гэта была адна з самых лепшых навучальных сельскагаспадарчых устаноў. Тут выкладалі вядомыя прафесары: В. Р. Вільямс, А. Г. Даярэнка, Я. М. Самойлаў, І. А. Каблукоў і многія іншыя. Як будучаму эканамісту, найбольш блізкімі яму былі выдатнейшыя эканамісты — гонар айчынай і сусветнай навукі: А.В. Чаянаў, М. Д. Кандрацьёў, А. А. Рыбнікаў, А. Ф. Фартунагаў.

Малады (трохі больш за 30 гадоў) Аляксандр Васільевіч Чаянаў — дырэктар Навукова-даследчага інстытута сельскагаспадарчай эканомікі, галоўнымі праблемамі навуковых даследаванняў якога была працоўная сялянская гаспадарка, кааперыванне на аснове эканамічных метадаў. Яго фундаментальную працу “Асноўныя ідэі і формы арганізацыі сялянскай кааперацыі” выкарыстоўваў У. І. Ленін у рабоце над артыкулам “Пра кааперацыю”. Пры фарміраванні Дзяржплана ён уключыў Чаянава ў яго склад. Працы прафесара былі шырока вядомы ў многіх краінах свету, а ўжо пазней, калі ў нашай краіне нават імя яго было забаронена, у Францыі быў выдадзены

збор твораў у 8 тамах, двойчы перавыдаваліся яго працы ў Англіі. А. Чаянаў чытаў лекцыі вельмі прыгожа, артыстычна, з захапленнем. У вывучэнні эканомікі рэальнай сельскай гаспадаркі ён вялікае значэнне надаваў краязнаўчай працы. Шырокаадукаваны чалавек з разнастайнымі захапленнямі, А. Чаянаў быў даволі вядомым у свой час белетрыстам — надрукаваў серыю фантастычных апавесцей з дзівоснымі патаемнымі сюжэтамі — сваю Гафманіяду, якая папярэднічала творам М. Булгакава і пад уплывам якіх апошні стварыў свае знакамітыя “Майстра і Маргарыту” і “Запіскі нябожчыка”. Чаянаў любіў стараннага студэнта з разумнымі блакітнымі вачыма, лічыў яго адным з лепшых студэнтаў Пятроўкі і ў знак асаблівай сімпатыі нават падараваў некалькі кніжачак сваёй Гафманіяды.

Якаў Уладзіміравіч Самойлаў — выдатнейшы геолог, асабліва многа зрабіў у галіне мінералогіі і біягеахіміі. Яго лекцыі карысталіся вялікім поспехам — вельмі жывая яскравая мова, прыгожая дыкцыя і характэрная міміка аб’ядноўваліся ў яго з глыбокімі ведамі прадмета. Гэты сімпатычны прафесар заклаў тыя асновы ведаў па геалогіі, якія пазней так спатрэбіцца ўжо не проста маладому студэнту, а маладому зняволенаму беларускаму акадэміку.

Мікалай Дзмітрыевіч Кандрацьёў — 30-гадовы прафесар, таленавіты самародак з сялянскай кастрамскай глыбінкі, ужо вядомы як аўтар перспектыўнага плана развіцця сельскай і лясной гаспадаркі краіны на 1923-1928 гг. (“пяцігодка Кандрацьёва”). Невысокага росту, з бліскучымі чорнымі вачыма, якія вылучаліся на бледным твары, Кандрацьёў поўнацю валодаў аўдыторыяй, якая не стамлялася ад здавалася б, сухіх, эканамічных выкладак, бо ён вельмі ўмела чаргаваў іх з жартамі і нечаканымі вострымі параўнаннямі. Хімічная аўдыторыя (“хімічка”) была перапоўнена слухачамі асабліва тады, калі ён чытаў лекцыі пра амерыканскую эканоміку, з якой дэталёва пазнаёміўся непасрэдна ў Амерыцы, пабыўшы там больш за год.

Прафесар А. Г. Даярэнка настолькі быў апантаным сваімі прагрэсіўнымі для таго часу ідэямі севазвароту, папару, культурай глеб, што цалкам захапляў імі і студэнтаў, якіх не змяшчала вялікая аўдыторыя на яго лекцыях. Гэтыя ідэі вельмі імпанавалі многім, таму што яны дазвалялі значна павысіць ураджайнасць, узяць сельскую гаспадарку без вялікай колькасці мінеральных і арганічных угнасенняў, якіх катастрофічна не хапала. Яны адпавядалі тагачаснай задачы аграрнай палітыкі савецкага ўрада і таму былі асабліва папулярнымі.

Асабіста для Гаўрылы найбольш блізкімі былі два прафесары: А. А. Рыбнікаў і А. Ф. Фартунатаў. Першы — ужо сталы чалавек гадоў пад 60, вельмі добры па натуре, заўсёды стараўся як мага больш даць ведаў студэнтам, дапамагчы ім. Ён быў непасрэдным кіраўніком па навучальнай і навуковай працы маладога студэнта. Аляксей Фёдаравіч Фартунатаў — сапраўдны інтэлігент, вельмі тактоўны і далікатны, уважліва адносіўся да студэнтаў, любіў Пятроўскую акадэмію, пра якую пісаў вершы, але яго многія не разумелі і лічылі дзіваком. Студэнтаў здзіўляла, што ён абавязкова крокаў за дзесяць здымаў кепку і першы вітаўся, заўсёды спыняўся, пра што-небудзь пытаўся. Ён чытаў лекцыі па статыстыцы сельскай гаспадаркі, у якой ён быў жывой энцыклапедыяй, і прыводзіў вялікую колькасць першакрыніц ад старадаўняй да сучаснай літаратуры. Лекцыі яго былі надзвычай багатымі па змесце. Але яны не карысталіся ўвагай студэнтаў і часта на іх сядзела ўсяго па 1—2 чалавекі, што

яго вельмі крыўдзіла. Сярод пастаянных яго слухачоў быў і Гаўрыла, які быў вельмі ўдзячны прафесару за разнастайныя энцыклапедычныя веды, атрыманыя ад яго. Апрача таго, Фартунатаў дазваляў любімаму студэнту поўнасьцю карыстацца сваёй велізарнай хатняй бібліятэкай, якая займала 6 пакояў.

Цікавыя лекцыі дапаўняліся актыўным удзелам у так званых гуртках грамадскай агранаміі, якія павінны былі праводзіць тэарэтычныя веды ў практыку сельскай гаспадаркі і якія тады карысталіся вялікай папулярнасьцю. Нярэдка наладжваліся розныя сельскагаспадарчыя выставы (у тым ліку ўсёрасійскія), у якіх удзельнічаў і Гаўрыла. Паступова ён уцягнуўся ў навукова-даследчую працу. А ўлетку большасць студэнтаў-беларусаў ехалі на Беларусь працаваць у розныя сельскагаспадарчыя ўстановы, у экспедыцыі па абследаванні сялянскіх гаспадарак і, канечне, Гаўрыла заязджаў да бацькоў у родную Малую Багацькаўку.

Яшчэ ў 1920 годзе, калі Гаўрыла толькі паступіў у Пятроўскую сельскагаспадарчую акадэмію і пачаў збіраць студэнтаў-беларусаў у Беларускаю культурна-навуковую Асацыяцыю студэнтаў ПСГА, ён пазнаёміўся і запісаў у асацыяцыю студэнтку з агранамічнага факультэта, родам з Беластока, — Ларысу Парфяновіч, якую так і празваў — беластачанка. Невялічкага росту, худзенькая, яна здалася яму зусім малой, нязграбнай і напужанай дзяўчынкай, падобнай да дробненькай птушачкі, якая трапіла ў чараду рухавых крумкачоў. Ён нават тады падумаў: “Ну і хто возьме замуж такую нязграбную дзяўчыну?”

Бацька Ларысы, Восіп Іванавіч, паходзіў з сям’і малазямельнага селяніна з Беласточчыны, працаваў служачым на чыгунцы. Маці — Марыя Міхайлаўна Караткова — была з сям’і пісьмавадзіцеля, прадзед — арэнбургскі казак, за добрую службу атрымаў дваранскі тытул. Дзед меў цяжкі, шалёны характар, ажаніўся на сірцае з Брэста. Ларыса вучылася ў гімназіях Беластока і Варшавы, а пасля пачатку вайны — ва Уладзіміры і Маскве.

Многія студэнты Пятроўкі жылі ў інтэрнатах, пад якія адвялі драўляныя дамы-дачы, канфіскаваныя ў былых “буржуяў” і размешчаныя недалёка ад Акадэміі. Ларыса пасялілася разам з Валяй Івановай — дачкой вядомага вучонага-фізіёлага — у маленькім пакойчыку на другім паверсе такой дачы. Жылі яны вельмі цяжка, часамі проста галадалі. Стыпендыі, як і карткі на хлеб, дзецям служачых тады не выдавалі, іх атрымлівалі толькі дзеці рабочых і сялян. Трэба было адначасова з вучобай зарабляць на хлеб, на жыццё. Прыходзілася гэтым маладым дзяўчатам няньчыць малых дзетак, мыць падлогу і бялізну ў асістэнтаў ці прафесароў, атрымліваючы за гэта абед ці кавалак хлеба. Даходзіла і да таго, што чысцілі прыбіральні. Больш прыемна было зарабляць грошы і ежу, працуючы ў полі ці агародзе на акупванні бульбы, праполцы агародніны, а таксама дапамагаючы ў бібліятэцы.

Лара-беластачанка вельмі актыўна ўключылася ў працу Беларускай асацыяцыі студэнтаў, старшынёй якой абралі Гаўрылу Гарэцкага. Яна загадвала беларускай бібліятэкай, якую студэнты стварылі пры Асацыяцыі. Валодаючы прыгожым і даволі моцным голасам, удзельнічала ў хоры беларускіх студэнтаў, які меў вялікі поспех.

Гаўрыла быў вельмі задаволены работай Лары, якую за акуратнасць і абавязковасць заўсёды пачалі выбіраць на сходах Асацыяцыі сакратаром. Яна амаль кожны раз падтрымлівала яго прапановы, асабліва тыя, што тычыліся

адраджэння і пашырэння беларускай мовы, культуры. Яму падабалася слухаць яе спевы, і яна ўжо не здавалася яму такой нязграбнай. Наадварот, яна аказалася вельмі жвавай, прывабнай, а яе блакітна-васільковыя вочы, заўсёды такія вясёлыя і бліскучыя, свяціліся дабрыйнёй, ласкай і пяшчотай.

У 1923 г. адкрылася вялікая Першая сельскагаспадарчая і саматужна-прамысловая выстаўка СССР, па арганізацыі якой працавалі Гаўрыла і Лара. Яны часта сустракаліся, узаемная сімпатыя расла і паступова перайшла ў сапраўднае моцнае каханне. Як толькі выстаўка адкрылася, Гурык (так Ларыса стала зваць Гаўрылу, як і яго маці) 8 ліпеня 1923 г. зайшоў да Лары ў інтэрнат, узяў яе чамаданік, невялікі рюкзак і раскладушку (вось і ўвесь дзёвочы скарб-пасаж) і пайшлі яны разам на другі канец пасёлка, дзе ён папярэдне зняў невялічкі пакойчык у драўляным доме гаспадыні Гімы. Па дарозе сустрэўся прафесар Фартунатаў, які, як заўсёды, зняў кепачку ў прывітанні і сардэчна павіншаваў, адразу здагадаўшыся ў чым справа. Сустрэўся і іх сябар студэнт Іван Рыгус, які таксама зразумеў, чаго яны ішлі разам і неслі рэчы. Ён праводзіў іх да хаты, дапамог данесці чамаданік, пажадаў усяго самага добрага. Вось і ўсё вяселле!

У ліпені 1924 года Гаўрыла Гарэцкі скончыў Ціміразеўскую (Пятроўскую) акадэмію і быў пакінуты дзеля навуковай працы ў аспірантуры Навукова-даследчага інстытута сельскагаспадарчай эканомікі, які быў пры Акадэміі. Ён выбраў спецыяльнасць “эканамічная геаграфія”. Чаму? Таму, што, працуючы над велізарным статыстычным матэрыялам па нацыянальнаму прыбытку Беларусі, ён убачыў, наколькі эканамічна беднай была Беларусь, наколькі адсталай была яе народная гаспадарка, наколькі падначалена яна гаспадарцы больш вялікай дзяржавы — Расіі. Ён зразумеў, што для таго, каб намяціць шляхі выйсця гаспадаркі Беларусі з такога жудаснага стану, трэба спачатку вывучыць фактычнае становішча, падлічыць нацыянальны прыбытак Беларусі. Будаваць новае можна толькі тады, калі мы добра ведаем старое, калі мы добра зразумеем тэндэнцыі разгортвання народнай гаспадаркі Беларусі ў пачатку XX стагоддзя, у пачатку развіцця капіталізму ў Беларусі.

Вялікі ўплыў на Гаўрылу ў гэты час зрабіла кніга У. І. Леніна “Развитие капитализма в России”, а таксама кніга С. М. Пракаповіча “Кооперативное движение в России. Его теория и практика”. Ён зрабіў вывады: калі спалучыць гэтыя дзве кнігі, то можна будзе ўбачыць шлях, па якому павінна ісці народная гаспадарка Беларусі. Ленін паказваў, як капіталізм нявечыць гаспадарку, і разам з тым даваў шляхі далейшага яе развіцця. Пракаповіч намаляваў, як фактычна развівалася гаспадарка, якімі былі яе заканамернасці і як выйсці з такога цяжкага стану.

А як жа сама Беларусь, яе гаспадарка і народ імкнуцца выбрацца з такога становішча? У той час пашыраліся хутары, ішла хутарызацыя (сталыпінская палітыка, як і ва ўсёй Расіі). Хутар — гэта значыць асобная моцная гаспадарка са сваім севазваротам, сваім асобным гаспадараннем ва ўсіх напрамках. Каб стварыць хутар, перш-наперш трэба набыць зямлю. А дзе яе набыць? Ці купіць у паноў, ці шукаць яе за межамі Беларусі — у Сібіры ці нават у Амерыцы. Паколькі ёмістасць народнай гаспадаркі і зямлі ў Беларусі былі абмежаваны, пачаўся моцны эміграцыйны рух беларусаў. Каля 1 млн чалавек выехала ў Амерыку і амаль столькі ж у Сібір.

Намеры і думкі аспіранта падтрымалі прафесары-эканамісты і ў першую чаргу А. Ф. Фартунатаў, А. В. Чаянаў, А. А. Рыбнікаў. Гаўрыла паглыбіўся ў акіян лічбаў, статыстыкі, кніжак — матэрыял быў каласальны. Фартунатаў даў яму ў поўнае распараджэнне сваю бібліятэку, у якой былі асабліва рэдкія кнігі земскага выдавецтва і выдавецтва перасяленчага праўлення. Незлічоную колькасць кніг перабраў Гаўрыла, “уеўся” ў іх, як у самы найлепшы і цікавейшы раман. Ён сабраў вялізны матэрыял і пачаў пісаць манаграфію “Народны прыбытак Беларусі (нацыянальны даход Беларусі)”.

Маці Лары прывезла маладым на пачатак уласнай гаспадаркі пару пасцілак, 2 талеркі, па дзве вялікія і малыя лыжкі, нажы і відэльцы. Жылі небагата (не заўсёды і хлеб быў), але неяк весела, дружна, з упэўненай надзеяй на хуткае лепшае, прыгожае жыццё. Часта былі госці — сябры-студэнты. Праўда, гаспадыня Гібра (ці Гібраха, як яны звалі яе паміж сабой) вельмі не любіла іх гасцей, бо трэба было дзверы адчыняць ды зачыняць (другім гэта яна не давярала), і ўвесь час бурчэла. Дык улетку нярэдка маладыя госці лазілі ў пакой праз акно, каб абысціся без папрокаў.

Аднойчы ў госці нечакана завітаў Аркадзь Смоліч і папрасіў папіць чаю. Лара наліла чаю, але да чаю было толькі некалькі кавалкаў хлеба і больш нічога, нават цукру. Смоліч, убачыўшы такое, пасаромеўся піць чай, а Лара вельмі доўга перажывала за такі “шыкоўны” пачастунак.

Тут Лара пазнаёмілася з Максімам — братам Гурыка, пісьменнікам і літаратуразнаўцам, які заехаў іх праведзець. Максім пагаманіў пра розныя падзеі, прыхільна аднёсся да маладой братавай і пасябраваў з ёй на ўсё жыццё.

Калі Лара зацяжарыла, Гібраха адмовіла ў пакойчыку, бо не хацела бачыць дзіця ў доме. Зноў прыйшлося шукаць прытулак...

У гэты час адкрыўся Камуністычны ўніверсітэт нацыянальных меншасцей Захаду. Гаўрыла, які валодаў беларускай мовай, быў запрошаны выкладаць эканамічную геаграфію на беларускім аддзяленні. Гэта было дарэчы, бо давала дадатковыя да стыпендыі ў НДІ сельскагаспадарчай эканомікі сродкі на жыццё. У Камуністычным ўніверсітэце вучыліся маладыя партыйныя дзеячы, якія потым становіліся членамі ЦК, абкомаў і райкомаў, а таксама кіраўнікамі народнай гаспадаркі і культурных устаноў. Яны імкнуліся хутчэй атрымаць усе звесткі пра Беларусь, паехаць на Радзіму і будаваць новую рэспубліку. Камуністычны ўніверсітэт адыграў вялікую ролю ў фарміраванні партыйных кадраў у Беларусі і яе культурным жыцці. Ён ствараў ядро новай беларускай партыйнай інтэлігенцыі, якая мела вялікае значэнне ў беларусізацыі грамадства рэспублікі 20-х гадоў.

Беларускую літаратуру выкладаў У. Дубоўка, з якім Гаўрыла і Лара вельмі пасябравалі. Ён праводзіў цікавыя семінары па беларускай літаратуры, якія ператвараліся ў гарачыя дыскусіі пра літаратуру, тэатр, наогул культуру. Маладыя вельмі жорстка крытыкавалі больш сталых пісьменнікаў, асабліва нападзілі на Янку Купалу і Якуба Коласа. Паэму “Новая зямля” называлі кулацкай, а Якуба Коласа — кулацкім паэтам. Крытыка часта была зусім не абгрунтаванай, а больш эмацыянальнай. Гаўрыла заўсёды прымаў удзел у гэтых семінарах.

5 ліпеня 1924 года ў Гарэцкіх нарадзіўся сын. Гаўрыла, канешне, захацеў

даць яму імя славуага дзедзя зямлі беларускай. А калі Усяслаў Чарадзеі? Так і вырашылі назваць сына Усяславам. Хлопчык спаў у вялікім жоўтым чамадане, бо ложка для яго паставіць не было куды. Удзень чамаданік ставілі на ложка маладых бацькоў, а на ноч — ці на крэсла, ці на стол.

Гаўрыла ўпарта працаваў над эканамічнай геаграфіяй Беларусі, над напісаннем манаграфіі, але не надаваў ніякага значэння абароне дысертцыі. Яму здавалася, што самае галоўнае — вучыцца пазнаваць жыццё, збіраць новы фактычны матэрыял, апрацоўваць яго, шукаць усялякія магчымыя сувязі паміж з'явамі, заканамернасці развіцця, прадбачыць новы рост. Вось гэта і стварае сапраўдную навуку, а абароніш дысертцыю ці не, будзеш кандыдатам ці доктарам навук — здавалася зусім другарадным, адхіленнем ад сапраўднай навукі, на якую і так не хапала часу. Ён так захапіўся эканамічнай геаграфіяй, што лічыў яе адной з самых лепшых навук у свеце. Ён пачынаў разумець стан эканомікі Беларусі — здавалася, крылы вырастаюць у яго. Усе думкі Гаўрылы былі вакол любімай справы, тым больш, што ён выразна бачыў, як глыбокае пазнанне нацыянальнага прыбытку, эканомікі народнай гаспадаркі і прыродных багаццяў зямлі дапаможа перабудове беларускай дзяржавы і зробіць яе багатай і квітнеючай.

Гарэцкі меў цесныя сувязі з Беларуссю, з Інбелкультам. У 1924–1925 гадах вырашаліся пытанні аб далучэнні да БССР губерняў, якія спачатку ўваходзілі ў яе склад, а затым — Расійскай Федэрацыі. Гаворка ідзе аб тэрыторыях у межах Магілёўскай, Гомельскай, Смаленскай, Віцебскай губерняў. Гаўрылу часта запрашалі ў Менск на пасяджэнні па гэтаму пытанню. Прышлося выязджаць, каб збіраць матэрыялы па эканоміцы і беларускай мове. Асабліва часта такія выезды былі ў Гомельскую губерню.

У сувязі з падрыхтоўкай Першай сельскагаспадарчай выстаўкі СССР таксама былі частыя паездкі на Беларусь у якасці інструктара. Так паступова Гарэцкі ўцягнуўся ў працу шэрагу ўстаноў Беларусі і асабліва Інбелкульту, куды яго запрашалі для вырашэння актуальных тэм, на экспедыцыйныя работы. На яго ўжо глядзелі як на будучага супрацоўніка і таму выбралі правадзейным членам Інбелкульту.

Былі і вельмі сумныя падзеі. У снежні 1924 года загінуў пад трамваем Паўлюк Жук — адзін з лепшых сяброў Гарэцкіх, якога любіла ўсё беларускае зямляцтва. Родам з беднай сялянскай сям'і, гэты надзвычай таленавіты хлопец актыўна ўзяўся за вывучэнне Беларусі, асабліва яго цікавіла тэма “Балоты Беларусі”. Ён ужо друкаваў свае працы ў часопісах і газетах. Пахавалі яго каля Галовінскага манастыра побач з магілкай мілай сястрычкі Гаўрылы і Максіма — Ганулькі, і паставілі тут адзін вялікі валун. Зноў сэрца ныла ад страты такіх дарагіх і самых блізкіх людзей.

Пражыў М. Гарэцкі ў Горках 2,5 гады. Гэта былі гады плённай педагагічнай, літаратурнай, літаратуразнаўчай працы, актыўнай грамадскай дзейнасці, шчаслівага сямейнага жыцця. Ён выступіў на Першым Усебеларускім краязнаўчым з'ездзе з дакладам “Збіранне і апрацоўка фальклору”, на акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, з прывітаннем XI партыйнаму з'езду ў Мінску. М. Гарэцкі стварыў моцную кафедру, на якой працавалі вядомыя дзедзячы: Юрка Гаўрук, Паўліна Мядзёлка,

Навум Сапранкоў. Усе яны былі актыўнымі сябрамі Аршанскай філіі “Маладняка”. Письменнік вельмі многа дапамагаў ім не толькі парадамі, але і ўдзелам у літаратурных вечарах. “На дапамогу Максіма Гарэцкага трэба аднесці і значны поспех філіі ў выхаванні такіх маладнякоўцаў, як Тодар Кляшторны, Васіль Каваль, Алесь Вечар, Уладзіслаў Прыбыткоўскі, Юлі Таўбін і інш.

[...] Гарэцкі вельмі любіў выкладаць мову. [...] У той час выходзіла вельмі многа сельскагаспадарчых брашур па самых розных пытаннях земляробства, жывёлагадоўлі. Усе яны ў значнай колькасці трапілі ў сельгасакадэмію. Студэнты перакладалі гэтыя брашурны з рускай і тым самым засвойвалі тэрміналогію і набывалі практыку перадачы думак па-беларуску. Мы кантралявалі гэты пераклад, памылкі перакладу аналізавалі ў аўдыторыі.

[...] Яго падтрымлівала незвычайная вернасць, адданасць літаратуры, навуцы, народу сваёму беларускаму.

[...] У яго мове ёсць натуральнасць, праўдзівасць, зусім няма штучнасці”¹⁵.

У горацкі перыяд жыцця М. Гарэцкі рупліва збіраў матэрыялы да “Камароўскай хронікі”. Каб прасачыць жыццёвыя шляхі некаторых сваіх герояў, ён у час летняга адпачынку 1926 года зрабіў вандроўку ў Сібір і на Далёкі Усход. Пры жыцці аўтара з цыкла “Сібірскія абразкі” было надрукавана каля 10 апавяданняў.

М. Гарэцкі часта ездзіў у Малую Багацькаўку, ды і бацькі, асабліва маці, бывалі ў Горках. Ён вельмі любіў родных і клапаціўся аб іх, дапамагаў усім, чым мог. У бацькоўскай хаце паставіў першае ў Малой Багацькаўцы радыё, якое прыходзілі слухаць вяскоўцы. Максім дапрацаваў зборнік “Народныя песні з мелодыямі”, які ён пачаў рыхтаваць разам з кампазітарамі М. Аладавым і А. Ягоровым яшчэ ў пачатку 1925 года ў Менску. У 1928 годзе зборнік быў выдадзены Інбелкультам. У яго ўвайшло 318 песень, запісаных ад яго маці Ефрасіні Міхайлаўны. Сярод іх шырокавядомая “Кума мая, кумачка”. Мелодыю гэтай песні выкарыстаў М. Аладаў у оперы “Тарас на Парнасе”, П. Падкавыраў — у 2-м скрыпічным канцэрте, Р. Пукст — у 2-й сімфоніі.

У Горкі прыязджалі письменнікі, артысты, якія гасцявалі ў М. Гарэцкага. Вельмі памятна быў прыезд Якуба Коласа, гастролі артыстаў тэатра БДТ-1.

У гэты час выйшлі з друку “Гісторыя беларускае літаратуры” (выд. 4-е, пераробленае), “Практычны расійска-беларускі слоўнік” (разам з М. Байковым), аповесці “У чым яго крыўда?”, “Ціхія песні”, кніга “На імперыялістычнай вайне”, некалькі абразкоў, шэраг артыкулаў пра творчасць Якуба Коласа, Я. Нёманскага, М. Чарота, М. Зарэцкага, М. Багдановіча, М. Лынькова, З. Бядулі і іншых. У 1928 годзе ў часопісе “Узвышша” Антон Адамовіч надрукаваў першы найбольш сур’ёзны крытычны агляд твораў пісьменніка “М. Гарэцкі (Спраба манаграфіі аб творчасці)”.

У ліпені 1928 года Максім ездзіў у Крым падлячыцца. Па дарозе ён спыніўся ў Смаленску, Маскве, Харкаве, у Маскве сфаграфаваўся разам з Ул. Дубоўкам, рабіў у падарожжы дзённікавыя запісы. Вярнуўшыся ў Горкі, Максім адразу напісаў заяву з просьбай аб звальненні з працы з 1 верасня, у сувязі з тым, што скончыўся тэрмін, на які ён даваў згоду працаваць у Беларускай акадэміі сельскай гаспадаркі.

¹⁵ Гаўрук Ю. *Сустрэчы ў Горках і Мінску* // Максім Гарэцкі: *Успаміны, артыкулы, дакументы*. С. 75-79.

«Лёгкадумныя» адносіны да абароны дысертацыі не прайшлі дарма. Былі надобразычліўцы, якія скарысталі той момант, што Гаўрыла Гарэцкі ў свой час не абараніў дысертацыю, і дабіліся выключэння яго з НДІ сельскагаспадарчай эканомікі.

Якраз у гэты час (верасень 1925 г.) яго запрасілі на працу дацэнтам, загадчыкам кафедры эканамічнай геаграфіі Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Горкі. Яго прызначылі сябрам Праўлення Акадэміі і даручылі кіраваць выдавецкай справай. У Беларусі ў той час ішла барацьба за беларушчыну і супраць яе. Прыхільнікі выступалі за беларусізацыю грамадства, а праціўнікі стаялі за адзіную рускую культуру, навуку, адукацыю і праводзілі курс русіфікацыі. У той час многія кіраўнікі рэспублікі — так званыя “нацыянал-камуністы”, такія, як А. Чарвякоў, М. Галадзед, А. Адамовіч, А. Баліцкі, стаялі на пазіцыях беларусізацыі і афіцыйны курс партыі таксама лічыўся нацыянальным (але, вядома, у рамках дазволенага). Палітыка беларусізацыі лічылася дзяржаўнай і партыйнай. Прэзідыум ЦВК БССР нават стварыў у 1925 годзе спецыяльную камісію па правядзенню нацыянальнай палітыкі, якую ўзначаліў спачатку Д. С. Чарнушэвіч, а пазней А. І. Хацкевіч. Адпаведныя камісіі па беларусізацыі былі створаны і ў акругах. У студзені і кастрычніку 1925 года прайшлі пленумы ЦК КП(б)Б, на якіх былі падведзены першыя вынікі беларусізацыі, разгледжаны прычыны, якія тармозяць гэтую важную справу, адзначана, што партыйныя арганізацыі павінны падаваць прыклад у справе беларусізацыі, вызначана далейшая праграма нацыянальнай палітыкі.

У навуцы і культуры галоўным цэнтрам беларускага напрамку быў Інбелкульт (старшыня С. М. Некрашэвіч — з 1922 па 1925 г., затым У. М. Ігнатоўскі да 1928 г.). Навуковыя супрацоўнікі напрамку русіфікацыі групаваліся вакол Беларускага інстытута сельскай гаспадаркі ў Менску, які ўзначальваў прафесар Кірсанаў — малады энергічны арганізатар, але страшэнны велікарускі шавініст, які не прызнаваў беларусаў за асобную нацыю і негатыўна адносіўся да ўсякай беларускасці.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (рэктар У. І. Пічэта) фармальна як быццам падтрымліваў палітыку беларусізацыі, але яго кіраўніцтва па сутнасці стаяла таксама на антыбеларускіх пазіцыях. Паколькі афіцыйны курс улад рэспублікі быў накіраваны на беларусізацыю, барацьба супраць яе ў Беларускім інстытуце сельскай гаспадаркі і БДУ часта мела скрыты, непрыкметны характар і адзначалася ў змяншэнні колькасці супрацоўнікаў з ліку “шчырых беларусаў” шляхам змяншэння гадзін лекцый, а адсюль і зарплаты, што паступова прыводзіла да іх звальнення.

У Горках тады існаваў Горацкі сельскагаспадарчы інстытут, які ўзначальваў М. Ц. Козыраў — камуніст, малады ініцыятыўны арганізатар, таксама вораг беларушчыны. У яго каманду ўваходзілі такія відныя прафесары — вялікадзяржаўныя шавіністы, як У.І. Кіркор, У.У. Вінар, А.В. Ключароў. Іх актыўна падтрымліваў А.І. Крыніцкі — першы сакратар ЦК КП(б)Б і намеснік наркамасветы П. І. Валасевіч.

Гэтая група, атрымаўшы поўную падтрымку ў Смаленскім губернскай савеце, праводзіла палітыку скіраваную на тое, каб адлучыць ад Беларусі яе

смаленскую частку, а таксама Магілёўскую губерню і асабліва Горацкі раён, дзе знаходзіўся сельскагаспадарчы інстытут, і далучыць іх да Смаленскай губерні РСФСР. Канешне, вялікая група маладой беларускай інтэлігенцыі, у тым ліку і амаль цалкам Інбелкульт, выступілі супраць такіх прапаноў. Горацкі раён пакінулі ў складзе БССР. Такім чынам, у БССР аказаліся два сельскагаспадарчыя інстытуты — Горацкі ў Горках і Беларускі ў Менску. Разгарнулася вялікая дыскусія, у тым ліку і ў друку, па пытанню — пакідаць абодва інстытуты ці аб'яднаць у адзін і дзе тады яго пакінуць — у Горках ці Менску. У гэтую барацьбу ўключыўся і Гаўрыла, які стаў адным з самых актыўных дзеячаў “беларускай” групы. Апошняя дабівалася таго, каб зрабіць адзіную моцную сельскагаспадарчую ўстанову ў Горках. Гарэцкі апублікаваў на гэтую тэму шэраг артыкулаў. Адзін з іх быў надрукаваны ў газеце “Савецкая Беларусь”, ён так і называўся: “Дзе быць Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі?”

Барацьба скончылася перамогай беларускага напрамку: было вырашана спалучыць Горацкі і Беларускі інстытуты сельскай гаспадаркі ў адзіную ўстанову — Беларускаю дзяржаўную акадэмію сельскай гаспадаркі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі з цэнтрам у Горках (пастанова СНК БССР ад 5 жніўня 1925 г.).

Рэктарам Акадэміі стаў прафесар М. Ц. Козыраў, і зноў разгарнулася барацьба паміж “праускай” групай, у якую ўваходзілі большасць старых прафесараў і кіраўнікоў кафедраў, і “беларускай”, якую складалі маладыя выкладчыкі-беларусы. На чале апошняй стаў Г. Гарэцкі.

Асабліва абвастрылася барацьба, калі павінны былі адбыцца выбары ў кіраўніцтва Акадэміі (7 чалавек). Козырава вельмі падтрымліваў Вінакур — кіраўнік партарганізацыі, які пачаў склікаць агульныя сходы прадстаўнікоў усёй Акадэміі (набіралася да тысячы чалавек). На іх ён усяляк стараўся дыскрэдытаваць “беларускую” групу і ўзвялічыць “праўскую”. Нярэдка з палкімі прамовамі выступаў малады, энергічны, рухавы Гаўрыла. Выступоўцы і з той і з другой групы апіраліся на пастановы ўсебеларускай партыйнай арганізацыі, прычым беспартыйны Гарэцкі часта “біў” некаторых партыйцаў, у тым ліку і Вінакура, іх жа сродкамі — лепшым веданнем гэтых пастаноў і больш пераканальнай логікай дабіваўся спрыяльнасці вялікай аўдыторыі. Для таго, каб урэгуляваць гэтыя спрэчкі, звярнуліся ў акруговую партыйную арганізацыю, якой кіраваў вядомы беларускі дзеяч П. В. Саевіч. Ён некалькі разоў прыязджаў у Горкі, удзельнічаў у гарачых спрэчках і паступова прыняў бок беларускай групы, прадстаўнікі якой атрымалі большасць на выбарах кіраўніцтва Акадэміі. Сябрам кіраўніцтва выбраны быў і Гарэцкі.

Абапіраючыся на рашэнні кастрычніцкага пленума ЦК КП(б)Б, Г. Гарэцкі напісаў у камуністычную ячэйку пры Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай гаспадаркі вялікую заяву, у якой прапанаваў дэталёвую праграму беларусізацыі Акадэміі. Ён цытаваў асобныя палажэнні пастановы пленума і на кожнае з іх даў сваю канкрэтную прапанову¹⁶.

Гаўрыла пільна займаўся навуковай працай. Выйшла з друку яго вялікая манаграфія “Народны прыбытак Беларусі (нацыянальны даход Беларусі)”, артыкулы пра насельніцтва і сельскую гаспадарку Гомельскай губерні і інш. У

¹⁶ Гесь А. “Усякі іншы шлях лічу памылковым і шкодным”: *Беларусізацыя Сельгаскадэміі, год 1925-ы!* Айчына. 1995. № 5. 25 лютага.

артыкуле “Аб беларусізацыі вышэйшых навучальных устаноў БССР”, надрукаваным у часопісе “Асьвета” (№ 6, 1926), Гарэцкі на прыкладзе Беларускага універсітэта і Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі апісвае стан беларусізацыі і яе дынаміку з 1919 па 1926 гады. Ён прааналізаваў колькасць працаўнікоў, якія валодалі беларускай мовай, па катэгорыях — прафесары, дацэнты, асістэнты, навуковыя супрацоўнікі, прычым беларусізаваным працаўніком ён лічыў кожнага (незалежна ад нацыянальнасці), хто валодае беларускай мовай. Высновы такія: беларусізацыя праведзена ў мізэрнай долі — у Акадэміі беларускай мовай валодае ледзьве 1/4 частка працаўнікоў, а ва універсітэце толькі 1/6: найбольшы працэнт беларускамоўных (амаль 50%) у беларускай групе, затым ідуць украінцы і яўрэі; найбольш беларусізаваны сярэдняя група (дацэнты і асістэнты), а найменш — самая малодшая (няма Беларускага навуковага маладняку); за гэтыя гады беларусаў было скарочана адпаведна ў 5 разоў больш, чым расійскіх супрацоўнікаў; трэба запрашаць з Расіі эмігрантаў вучоных-беларусаў, колькасць якіх досыць высокая і сярод якіх многа выдатных спецыялістаў.

Гаўрыла вельмі цікавіцца і культурнымі падзеямі ў маладой рэспубліцы, яго хвалюе, у прыватнасці, беларусізацыя тэатра. Ён друкуе ў “Савецкай Беларусі” пад псеўданімам Габрыель Мсьціславец артыкул “Што нам павінен даць Беларускі Тэатр”.

Ад імя Праўлення Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі Гаўрыла Гарэцкі вітаў Акадэмічную канферэнцыю па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Ён адзначыў поспехі ў беларусізацыі: каля 75% асістэнцкага складу Акадэміі і 50% навуковых супрацоўнікаў ужо пераходзілі на беларускую мову. Але “на шляху далейшай поўнай беларусізацыі Акадэміі мы маем вялікія перашкоды — гэта адсутнасць у нас навуковае тэрміналогіі”. “Факт дзяржаўнага будаўніцтва Савецкай Беларусі павінен быць падмацаваны і іншымі фактамі — утварэннем навуковай беларускай мовы, самастойнай беларускай навукі. Толькі тады будзе цалкам запоўнена гістарычная гама будаўніцтва беларускай культуры”.

Улетку Гарэцкі выязджаў у экспедыцыі, якімі кіраваў яшчэ ад НДІ сельскагаспадарчай эканомікі (Масква). Экспедыцыя праводзіла эканамічныя профілі спачатку ў Маскоўскай вобласці па лініі Пятроўска-Разумоўскае—Дурыкіна (1925 г.), а затым у Беларусі па лініі Слуцк—Мглін (сакавік—красавік 1926 г.) і Менск—Магілёў—Рослаў (чэрвень). Каб правесці гэтую экспедыцыю, прыйшлося ўзяць у Акадэміі адпачынак.

Па выніках першай экспедыцыі ў Маскве ў 1927 годзе выйшла кніга Г.І. Гарэцкага, С.М. Малышава, А.А. Рыбнікава “Экономическое влияние Москвы на организацию сельского хозяйства области”, у якой быў вялікі раздзел Гарэцкага. У прадмове да кнігі дырэктар інстытута прафесар А.В. Чаянаў пісаў: “Экспедиция Горьковского, задуманная исключительно для проверки теоретических взглядов на границы районов, оказалась, однако, гораздо более плодотворной и дала нам целый ряд весьма ценных новых материалов для суждения о стандарте сельского хозяйства вообще и, благодаря новизне метода, как-то по-новому осветила давно изученное нами подмосковное пространство. [...] В своей работе Г.И. Горьковский весьма подробно остановился на тех возможностях, которые дает исследователю примененный им метод

экономического профиля, и намечающаяся им в ближайшее время экспедиция для зарисовки экономического профиля 54-й северной параллели на протяжении 300 верст через всю Белоруссию и часть РСФСР с несомненностью должна будет показать, насколько прав он в своих предположениях. ...Этот метод должен явиться одним из наиболее дешевых и наиболее быстрых методов обследования еще не изученных пространств”.

Была вялікая радасць, калі ў лютым 1926 года Максім Гарэцкі з сям'ёй пераехаў у Горкі. Яго запрасілі ўзначаліць кафедру беларускай мовы і літаратуры Беларускай акадэміі сельскай гаспадаркі і выкладаць гэтыя прадметы ў якасці дацэнта. Максім, які меў большую сям'ю, засяліўся ў тую кватэру, дзе раней жыў Гаўрыла, а той пераехаў у меншую кватэру ў другім доме.

У жніўні-верасні 1926 года Г. Гарэцкі быў у вельмі паспяховай камандзіроўцы ў Польшчы, Германіі і Даніі. Сабраў вялікі матэрыял па вывучэнню эканомікі Заходняй Беларусі.

А тым часам падышлі выбары кіраўнікоў большасці кафедраў і лабараторый. У Наркамасвецце ўсе кадравыя пытанні на сябе ўзяў П. Валасевіч. Пры падтрымцы апошняга, карыстаючыся выбарамі, Козыраў вырашыў зрабіць рэфармаванне: аб'яднаць блізкія па навуковаму напрамку кафедры і лабараторыі ў групы, у якіх галоўнай будзе адна з вядучых кафедраў. Гэта ўсё рабілася дзеля таго, каб трымаць кіраўніцтва ў сваіх руках. Асабліва яго турбавалі кафедры грамадскіх навук, якія мелі вялікі ўплыў на ўсю Акадэмію. Ён дабіўся аб'яднання ўсіх гэтых кафедраў у групу пад кіраўніцтвам кафедры палітычнай эканомікі, якую сам узначальваў. Кафедра Гарэцкага таксама трапіла сюды. Сваім намеснікам Козыраў паставіў выдатнага адміністратара прафесара Ю. А. Вейса і дабіўся, каб апошні сам складаў для ўсіх навучальных планы, якія затым зацвярджаў Козыраў. Планы складаліся так, што непатрэбны выкладчык атрымліваў мінімальную колькасць гадзін, а адсюль і адпаведную аплату. Так паступова выцясяліся прыхільнікі беларушчыны.

Козыраў і К^о вырашылі абраць прафесара па кафедры аграрнай палітыкі і эканомікі. Конкурсная камісія абмяркоўвала дзве кандыдатуры — Гарэцкага і Грынфельда — і прыйшла да высновы, што абедзве кандыдатуры не адпавядаюць патрабаванням загадчыка кафедры — прафесара. Аднак пазней усё ж аддалі перавагу Гарэцкаму, на якога падрыхтавалі адпаведныя дакументы. Адвезці іх у Менск папрасілі самога кандыдата.

Гаўрыла паехаў у Менск, аддаў дакументы Валасевічу, які, не параіўшыся з А. Баліцкім — кіраўніком Наркамасветы, разгледзеў іх і вярнуў у пакеце. Гаўрыла прывёз іх у Горкі разам з пісьмом да Козырава. Аказалася, што на дакументах была віза: “Адмовіць”, а ў пісьме — згода, каб не зацвярджаць выбары загадчыка кафедры. Ю. Вейс жа склаў такі навучальны план, што Гарэцкаму цяжка стала пракарміць сям'ю...

У пачатку 1927 года паўстала пытанне аб стварэнні ў Менску Беларускага навукова-даследчага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі. Прадстаўнікі Інбелкульта, ведаючы пра тыя падзеі, што адбыліся ў Горках, прапанавалі абраць дырэктарам новага інстытута Гаўрылу Гарэцкага, якога выклікаў М.М. Галадзед — старшыня СНК БССР і сказаў прыблізна так: “Мы прызначылі Вас дырэктарам Беларускага навукова-даследчага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі імя У. І. Леніна пры СНК БССР. Мы Вам давяраем. Мы ведаем усю

гісторыю барацьбы з Вамі. Не здавайце пазіцыі і пачынайце працу”.

У Менску Гаўрыла з Лараю і сынам знялі палову драўлянага доміка, які стаяў сярод сада на Правіянецкай вуліцы. Гарэцкі склаў структуру новага інстытута, яго статут, падрабязныя напрамкі дзейнасці, праграму даследаванняў і план працы, прычым усё гэта падначаліў таму тыпу народнай гаспадаркі, які быў выяўлены пры вывучэнні нацыянальнага прыбытку Беларусі. Гэтыя дакументы спадабаліся Чарвякову, Галадзе, Адамовічу і іншым кіруючым асобам. Былі выдзелены грошы, штат, будынкі. Цэнтральны будынак інстытута — гэта той вялікі дом на крутым беразе Свіслачы каля Вялікага тэатра оперы і балета, дзе цяпер знаходзіцца штаб Беларускай ваеннай акругі. А. Чарвякоў і У. Ігнатоўскі аддалі інстытуту будынак сваёй дачы разам з зямлёй вакол яго.

Інстытут стаў набіраць сілу. Усе напрамкі навукі сельскай і лясной гаспадаркі былі сканцэнтраваны ў гэтым інстытуце. Некалькі разоў прыязджаў у інстытут М. І. Вавілаў, якому спадабаліся даследчыя ўстановы і навуковыя напрамкі. Пачалі выдаваць на беларускай мове штомесячны часопіс “Сельская і лясная гаспадарка Беларусі”, які шырока распаўсюджваўся.

Адразу пасля стварэння БНДІ сельскай і лясной гаспадаркі была заключана дамова паміж ім і Інбелкультам “у мэтах канцэнтрацыі, планавага развіцця і ўзаемнай сувязі навуковых даследаў прыроды, гаспадаркі і культуры Беларусі”. У сувязі з гэтым Г. Гарэцкага ўвялі ў склад Прэзідыума Інбелкульту і Навуковай Рады як правадзейнага члена з правам рашаючага голаса.

На VIII Усебеларускім з’ездзе Саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў Гарэцкі выступіў з прамовай, у якой падзякаваў урад за адкрыццё БНДІ сельскай і лясной гаспадаркі, выказаў думкі пра неабходнасць эфектыўных навуковых даследаванняў, інтэнсіфікацыі сельскай гаспадаркі Беларусі, падрыхтоўкі ў бліжэйшы час сваіх маладых даследчыкаў. На гэтым з’ездзе Г. Гарэцкага абралі кандыдатам у члены Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта БССР.

У верасні 1927 года адбылася амаль двухмесячная камандзіроўка ў Нямеччыну і Данію, дзе Гарэцкі і яго калегі змаглі пазнаёміцца з рознымі напрамкамі ў арганізацыі навуковай справы і вытворчасці сельскай гаспадаркі. Вопыт суседніх краін быў вельмі карысны для паляпшэння працы ў Беларусі.

Жыццё Гаўрылы і яго сям’і ў Менску наладзілася. Была цікавая праца, якой ён аддаваў усе свае сілы, розум і сэрца. Інстытут стаў на ногі і карыстаўся вялікім аўтарытэтам. Верылася ў нацыянальнае адраджэнне роднай Беларусі, за якое ён гатовы быў ахвяраваць усім і за якое змагаўся, як толькі мог, нават у дробязях. З Ларай жылі дружна, весела, радасна. Лара таксама працавала, але на грамадскіх пачатках, бо неяк няёмка было жонцы дырэктара атрымліваць грошы, працуючы ў той жа ўстанове, дзе і муж. Яна вяла селекцыйныя даследаванні на бульбяной і балотнай станцыях. Былі прыемныя сябры-аднадумцы, да якіх хадзілі ў госці. Часцей за ўсё збіраліся ў Янку Купалу, Якуба Коласа, А. Смоліча, С. Некрашэвча, А. Лёсіка.

Неяк прыйшла чарга і Гарэцкіх запрасіць да сябе Янку Купалу. Ларыса Восіпаўна ўспамінала: «Сустрэчы з Янкам Купалам адбываліся найбольш на прэм’ерах у тэатрах, на канцэртах. Колькі разоў былі і ў яго хаце. Адночы нам давялося прымаць высокіх гасцей — Янку Купалу з Уладзіслававай Францаўнай у

сваім доме. Былі яшчэ і другія госці. Мне ніколі не прыходзілася прымаць такіх дарагіх, выдатных людзей. Звычайна бывалі ў нас нашы равеснікі, роўныя нам — усё было проста.

А тут — вядомыя людзі — сам Янка Купала! Чым жа частаваць? Вось я і надумала, што найлепшым пачастункам будзе тое, што я з дзяцінства лічыла найбольш смачным, найбольш любіла — гэта шынка без сала, чайная каўбаса, сыр галандскі, кансервы шпроты і... пірожныя. Канешне, салодкае віно. Муж ужо па сваёй ініцыятыве набыў мацнейшае пітво, каньяк ці што там яшчэ. Селі мае госці за стол і неяк разгублена глядзяць на мой стол, нерашуча поркаюць відэльцамі. Мяне аж жар працінае ад хвалявання.

Раптам падходзіць да мяне Іван Дамінікавіч і ціхенька на вуха шэпча: “Ларысачка, а ці ёсць у цябе селядзец?” — “Ёсць!” — “Дык пойдзем?”. У кухні мы з ім чысцім селядцы, а суседка па кватэры шпарка накіравае прымус, каб хутчэй зварылася яе бульба, якую яна сабе рыхтавала, а цяпер аддае нам. Калі ўсё было гатова, Іван Дамінікавіч і я досыць урачыста ўнеслі гэты “шыкоўны” пачастунак да нашага застолля. Госці сустрэлі нас шчырым задавальненнем, стала весела і жвава. А мне трохі і палягчэла ад тае няёмкасці. Я была так удзячна Івану Дамінікавічу і яшчэ з большай павагай убачыла ў ім Вялікага Чалавека і такога простага, душэўнага нашага любімага паэта Янку Купалу”.

З пачатку верасня 1928 года ў Менск вярнуўся і Максім Гарэцкі з сям’ёй, які зняў кватэру на вул. Шпітальнай (цяпер вул. Фрунзе, прыблізна там, дзе знаходзіцца Дом літаратара) — адносна недалёка ад кватэры малодшага брата. Максім быў прызначаны вучоным спецыялістам Інстытута навуковае мовы Інбелкульта, у газетах надрукаваў шэраг артыкулаў пра творчасць маладнякоўцаў, выйшлі з друку «Жартаўлівы Пісарэвіч» і «Маладняк» за пяць гадоў. 1923-1928 гг.» і інш.

Лара была цяжарная. Гурык меў новы добры веласіпед і любіў на ім праехацца па Правіянецкай вуліцы, якая мела няроўны профіль — то спуск, то горка. Асабліва падабалася раз’агнацца і тады з веяркою — уніз з гары. Нярэдка і Лару браў з сабой, пасадзіўшы на перакладзіну. Вось і зараз паехалі так разам: веярок шуміць ад шыбкай язды з гары. А ў самым нізе раптам — канава. Не паспеў Гурык падумаць, куды звярнуць, як паляцеў у гэтую канаву. Лара на яго, а веласіпед праз іх яшчэ далей. Спужаліся вельмі, каб не пашкодзіла гэта дзіцяці. Але ўсё абышлося. І сын у канцы года з’явіўся, і назвалі яго гістарычным старабеларускім імем у гонар Радзіма — заснавальніка племені радзімічаў.

Улетку браты ці іх жонкі з дзеткамі, а то і разам наведвалі сваіх бацькоў у Малой Багацькаўцы. Узімку бацькі прыязджалі на кароткі час да сыноў: маці — Ефрасіня Міхайлаўна — звычайна спынялася ў Максіма, а бацька — Іван Кузьміч — у Гурыка.

Гаўрыла Гарэцкі вельмі многа працаваў ў самых розных напрамках: навукова-арганізацыйных, грамадскіх, навуковых. Яго абіраюць членам Савета Беларускага цэнтральнага саюза сельскагаспадарчых і прамысловых таварыстваў (Белсельсаюза), членам Прэзідыума Камітэта па хімізацыі народнай гаспадаркі БССР, у цэнтральнае бюро краязнаўства пры Інбелкульце, эканамічную секцыю Навуковага таварыства пры БДУ, членам статыстычнага плана пры Цэнтральным статыстычным упраўленні БССР, у Цэнтральны Савет секцыі навуковых працаўнікоў БССР і г. д.

У канцы кожнага года Беларускі навукова-даследчы інстытут сельскай і лясной гаспадаркі імя У. І. Леніна выпускаў дэтальную справаздачу пра вынікі сваёй працы і планы на будучыню. Гарэцкі як дырэктар інстытута пісаў досыць вялікі агульны раздзел аб працы інстытута, галоўных дасягненнях і перспектывах развіцця на наступныя гады. Інстытут меў 5 вялікіх аддзелаў: сельскагаспадарчай эканомікі і аграрнай палітыкі, раслінагадоўлі і прыкладной батанікі, жывёлагадоўлі і прыкладной заалогіі, меліярацыі і культуры балот, лясной гаспадаркі. Пры аддзелах існаваў шэраг галіновых, раённых і спецыяльных даследных станцый. Апрача таго, пры інстытуце працаваў аддзел “Белгеафізіка” з геафізічнай абсерваторыяй і метэаралагічнай станцыяй, цэнтральная хімічная лабараторыя і Бюро сялян-даследчыкаў.

Па матэрыялах сваёй камандзіроўкі ў Польшчу Г. Гарэцкі напісаў грунтоўную манаграфію “Межы Заходняй Беларусі ў Польшчы (нацыянальны склад насельніцтва Заходняй Беларусі)”, якая была выдадзена ў Менску (1928 г.) на беларускай мове з вялікім англійскім рэзюме. Крытычны разгляд крыніц ведаў аб нацыянальным складзе насельніцтва Заходняй Беларусі даў магчымасць аўтару паказаць, якія далёкія вынікі польскіх перапісаў 1919 і 1921 гадоў ад сапраўднасці і аб’ектыўнасці. Ён вызначыў сапраўдныя этнічныя межы Беларусі і асабліва дакладна заходнюю.

У часопісе “Полымя” (№ 5, 1929) Г. Гарэцкі надрукаваў цікавы артыкул “Нацыянальныя асаблівасці насельніцтва БССР і беларускага насельніцтва СССР паводле перапісу 1926 г.” У дачыненні да насельніцтва ўсяго СССР аўтар зрабіў такі сумны вывад: “...беларусы перажываюць працэс асіміляцыі выключнай моцы, які ставіць беларусаў на ўзровень (у гэтых адносінах) да найбольш “някультурных” нацыянальнасцяў СССР, што стаяць на грані ўжо фізічнага зьмяшчэння і вымірання (камчадалы, асыякі і да т. п.)”.

Разгледзеўшы стан сельскай гаспадаркі БССР, Гарэцкі ў брашуры “Даследчая справа па сельскай і лясной гаспадарцы БССР” прыйшоў да высновы, што “ў бліжэйшыя 25—30 год БССР мае зусім рэальныя падставы, каб павялічыць гуртавую вытворчасць сельскай гаспадаркі ў 4—5 разоў, давесці гушчыню насельніцтва да 70—75 чалавек на кіламетр, з агульнай ёмкасцю тэрыторыі сучаснай БССР у 8½—9 мільёнаў насельніцтва”.

Г. Гарэцкі актыўна ўдзельнічаў у пасяджэннях СНК БССР, сесіях ЦВК і г.д. Ён выступіў з шэрагам дакладаў, у якіх падымаў пытанні пра неабходнасць стварэння “Беларускага Цэнтральна-Прамысловага раёну з цэнтрам у Менску”, пра праблемы працы і насельніцтва, геаграфічнага размяшчэння прамысловасці, важнасці жывёлагадоўлі для сельскай гаспадаркі, аб палітыцы па стварэнню беларускага індустрыяльнага пралетарыяту, пашырэнні геалагічных даследаванняў і пошуках мінеральнай сыравіны (у тым ліку агранамічных руд), капітальным будаўніцтве навуковых устаноў, матэрыяльна-тэхнічнай базе сельскай гаспадаркі і г. д. На IX Усебеларускім з’ездзе Саветаў у 1929 годзе Гаўрылу Гарэцкага перавялі з кандыдата ў члены ЦВК БССР.

Пытанне аб пераўтварэнні Інбелкульту ў Акадэмію навук яго кіраўнікі паставілі перад Урадам БССР яшчэ ў 1924 годзе. Але дазвол на гэта Масква дала значна пазней — толькі ў 1928 годзе, і 13 кастрычніка ўрад БССР прыняў адпаведную пастанову. Хаця за аснову будучай Беларускай Акадэміі навук

(БАН) быў узяты Інбелкульт, але і іншыя навуковыя арганізацыі мабілізавалі ўсе сілы, каб вылучыць сваіх прадстаўнікоў у вышэйшую навуковую ўстанову рэспублікі. Але спіс акадэмікаў, Прэзідыум, новы Статут складаўся спецыяльнай урадавай камісіяй, у якую ад Інбелкульта ўвайшлі толькі У. Ігнатоўскі і С. Некрашэвіч.

У канцы снежня позна вечарам па тэлефоне Г. Гарэцкага выклікаў Старшыня СНК БССР М. Галадзед і паведаміў, што адбылося пасяджэнне ЦК КП(б)Б і ў ліку кандыдатаў акадэмікаў—арганізатараў БАН вылучылі і Г. Гарэцкага, нягледзячы на яго маладосць, прынялі пад увагу яго вялікія заслугі па арганізацыі БНДІ сельскай і лясной гаспадаркі, які стаў адным з лепшых інстытутаў рэспублікі. І дадаў: “Так што Вы не дзівіцеся, дайце сваю згоду і я Вас загадзя віншую”.

26 снежня 1928 года шэраг буйнейшых вучоных БССР, галоўным чынам з ліку членаў Інбелкульта, спачатку спецыяльна створанай камісіяй былі абраны, а затым пастановай СНК БССР зацверджаны ў званні акадэмікаў Беларускай Акадэміі навук. Дзевяць членаў было абрана з АН СССР і Усеукраінскай АН.

1 студзеня 1929 года, у дзень 10-годдзя БССР і Кампартыі рэспублікі, у будынку Дома культуры (раней сінагогі, цяпер — Рускага тэатра імя Горкага) адбылося ўрачыстае пасяджэнне — устаноўчы сход Беларускай Акадэміі навук. Урачысты сход распачаў старшыня ўрадавай камісіі па рэарганізацыі Інбелкульта ў БАН сакратар ЦВК А. І. Хацкевіч. Ён абвясціў прозвішчы першых акадэмікаў БАН. Прывітальныя тэлеграмы прыслалі больш, чым 80 устаноў і дзеячаў навукі і культуры з розных месцаў СССР. Новую Акадэмію навук вітаў М. Галадзед. З дакладам пра шляхі развіцця навуковай дзейнасці выступіў першы прэзідэнт Акадэміі У. М. Ігнатоўскі. У газеце “Савецкая Беларусь” ад 3 студзеня была надрукавана Пастанова СНК БССР пра зацвярджэнне складу правадзейных членаў і Прэзідыума БАН.

На жаль, у акадэмікі не былі абраны Аркадзь Смоліч і Максім Гарэцкі. Першага, які вельмі многа працаваў над тым, каб Інбелкульт стаў БАН, падтрымлівалі Янка Купала, Якуб Колас, У. Пічэта. Значныя намаганні для гэтага рабіў і Г. Гарэцкі. Адночы сабраліся на вечарыну ў Смоліча і абмяркоўвалі магчымасці такіх выбараў. Але той подпіс, які паставіў Смоліч як міністр Урада БНР пад тэлеграмай нямецкаму кайзеру Вільгельму, перакрэсліў усе іх намаганні. А Максім Гарэцкі ўжо з 1926 г. быў у «чорным спісе» ДПУ Беларусі. Апрача таго, яму, відаць, не змаглі дараваць тую няўдалую сустрэчу групы пісьменнікаў на чале з Цішкам Гартным і Янкам Купалам, якая мелася адбыцца ў Горках. Аўдыторыя больш за 1000 чалавек (там з імі быў і Максім Гарэцкі) доўга іх чакала, а яны так і не прыйшлі, пакрыўдзіўшыся на тое, што на вакзале (станцыя Пагодзіна) іх сустрэў не сам Гарэцкі, а прыслаў толькі Юрку Гаўрука. Ды і Цішка Гартны недалюбліваў М. Гарэцкага. Вось такія, здавалася б, дробязі і амбіцыі асоб часта вырашаюць лёс чалавека. Скрозь сіта адбору не прайшлі ў Акадэмію і такія выдатныя вучоныя-беларусазнаўцы, як Я. Ф. Карскі, М. В. Доўнар-Запольскі, Я.Л. Дыла, А. К. Сержпудоўскі.

Пасля стварэння БАН Максім Гарэцкі працаваў на той жа пасадзе, што і раней, узначальваў дыялекталагічную камісію, удзельнічаў у пасяджэннях кафедры гісторыі беларускай літаратуры, надрукаваў п’есу «Гапон і Любачка», некаторыя творы з цыкла «Люстрадзён» і іншыя.

Яшчэ ў канцы 1927 года з'езд УКП(б) вызначыў курс на калектывізацыю сельскай гаспадаркі і наступ сацыялізму па ўсім фронце. На наступны год абвастрылася барацьба супраць усякіх праяўленняў “антыкамуністычнай ідэялогіі і немарксісцкіх ухілаў”, “буржуазнай нацдэмаўшчыны”. 1929 год стаў годам “вялікага пералому”, суцэльнай калектывізацыі, новай “чысткі” партыі пад знакам барацьбы супраць трацкістаў, правых апартуністаў, буржуазных нацыяналістаў і інш. Гэта быў год пераходу да дзікіх таталітарных метадаў кіраўніцтва краінай, калі, па словах Сталіна, “рэпрэсіі ў галіне сацыялістычнага будаўніцтва з'яўляюцца неабходным элементам наступлення”. Савецкі Саюз ператвараўся ў сапраўдны “архіпелаг ГУЛАГ”.

З гэтага боку незадаволенасць выклікала і новаствораная БАН, якая здавалася занадта нацыянальнай. З Масквы прагучаў сігнал супраць “нацдэмаў” у выглядзе шэрагу артыкулаў, надрукаваных у “Комсомольской правде”. Яны мелі выразныя назвы: “Тени прошлого”, “Призрак Столыпина в стенах Наркомзема”, “Любимая мозоль национал-демократов”, “С камнем за пазухой”, “Под прикрытием национальных особенностей” і г.д.

У “Комсомольской правде” (23 жніўня 1929 г.) у артыкуле, падпісаным ініцыяламі А. И., пісалася: “О выхолащивании классового смысла национальной политики свидетельствует и то, как была создана Академия наук. Это было сделано в кабинетном порядке, без участия масс. Наметили и назначили! Теперь, правда, спохватились — слишком много имен, но чрезвычайно мало подлинных друзей диктатуры пролетариата, настолько мало, что белорусская ксендзовско-черносоптенная газета “Крыніца”, выходящая в Польше, нашла для себя возможным писать об академии, созданной советской властью: “Наша академія навук!”

У артыкулах у негатыўным сэнсе былі ўзгаданы імёны акадэмікаў З. Жылуновіча, Я. Лёсіка, С. Некрашэвіча, У. Пічэты, А. Баліцкага, “бывшего белогвардейца” У. Ластоўскага, “бывшего денкинина” І. Замоціна і іншых. У артыкуле “Кулацкая политика под советским флагом. Тайное стало явным” (“Комсомольская правда”, 3 верасня 1929 г.) змяшчаўся зварот да Пленума ЦК КП(б) “сделать резкий поворот от того, что бросало тень на белорусскую партийную организацию. С национал-демократизмом, невзирая на лица, надо решительно покончить!”

У газеце “Звезда” (30 кастрычніка 1929 г.) быў надрукаваны артыкул “Новая нацыянал-дэмакратычная вылазка”, у якім крытыкаваліся М. Гарэцкі і камуністы І. Цвікевіч, П. Ільчононак і іншыя за тое, што ўзялі пад сваю абарону памылкі Жылуновіча і, больш таго, разгарнулі сістэму нацыянал-дэмакратычных, антыпартыйных поглядаў. Гэтая група абвінаваціла партыю ў тым, што барацьба з нацыянал-дэмакратызмам з'яўляецца праявай вялікадзяржаўнага расійскага шавінізму, з'яўляецца барацьбой з беларусізацыяй. Рабілася выснова: “Гэта была вылазка класавага ворага”.

Па ўказанню з Масквы пачалася барацьба і супраць беларускіх паслядоўнікаў вучоных-эканамістаў А. В. Чаянава і М. Д. Кандрацьева. Гэтая кампанія закранула непасрэдна і Гаўрылу Гарэцкага. Два супрацоўнікі НДІ сельскагаспадарчай эканомікі (Масква) надрукавалі ў “Комсомольской правде”, а затым у газеце “Звезда” артыкул “Нейкі, нейкага, нейкаму...”, у якім у зняважлівым тоне абураліся тым, што “нейкі беспартыйны” Гарэцкі прабраўся ў

камандаванне даследчай справы і кіруе лясной і сельскагаспадарчай навукай так, як яму хочацца, без усякага партыйнага кантролю... І вось яго яшчэ выбіраюць і акадэмікам. Афіцыйны ліст напісаў таксама дырэктар Расійскай асацыяцыі навукова-даследчых інстытутаў Фрыш, які адзначыў: як гэта так, “недоучывшага аспіранта выбіраюць у акадэмікі” (вось як важна ў свой час абараніць дысертцыю!). Да кампаніі падкопаў падключыліся і некаторыя свае супрацоўнікі (напрыклад, П. І. Пінчук).

У. Ігнатоўскі на такія несправядлівыя напады адказаў рэзкім пісьмом Фрышу, адзначыўшы, што некаторых адказных кіраўнікоў па розных матывах, наадварот, не выбіраюць ў акадэмікі (якраз у гэты час Фрыша “завалілі” пры выбарах у Расійскую акадэмію).

Вельмі многія абураліся такім шальмаваннем маладога акадэміка, а У. Дубоўка нават напісаў на гэтую тэму сатырычны верш. Падтрымаў Гаўрылу і А. А. Сянкевіч — дырэктар Камуністычнага ўніверсітэта нацменшасцей Захаду ў Маскве, які добра яго ведаў яшчэ з тых часоў, калі там працаваў. Ён прывёў Гарэцкага да Першага сакратара ЦК КП(б)Б Я. Б. Гамарніка, каб сказаць, што такія зняважлівыя, беспадстаўныя лісты нельга друкаваць у газеце “Звязда”, дзе звычайна такога тыпу артыкулы змяшчаліся толькі са згоды ЦК. Але Гамарнік досыць суха адказаў, што яны самі ведаюць, што рабіць, што ад крыўды некалькіх інтэлігентаў ні тоны бульбы, ні тоны збожжа не прыбавіцца, што ўсё ўжо зроблена і няхай так і застаецца.

У газетах адзначалася, што ў БССР на працягу многіх гадоў рабілася стаўка на кулацкую гаспадарку, на развіццё хутароў, недастаткова ўлічваліся інтарэсы беднаты, праводзілася палітыка замаруджвання калектывізацыі. У выніку такой крытыкі ў сакавіку 1929 г. Д. Ф. Прышчэпаў быў вызвалены ад пасады наркома земляробства БССР, а затым выключаны з партыі. У верасні знялі з працы і выключылі з партыі А. В. Баліцкага — наркома асветы, 16 кастрычніка СНК БССР вызваліў С. Некрашэвіча ад абавязкаў віцэ-прэзідэнта, а В. Ластоўскага — неадменнага сакратара БАН. У снежні быў выключаны з БАН акадэмік М. М. Дурнаво, а ў пачатку 1930 г. — акадэмік М.І. Яворскі (Украіна). Апошняга на Украіне абвясцілі авантурыстам, немарксісцкім гісторыкам.

Адчуваючы такую ўдушлівую атмасферу, браты Гарэцкія вырашылі, пакуль ёсць яшчэ магчымасць, адпачыць. Максім паехаў у Крым, а Гаўрыла крыху пазней — у Хосту, у дом адпачынку вучоных. Замест сябе дырэктарам пакінуў Міхася Ганчарыка.

Максім Гарэцкі вярнуўся ў Менск 15 ліпеня 1930 года — да дня нараджэння сына Лёні, каб адзначыць гэты дзень усёй сям’ёй разам.

Ужо 18 ліпеня ў ДПУ Беларусі прынялі дзве аналагічныя пастановы — адну пра Максіма, другую — пра Гаўрылу.

У той жа дзень на кватэры Максіма Гарэцкага (Заслаўская, д.5, кв.1) зрабілі вобыск, канфіскавалі розную перапіску, шэраг кніг, а гаспадара арыштавалі. Толькі больш, чым праз паўгода, яму прынеслі «пастановы аб дапытанні» ад 20 ліпеня і 4 жніўня, якіх, відаць, не было, бо рукою Максіма на іх напісана: «Гэта пастанова мне аб’яўлена 14 студзеня 1931 г.» Ён не згадзіўся з гэтай хлуснёй. Каб у жорсткіх умовах турмы не згадзіцца са следчым нават, здавалася, у зусім дробнай хлусні, а заставацца і тут прынцыповым, трэба было мець вялікую

мужнасць. Як вядома, большасць падсудных пад націскам следства, якое прымяняла розныя, не заўсёды дазволеныя прыёмы, згаджаліся амаль з усім, што ім прапаноўвалася.

Чытаючы 29-томную архіўна-следчую справу «Саюза вызвалення Беларусі» (СВБ), можна зрабіць вывад, што тых падсудных, якія не прызнавалі сябе віноўнымі, не выдумлялі, не нагаворвалі на сябе і на другіх, менш выклікалі на допыты. Відаць, таму і паказанняў М. Гарэцкага і матэрыялаў аб яго допытах у справе зусім мала. Ёсць толькі адно паказанне аб выступленні М. Гарэцкага на сходзе, дзе ён выступіў у абарону Жылуновіча, нягледзячы на дрэнныя да яго адносіны апошняга.

10 красавіка 1931 года (якраз у дзень нараджэння Гаўрылы) рашэннем Калегіі АДПУ вынесены несудовы прыгавор па справе СВБ на 86 асуджаных. Пад № 39 адзначана «Горэцкіі М.И. — 37 лет, белорус, белорусский писатель, ученый, специалист БАН:

а) в период с 1924 г. по день ареста состоял в литературной группе к/р организации «СВБ» и проводил задачи этой организации;

б) направлялся центром организации в Горки для работы по созданию филиала в Горечкой СХА, т.е. совершил преступление, предусмотренное ст.76, применительно к ст.64 УК БССР (ст.58-11, применительно к ст.52-2 УК РСФСР). Виновным себя не признал.» Прысуджаны да 5 гадоў высылкі ў Вятку.

Калі ў ноч на 18 ліпеня прыехалі па Гаўрылу, дык на кватэры засталі толькі брата Лары¹⁷, які тады вучыўся ў палітэхнікуме ў Менску, Лара была ў Прылуках на селекцыйнай станцыі, а Гурык яшчэ не прыехаў з Хосты. Супрацоўнік АГПУ з чырвонаармейцам ноччу прыехалі ў Прылукі, забралі Лару і прывезлі ў Менск, дзе на кватэры Гарэцкіх зрабілі вобыск, у час якога напакавалі вялікі кош рукапісамі, лістамі, склалі пратакол. У апошнім адзначылі, што «жэна Горэцкага вела сябе очень спокойно, не делала ни малейших попыток скрыть что-либо, как ни в чем не возражала, видно, что она отчасти готова была к обыску».

Пасля вобыску Лара адразу ж пайшла да Максіма на Заслаўскую вуліцу, куды яны зусім нядаўна пераехалі. У іх хаце ўбачыла нейкага вайскоўца і адчула — Максіма ўжо няма. Яго жонка Лёля, уся збянтэжаная, стомленая, дзеці — Галя і Лёня шэптам гавораць паміж сабой. Лёля моўчкі зірнула, яны паківалі адна адной, Лара ўсё зразумела, і ногі, што сталі такімі цяжкімі і зусім непаслухмянымі, прывялі яе да Акадэміі навук. Яна і сама не зразумела, чаму сюды прыйшла, каго тут хацела ўбачыць. Зайшла ў будынак, а там нікога не відаць, нават швейцара няма, які звычайна тут ветліва вітаў людзей. Машынальна адчыніла адны дзверы, другія і ўжо пайшла да выхаду, але вырашыла зазірнуць яшчэ ў адзін пакой, а там за вялікім сталом сядзіць Якуб Колас і нешта піша. Ён ёй ні слова, і Лара маўчыць. Паківалі галовамі, сумна паглядзелі адзін на аднаго — і ўсё. Ён, відаць, таксама ведаў ужо пра павальныя арышты, якія пачаліся ў тыя дні.

Лара вырашыла зайсці да Марыі Сяргееўны Бонч-Асмалоўскай — дачкі

¹⁷ Парфяновіч Сяргей Іосіфавіч — родны малодшы брат Ларысы. Ён пазней працаваў майстрам на Запарожскім авіяцыйным заводзе, быў арыштаваны ў 1937 г. і расстраляны.

рэвалюцыянера Сяргея Каваліка, які прайшоў цяжкую царскую ссылку, разам з жонкай і дачкой, і таму Лары падумалася, што ў яе ёсць вопыт і трэба з ёю параіцца. Марыя працавала ў хімічнай лабараторыі ў інстытуце, якім кіраваў Гурык. Яна сустрэла Лару са слязьмі: «Мяне таксама сёння абязмужылі — мужа ўзялі». Пагаманілі і абедзвюм стала трохі лягчэй, падтрымалі адна другую ў такім страшэнным горы, якое ўзялося няведама адкуль і зусім незразумела чаму.

У Хосце разгортваліся свае падзеі. Не прайшло і некалькі дзён, як Гаўрыла прыехаў туды, а ўжо 24 ліпеня ноччу будзяць яго два чалавекі ў форме і два панятая і кажуць, што ён арыштаваны (прычым робіцца гэта без ордэра). Павезлі яго на машыне ў ДПУ горада Сочы, дзе ён прасядзеў 3 дні, а адтуль — у Новарасійскую турму, дзе прабыў яшчэ 4 дні. Суправаджаючы кажа, што тут і да вас былі з Беларусі і нават з Беларускай Акадэміі навук, у прыватнасці Язэп Лёсік — ён якраз сядзеў у той жа камеры, у якой і вы. Ён таксама адпачываў на поўдні і яго ўжо павезлі ў Менск. А думкі ў Гаўрылы круцяцца: «У чым справа? Што здарылася? За што? Чаму і Лёсіка? Відаць, нейкае непаразуменне».

А ў Менску за яго непакоілася сям'я. Абодвух сыноў і сваю маці Марыю Міхайлаўну, якія жылі разам з ёю ў Прылуках Лара перавезла да Лёлі ў Менск, а сама кожны дзень ездзіла на працу ў Прылуку, дзе займалася селекцыйнымі даследаваннямі, а ўвечары варочалася ў Менск і спяшалася на вакзал да цягніка, які ў такі час прыходзіў з Сочы. Яна адчувала, што хутка Гурыка прывязуць, і страшэнна баялася прапусціць гэты момант. Яна абавязкова павінна была хоць здалёку, але ўбачыць яго. Трэцяга жніўня Лара ўзяла з сабой маму і малодшага сына і стала на пероне чакаць цягнік. І нарэшце бачыць — Гурык. Яна кінулася яму на шыю, але два штыкі і грубы вокліч «Гражданка, гражданка!» адкінулі яе назад. Яна паглядзела, у якія дзверы адвялі Гурыка, і паставіла каля іх маму з малым сынам на руках. Калі вывелі Гурыка, малы, хоць было яму толькі паўтара годзіка і амаль месяц ён не бачыў бацьку, раптам закрычаў: «Тата, тата!» — і ручкамі да яго пацягнуўся, пацягнуўся... Марыя Міхайлаўна — вельмі чулая і кволая жанчына — ледзь не самлела. Лара як крыкне на маму сваю: «Не смей!», і тая апрытомнела.

Гаўрылу, пераадзетага ў турэмнае адзенне, правялі ў камеру, у якой сядзеў сярэдняга ўзросту яўрэй, як потым высветлілася, меншавік. Ён коратка раскажаў аб тым, што пачаліся арышты меншавікоў і беларускіх дзеячаў, якіх абвінавачваюць ва ўдзеле ў так званым Саюзе вызвалення Беларусі — СВБ. І той, і другі не бачылі за сабой ніякага шкодніцтва, не толькі не ўдзельнічалі, але раней не чулі пра СВБ, таму былі вельмі спакойнымі нават жыццярэдаснымі, верылі, што гэта памылка, якая хутка высветліцца. Гаўрыла ўзяў у суседа яўрэйскую газету і па ёй з яго дапамогай пачаў патроху вучыць яўрэйскую мову. Раніцою заўсёды рабіў гімнастыку, нярэдка не хацелася, але прымушаў сябе.

Праз некалькі дзён дастаў 2 тамы кнігі Туткоўскага “Геалогія Мінскай губерні” і пачаў яе з вялікай цікавасцю чытаць. Кожны дзень пісаў Лары пісьмы, такія бадзёрыя, нават вясёлыя, жартываў, што працягвае адпачынак, што спадзяецца на хуткую сустрэчу. Але раптам адабралі кніжкі, паперу, аловак,

забаранілі самому пісаць і атрымліваць ад Лары лісты. Пазбавілі ўсякай сувязі і перадач.

Прыблізна тыдзень яго не турбавалі, а потым выклікалі да Муляўкі — члена ЦВК, з якім Гарэцкі многа разоў сустракаўся на пасяджэнні ЦВК. Той пачаў даказваць, што быў СВБ, у які як быццам уваходзіў і Гарэцкі. Гаўрыла адказаў, што не чуў нічога пра СВБ, што ўсё гэта зусім беспадстаўна робіцца, што ён ніякай контррэвалюцыйнай дзейнасцю не займаўся, аб чым добра ведае і сам Муляўка. Адразу ж за ім прыйшоў Майсей Хацкевіч Юдашкін, які паведаміў, што ён будзе следчым Гарэцкага, і дадаў: “Ну, давайце цяпер будзем справу пісаць”. І пачаліся нудныя, цяжкія, бясконцыя допыты, якія праводзілі то Юдашкін, то Радзівілоўскі, радзей Аргаў і Врачаў. Яны кажуць: “Раскажыце пра СВБ”.

— Ніякага СВБ не было.

— Як рыхтавалі паўстанне?

— Не было гэтага.

— Гэта вам толькі спачатку здаецца, што не было СВБ, праз некаторы час згодзіцеся, што было.

— Не было.

— Прызнавайцеся хутчэй, і вам будзе лягчэй.

— Не было.

— Вы не дужа фанабэрцеся, мы вам усё роўна дакажам, што было і што вы ўсе там рабілі.

— Не было.

— Мы прымусім даць нам паказанні, вы яшчэ не ведаеце, колькі ў нас ёсць розных метадаў іх атрымаць. Калі вы прызнаецеся і напішаце нам пра ўсё тое, што нам трэба, вы можаце пазбегнуць адведаць на сабе гэтыя метады.

— Не было.

І так бясконца кожны дзень, а то і ноч.

У сярэдзіне жніўня Г. Гарэцкі даў паказанні, у якіх, у прыватнасці, адзначыў, што “ў прад’яўленых абвінавачваннях вінаватым сябе не прызнаю”.

У гэтыя дні, а іменна 15 жніўня, Аркадзь Смоліч, які быў арыштаваны 26 чэрвеня 1930 года па справе Саюза вызвалення Беларусі, даў сведчанні пра Г. Гарэцкага.

Сведчанні А. А. Смоліча ад 15 жніўня 1930 года.

«О Горцеком показываю следующее: Является он, безусловно, выдающейся фигурой среди всех известных мне молодых специалистов сельского хозяйства и вообще среди нацдемократической интеллигенции.. Он объединяет в себе очень хорошую научную подготовку с большой трудоспособностью, с организаторскими и административными талантами».

У снежні 1929 года Сталін на канфэрэнцыі аграрнікаў-марксістаў у сваёй прамове сказаў: «Непонятно только, почему антинаучные теории «советских» экономистов типа Чаянова должны иметь свободное хождение в нашей печати...» Гэта было сігналам да пачатку рэпрэсій, ордэрам на арышт.

І ўжо ў першую палову 1930 года ў Маскве арыштавалі шэраг прафесараў-аграрнікаў, у тым ліку і настаўнікаў Гаўрылы і Лары з Ціміразеўскай (Пятроўскай) сельскагаспадарчай акадэміі. У лютым арыштавалі А. Г. Даярэнку,

у сакавіку — А. О. Фабрыканта і Д. М. Шарыгіна, у траўні — А. В. Тэйтэля, у чэрвені — М. Д. Кандрацьева, А. В. Чаянава, М. П. Макарава, І. М. Лявонцьева, С. К. Чаянава, у ліпені — Л. М. Літашэнку, А. А. Рыбнікава, у жніўні — Л. Б. Кафенгаўза. Гэта былі прадстаўнікі той арганізацыйна-вытворчай школы, якія найбольш дасканала распрацавалі перспектыву развіцця працоўных аграрных гаспадарак. Але яна пярэчыла разгорнутай з 1929 года суцэльнай калектывізацыі.

Допыты прафесараў пачаліся толькі ў канцы ліпеня — жніўня. Спачатку амаль усе адмаўляліся ад контррэвалюцыйнай дзейнасці, ад удзелу ў якіх-небудзь сялянскіх партыях. Але паступова некаторыя прызналі сябе ўдзельнікамі сялянскай, а затым ужо ўсе — Працоўнай сялянскай партыі (ПСП, па-руску ТКП), прызналі сябе віноўнымі, бо мэта ТКП — “закежная інтэрвенцыя”, стварэнне буржуазна-дэмакратычнай рэспублікі. Працаўнікі АДПУ вялі работу бездакорна. Па справе ТКП выяўляліся ўсё новыя і новыя імёны “членаў шырокай сеткі гэтай партыі” і пачаліся арышты не толькі ў цэнтры, але і на перыферыі — больш тысячы чалавек.

З Масквы 20 жніўня 1930 года за подпісам намесніка начальніка Сакрэтнага аддзела АДПУ Агранова і начальніка 3-га Аддзела Славацінскага на імя АДПУ па Беларусі Рапапорта прыйшло ўказанне. “Просим немедленно доставить спецконвоем в Москву Ждановича и Горецкого, проходящих по следственному делу “Трудовой Крестьянской Партии” как связанных с ее деятельностью по линии их работы в Научно-исследовательском институте сельского хозяйства в Москве”.

І ўжо 24 жніўня дзяжурны па прыёму арыштаваных АДПУ ў Маскве дае распіску “тов. Доморацкому в том, что от него принят арестованный Горецкий Г. И.”.

Гаўрылу прывезлі спачатку ў прыёмны пункт на Беларускам вакзале, а потым на Лубянку. Увялі ў камеру, а там — аж вачам сваім не паверыў — яго настаўнік прафесар Рыбнікаў.

- Добры дзень, Аляксандр Аляксандравіч!
- Добры дзень, дарагі Гаўрыла. А вы як сюды трапілі?
- Ды, відаць, так, як і вы.

Рыбнікаў расказаў, што сядзіць ужо амаль месяц, што групу прафесараў абвінавачваюць у прыналежнасці да ТКП. Быў здзіўлены, што ўзялі Гаўрылу, бо, наколькі ён ведае, ніхто з прафесараў і ў прыватнасці ён сам нічога на Гаўрылу не паказвалі і нават яго імя не ўспаміналі. Далей ён паведаміў, што, канешне, ніякага ТКП няма, гэта ўсё выдумкі, і таму лічыць, што хутка ўсё высветляць і іх выпускаць. Адзінае, што на самай справе было, дык гэта тое, што часам яны збіраліся на вечарыны адзін да аднаго. Аднойчы, здаецца, гэта было ў А. Чаянава, сабралася іх чалавек 5—6 і М. Кандрацьеў, перад тым як разысціся, сказаў: “Вось чаму мы збіраемся, што нас аб’ядноўвае? Гэта, канешне, пытанне сельскай гаспадаркі, лёс нашых сялян. Калі б была такая партыя, якая б займалася гэтымі праблемамі, дык гэта была б сялянская ці, лепей, працоўная сялянская партыя. Ну і мы, безумоўна, былі б у ёй”. Ці нехта “капнуў” пра гэта, ці кіраўнікам улады, а можа і самім супрацоўнікам АДПУ прыйшла такая думка — вось і распалюць яны справу пра зусім не існуючую партыю.

Праз некалькі дзён Гаўрылу адсадзілі ад Рыбнікава і прывялі ў камеру, дзе

знаходзіўся адзін М. М. Суханаў — выдатны дзеяч-меншавік. І Рыбнікаву і Суханаву іх родныя прыносілі добрыя перадачы, дык яны частавалі і Гаўрылу рознымі прысмакамі.

Размаўлялі на розныя тэмы. Суханаў тлумачыў: “Чым больш у нас у краіне будзе дрэнных здарэнняў, чым горш будзе ісці гаспадарка, тым больш будзе шкоднікаў, тым больш будзе ліпавых працэсаў. Калі і зусім нічога няма, дык выдумаюць — чым больш незадач, тым больш выдумак. Гэта непазбежна...”

Праз тры дні Гаўрылу перавялі ў суседнюю камеру, а там ён убачыў прафесара Фабрыканта, які нядаўна ездзіў у Амерыку, і яшчэ аднаго прафесара — Чаянава Сакрата Канстанцінавіча, цёзку Аляксандра Чаянава. Гэта быў сталы чалавек — не менш 60 год. Яны таксама пацвердзілі, што ніякага ТКП няма і што ніхто Гаўрылу на следствах не ўспамінаў.

Потым яго перавялі ў велізарную камеру ўнутранай турмы Лубянкі — можа, на чалавек 60, а затым ў прыблізна такога ж памеру агульную камеру ў Бутырках. І там, і там сабралі інтэлігентную эліту — прафесараў, вядомых дзяржаўных дзеячаў. Усе лічылі сябе зусім невінаватымі, таму верылі ў хуткі добры зыход, былі бадзёрымі, вясёлымі, шмат жартавалі, смяяліся, вялі паміж сабой цікавыя размовы пра жыццё. Вось толькі мучыла бяздзейнасць, таму абмяркоўвалі планы на будучыню, якая здавалася ім не вельмі пахмурнай... Гаўрыла з вялікім задавальненнем размаўляў з гэтымі разумнымі, цікавымі людзьмі. У Бутырскай турме да таго ж яшчэ аказалася вельмі добрая, багатая бібліятэка, якой можна было свабодна карыстацца. Гаўрыла глытаў кнігу за кнігай, рабіў выпіскі з найбольш цікавых.

На допыты яго спачатку выклікалі вельмі рэдка, і толькі амаль праз месяц яму паведамілі некаторыя вытрымкі з паказанняў А. Чаянава, Кандрацьева, Макарава і Чэлінцава, у якіх яны ўжо самі прызнаваліся, што з'яўляюцца кіраўнікамі ТКП і ўспаміналі Гарэцкага як удзельніка ТКП. Гаўрыла тады напісаў свае паказанні, у якіх адвяргаў усе абвінавачванні: “Я уже предупрежден т.т. Мулякко, Арговым, Юдашкиным, Радзивиловским и Врачевым, что мое отрицание принадлежности к контрреволюционным организациям рассматривается как поведение, достойное “отпетого неисправимого контр-революционера”. Также предупрежден и о том, что такое поведение значительно ухудшает мое положение и отразится на постановлении обо мне коллегии ОГПУ в смысле назначения наиболее сурового наказания. И все же я категорически отрицаю принадлежность свою к ТрКрП и СВБ. Я считаю, что если бы я под влиянием чисто животного страха перед наказанием стал утверждать несуществующие или неверные факты, то тем самым я ввел бы в обман как ОГПУ, так и принес бы вред ложным утверждением социалистическому строительству.»

За лета і часткова восень 1930 года па справе СВБ было арыштавана 108 чалавек, а па справе беларускага філіяла ПСП (ТКП) — 59 чал. ДПУ БССР працавала няспынна: вяліся допыты, выцягваліся паказанні, а затым і прызнанне. Апошнія лічылася галоўным фактам доказу вінаватасці. Спачатку высвятлялі імёны сяброў, прыяцеляў, знаёмых, хто з кім і калі сустракаўся, аб чым гаманілі... Паступова па загадзя вызначанаму сцэнарыю рознымі метадамі (у тым ліку і незаконнымі) “даводзілі” да прызнання аб прыналежнасці да

контррэвалюцыйных нацыяналістычных арганізацый. Маральна і фізічна вытрымаць гэты націск было амаль немагчыма і не кожнаму такое было пад сілу.

Янку Купалу не арыштавалі, але многа разоў выклікалі на допыты ў ДПУ. У якасці пратэсту супраць страшэннай навалы на лепшых прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі Янка Купала ў канцы лістапада 1930 года пайшоў на самагубства, але лёс захаваў яго жыццё. 4 лютага 1931 года закончыў самагубствам першы прэзідэнт Беларускай Акадэміі навук У. Ігнатоўскі, які перад гэтым быў зняты з пасады, выключаны з партыі, неаднаразова падвергнуты допытам у ДПУ. Не выключана, што гэтыя акты самагубства найбольш вядомых людзей Беларусі прымусілі ўлады не праводзіць адкрыты судовы працэс па справах СВБ і ПСП, як меркавалася спачатку. Перад гэтым з 9 сакавіка па 17 красавіка 1930 года такі адкрыты судовы спектакль быў праведзены ў Харкаве, дзе судзілі 45 дзеячаў нацыянальнай культуры і навукі, якія як быццам уваходзілі ў “Спілку вызвалення Украіны”. Амаль па ўжо гатоваму сцэнарыю раскручвалі і справу СВБ.

8 снежня 1930 года ў газеце “Савецкая Беларусь” (№284) была надрукавана Пастанова СНК БССР.

Пастанова 314. Пра выключэнне з складу правадзейных членаў Беларускай Акадэміі навук акадэмікаў Ластоўскага В. Ю., Пічэты У. І., Лёсіка Я. Ю., Некрашэвіча С. М., Гарэцкага Г. І. і Дубаха А. Д.

У сувязі з выяўленьнем шкоднай контррэвалюцыйнай дзейнасці групы акадэмікаў Беларускай Акадэміі навук, дзейнасць якіх была накіравана супраць дыктатуры пралетарыяту і на зрыў пасяляховага сацыялістычнага будаўніцтва, Савет Народных Камісараў БССР пастанаўляе выключыць са складу Беларускай Акадэміі навук акадэмікаў Ластоўскага В. Ю., Пічэту У. І., Лёсіка Я. Ю., Некрашэвіча С. М., Гарэцкага Г. І. і Дубаха А. Д., пазбавіўшы іх годнасці акадэмікаў, як ворагаў пралетарскай дыктатуры.

Старшыня Савету Народных Камісараў БССР (М. Галадзед)

*Кіраўнік Спраў Савету Народных Камісараў і Эканамічнай нарады БССР
(М. Калевіч)*

У гэты час у паказаннях шэрагу арыштаваных па абедзвюх справах згадваецца прозвішча Гарэцкага. Асабліва шмат паказанняў з нейкай нястрымнай фантазіяй дае Пётр Хоцкі — вучоны сакратар Зямплана Наркамзема БССР, арыштаваны па справе ПСП. Прынамсі, 8 снежня 1930 года ён піша: “Признаю, что я состоял в кр вредительской организации, действовавшей в БССР и охватывающей почти все отрасли народного хозяйства. Эта организация ставила себе целью — создать экономические и культурно-политические условия для свержения существующего строя и создания буржуазно-демократической республики путем внутреннего восстания, а также вмешательства иностранных государств — Польши и др. государств.

В состав организации по отдельным отраслям народного хозяйства и учреждениям входили следующие лица...” І далей ён пералічвае больш за 50 прозвішчаў, у тым ліку і Г. Гарэцкага.

У далейшых сваіх паказаннях Хоцкі падрабязна апісаў дзейнасць “контррэвалюцыйнай арганізацыі” — Беларускага філіяла ПСП, прычым нават склаў графічную схему падпарадкавання яе падраздзяленняў.

11 сакавіка 1931 года Г. Гарэцкага прывезлі ў Менск, дзе зноў пачаліся допыты. Муляўка і Юдашкін кажучь: “Мы і не ведалі, што вы, аказваецца, такая адыёзная фігура”.

— Шго такое, у чым справа?

— Вось ёсць паказанні некалькіх чалавек, што вы ўваходзілі ў Тактычны цэнтр¹⁸ і былі там адным з яго кіраўнікоў.

— Няма ніякага Цэнtru.

— Ну, як жа, гэты Цэнтр аб'ядноўваў прадстаўнікоў усіх чатырох арганізацый: СВБ, ПСП, прампарты і меншавікоў.

— Усё гэта выдумкі, не было такога Цэнtru.

— Ваш Цэнтр згуртаваў у БССР усе контррэвалюцыйныя сілы і рыхтаваўся да паўстання супраць савецкай улады.

— Не было такога.

Гарэцкаму паказалі вытрымкі з паказанняў Хоцкага, Смоліча, А. Каплана, Шэйніна і многіх іншых — большасць з іх былі надрукаваныя на машынцы, а некаторыя — напісаны ад рукі, але ўсе падпісаныя аўтарамі. Гарэцкі патрабаваў вочную стаўку са Смолічам — адмовілі.

Г. Гарэцкі ўбачыў, што большасць яго сяброў, супрацоўнікаў, знаёмых па працы арыштаваны, прызналі сябе вінаватымі ў контррэвалюцыйных дзеяннях, у самых неверагодных злачынствах. Ён добра ведаў, што на самай справе ўсяго гэтага не было, не існавала і розных падпольных арганізацый, якія ўзгадваліся ў паказаннях і ў якіх як быццам удзельнічаў і ён. Следчыя пагражалі, што яго чакае вельмі сур'ёзнае пакаранне, хутчэй за ўсё нават смяротны прыгавор.

Трэцяга красавіка Гарэцкаму робяць вочную стаўку з “арэставанымі па делу Тактыческага Цэнtru” А. І. Шэйніным і А. М. Капланам, якую правёў намеснік начальніка Эканамічнага аддзела Вейзагер у прысутнасці начальніка 2-га аддзялення Эканамічнага аддзела Юдашкіна.

Пытанне: “Вось вы сустрэкліся са Смолічам і іншымі ў яго кабінце ў прысутнасці Шэйніна і Каплана і абгаворвалі свае контррэвалюцыйныя дзеянні. Зараз вы ўсё ўспомніце і прызнаецеся”. Гарэцкі пытаецца: “А мне можна задаць пытанне?”

— Ну, задавайце!

— Перш-наперш скажыце, на якім паверсе знаходзіцца кабінет Смоліча?

— На трэцім, – Каплан.

— Не, на чацвёртым, – Шэйнін.

— Няпраўда, кабінет Смоліча — на 2-м паверсе.

— Ну, гэта мы маглі і забыцца.

— Проста вы ўсё выдумляеце, бо ніякай сустрэчы не было, як і няма ніякай арганізацыі, ніякага Цэнtru. Ну, а скажыце, які кабінет у Смоліча?

— Вялікі кабінет, увесь абвешаны картамі.

— Вось зноў няпраўда: у яго малы пакойчык і ніякіх карт не вісіць.

Тут Вейзагер увесь пачырванеў, стукнуў па сталае кулаком і як крыкне: “Хто вядзе стаўку? Я ці вы? Прызнавайцеся, што ўсё было, што вы стварылі Цэнтр”.

— Як хочаце, а я ўсё роўна буду казаць, што гэта лухта.

¹⁸ Відаць, што гэта былі першыя задумы АДПУ для арганізацыі новай справы так званага Беларускага нацыянальнага цэнтра, якая была разгорнута ў канцы 1933 – пачатку 1934 г.

— Мы верым сведкам, а не вам! Усё роўна, рана ці позна — прызнаецца!

Склалі два пратаколы. А. Шэйнін сваёй рукой напісаў: *“Подтверждаю, что гр. Горецкий Г. состоял членом Тактического центра “Освобождение” в качестве представителя ТКП. Я лично видел его на нескольких заседаниях в Госплане и одном в Академии наук. На последнем заседании обсуждались вопросы о деятельности ТКП. Присутствовали, кроме меня, Смолч, Бонч и еще кто-то. Основными докладчиками были Горецкий и Бонч. Характер обсуждаемых вопросов освещен в одном из моих показаний. Равным образом я знаю, хотя лично не присутствовал, о заседаниях, происходивших в Институте им. Ленина”*. Гарэцкі на гэтым пратаколе піша: *“Категорична адмаўляю ўсе без выключэння факты, паказаньня Шэйніным”*.

Каплан сцвярджае: *“Горецкий входил в число членов “Ц. Осв.”, который состоял из 6 лиц: Смолча, Красковского, Горецкого, меня — Каплана, Шейнина и Бонч-Осмоловского. Горецкий присутствовал вместе со мной на заседании “Ц. О.” на одном расширенном собрании, где было человек 15—17. Все заседания состоялись в Госплане. 1-е, более широкое, — в моем кабинете под моим председательством. На нем присутствовало человек 15—17, и выступал среди других Горецкий ГИ., причем в его выступлении слушали отношение национал-демократов к развитию промышленности в БССР и к коллективизации сельского хозяйства”*¹⁹. Г. Гарэцкі на пратаколе зноў напісаў: *“Категорически утверждаю, что все указанные Капланом факты совершенно не соответствуют действительности”*.

Такая ўпартаць прывяла Гаўрылу да таго, што кінулі яго ў так званую “парылку” — цесную камеру ў падвале без акон і вентыляцыі, з бетоннай падлогай і высокай тэмпературай паветра. У камеры сядзеў просты селянін з Заходняй Беларусі, які перайшоў у БССР, бо думаў, што тут лепш жыць. Яго абвінавачалі ў шпіёнстве, і ён звяр’яцеў. Ён увесь час крычаў: “Я шпіён, я шпіён”, а потым нешта мармытаў. Дыхаць не было чым, задыхаліся. Каб зусім не страціць прытомнасць, па чарзе клаліся на падлогу і прыкладваліся адкрытым ротам да нізу дзвярэй, бо здавалася, што адтуль ідзе тоненькі струменьчык больш халоднага паветра.

Аднойчы Юдашкін прывёў з сабой на допыт Лейбу Крэйнгаузена — сябра Гаўрылы, з якім ён вучыўся разам яшчэ ў 1913 годзе. Гэта было так неспадзявана і так прыемна ў змрочных мурах раптам сустрэць сябра дзяцінства. Следчы сказаў, што яму трэба выйсці па нейкіх справах і пакінуў іх амаль на паўгадзіны. Гаўрыла расказаў пра сваю справу і ўбачыў, што Лейба досыць добра ўсё ведае — яму расказаў Юдашкін. Тады ён пацікавіўся: «Як ты думаеш, што можа мне пагражаць, што чакае мяне?» Відаць, следчы і пра гэта з ім гаварыў і таму Лейба адказаў: «Не буду гаварыць табе што-небудзь аптымістычнае ці чаго занадта пагрозлівага, але скажу, што чакае цябе вялікае-вялікае пакаранне і што спадзявацца табе на добрае выйсце няма чаго. Падрыхтуйся да самага горшага. А каб не атрымалася зусім непапраўнае, усё ж больш згаджайся са словамі следчага».

Гаўрыла доўга думаў, як гэта Юдашкін даведаўся, што яны разам з Лейбам вучыліся, сябравалі, як ён адшукаў яго ў Менску, як дасканалы падрыхтаваў да сустрэчы. Ён зразумеў, што Юдашкін правёў лоўкі прыём псіхалагічнай апрацоўкі зняволенага, каб стварыць атмасферу шчырасці, даверлівасці і затым

¹⁹ Шэйнін і Каплан на допытах у час дадатковай праверкі справы (1956-1957 гг.) адмовіліся ад сваіх паказанняў і заявілі, што яны выдуманы пад уплывам незаконных метадаў следства.

следчаму ўжо лягчэй дабіцца таго, што яму трэба.

Увесь працэс ужо быў распісаны — Юдашкін паказаў дошыць тоўстую надрукаваную кніжку ў добрым пераплёце, добрай вокладцы. Тэкст быў надрукаваны па-беларуску і друкарскім спосабам. Сірнарый быў распісаны дасканала. І распісаны словы Гаўрылы і яго месца ў працэсе. Яны прызначылі яму ролю кіраўніка Беларускага аддзялення ПСП. Але ён цвёрда адмаўляўся — і ўбачылі, што справа тут безнадзейная. Тады зрабілі кіраўніком Бонч-Асмалоўскага, а яго і Хоцкага — памагатымі.

7 мая 1931 года было складзена абвінаваўчае заключэнне, у якім адзначалася, што *“ПП ОГПУ по БССР раскрыта контрреволюционная, вредительская и диверсионно-шпионская организация работников сельского хозяйства БССР, являющаяся филиалом раскрытой ОГПУ контрреволюционной организации ТКП и ставящей своей задачей свержение Советской власти и установление буржуазно-демократического строя [...] Возглавляли всю организацию: председатель сельскохозяйственной секции Госплана Бонч-Осмоловский Р. А., директор НИИ сельского хозяйства им. Ленина Горещкий Г.И. и ученый секретарь Земплана НКЗ БССР Хоцкий П. А.”*

Максім Гарэцкі.
Апошні здымак. 1937 г.

30 мая 1931 года Калегія АДПУ абвінаваціла ўсіх трох, апрача адзначаных раней “злачынстваў”, у тым, што яны садзейнічалі развіццю індывідуальнай, у першую чаргу кулацкай гаспадаркі ў Беларусі і тармазілі развіццё сацыялістычных форм сельскай гаспадаркі. Апрача таго, Хоцкі і Гарэцкі быццам займаліся шпіянажам, таму іх злачынства кваліфікавана па артыкулах 58-6, 58-7 і 58-11. Пастановай Калегіі АДПУ ўсе трое былі асуджаны да вышэйшай меры пакарання (расстрэлу) з заменай гэтага пакарання заключэннем у канцлагер тэрмінам на 10 гадоў. Усіх астатніх па справе ПСП прыгаварылі да адбывання ў канцлагерах у аддаленных месцах СССР. Аднак Пастановай Калегіі АДПУ ад 6 чэрвеня 1931 года М. С. Мацярыкіна і У. А. Вечара прыгаварылі да расстрэлу, і Я. І. Вішнеўскага — таксама да расстрэлу, які замянілі заключэннем у канцлагер на 10 гадоў. Абодва расстраляныя не займалі якіх-небудзь высокіх службовых пасадаў, ды і ў справе па ПСП асабліва не вылучаліся, таму не зусім зразумела, чаму да іх была прыменена такая суровая кара. Магчыма, таму, што першы з іх службыў афіцэрам у Дзянікіна, а другі быў членам Іркуцкай судовай палаты пры Калчаку. Вішнеўскі ў 1916—1917 гадах быў віцэ-губернатарам Мінскай губерні.

Юдашкін потым па сакрэту паведаў Гаўрыле, што як быццам бы многія спісы на расстрэл падпісваў у той час сам Сталін. І вось Чарвякоў і Галадзед павезлі прысуды па розных справах, у тым ліку і па ПСП, у Маскву. Яны папрасілі зменшыць меру пакарання Гарэцкаму. Сталін пытаецца: “Так сколько ему лет?” “Трыццаць”, — адказалі яны. Ён тады кажа: “Еще молодой — пусть немного поживет” — і выкрасліў прозвішча са спіса. Заадно зменшылі меру пакарання Бонч-Асмалоўскаму і Хоцкаму.

Лару звольнілі з пасады і ўсюды адмаўлялі ў рабоце, як толькі даведваліся, што яна жонка “ворага народа”. Многія знаёмыя, нават тыя, якія раней стараліся з імі пасябраваць, зараз не заўважалі ці пазбягалі яе. Іншы раз, убачыўшы яе,

пераходзілі на другі бок вуліцы, каб не сустрэцца. Баяліся. Знаёмства з сям'ёй “ворага народа” было небяспечным. Заўсёды вельмі добразычлівая, таварыская Лара балюча перажывала той вакуум, які раптоўна ўтварыўся вакол яе. Адчуванне, што яна нейкая “пракажоная”, ад якой шарахаюцца амаль усе знаёмыя, вельмі прыгнятала. Калі раней яна ішла па вуліцы, радасна і весела глядзела вакол сябе, усміхалася людзям, дрэвам, кветкам, дык цяпер баялася падняць вочы, каб не напужаць знаёмага, які выпадкова сустрэўся. Усё здавалася змрочным і сумным. Без працы, без грошай, без падтрымкі многіх былых сяброў. Іншы раз проста не хацелася жыць. Але жыць трэба.. Карміць сям'ю, малых дзетак.

Добра, што ўсё ж не ўсе пакінулі яе. Не адварнуліся ад яе і дапамагалі Янка Купала і Уладзіслава Францаўна, Якуб Колас і Марыя Дзмітраўна. Падтрымлівалі адна адну і Лёля, і Лара, і некаторыя іншыя з сям'ёў арыштаваных. Добра, што ў Менску жыў і брат Гаўрылы — Парфір, які вучыўся на рабфаку БДУ. Ён быў заўсёды такі ласкавы, дапамагаў ва ўсім, нярэдка заставаўся з малодшым сынам Лары. З вялікай цяжкасцю ўдалося атрымаць работу на доследнай станцыі ў Брылёва пад Гомелем.

На лета Лара адправіла старэйшага сына ў Малую Багацькаўку, а малодшага — са сваёй маці да бацькі на станцыю Мокрая (каля Запарожжа), дзе той працаваў начальнікам чыгуначнага вакзала. Сама вяла селекцыйную справу ў Брылёве, але сэрца і думкі былі ў Менску, куды старалася паехаць пры першай магчымасці, каб даведацца, што ж там з Гурыкам.

Аднойчы прыехала Лара ў Менск, а Лёля і кажа, што сёння раніцою яна праводзіла Гурыка, а разам з ім і многіх знаёмых-асуджаных — іх павезлі ў Оршу, адкуль будуць адпраўляць у розныя канцлагеры СССР. Лара адразу вырашыла ехаць у Оршу. Дзе ўзяць грошы? Троху ёсць на ашчаднай кніжцы, але ашчадная каса ўжо зачынена. Тады яна пабегла да Янкі Купалы, які адразу пазычыў ёй 75 рублёў, а Парфіра адправіла да Марыі Сяргееўны Бонч-Асмалоўскай сказаць, каб таксама ехала ў Оршу, бо ёсць шанц убачыць мужа, і што Лара будзе яе там чакаць на вакзале.

У Оршу Лара прыехала ноччу, ісці не было куды. Яна села на лавачку і напісала доўгі-доўгі ліст Гурыку, у якім у бадзёрым тоне апісала сваё жыццё, падбадзёрвала і яго, выказвала свой сум па ім, надзею на сустрэчу і каханне... Раніцою ўбачыла сябра Гурыка і свайго — Бойку Барыса Сымонавіча, а разам з ім яго жонку Марыю Іванаўну. Яны ішлі, прыхінуўшыся адзін да аднаго, такія радасныя, шчаслівыя. Аказваецца, яго выпусцілі з турмы і яны адразу збіраліся ехаць у Горкі да малога сына Бору²⁰, які жыў там у іх бацькоў. Радасна стала за іх, а сэрца яшчэ больш зашчымела ад свайго гора.

Пайшла Лара на базар, купіла паземак, клубніцы (вітаміны!), булчкі — перадачу для Гурыка. Адшукала турму. З хваляваннем увайшла — дадуць спатканне ці не? Адзін вохравец (службовец ваенізаванай аховы) — больш сталы — не дае спаткання, а другі, маладзейшы, кажа: “Ну, што ты, пусці яе!” Старэйшы: “Нельга!” Малады: “Ды паглядзі ты, якая яна яшчэ маладая. Пусці!” І той здаўся і дазволіў сустрэчу. Якое шчасце: амаль паўгадзіны сядзелі побач, трымаліся за рукі і гаварылі, гаварылі... Паціхеньку, каб не бачыў вохравец, які ўвесь час стаяў каля іх, сунула Лара мужу сваё начное пісанне.

²⁰ Цяпер акадэмік НАН Беларусі Б.Б.Бойка.

Лара зноў на вакзале — можа, Марыя Сяргееўна прыехала. І праўда, яна ўжо там. Зноў пайшлі на базар, у магазін — купілі ягад, хлеба. Марыя вельмі хвалявалася і расказвала Лары, што баіцца здзекаў, якія спецыяльна прыдумалі турэмшчыкі ў Менску. Калі яе муж быў ужо ў турме, загінуў трагічна (трапіў пад машыну) іх маленькі сын — любімец сям’і. І калі яна была ў вялікім трауры і адзенне на ёй было хаўтурнае, прыязджалі за ёй і везлі ў турму, сказаўшы, што яна можа спаткацца з мужам. Яна з удзячнасцю ехала, бо хацела падзяліцца з мужам іх агульным горам. Садзілі яе чакаць, потым праводзілі міма мужа, не дазваляючы нават спыніцца на хвіліну каля яе ці што-небудзь сказаць. Ён бачыў, што нешта здарылася, быў вельмі ўсхваляваны, нерваваўся, але так нічога і не даведаўся пра іх бяду. З плачам вярталася яна дахаты. Вось і зараз не ведала Марыя, ці расказаць пра сына, ці лепш ужо не дабаўляць смутку гэтым горкім паведамленнем да і без таго цяжкага стану мужа.

Зноў бясконцае чаканне сустрэчы — то дазваляюць, то не. Марыя расказала пра сваё гора і ўсё ж расчуліла вохраўцаў: яе пусцілі на спатканне, а Лару — не. І зноў той, маладзейшы, заступіўся: “Ды пусці ты і гэтую — ну, глядзі: адна пойдзе, а другая — не. Пусці! Бачыш, як яна просіцца!” Радасць спаткання перадаць немагчыма! Гэта трэба перажыць. Але не дай Бог такое! Каля гадзіны сядзелі на лаўцы яны дзвюма парамі, адчувалі сябе ўсхваляванымі, як на першых юнацкіх спатканнях, былі адначасова шчаслівымі і зусім сумотнымі... Дазволілі праводзіць жонак да варот. Ідуць яны пад руку, а арыштаваныя, якія гулялі ў дворыку, выстраіліся, зрабіўшы калідор, праводзячы іх добрымі позіркамі і спрыяльнымі словамі: “Няхай так далей і ідуць дахаты!” Было прыемна і такія адносіны трохі супакойвалі, але думка ў чатырох была адна: “Можа, развітанне на 10 гадоў, а можа, і назаўсёды. Ці не апошні раз вось так ідзем?” Нервова біліся сэрцы, ногі не слухаліся, слёзы былі зусім блізка. Толькі выйшлі за вароты, раптам Лара бачыць, што Марыя падае, і яна як крыкне: “Трымайся, ідзі!” Не хацелася, каб вахцёр быў сведкам іх такой жудаснай распачы. Марыя сабралася з сіламі, Лара дацягнула яе да скверыка, які быў насупраць турмы. Пасадзіла амаль непрытомную Марыю на лаўку. Тая залілася слязьмі, і Лара разам з ёю. Абняліся і выплакалі сваё жаночае гора...

Лара паехала ў Малую Багацькаўку, дзе расказала бацькам усё, што ведала пра іх сына Гаўрылу, а адтуль паспяшалася на працу — у Менск і Брылёва. Ефрасіння Міхайлаўна разам са старэйшым сынам Іванам адправілася ў Оршу, дзе ўдалося пабачыць Гурыка. Для яго гэта была зусім нечаканая, але такая вялікая радасць. Паглядзеў ён у добрыя і мужныя вочы маці, прытуліў яе і здалася, што з’явіліся новыя сілы, каб перанесці пакуты, якія напэўна чакалі яго ў бліжэйшым будучым.

Праз пару дзён пасадзілі зняволеных у цяплюшкі, размясцілі на нары ў два паверхі. Загудзеў гудок, і рушылі яны на поўнач, праз Віцебск, Ленінград, Петразаводск, на Салаўкі. Ехаў Гаўрыла разам з Бонч-Асмалоўскім, Вішнеўскім, Бярозкіным (следчы АДПУ, атрымаў 5 гадоў) і інш. Дзень быў сонечны, цёплы, вясёлы, але яны былі сумныя, прыціхлыя, маўклівыя. Кожны думаў пра сваё... Гаўрыла ўспамінаў нядаўнія сустрэчы з роднымі. Ён дзівіўся мужнасці жонкі і маці: іх сінія вочы свяціліся дабрынёю і горам, ласкай і смуткам, але ніводнай слязінкі не было ў іх. Трымаліся з усіх сіл, каб і яго падтрымаць, перадаць бадзёрасць і ўпэўненасць у лепшым лёсе. Ён адчуваў іх цеплыню і ласку.

Мощная рука Івана як быццам да гэтага часу паціскае яго руку і перадае веру ў лепшае. Хоць і сагравалі душу гэтыя ўспаміны, але на сэрцы было сумна, вельмі сумна...

Пакуль даехалі да Віцебску, надвор'е сапсавалася, стала хмарна, пайшоў дождж, задуў халаднаваты вецер. Настрой яшчэ больш пагоршыўся. Высадзілі з вагонаў, пастроілі ў шарэнгі і стаялі так пад дажджом больш дзвюх гадзін: зняволеныя — гэта ўжо не людзі, усё вытрымаюць...

Гаўрыла стаяў зусім прамоклы і думаў: чаму так цяжка народу беларускаму заўсёды было на такой цудоўнай, прыгожай зямлі? Чаму беларусы, у якіх такая багатая гісторыя, не могуць пабудаваць самастойную дзяржаву? Чаму беларусы, якія далі свету так многа славурых імён, не могуць адстаяць беларушчыну, а больш служаць то аднаму, то другому суседу? Чаму такі працавіты, добры і таленавіты народ застаецца зусім абяздоленым? Чаму беларусам, якія так любяць сваю зямлю, часта зусім няўтульна жыць у родным краі, чаму іх тут крыўдзяць і яны ніяк не могуць дасягнуць таго, каб “людзьмі звацца”?

Вось і цяпер, здавалася, так добра пачалася адбудова новага жыцця, узнялася вялікая хваля нацыянальнага адраджэння, беларусізацыі, і зноў лепшыя шчырыя беларусы сядзяць за кратамі, а антыбеларускі дух пануе на роднай зямлі; простыя ж людзі як пакутавалі, так і пакутуюць у беднаце. А такія ж былі магчымасці ператварыць Беларусь у багатую еўрапейскую дзяржаву, узняць яе сельскую гаспадарку нават вышэй, чым у той жа Даніі, пабудаваць новыя заводы, фабрыкі, расквітнець культуры і навуцы, зрабіць багатым і шчаслівым народ беларускі. Няўжо гэтая мара ніколі не здзейсніцца? Але вярнуцца, вярнуцца на Беларусь, працаваць на яе карысць мы павінны... Толькі калі?

Зноў цяплюшка — і мільгаюць мілыя сэрцу цудоўныя краявіды Віцебшчыны — апошнія кавалкі роднай зямлі, ад якой так бессэнсоўна адарвалі іх і панеслі некуды, як тыя бездапаможныя пылінкі. Сполахамі думкі круцяцца — што чакае наперадзе?..

У Вятцы (Кіраве) Максім Гарэцкі спачатку працаваў землякопам, потым чарцёжнікам, тэхнікам-каштарыснікам. Год жыў адзін, а потым, з чэрвеня 1932 года, разам з сям'ёй (жонка і двое дзетак — Галя і Лёня). Жыццё было цяжкае. Каб пракарміць сям'ю, прыходзілася многа працаваць і часта браць працу дамоў. Але не займацца літаратурай ён не мог і аднекуль знаходзіліся час і сілы, каб апрацоўваць “Віленскіх камунараў” (у 1934 г. паслаў рукапіс у выдавецтва ў Менск), пісаць рускі варыянт “Віленскіх воспоминаний”.

Леаніла Чарняўская ва ўспамінах “Памятка” піша: “Жылося цяжка. Працавалі мы абое, многа, а дастатку не было. Стамляліся, нервалаліся... Суседзі па дому (двухпавярховым) адно сіліся да нас добра, нават з паважаннем. У Вятцы прызвычаліся да палітычных ссыльных. Ніхто не забараняў сваім дзецям гуляць і дружыць з Галяй і Лёнем. Такія ж адносіны былі да іх у школе. Але для Максіма становішча ссыльнага было маральна цяжкім. Штогдызень ён хадзіў на рэгістрацыю ў камендатуру. Балюча калола сваё прозвішча ў спісках лішэнцаў у часе выбараў у мясцовыя Саветы...”²¹

Найбольш балела Максіму тое, што, колькі ні прасіў, не мог атрымаць

дазвол з'ездзіць у наведкі да бацькоў на Беларусь.

Маці ніяк зразумець не магла: не сядзіць жа сын у вастрозе, ходзіць вольна, жыве з сям'ёй, працуе, нават часам грошы ім пасылае, а ўсё не едзе. Чакала, чакала і не дачакалася. Падняла цяжкі кошык з бульбай, надарвалася і памерла ў пачатку сакавіка 1935 года. Якім вялікім горам была гэтая смерць для Максіма...

21 ліпеня 1935 года М. Гарэцкаму была выдадзена даведка аб яго вызваленні, а на наступны дзень ён атрымаў пашпарт. Можна было падацца бліжэй да бацькаўшчыны, бліжэй да межаў Беларусі. Ехаць у Мінск шукаць там работы ён не адважыўся, бо ведаў адносіны некаторых пісьменнікаў да сябе. Аповесць “Віленскія камунары” ён паслаў у выдавецтва значна раней, але ніякага адказу не меў.

У жніўні 1935 года Максім Гарэцкі паехаў у Смаленск. Там атрымаў накіраванне і стаў настаўнікам рускай мовы і літаратуры ў сярэдняй школе гарадскога пасёлка Пясочня (пазней г. Кіраў).

Жонка пісьменніка ўспамінае: “Максім напісаў мне, каб мы рыхтаваліся да пераезду. Я і пачала патрошку збірацца, але, як на тое ліха, цяжка захварэла на дызентэрыю. [...] Выклікалі тэлеграмай Максіма. [...] У школе яго чакалі, ён забраў з сабою Лёню. [...] У Маскве на вяземскі цягнік спазніліся. Значавалі ў Уладзіміра Іванавіча Пічэты. Ён і жонка вельмі гасцінна прынялі Максіма з Лёнем, добра частавалі іх”. Акадэмік Пічэта таксама адбываў ссылку ў Вятцы і сябраваў з М. Гарэцкім. Незадоўга перад ад'ездам апошняга яму дазволілі пераехаць у Маскву.

Успамінае Галіна Гарэцкая: “Школа была недалёка ад дому, на той жа вуліцы Леніна, бліжэй к цэнтру пасёлка. У самым цэнтры — чыгуналіцейны завод і заводскі клуб. Перад нашым домам раслі ў адзін рад некалькі старых высокіх таполяў. За дваром і агародамі пачынаўся балоцісты лес. З другога боку пасёлка, каля завода, — вялікае возера. Навокол лясы. Рынак быў блізняк нас, па сцяжынцы ад калодзежа ўлева.

Мама пасля цяжкой хваробы часова не працавала. Бацька меў многа ўрокаў у школе, чытаў лекцыі па літаратуры ў заводскім клубе і чырвонаармейцам у ваенкамаце, вёў заняткі па лікбезу. [...] Як мог не забываўся на выспу Патмос: пісаў “Камароўскую хроніку”. [...] Арганізаваў літаратурны гурток. Сорак два вучні ўваходзілі (спісак захаваўся). Стараўся зацікавіць вучняў гісторыяй іх роднага краю”.

Л. Чарняўская: “З новага 1936 года пасёлак Пясочня быў перайменаваны ў раённы горад Кіраў Заходняй вобласці. Так і трапілі мы з Кірава абласнога ў Кіраў раённы. Адчувалі мы сябе тут вельмі адзінока. Максім нават не меў часу заводзіць знаёмства з сем'ямі настаўнікаў, не ведаў, ці захочуць яны знацца з былым ссыльным”.

Улетку 1936 года М. Гарэцкі разам з дачкою наведаў Багацькаўку. “18 чэрвеня а сёмай гадзіне сонечнай раніцы прыехалі ў Смаленск. Пайшлі ў горад. Падняўшыся на гару, ішлі па роўнай вуліцы, злева ўсцяж тратуара зрэдку зялёныя дрэвы. Насустрэч групкамі і па адным чырвонаармейцы. Некаторыя мне падмігваюць: “Гэй, курносыя!” Глянула сарамліва на бацьку, а ён ідзе справа побач, стройны, дужы, і ўсміхаецца. У сінім шавіётавым касцюме, белай летняй

²¹ Чарняўская Л. *Памятка* // Полымя. 1990. № 1. С.170-176.

Злева направа: Іван Шамякін, Радзiм Гарэцкі, Янка Брыль, Галiна Гарэцкая (дачка Максіма Гарэцкага), Алясь Адамовiч, Максім Танк. 18.02.1983 г.

фуражцы. Вышэй сярэдняга росту быў, вочы карыя, даволі вялікія, хоць і глыбокія. Усмешка прыгожая, добрая. Сорак тры гады было яму, а мне пятнаццаць”.

З Багацькаўкі М. Гарэцкі на адзін дзень завітаў у Мiнск, каб даведацца аб лёсе рукапісу “Вiленскіх камунараў”. Але была нядзеля і ён нікога не пабачыў, апроча Алеся Вечара, якога выпадкова сустрэў на вуліцы. Вярнуўся ў Кiраў у прыгнечаным настроi...

Г. Гарэцкая: “22 ці 23 жніўня 1936 года бацька, ужо з Лёнем, зноў прыехаў у Малую Багацькаўку. Мусiць, у тое лета запiсаў ён “Камароўскі парад” — пералiк усiх трыццаці пяці двароў у вёсцы і кароценькія звесткі аб гаспадарых і сем’ях iх”.

У кастрычніку ў госці да бацькі на некалькі дзён прыехаў Гаўрыла з жонкай, які к гэтаму часу вызвалiўся з ссылкі. Браты не бачылiся больш за 6 гадоў. Размова не было канца. Радасць вялізная! Л. Чарняўская: “Гэта была адзiная радасная падзея ў тагачасным нашым жыццi!”

Г. Гарэцкая: “Увосень 1936 года грыбы добра раслі. Бацька і Лёня прыносілі iх поўнымi кошыкамі, а мама салiла, сушыла, марынавала, смажыла... Дапамагала яна бацьку як магла ў яго працы: правярала вучнёўскія сшыткі, дапамагала рыхтаваць патрэбны матэрыял для ўрокаў. Пераклала мацi на беларускую мову яго апавяданне “Дедушка”.

Наблiжаўся 1937 год — вядомы як год найбольшага ўздыму сталiнскіх рэпрэсiй. Раслі страх, недавер адзiн да другога, нават да самых блiзкіх сяброў, квітнелi даносы... Асаблiва цяжкае становiшча склалася ў былых ссыльных, бо яны адчувалi, як цёмныя хмары ходзяць над iмi. Многiя людзi старалiся быць

далей ад іх, не ведаць іх (раптам трапіш у ранг тых, хто мае “сувязь з ворагам народа”), некаторыя, наадварот, надта цікавіліся мінулым.

У справе (№ 1303612)²² — дакумент пад грыфам “Совершено секретно” ад 9 студзеня 1937 года, які пасланы са Смаленску ад НКУС па Заходняй вобласці:

Начальнику Кировского РО УНКВД лейтенанту Госбезопасности тов. Карасеву. Предлагаем немедленно исполнить наш № 7524/5 от 16.XII.36 г. о Горецком.

Нач. 4 отдела УГБ ст. лейтенант Гос.безоп. (Малыгин)

Нач. 5 отделения 4 отдела УГБ лейтенант Гос.безоп. (Левинсон)

Ужо ў канцы таго ж месяца (28 студзеня 1937 г.) па тым жа адрасе ад тых жа начальнікаў ідзе папера (ліст 20): “В четвертый раз просим исполнить наш 4524/5 от 16.XII.36 г. о Горецком. Несвоевременный ответ по такому важному делу мы расцениваем, как Вашу оперативную немоту. Если Вы не в состоянии выполнить наше задание в отношении Горецкого, сообщите, мы выведем оперативного работника на место, который это сделает”.

У чым сэнс “нашого 7524/5 от 16.XII.36 г.” (нумар у другой паперы 4524/5, відаць, памылковы), можна толькі здагадвацца.

Наступная па часе выканання папера (ліст 7) — пісьмо з рэдакцыі газеты “Правда” ад 19 сакавіка 1937 года пад грыфам “секретно” на адрас абкама УКП(б) тав. Румянцаву за подпісам члена рэдкалегіі Бегавога.

“Пересылая Вам письмо Васильева П. П. (Киров, Западной обл., Ленина, 78), сообщаем, что устно Васильев рассказал следующее.

В средней школе в Кирове, где работал Васильев в качестве преподавателя математики и физики в январе 1937 г., на вечере памяти Ленина докладчик преподаватель литературы Горецкий М.И. назвал троцкистско-зиновьевскую банду оппозицией и сказал, что в нашем обществе еще имеется эксплуатация человека человеком. Горецкий сказал еще, что страной руководила оппозиция и только теперь избавились от этого руководства. Он — в прошлом белорусский националист, недавно вернувшийся из ссылки.

Ученики в школе делают контрреволюционные надписи. На плакате о вечере памяти Ленина написали: вход 1 руб. (в 1935 г. в школе был случай “расстрела” портретов вождей из рогатки). Отдел школ объёма, получив сигнал обо всем этом из “Правды”, переслал материал в райком, и последний поручил расследовать дело культпропу райкома Савельеву, который одновременно является преподавателем истории в той же школе.

Горецкий продолжает работать в школе”.

З “Памяткі” Л. Чарняўскай можна даведацца: “З’явіўся новы чалавек у школе — настаўнік Васільеў. [...] Памятаю, што прыйшоў ён да нас. Я пачаставала яго чаем, а ён, азіраючы нашу ўбогую мэблю, запытаўся: “Што, у вас усё канфіскавалі?” Відаць, ён чуў аб нейкай рэпрэсіі ў адносінах да Максіма, а так там не вызначаўся. [...] У канцы студзеня 1937 года ў школе меліся адзначыць дзень памяці Уладзіміра Ільіча Леніна. Дырэктар даручыў Максіму зрабіць даклад на ўрачыстым школьным вечары. Дырэктар, прачытаўшы напісаны даклад, ухваліў яго. На вечары вучні ўважліва слухалі. Але праз некаторы час дырэктар выклікаў да сябе Максіма Іванавіча і паказаў яму карэспандэнцыю,

²² Р. Гарэцкі *Расстрэл Максіма Гарэцкага* // ЛіМ. 1992. 9, 16 кастр. Гл. таксама: Гарэцкі Р. *“Ахвярую сваім „Я”* (Максім і Гаўрыла Гарэцкія). Мінск, 1998. Усе дакументы прыведзены так, як яны напісаны ў арыгінале, часта з памылкамі.

пасланую Васільевым у “Известия”. Там чорным па беламу было напісана, што выкладчык літаратуры М. І. Гарэцкі, былы ссыльны, якога прыцягвалі да судовай адказнасці па 58 арт., і тут не спыняе варожай дзейнасці, што ў сваім дакладзе на ўгодках памяці У. І. Леніна Гарэцкі няправільна асвятляў рэвалюцыйныя падзеі, мала ўвагі аддаваў Сталіну. [...] Дырэктар, малады камуніст, сумленны чалавек, адказаў у рэдакцыю газеты, што настаўнік М. І. Гарэцкі ў сваім выступленні нічым не адступіў ад даклада, правэранага ім, дырэктарам. [...] і без таго прыгнечаны сваім становішчам Максім Іванавіч устрывожыўся”.

У той час дзейнічала такая ўстаноўка, якая ішла ад самога Сталіна, што не трэба было і асаблівых “штуршкоў”, каб пасадзіць і пакараць любога чалавека. Асабліва гэта тычылася былых ссыльных. Аб гэтым сведчыць надрукаваны ў “Известиях” (№ 135 ад 11 чэрвеня 1992 г.) артыкул аб рассакрэчванні асабістага архіву “вождя народов”: “Иосиф Сталин: “Виновных судить ускоренно. Приговор — расстрел”. Як сведчыць газета, “...на сотнях документов рукой вождя начертаны резолюции— “арестовать, расстрелять”. Таму былі даносы ці не былі — вынік быў бы аднолькавы: дабіралі не загінуўшых у мінулыя гады “недабітых” “ворагаў народа”.

Яшчэ зімой 1937 года да Гарэцкіх прыехаў пагасцяваць Максімаў бацька, якому ўжо было за 80, але ён меў ясны розум і добрую памяць. Письменнік удакладняў свае запісы да “Камароўскай хронікі”, распытваючы бацьку пра старадаўняе жыццё.

Г. Гарэцкая: “Тата запісваў ад яго пра службу ў паноў. Засталіся невялікія чарнавікі апаবাদанняў, напісаных на аснове дзедавых успамінаў і дзіцячых уражанняў бацькі: “Голубая кровь”, “Кобылёшка”, “Предводитель дворянства Рындин”, “Лёксочка”, “Хиромант”.

Л. Чарняўская ўспамінае: “Летам Галю выправілі ў Багацькаўку, Лёня паехаў у піянерлагер. Максім накіраваўся ў Смаленск. Падаў заяву ў педінстытут, каб дазволілі здаць экстрэнам экзамены на атрыманне дыплама аб сканчэнні інстытута. Хоць меў ён свае навуковыя працы, гэта не лічылі за закончаную вышэйшую адукацыю. Са Смаленска паехаў ў Маскву, зайшоў да Пічэты, але адразу ўбачыў, што сустрэлі яго насцярожана, сцюдзёна. Не пакрыўдзіўся і не здзівіўся — такі быў час”.

Г. Гарэцкая: “У канцы лета тата прыехаў за мною ў Малую Багацькаўку. Прыходзілі пагаманіць з бацькам вяскоўцы. У садзе дзедавым пад яблыняй-бярозаўкай, недалёка ад ліпкі, каля сцяжынкі, што вяла ад сянніцы к рамчакам, зрабіў калісьці тата невялікі столік і дзве лавачкі. Цяпер любіў пасядзець тут, пагаманіць з бацькам сваім, гасцямі”.

Л. Чарняўская: “[...] Дома пераглядаў “Виленские воспоминания” [...]

[...] Калі Лёня прыехаў з піянерскага лагера, Максім хадзіў з ім у лес па грыбы, купаўся ў возеры.

[...] Пачаўся новы навучальны год у школе. І зноў закруцілася кола: урокі, падрыхтоўка да іх, заняткі ў лікбезе, лекцыі па літаратуры ў ваенкамаце. [...] Трывога не пакідала Максіма Іванавіча. Думаў, што будзе з сям’ёй. Параіў мне падаць на развод, шукаць працы ў Смаленску або вярнуцца ў Кіраў—Вятку. Я толькі пакруціла галавой: ні ў Смаленск, ні ў Вятку ахвоты ехаць не мела”.

Г. Гарэцкая: “...У Пясочні ў гэты год дастаў тата скрыпку, збіраўся купіць яе.

Іграў зрэдку свае мелодыі-імправізацыі, багацькаўскія песні, а на балалайцы — варыяцыі на мелодыю “Горные вершины спят во тьме ночной” і інш. На скрыпцы ён таксама цудоўна іграў. [...] У адзін з першых дзён лістапада бегла я па сцяжынцы са школы дамоў. Насустрэч ішоў бацька. Параўняўшыся, з пяшчотаю ў голасе прамовіў: “А чыя ж гэта птушачка так шыбуе?” І пайшоў далей. У тыя ж дні ўбачыла яго на кухні, ля акна. Стаяў, глядзеў засяроджана на вуліцу і мяне падазваў. Па другой старане вуліцы ішла мама. “Запомні, — сказаў, — яна святая!” — і паўтарыў: “Святая!” Лёня ўсё да бацькі туліўся. Тата пра нешта жартаваў з ім”.

Л. Чарняўская: “...Прыслала ў канцы кастрычніка пісьмо Лара Гарэцкая. Паведамляла: “Гурьк пайшоў з дому. Цяжка і страшна”. Страх і цяжар зваліліся і на нас. А што рабіць? Максім, як і раней, хадзіў на працу ў школу, вучыліся дзеці. Хаця не быў уз’яўнены, што для яго самога абыдзецца ўсё добра, ён думаў, як ратаваць брата. Напі саў ліст Сталіну. Прасіў разабрацца ў справе Гаўрылавага арышту.

[...] Максім перагледзеў усю сваю карэспандэнцыю. Нічога ў ёй не было такога, што магло б каму пашкодзіць. Але, успомніўшы, як насярожана размаўляў з ім Пічэта, знішчыў яго пісьмы. [...] І раней [...] пазбягаў пісаць пра свае сустрэчы з Купалам, Коласам, Бядулем, маладнякоўцамі, узвышцаўцамі. Лічыў сябе заплямленым пасля 1930 года і не хацеў рабіць прыкрасць другім”.

І нездарма быў такі настрой у Максіма Гарэцкага, бо ўжо ў гэты час, у канцы кастрычніка 1937 г., выходзіць

Постановление

1937 года Октябрь 27 дня г. Смоленск

Я, начальник Кировского РО УНКВД сержант Гос. безопасности Быстров, рассмотрев материал на гражданина:

Горецкого Макама Ивановича, 1898 г. рождения, уроженца Малая Богатковка, Мстиславского р-на, БССР, по национальности белорус. В 1922 г. арестовывался польскими властями, перебежчик. Судимый к 5 годам лишения свободы за участие в контрреволюционной организации бепнацдемов, образование имеет высшее, работает учителем средней школы в гор. Кирове.

Принимая во внимание, что он подозревается в антисоветской деятельности, а поэтому руководствуясь ст. 145 УПК -

Постановил:

гр-на Горецкого Максима Ивановича арестовать и содержать под стражей гор. Сухиничи.

Нач. Кировского РО сержант госбезопасности (Быстров)

*“Согласен” Нач. 3 отдела УГБУНКВД с/о ст. лейтенант
госбезопасности (Эстрин)*

У левым кутку паперы: “Утверждаю пом. нач. 3 отдела УГБУНКВД с/о капитан госбезопасности (Викторов)” і дата 24.X.37 (чамусьці ранейшая, чым у самой пастанове). Наўскос чарніламі напі сана: “Арест санкционирую 31.X.37г.” і незразумелы подпіс.

Л. Чарняўская ўспамінае: “Пачатак лістапада, кароткія, туманныя дні. І вось у такую цёмную ноч пастукалі ў акно. Стук уначы. Першы раз мы пачулі яго 19 студзеня 1922 года, калі Максіма арыштавалі па загаду дэфензівы і пасадзілі ў Лукішскую турму. Другі раз у ліпені 1930 года ў Мінску. Гэты арышт даў

высылку ў Вятку. А гэта трэці раз! Увайшлі чатыры чалавекі... Запалілі святло. Былі ветлівы. Прагледзелі і забралі частку рукапісаў, перапіску. Лісты Якуба Коласа да мяне Пруднікаў з укланам падаў мне, не ўзяў і паштовок, што пасылаў Максім з Вяткі мне ў Мінск на Заслаўскую вуліцу. Забралі ліст Марыі Дзмітрыеўны, жонкі Коласа, да мяне ў Вятку. Ліст да Сталіна Максім разарваў папалам, пачуўшы стук у акно. Паглядзелі — і не ўзялі. На стале ляжала паперка з адрасам настаўніка з раёна, які абяцаў збіраць этнаграфічны матэрыял. Калі аператыўнікі разглядалі рукапісы, Максім улучыў момант, скамчыў паперку і кінуў у попельніцу. Дырэктар Азараў паглядзеў скоса і нічога не сказаў. Выгляд у яго быў сумны. Напісалі пратакол. Развіталіся. І ён пайшоў спакойны з выгляду, але Лёня ўспамінаў пазней, будучы на ленінградскім фронце, развітальны погляд бацькі.

Пачало дзень. Раніца была шэрая, золкая. Дзедзі пайшлі ў школу. З якім настроем яны сядзелі на ўроках, можна ўявіць сабе. Вучні ведалі ўжо, што іх настаўнік арыштаваны, але ў адно сінах да Галі і Лёні трымаліся тактоўна, нічога не пыталіся. Я прыбіралася дома. Трэба сказаць, што нічога раскідана не было. Я паклала на месца рукапісы, фатаграфіі, якія не забралі. Задумалася, што далей рабіць.

Калі дзедзі прыйшлі са школы, я сабрала перадачу: ручнік, бялізну — і панесла ў будынак міліцыі. У тую ноч сутарэнне там значна папоўнілася новымі людзьмі. Перадачу дзяжурны спачатку не хацеў узяць, нарэшце згадзіўся, і прынёс запісачку ад Максіма. Ён прасіў прынесці яму лыжку, кубак, трохі цукру, два сшыткі, карандаш. Калі выходзіў з дому, кагэбісты запэўнілі, што нічога з сабой браць не трэба, усё дадуць. А выйшла, што есці не было чым, піць не было з чаго. На другі дзень я прынесла ўсё, што прасіў, яшчэ хлеба і булак.

Вокны, правільней, адтуліны ў падвале, выходзілі на двор. Жонкі арыштаваных прапанавалі свае паслугі — пілаваць дровы — і ў перапынку работы падходзілі да вакенцаў. У мяне не хапіла смеласці пайсці ў двор. Баялася пашкодзіць, спадзявалася, што хутка Максім вернецца дамоў, у школу. Але другія казалі: невядома, як што навернецца. Прыемна было, што суседзі нашы Мішуткіны прыхільна, як і раней, адносіліся да нас.

Зайшла са школы настаўніца Даброва, нібы па малако да Мішуткіных, спынілася ў праходным калідорчыку, пыталася, што ў нас чуваць. Казала, што дырэктара выклікаў следчы. Ён вярнуўся сумны, сумны, нават заплакаў з жалю. Але ўсё ж у нас не гасла надзея, што ўсё абыдзеца. Максім прасіў прысылаць яму кніжкі: “Паэмы” Пушкіна, “Граматыку” Багародзіцкага. Значыцца, і ён спадзяваўся на лепшае.

[...] Пачаліся этапы. Сталі вывозіць арыштаваных у Вязьму. Ад горада Кірава-Пясочні трэба было дабірацца да станцыі Фаянсавай рабочым пездам. Адыходзіў ён гадзіне а першай дня. У гэту пару ля будынка міліцыі збіраліся жанчыны, выглядалі, ці не выведуць каго блізкага. І я хадзіла, пільнавала і дапільнавала. 21 снежня вывелі этап, і я ўбачыла Максіма Іванавіча, і ён мяне ўгледзеў. Я паказала рукой на вагоны “кукушкі”, дала зразумець, што паеду на станцыю яго праводзіць. Наш жаночы натоўп рынуўся да вагонаў. Ехаць было недалёка. На наша шчасце, этап адпраўляў І. Пруднікаў. “Кукушка” наша прыйшла раней на паўгадзіны. Поезда на Вязьму яшчэ не было. І Пруднікаў не забараніў нікому пагаварыць, развітацца з ад'язджаючымі.

Як бывае часта ў такім выпадку, гамонка была раскіданай. Ён пытаўся, як мы жывем, рады быў, што вызвалілі Гурыка. Сказаў, што яго толькі адзін раз выклікаў следчы на допыт. Шкадаваў, што сам дарма многа гаварыў, расказваў пра побыт у Вільні, у Мінску, пра сваю літаратурную працу, гаварыў, а па твары следчага бачыў, што той мала і слухае. Быў узнерваваны, усё гаварыў і гаварыў. Следчы нічога не запісваў. Я дагаварылася з Максімам, што ён пры першай магчымасці напіша ў Багацькаўку на імя Клаўдзі (пляменніца М. Гарэцкага. — Р. Г.), бо невядома, куды я выеду з дзяццмі, мусіць, вярнуся ў Вятку. Ці пісаў ён на імя Клаўдзі Шнарскай, не ведаю. Можна, і пісаў, але да нас пісьмо гэта не дайшло. Дужа баязлівымі сталі людзі, нават родныя. Часам чужыя больш спачуваюць, не адмаўляюцца дапамагчы.

Падышоў цягнік на Вязьму. Развіталіся. Ён цалаваў мае рукі, прасіў прабачэння за свой нервовы характар. Клапаціўся, што будзе з намі, як будзем жыць далей. Я з выгляду была спакойная. Пацяшала, што абойдзецца добра, павінна так быць. Кароткі зімовы дзень канчаўся. Этап пастроілі і павялі па вагонах. Мы, праважаючыя, пайшлі следам на перон. Так і застаўся ў маёй памяці Максім Іванавіч Гарэцкі з хатыльком за плячыма, валенцамі пад пахай. Поезд крануўся, пайшоў паволі. І ўсё...

21 снежня 1937 года я апошні раз бачыла свайго мужа.

Вярнулася дахаты, калі ўжо было цёмна.. Дзеці былі дома. Яны не ведалі, што я паехала ў провады, і трывожыліся. А я, стаўшы на парозе, загаласіла, бо столькі трымалася, каб не выказаць перад Максімам сваёй роспачы, так гэта мне цяжка давалася. Паплакала, нібы палягчала. Але зусім разгубілася ў думках, што далей рабіць. Вырасыла, спісаўшыся з Гаўрылам, адправіць Лёню да яго ў Мядзведжую Гару, а самой з Галяй пачакаць, што высветліцца адносна Максіма”.

Праз два дні пасля допыту Зарубецкі склаў “Обвинительное заключение по следственному делу № 13036 по обвинению Горещюго Максима Ивановича” (ліст 36): “1937 г. декабря 22 дня гор. Киров. Уполномоченный УГБ Кировский района НКВД Зарубецкий, рассмотрев сего числа следственное дело № 13036 по обвинению Горещюго М. И.

Нашел

Горещий Максим Иванович 1893 года рождения, уроженец д. М. Багатовка Мстиславского с/сов. БССР до ареста проживал гор. Киров с/о и работал преподавателем Кировской средней школы. Белорусс, гр-н СССР, имеется среднее образование. Происходит из крестьян середняков, по социальному положению служащий. С 1919 по 1923 год проживал в Польше гор. Вильно. В 1922 г. дважды арестовывался польскими властями. В 1923 г. из под стражи польскими властями был освобожден и в том же году прибыл на жительство в СССР. В 1930 г. был осужден коллегией ОГПУ на 5 лет лишения свободы, как руководитель “Союза вьываления Украины”. Срок наказания отбыл в 1935 г. Семья состоит из жены и 2-х детей.

Обвиняется

Будучи непримиримым врагом Советской власти в течении ряда лет проводил контрреволюционную работу, высказывал террористические и контрреволюционные намерения, работая учителем школы обрабатывал учеников в контрреволюционном духе.

Полагал-бы

Следственное дело № 13036 по обвинению Горецкого Максима Ивановича направить на рассмотрение в УНКВД в несудебном порядке

Пом. опер. уполном. (Зарубецкий)

“Согласен” Нач. Киров. РО НКВД ст. лейтенант Гос. Безоп. (Ситников)

У левым кутку на версе паперы: *“Утверждаю” Нач. Сухиничского Опер. ГР УГБ НКВД ст. лейтенант безопас. (Самусевич)*”.

Як можна бачыць, нехайнасць дакумента і ў памылковых назвах вёскі і сельсавета, замест 1922 г. (вызваленне з-пад варты) — 1923, а таксама ў тым, што М. Гарэцкі стаў “руководителем Союза вызволения Украины”.

Лісты 38-39 — даведка, якая падпісана тымі ж трыма асобамі. Яна падзелена на часткі. Злева “Установочные данные”, дзе амаль поўнасьцю паўтараюцца ўсе даныя, што ў абвінавачным заключэнні, прычым з усімі тымі ж памылкамі. У канцы напісана: *“содержится в тюрьме гор. Вязьма”*. Справа запісана:

Суть дела: Горецкий Максим Иванович будучи враждебно настроенным к существующему строю — советской власти в течение ряда лет проводил контрреволюционную работу, направленную на подрыв мощи Советского Союза. Проживал в гор. Кирове и работал учителем школы, также занимался контрреволюционной деятельностью.

В январе м-це с. г. Горецкий делал доклад ученикам средней школы о жизни и деятельности В. И. Ленина заявил “в СССР имеется эксплуатация человека человеком” кроме того по вопросу троцкистско-зиновьевской банды в выступил явно в защиту этой банды. Когда Горецкому поручали сделать этот доклад он упорно старался отказать.

В марте с. г. в разговоре со свидетелем Мишуткиным заявил: “Советский Союз неизбежно должен быть побежден капиталистическими государствами. Советское правительство и партия это чувствуют, но боятся об этом сказать народу”.

В октябре м-це с. г. Горецкий заявил: “я уверен, что большинство народа СССР против коммунистической партии и как только начнется война в тылу народ встанет против партии и следовательно против Советской власти”.

В ноябре м-це с. г. Горецкий в разговоре с Перишиной заявил: “Коммунисты обвиняют фашистов в терроре а сами невинных людей расстреливают пачками искусственно пришивая ярлыки вредителей и шпионов”.

В последнем разговоре с названным свидетелем Перишиной по вопросу выборов заявил: “Коммунисты ради своего авторитета выдумали безцельные выборы, все равно кто был в правительстве тот и останется”.

Среди учеников также Горецкий распространял контрреволюционные влияния, в результате чего близкие ему ученик Соловьев Сергей и другие писали контрреволюционные стихи и письма.

По прибытии в Кировский район Горецкий всякими способами скрывал свое подлое прошлое и антисоветское действие в настоящем, о чем свидетельствует следующий факт. В сентябре м-це с. г. на собрании членов профсоюза средней школы по выборам в местком в списки кандидатур на обсуждение в состав месткома была внесена кандидатура Горецкого, который отказался рассказывать свою автобиографию и демонстративно ушел с собрания.

Допрошенный в качестве обвиняемого Горецкий виновным признал себя в том, что проживая в Польше дважды арестовывался польскими властями, факты контрреволюционной агитации отрицает, но достаточно изобличен имеющимися в деле материалами”.

5 студзеня 1938 года адбылося пасяджэнне “тройкі”. У справе ліст 40 — “Выписка из протокола № 85 заседания Тройки УНКВД Смоленской области”.

Секретарь Тройки (Антонов)

Слушали:

*66. Дело № 13036 Кировского РО УНКВД
с/о по обвинению: Горецкого Максима
Ивановича,
1893 г, уроженца д. Малое Бочачково,
Мстиславльского р-на, БССР из крестьян-
средняков, служащего, судимого*

Постановили:

*Горецкого Максима Ивановича
Р а с с т р е л я т ь
Лично ему принадлежащее имущество
конфисковать*

Амаль у гэты час, усяго праз тры дні, Л. Чарняўская паехала з сынам у Вязьму. “Пасля Новага года (1938) у пачатку студзеня паехала з Лёнем у Вязьму, каб там узяць яму білет на Мядзвежку. Вельмі ж ён не хацеў ехаць туды, але трэба. У Вязьме прыйшлося прастаяць ля касы. Пасадзіла яго ў поезд, а сама засталася на вакзале чакаць, калі развіднее. Вязьма горад невялікі. Камендатуру я хутка знайшла. Трэба было атрымаць дазвол на перадачу. Было там, як кажуць, вельмі завозна, але, дачакаўшыся свае чаргі, я дазвол атрымала: можна было перадаць бялізну, цукар, махорку. Сухары са спіса выключылі. І астрог я хутка знайшла, і там народу было многа. Мароз аж пёк, быў такі моцны. Я паслала перадачу, пералічыла, што пасылаю. У адказ была кароценькая запіска: адсылаў пасланую яму раней бялізну, раіў клапаціцца самім аб сабе”.

Поўны тэкст гэтай запіскі: “Спасибо за передачу. Получил всё. Отсылаю обратно корзинку и 2 рубашки. Заботьтесь о себе. Максим”.

Л. Чарняўская прадаўжае: “І гэта запісачка была апошняя, пісаная да нас рукой Максіма. Вярнулася я ў Пясочню. Пайшла да следчага, каб дазволіў спатканне. Ён, праўда, абяцаў, але, калі я з’явілася па дазвол, сказаў, што зараз справа Гарэцкага не да іх належыць. Яшчэ раз паехала я ў Вязьму, звярнулася ў камендатуру. Дзяжурны (той, што ў пачатку студзеня дазволіў перадачу) абвясціў, што Максім Іванавіч Гарэцкі ўжо выбыў з Вязьмы, а куды — не ведае. З гэтым я і вярнулася дамоў”.

Ліст 41 — самы трагічны дакумент справы: маленькая надрукаваная паперка — бланк памерам прыблізна 8х6 см, у які цвёрдай рукой ката ўпісваецца толькі прозвішча, імя, імя па бацьку і лічбы.

Выписка из акта № 85

Постановление Тройки УНКВД СССР по Смоленской области

от 5 января м-ца 1938 о расстреле Горецкого Максима Ивановича 1893 г. р. приведено в исполнение 10 февраля м-ца 1938 г. в 15 час.

Секретарь Тройки УНКВД Смоленской области

Антонов.

Кавалачак паперы — і ўсё жыццё! Максім Гарэцкі не дажыў да свайго 45-годдзя 8 дзён.

Л. Чарняўская: “У пачатку лютага 1938 года я і Галя вярнуліся ў Кіраў (Вятку) у дом 109 па вуліцы Свабоды на сваю ранейшую кватэру. [...]але ад Гарэцкага не было ніякіх вестак. Я пасылала запытанні ў Смаленск, у Маскву

(ГУЛАГ), пракуратуру. Перавяла грошы ў Вязьму, адправіла туды пасылкі. Грошы не вярнулі, а пасылкі назад адаслалі”.

З Кіраўскага паштамта была атрымана даведка (ад 27 чэрвеня 1938 г.): “На вашу жалобу о розыске почтового перевода № 4226 на 30 руб. в Вязьму Горецкому сообщаем, что по справке вяземской конторы связи данный перевод перечислен 2.IV. на текущий счет № 215009 тюрьмы для передачи Горецкому”. Такая ж даведка атрымана аб пераводзе 6 траўня 1938 г.

На запытанне Л. Чарняўскай пракурор Смаленскай вобласці 15 жніўня 1939 года адказаў: “Облпрокуратура сообщает, что Горецкий Максим Иванович осужден 5 января 1938 г. Оснований к пересмотру дела у нас не имеется.

Зам. облпрокурора по спецделам Твиликов”.

Жудасная хлуслівая даведка, калі лічыць, што Максіма Гарэцкага ў гэты час ужо не было ў жывых.

М.М. Ількевіч²³ (начальнік цэнтра грамадскіх сувязей Упраўлення Федэральнай службы контрразведкі РФ па Смаленскай вобласці) знайшоў не толькі выпіску з пратакола № 85 ад 5 студзеня 1938 года, але і сам пратакол:

Сов. секретно СССР

НКВД

УНКВД СССР

Смоленской области 28.1.38.

№ 60253/8

Нач. особой оперативной группы УНКВД с/о ст. лейтенанту милиции тов.(лично)

Препровождая при этом выписки из протокола № 85 Заседания Тройки УНКВД с/о от 5 января 1938 года ПРИКАЗЫВАЮ привести к исполнению решения Тройки в отношении осужденных К РАССРЕЛЮ:

[...] 30) Горецкого Максима Ивановича

[...] Акт о расстреле и выписки из протокола передадите в 8 отдел УГБ УНКВД Смол. области.

Приложение 43 выписки.

**ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ НКВД СМОЛ. ОБЛ.
КАПИТАН ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

(подпись)

(Викторов)”

Усяго ў дакуменце 43 прозвішчы прысуджаных да расстрэлу: 1 жанчына і 42 мужчыны. М. М. Ількевіч здолеў знайсці і акт аб расстрэле:

Совершенно секретно

Акт 1938 года, февраля 10-го дня

Мы, нижеподписавшиеся, Начальник Особой Оперативной группы Управления НКВД СССР Смоленской области — Старший Лейтенант Милиции..., Врид Команданта Управления НКВД СССР Смоленской области — Младший Лейтенант Государственной безопасности... и Помощник Команданта Управления НКВД Смоленской области ... сего числа, на основании предписания Зам. Нач. Управления НКВД СССР Смоленской области — Капитана Государственной Безопасности тов. ВИКТОРОВА от 28-го января 1938

²³ Ількевіч Н. *Расстреляны в Вязьме. Новое о М.И. Горецком* // Край Смоленский, 1994. № 1-2. С.129-144.

года за № 60253/8Б привели в исполнение решение Заседания Тройки УНКВД Смоленской области от 5-го января 1938 года (протокол № 85) в отношении осужденных к расстрелу:

[...] 30. ГОРЕЦКОГО Максима Ивановича...

Перечисленные осужденные, всего в числе сорока человек, из места содержания под стражей были взяты в 14 часов 45 минут 10-го февраля 1938 года, а решение Заседания Тройки приведено в исполнение путем расстрела в 15 часов того же 10-го февраля 1938 г.

Трупы зарыты на установленную глубину, о чем и составлен настоящий акт в одном экземпляре.

НАЧ. ОСОБОЙ ГРУППЫ УНКВД СМОЛЕНСКОЙ ОБЛАСТИ -
СТАРШИЙ ЛЕЙТЕНАНТ МИЛИЦИИ (подпись)

ВРИД КОМЕНДАНТА УНКВД СССР СМОЛ. ОБЛАСТИ -
МЛАДШИЙ ЛЕЙТЕНАНТ ГОСУДАРСТВ. БЕЗОПАСНОСТИ (подпись)
ПОМОЩНИК КОМЕНДАНТА УНКВД СССР СМОЛ. ОБЛАСТИ

(подпись)

З акта бачна, што за 15 хвілін выдатна спрактыкаваныя служакі НКУС паспелі вывесці з турмы 40 чалавек, усіх расстраляць, а затым і закапаць на адпаведную глыбіню.

Сярод расстраляных усе, апрача М. Гарэцкага, жыхары вясковай мясцовасці (галоўным чынам сяляне — калгаснікі, а таксама настаўнік, вартаўнік, загадчык магазіна, рахункавод і інш.), узростам ад 20 да 70 гадоў.

Як высветліў М. М. Ількевіч, 25 студзеня 1938 г. адбыліся чатыры пасяджэнні “тройкі” пры УНКУС Смаленскай вобласці і адпаведна складзены чатыры прагаколы: № 84, 85, 86 і 87. Выніковыя лічбы за адзін “працоўны” дзень “тройкі”: разгледжана 406 спраў, па якіх абвінавачаны 923 чалавекі; з іх 587 прысуджаны да расстрэлу. Вось так па ўдарнаму працавала “самая перадовая і справядлівая в мире” сталінская судовая сістэма па генацыду ўласнага народа!

Так загінуў Максім Гарэцкі, які трапіў разам з мільёнамі іншых ахвяр ГУЛАГу ў мясарубку таталітарнага рэжыму бальшавікоў.

Цяплушкай давезлі Гаўрылу да Кемі на беразе Беллага мора (калі да Пятра I прыставалі, як назваць новы порт, ён, разлаваўшыся, агрызнуўся: “Идите к е... матери” — з таго часу і пайшла “Кемь”). Кемь — сталіца СЛОНА (Соловецкие лагеря особого назначения). Кемь здалася краем зямлі, канцом свету. Усіх размяркоўваюць на розную працу, а ў каго артыкул 58-б (шпіянаж) — нікуды не бяруць. Нудота, жах. Куды б ні пісаў заяву на працу — не бяруць і ўсё тут. І раптам аб’ява: “Усім, хто мае вышэйшую адукацыю, садзіцца ў вагоны для адпраўкі ў Мядзведжую Гару на будаўніцтва Беламорск-а-Балтыйскага камбіната (ББК)”.

У Мядзведжай Гары Гаўрыла спачатку працаваў у картанажным цэху (рабіў каробачкі), затым у УРЧ (учебно-распределительная часть). Пазней даведаўся, што недалёка ў бараку знаходзіцца геалбаза. Баяўся ўвайсці, хваляваўся — ці возьмуць на працу? Пасля размовы з галоўным геолагам Аляксандрам Мітрафанавічам Гурэвым і інжынерам-геолагам Уладзімірам Сяргеевічам Такаравым (абодва вольнанаёмныя) Гаўрылу ўзялі з выпрабавальным тэрмінам

на працу памочнікам малодшага тэхніка Варвары Паўлаўны Гулінай — як пажартаваў Гурэў: “Будзец — “помВар”. Гэта было 19 верасня 1931 года, які стаў адным з самых радасных, шчаслівых дзён — дзень пералому ў жыцці.

Адразу паслалі апісваць kern — кавалкі горнай пароды ў выглядзе цыліндра, якія даставалі са свідравін. Упершыню ўбачыўшы kern, Гаўрыла так заўзята пачаў вучыцца геалогіі і працаваць, што вельмі хутка рабіў гэта, не горш за сапраўдных геолагаў. Праз некаторы час яго паслалі вывучаць выемкі і абгаленні на трасу канала — у Павінец (“Павінец — свету канец”). Тут ужо пайшла па-сапраўднаму творчая даследчая праца, былі знойдзены неведомыя дагэтуль у раёне ракушкі, апісаны новыя гарызонты. Працаваў з рання да позняга вечара ды так паспяхова, што Гаўрылу Гарэцкага ў канцы верасня перавялі навукова-тэхнічным супрацоўнікам Геалбазы, а яшчэ праз паўгода — старшым інжынерам-геолагам Геалагічнага аддзела. Малады акадэмік-эканаміст зрабіўся юным геолагам. Канал ББК — калыска геалагічных ведаў Гаўрылы Гарэцкага.

Ужо ў 1933 годзе Гарэцкі напісаў першыя самастойныя справаздачы: “Геология района Повенчанки”, “Напорные воды в районе трассы ББВП”, “Инженерно-геологическая записка об основании электростанции ББК”. У гэтым жа годзе выйшла першая друкаваная праца па геалогіі: у часопісе “За качество” (издание КВО Белбалтлаг ОГПУ — приложение к газете “Перековка”) быў надрукаваны артыкул “Геологическая характеристика Водораздельного канала”.

У кастрычніку 1934 года Г. Гарэцкі быў вызвалены: з улікам залікаў за добрую працу — тэрмін заключэння быў значна скарачаны. Яго адпусцілі на зусім кароткі час з’ездзіць да бацькоў у Малую Багацькаўку і забраць сям’ю, але раілі застацца працаваць на ББК. Яго прызначалі на пасаду начальніка Туломскай інжынерна-геалагічнай партыі, а затым — старшага інжынера-геолага Туломбуда. Тут праводзіліся інжынерна-геалагічныя вышуканні пад Ніжне-Туломскую ГЭС, Кольскі канал і Верхне-Туломскую ГЭС.

Гаўрыла з Малой Багацькаўкі, дзе ён змог апошні раз пабачыцца з маці і бацькам, а Лара са сваімі бацькамі і двума сынамі з Менску сустрэліся ў Воршы і ўсе разам паехалі ў канцы лістапада 1934 года на поўнач. Пасяліліся каля Мурманска — ў пасёлку Кола (на беразе Кольскага заліва). Доўга жылі ў доўгім бараку — былой стайні (канюшні), кожнае стойла якой было перароблена на маленечкія пакойчыкі. Лара настаўнічала ў школе для дарослых, а Гаўрыла ездзіў на працу ў Мурмашы.

На свята ў кастрычніку 1936 года Гаўрыла і Лара змаглі з’ездзіць у госці да Максіма Гарэцкага, які жыў з сям’ёй у г.п. Пясочня Заходняй (потым Смаленскай, а цяпер Калужскай) вобласці. Радасць сустрэчы была вялізная. Але сум ахопліваў ад нядаўняй (у сакавіку 1935 г.) смерці маці, на пахаванне якой сыноў не адпусцілі, ды і перспектыва далейшага жыцця выклікала неспакой. І нездарма: браты пабачыліся апошні раз...

У лютым 1937 года Гарэцкія пераехалі ў пасёлак Мурмашы — бліжэй да будаўніцтва ГЭС. Г. Гарэцкі, як ст. інжынер-геолаг Туломбуда, быў адказны за геалагічныя інжынерна-вышукальныя працы пад Ніжне-Туломскую ГЭС, якой разам з будоўляй Беламорска-Балтыйскага канала надавалася вялікая роля.

Электрастанцыя ў такіх умовах рачных далін (шырокае развіццё пясчана-жвіравых і валунных парод, якія добра прапускалі ваду) ды яшчэ на далёкай поўначы, за палярным кругам, будавалася ўпершыню. Таму складанасцей, праблем, спрэчак было процьма — і ўсё гэта на фоне велізарнай адказнасці. Апрача таго, геалагічныя вышуканні рабілі два праектна-вышукальных інстытуты — “Гідэп” (Ленінград) і “Гідрапраект” (Масква), што таксама выклікала жорсткае саборніцтва і дадатковыя складанасці барацьбы за прыярытэты. “Гідрапраект” узначальваў С.Я. Жук — выдатнейшы гідратэхнік і арганізатар. Ён карыстаўся вялікім аўтарытэтам. Усе гідратэхнічныя будаўніцтвы (у тым ліку і праектныя інстытуты) уваходзілі ў сістэму НКУС. Непасрэдна за рукам вышуканняў і будаўніцтва сачыў кіраўнік НКУС Г. Ягода і сам І. Сталін. У апошняга С.Я. Жук карыстаўся вялікай павагай і таму яго просьбы па фінансаванню, матэрыяльна-тэхнічнай базе, людскіх рэзервах хутка выконваліся. Бальшавіцкі эксперымент быў у росквіту. У яго нярэдка ўваходзілі і смелыя прызначэнні на розныя, нават высокія пасады людзей. Так, начальнікам будаўніцтва ББК быў прызначаны Сутырын — вядомы літаратурны крытык і пісьменнік, які аказаўся выдатным арганізатарам. Будаўніцтва ішло шпарка, яно патрабавала ад усіх людзей вялікага напружання і самааддачы.

Новых падыходаў, нестандартных вырашэнняў, дасканалых аналітычных даследаванняў патрабавалі і геалагічныя вышуканні. Г. Гарэцкаму даручылі ўзначаліць геалагічныя працы ўсяго Туломскага раёну, і многія нядобразычліўцы, асабліва тыя спецыялісты-геолагі па адукацыі, якія раптам сталі яго падначаленымі, спадзяваліся, што гэты “самавук” не справіцца на такой адказнай пасадзе. Праца забірала ўсе сілы, усю энергію. Каб паскорыць працу, вырашылі, напрыклад, зрабіць геалагічную здымку па тонкім празрыстым лёдзе, праз які ўсё дасканала (амаль кожны каменьчык) было відаць. Вышуканні геолагі закончылі датэрмінова. Часта ў спрэчках паміж інжынерамі-практыроўшчыкамі будаўніцтва апошняе слова было за геолагамі. Гарэцкага ўсё часцей запрашалі на розныя адказныя нарады ў якасці эксперта па геалогіі.

На пачатку 1937 года Гаўрылу прызначылі старшым геолагам Адзела даследаванняў Волгабуда і ён з сям’ёй пераехаў пад Рыбінск, дзе меркавалася правесці геалагічныя працы пад будаўніцтва Рыбінскага мора і ГЭС. Там жылі нядоўга, каля паўгода, бо Гарэцкага раптам выклікаў начальнік будаўніцтва Рапапорт і паведаміў, што з Масквы паступіў загад, каб усіх, хто некалі быў асуджаны па артыкуле 58-6 (шпіянаж), безадкладна звольціць. Ён параіў Гарэцкаму вярнуцца назад у Мядзведжую Гару і паступіць зноў на працу ў сістэму “Гідрапраекта”, на якую гэты загад не распаўсюджваўся. Ён напісаў піскульку, каб Г. Гарэцкаму далі накіраванне ў Мядзведжую Гару.

У Мядзведжай Гары Гарэцкі стаў кіраўніком групы інжынернай геалогіі Адзела вышуканняў ББК, але папрацаваць доўга не прышлося: ужо ў канцы кастрычніка ён быў арыштаваны, бо лічылася, што тая катэгорыя былых вязняў, якая была асуджана па артыкуле 58-6 (шпіянаж), “не разоружилась”. Ды і наогул дабіралі недабрых “ворагаў народа”.

Лару адразу ж выгналі са службовай кватэры, якую далі па прыездзе сям’і Гарэцкага ў Мядзведжую. Але свет, як кажучь, не без добрых людзей. Яшчэ на Туломе бацькі пазнаёміліся з Ізаксонамі — мужам і жонкай — вельмі сардэчнымі, добразычлівымі інтэлігентнымі людзьмі. Ізаксон не быў

зняволеным, яго проста выслалі на ББК і таму ён быў вельмі абмежаваны ў сваім пасяленні. Ізаксоны жылі ў маленькім пакойчыку на самым верхнім паверсе гатэлю. Знаёмства ў хуткім часе перайшло ў сяброўства. Ксенія Георгіеўна — значна старэйшая па ўзросце — старалася апекаваць Лару, дапамагала ёй не толькі маральна, але і матэрыяльна. Як толькі Лара з сям’ёй засталася на вуліцы, яна хутка знайшла сваю знаёмую — Еўдакію Сямёнаўну, якая мела драўляны невялічкі домік на беразе хуткаплыннай рачулки Кумсы, і тая згадзілася пусціць бяздомнікаў у сваю кухню — маленькі квадратны пакойчык з плошчай каля 8 м². Для Лары гэта было выратаваннем і проста шчасцем, бо знайсці дзе-небудзь пакой было амаль немагчыма: усюды вялікая перанаселенасць. Ды і пускаць да сябе сям’ю “ворага народа” было небяспечна і вымагала ад чалавека значнага гераізму (блізка да таго, як ратаваць габрэяў у акупіраваных раёнах у час вайны з фашыстамі).

Газеты “Звязда”²⁴ і “Народная воля” паведамілі, што з 27 кастрычніка да 4 лістапада 1937 года (усяго за адзін тыдзень) пад Мядзведжай Гарой, ва ўрочышчы Сандармох было расстраляна каля 9 тыс. зняволеных з розных турмаў Белбалтлага. Толькі з Салавецкай турмы пазбавілі жыцця 1111 нявольнікаў, сярод іх — 102 беларусы і жыхары Беларусі. Сярод расстраляных былі акадэмікі АН БССР М. Яворскі і М.М. Дурнаво, член ураду БССР Ф. Валынец, дзяржаўны дзеяч М. Бурсевіч і іншыя²⁵. У час раскопак было знойдзена 150 магіл, запоўненых шкілетамі салавецкіх ахвяр.

Гаўрыла Гарэцкі быў асуджаны ў 1931 годзе ажно па некалькіх пунктах 56-га артыкула, таму яго, як найбольш “злачыннага элемента”, адаслалі на разбор справы ў Маскву. Але перад гэтым ужо пачалася змена кіраўніцтва ў НКУС: пасля забойства С.М. Кірава быў зняты з пасады Г. Ягода і ў студзені 1937 года яго месца заняў М. Яжоў. У часе такіх змен рэпрэсіі абрыналіся на самі кадры НКУС, а іншыя асуджаныя нярэдка атрымлівалі палёжку. Рабілася гэта, каб нібыта паказаць на парушэнні законнасці з боку ранейшага кіраўніцтва. У красавіку 1937 года Ягода быў арыштаваны, і толькі за год пасля прыходу Яжова было арыштавана і расстраляна больш чым 3000 чалавек службоўцаў Ягоды²⁶. Самога Ягodu расстралялі 15 сакавіка 1938 года ў падвале Лубянкі, дзе зусім нядаўна ён быў усемагутным гаспадаром.

У сярэдзіне і канцы 1937 года некаторых палітычных часова выпусцілі на волю, каб паказаць і падкрэсліць злачынствы, якія рабіліся былым кіраўніцтвам НКУС, і “сапраўдную справядлівасць” новага, яжоўскага. Магчыма, у гэтую квоту “часова вызваленых” і трапіў Г. Гарэцкі, якога на пачатку снежня 1937 года вызвалілі.

Не выключана, што нейкая колькасць нявольнікаў ГУЛАГа атрымала свабоду ў сувязі са “знамянальнай” датай — 20-ай гадавінай ВЧК — ГПУ — АГПУ — НКУС, якая шырока адзначалася ў краіне: газеты друкавалі партрэты Дзяржынскага і Яжова, хвалебныя артыкулы і вершы, а 20 снежня адбылося

²⁴ “Звязда”, 1997, № 149, 16 жніўня.

²⁵ Е. Кобец-Филимонова “Беларусь — Соловки — Сандармох. 1937 (Расстраляныя спіскі беларусоў і асуджаных у Беларусі)” // “Народная воля”, 19 снежня 1997, № 227 (349).

²⁶ Г. Карпилов “Как были репрессированы Ягода, Берия, Ежов и их “соратники” по НКВД” // Народная воля, 1996 май.

ўрачыстае пасяджэнне ў Маскве, у Вялікім тэатры. Асноўны даклад рабіў Анастас Мікаян, які адзначыў выдатныя заслугі Яжова — “талантлівага сталінскага ученика”, “любимца советского народа”.

Пра сапраўдную прычыну вызвалення можна было б даведацца толькі з дакументаў НКУС, але, на жаль, на запыты ў адпаведныя органы Петразаводска і Масквы быў дадзены адказ, што ніякіх матэрыялаў па справе Г. Гарэцкага ў іх няма.

Тым не менш пры Яжове — “верном рыцаре революции, нестигаемом большевике, кристально честном партийце, ближайшем соратнике великого Сталина” — пачалі актыўна працаваць не толькі “тройкі”, але і “двойкі”, што зусім спрасціла працэдуру асуджэння. Рэпрэсіі дасягнулі свайго апагея, з кожным днём павялічвалася колькасць асуджаных да расстрэлу. За час свайго працы наркамам (красавік 1937 — лістапад 1938 г.) Яжоў паслаў на зацвярджэнне Сталіну 383 спісы абвінавачаных²⁷ — гэта значыць, што адзін спіс з’яўляўся праз дзень і ў кожным з іх — многія дзесяткі і сотні прозвішчаў людзей, якія прызначаліся да расстрэлу. Кожны спіс санкцыянаваўся рэзальюцыяй Сталіна, Молатава, а часта і іншых “вождей советского народа”. У памяці людзей імя Яжова стала хадзячым: яго жорсткасць вядомая як “ежовыя рукавіцы”, а незаконнасць рэжыму — як “ежовщина”, а сам ён, як “кровожадный карлик”.

Мінула зусім мала часу, як зноў прыйшла бяда. 8 мая 1938 года Лара і Гурык ўвечары пайшлі ў кіно. Падышоўшы да хаты, Лара заўважыла машыну, якая стаяла побач. Скаланулася сэрца: “Няўжо — зноў?!”. Гаўрыла адразу трапіў у “чорны воран”.

Лара працавала настаўніцай у школе для дарослых — там былі класы і для зняволеных, і для тых, хто ўжо адсядзеў свой тэрмін (большасці вызваленых таксама часта забаранялася пераязджаць на іншае месца). Каб пракарміць сям’ю, яна брала максімальную колькасць гадзін і прападала на працы ледзь не да ночы.

Жанчыны, у тым ліку і Лара, нейкім шостым пачуццём ці невядомым нікому цудоўным тэлепатычным тэлеграфам часта ведалі, калі зняволеных павядуць куды-небудзь з турмы — у лазню, на допыты, на працу. Турма знаходзілася прыблізна ў 1 — 1,5 кіламетрах ад дома, дзе жылі Гарэцкія, вышэй па рацэ Кумса, на другім яе беразе. У такія дні Лара казалася, каб сыны гулялі каля рэчкі і сачылі, калі павядуць вязняў і ці будзе сярод іх Гаўрыла. Яны заўсёды разумелі сур’ёзнасць задання, бездакорна слухаліся. Часта прыходзілася чакаць некалькі гадзін, а то і ўвесь дзень. Але якая была радасць, калі сярод шэрых панурых фігур яны бачылі свайго Тату! Яны радасныя беглі дахаты і расказвалі, як мага падрабязней, што бачылі, як выглядаў іх Тата. Але здараліся досыць часта і расчараванні, калі зусім нікога не выводзілі ці сярод групы не было бацькі.

Усе абвінавачванні былі па старой справе і галоўнае — артыкул 58-б (шпіянаж на карысць польскай і нямецкай разведак). Зноў пайшлі частыя допыты, якія асабліва жорстка вялі следчыя Мядзведзеў і Рэзнік. Яны нярэдка так разыходзіліся, што білі кулакамі і ў твар, і ў грудзі... Больш стрыманы і прыхільны быў следчы паляк Батоўскі. Турмы былі перапоўненыя, умовы вельмі

²⁷ “Страницы минувшего”. Минск, 1998.

цяжкія, шмат разоў даводзілася пабыць у страшэнным карцэры, ад неадаядання, а то і проста ад голаду ледзь трымаліся...

Часцей за ўсё вязняў выводзілі за вароты турмы, садзілі на грузавыя машыны, крытыя брызентам, і некуды вазілі. Сыны выбягалі на дарогу, па якой павінны былі праяздаць машыны, і ім не-не ды шчасціла пабачыць бацьку. Аднойчы вялі пешшу невялікую групу праз мост, а хлопчыкі тут як тут. Бацька ж няголены, худы, паніклія вочы, на апухлых нагах нейкія падраныя тапачкі, прывязаныя шпагатам (на ногі ні чаравікі, ні нават тапкі не налезілі). Убачыўшы сыноў, Гаўрыла неяк яшчэ больш сагнуўся, апусціў галаву, бо, відаць, яму было няёмка ад таго, што сыны бачаць яго ў такім выглядзе, але вочы трохі ўсміхнуліся, і ён махнуў ім рукой — як быццам развітваўся назаўсёды... Сыны не ведалі, як і расказаць маме пра такі стан бацькі.

Праз некаторы час Лара неяк была ў Ізаксонаў, да якіх у адведкі прыехала з Масквы іх нявестка Клава — жонка малодшага сына. Гаманілі. Лара выглянула ў вакно і раптам бачыць — вядуць яе мужа. Яна крыкнула: “Гурыка вядуць!” — і кінулася ўніз. За ёй Клавачка, якая адразу пачала размову з вартаўніком на самыя розныя тэмы, каб адхіліць яго ўвагу. Тым часам Лара змагла трохі пагаманіць з Гурыкам. Ён быў зусім змарнелы, ледзь рухаўся. Папрасіў перадаць яму лязо — трываць здзек, голад сіл больш не было... Ды і наперадзе, напэўна, чакаў толькі расстрэл...

Пазней Лара ўклала лязо ў каўнер сарочкі і разам з ёю перадала мужу. Добра, што Гаўрыле хапіла мужнасці і вытрымкі не скарыстаць яго.

Тым часам вялікую групу зняволеных падрыхтавалі да расстрэлу і паслалі ў Маскву на зацвярджэнне іх спіс. Туды ўваходзіў і Г. Гарэцкі. Пасля кансультацыі з Масквой, улічваючы важнасць такой фігуры “немецкаго и польского шпиона”, як Гарэцкі, склалі спецыяльны пратакол, падабралі дакументы, якія разам з вязнямі накіравалі ў Маскву. Мядзведзеў і Рэзнік склалі дакумент аб тым, што ён “злосный неразооружившийся враг советской власти и народа” і яго трэба знішчыць — расстраляць.

Гаўрыла Гарэцкі зноў трапіў на Лубянку і ў Бутыркі. У апошняй сядзеў у вялікай камеры чалавек на 60, сярод якіх было многа досыць вядомых людзей, а старстам прызначаны Мікалай Крыленка — грамадскі дзеяч, у нядаўні час былы наркам юстыцыі. Той бадзёрасці і нават весялосці, якая была ў 1930-х гадах, тут ужо не было — усе разумелі, што іх чакае...

Гаўрыла трапіў да следчага Фінкельштэйна, які нечакана размаўляў вельмі лагодна і спрыяльна. Справа ў тым, што на гэты час пахіснулася становішча самога Яжова. У верасні 1938 года быў арыштаваны наркам унутраных спраў Беларусі Б. Берман, які на допыце паказаў, што “в период 1937 — 1938 гг. Ежовым и его заместителем Фриновским давались явно враждебные указания о решительной борьбе с мнимыми врагами народа, что повсеместно приводило к массовым арестам ни в чем не повинных советских граждан”²⁸. Тады ж ЦК УКП(б) і Саўнаркам СССР выдалі пастанову “Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия”, у якой адзначаліся шматлікія парушэнні сацыялістычнай законнасці ў дзейнасці НКУС. У канцы лістапада 1938 года Яжоў быў вызвалены ад пасады наркама ўнутраных спраў, а на яго месца зацверджаны Л. Берыя. 10 красавіка 1939 года Яжоў быў арыштаваны. Пры Берыі ў самым канцы 1938 года было прынята

²⁸ Тамсама.

некалькі пастаноў ЦК УКП(б), у якіх асуджаўся спрошчаны парадак следчай працы, прызнавалася фальсіфікацыя дакументаў, прыцягванне да адказнасці нявінных людзей і г.д. Усё гэта прыпісвалася тым ворагам народа, якія прабраліся ў органы НКУС.

У справе Гарэцкага значылася, што ён не толькі сам працаваў на польскую і нямецкую разведку, але і завербаваў такіх вядомых людзей, як М.М. Галадзед і А.Р. Чарвякоў. Калі параўналі лічбы, дык выходзіла, што ён іх завербаваў ужо пасля таго, як гэтыя людзі былі ўжо мёртвымі (адзін скончыў жыццё самагубствам 21 чэрвеня 1937 года, а другога расстралялі ў чэрвені 1937 года). Адразу было відаць, што абвінавачванне не адпавядае праўдзе, яно надуманае і сфабрыкаванае. Бацьку адправілі назад у Мядзведжую Гару з прапановай вызваліць.

Групу нявольнікаў, у якую спачатку ўваходзіў і Гарэцкі, тым часам расстралялі. Каб не тыя акалічнасці, што прымусілі пасылаць Гаўрылу ў Маскву, і не тыя змены ў дзяржаве (чарговая замена аднаго наркама НКУС на другога), вельмі верагодна, што сярод расстраляных у Мядзведжай Гары быў бы і Г. Гарэцкі.

Калі Гаўрылу павезлі ў Маскву, Лара ніяк не магла даведацца, дзе ён і ці жывы. На свае запыты адказу не атрымлівала, а чуткі хадзілі адна страшней за другую. 22 чэрвеня 1939 года Лара зноў пайшла ў канцылярыю НКУС, напісала заяву з просьбай адказаць, дзе яе муж Раптам жанчына, з якой яны тут ужо сустракаліся па аднолькавай справе, кажа: “Ды Ваш муж ужо даўно ў хаце, а Вы тут час марнуеце!”. І праўда, Гаўрыла быў на волі!

На наступны дзень Гаўрыла пайшоў да Цімафеева — начальніка ББК, каб уладкавацца на працу, а той праз сакратарку: “Я шпіонов на работу не принимаю!” І ўсюды такі адказ. Гаўрыла тады пасылаў лісты з заявамі, тэлеграмы з просьбамі прыняць на працу — галоўным чынам у розныя геалага-вышукальныя партыі і экспедыцыі, якія знаходзіліся ў многіх гарадках і мястэчках. Але адусюль прыходзілі адмовы або і зусім ніякага адказу не было. Становішча рабілася невыносным ...

Гарэцкі шукаў работу і тым часам апрацоўваў геалагічны матэрыял, які назбіраў раней. Не працаваць, як вучоны, ён не мог. У часе паміж двума апошнімі зняволеннямі і адразу пасля вызвалення ён змог надрукаваць у маскоўскіх часопісах некалькі навуковых артыкулаў, якія мелі прычыповае значэнне для геалогіі і археалогіі Кольскага паўвострава і Карэліі: “Некоторые данные о неолитических стоянках Кольского перешейка”, “Новые неолитические стоянки у г.Кеми, в Карелии”, “Доледниковая кора выветривания на Кольском полуострове”.

Прайшло больш за месяц, а станоўчага адказу наконт працы ўсё не было, хаця Гаўрыла паслаў запытанні амаль у 30 месцаў. Нават ездзіў у Чкалаў (Арэнбург) і некаторыя іншыя гарады — была надзея, што возьмуць, але не атрымалася і там. І раптам тэлеграма ад Нікадзіма Сяргеевіча Сіманова — галоўнага інжынера будаўніцтва Салікамскага гідравузла з запрашэннем тэрмінова прыязджаць на працу. 4 жніўня Г. Гарэцкі быў прызначаны ст. геалагам Геалагічнага аддзялення 1-га раёна СГУ НКУС, якое знаходзілася ў пасёлку Ніжняе Мошава пад горадам Салікамскім (Пермская вобласць), а праз

Гаўрыла Гарэцкі і Радзім Гарэцкі. Верасень 1976 г.

10 месяцаў — пераведзены ў галоўныя геологі.

У Салікамску Гаўрыла даведаўся пра смерць двух сваіх братоў: самага старэйшага Івана — 3 кастрычніка 1939 года ў Ленінградзе і Максіма — 20 сакавіка 1939 года ў пасёлку Вожаель (Комі АССР) — такую даведку атрымала Леаніла Чарняўская ад НКУС. Пра тое, што не стала Максіма, ён даведаўся толькі 8 лістапада 1939 года і з гэтай няпраўдай пра смерць люблага брата так і застаўся... Гаўрыла вельмі любіў сваіх родных, балюча перажываў іх страту. Роздум і сум ахопліваў яго часамі... 23.І.1940 у невялічкі бланкоцік ён запісаў: “Дзень успамінаў па дакументах — лістох, картках, дзеньніках — і суму. Толькі сьцені нябожчыкаў дарагіх, толькі ўспаміны: Гануля, мама, Іван, Максім”.

У снежні 1940 года Гаўрылу перавялі ў горад Баравічы Наўгародскай вобласці і прызначылі галоўным геологам аддзела аб’ектаў Ленінградскай вобласці Ленінградскага праектнага ўпраўлення Галоўпрамбуда, а затым галоўным геологам Мсцінскага інжынерна-геалагічнага раёна таго ж упраўлення. Намячаўся каскад гідрэлектрастанцый на рацэ Мста, каб забяспечыць энергіяй Ленінград. Геалагічныя ўмовы тут ускладняліся шырокім развіццём працэсаў карсту.

У Салікамску і Баравічах Гарэцкі, апрача бягучых геалагічных вышуканняў, рупліва працаваў над матэрыяламі, сабранымі яшчэ на Туломе і Каме. Паводле іх надрукаваў шэраг артыкулаў.

Пачалася вайна і ўжо вельмі хутка над горадам лёталі фашысцкія самалёты. Удзень некаторыя штурмавікі так нізка спускаліся, што бачна было лётчыка ў кабіне, і людзі падалі на зямлю, бо баяліся стрэлаў ад яго, а ноччу каля маста і каля заводаў мільгацелі агеньчыкі — казалі, што шпіёны і дыверсанты падаюць нямецкім самалётам сігналы, каб бамбілі адказныя аб’екты, але тыя з асаблівым злавесным гудзеннем ляцелі міма — казалі, на Ленінград ці Маскву. Геологаў, якія вывучалі абгаленні па берагах ракі, часта затрымлівалі каля яроў мясцовыя жыхары, прымаючы іх за нямецкіх шпіёнаў. Асабліва даставалася тым, хто насіў капялюш, гальштук ці быў у акуларах. Простыя савецкія людзі не любілі гэтыя атрыбуты — ім яны здаваліся прыкметамі буржуаў. Некалькі разоў трапіў у такія

“шпіёны” і Гаўрыла, бо вельмі любіў насіць капялюш.

Фашысцкая навала набліжалася — вельмі многія ўжо эвакуіраваліся, дайшла чарга і да сямі Гарэцкіх. Паехалі ў цяплюшках — Лара, яе бацькі, малодшы сын. Яны ўладкаваліся ў сяле Вавож Удмуртскай АССР.

Гаўрыла таксама быў мабілізаваны на абарончыя работы. Зноў сям’я распалася — пасля ад’езду з Мінска разам пажыць задалося зусім кароткі час у некалькі гадоў — толькі ў Коле, Туломе ды Баравічах. Г. Гарэцкі быў прызначаны галоўным геалагам ва Упраўленне ваенна-палявога будаўніцтва “Галоўабаронбуда” Наркамата абароны — Чацвёртага, затым Дзесятага і нарэшце — Другога ўпраўлення абарончых работ. Рабіў розныя даследаванні па ваеннай геалогіі: вышуканні пад будаўніцтва абаронных збудаванняў, ацэнку праходнасці войскамі тэрыторыі, пошукі пітной вады і г.д. Праца праходзіла ў Калінінскай, Ленінградскай, Валагодскай абласцях, пад Масквой. За гэтую работу адразу пасля вайны Гарэцкі быў узнагароджаны медалямі: “За участие в героической обороне Москвы”, “За победу над Германией”, “За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941 — 1945 гг.”.

2 лютага 1942 года Г. Гарэцкага прызначылі начальнікам геалагічнага аддзела “Гідрапраекта” у горадзе Камышлоў, а праз 5 месяцаў — галоўным геалагам бюро № 12 “Гідрапраекта” у горадзе Чусавы Пермскай вобласці для інжынерна-вышукальных работ у Прыураллі.

На будоўлі ваенных аб’ектаў ды і пазней у Прыураллі праца была вельмі напружаная, умовы жыцця цяжкія, галодныя. Гаўрыла 21.1942 года ў блакноцік запісаў: “Чарапавец. [...] Часам — адчуваньне фізычнае слабасці — сэрца, задыханьне...” Але нягледзячы на гэта, далей у той жа дзень: “[...] Радасць вандравання. Нагляданні. Штуршкі. Размова ў музеі. [...] Заўсёды вучыцца. Радасць веды. Удзячнасць музею. Ці магчым зварот? О, Беларусь, мая шыпшына... Памерці б толькі на бацькаўшчыне».

На пачатку лета 1943 года Гаўрыла забраў Лару і малодшага сына Радзіма да сябе ў Чунжына — пасёлак на другім беразе імклівай і прыгожай ракі Чусавая недалёка ад горада Чусавы. Гаўрыла зняў невялічкі пакой у простай драўлянай хаце каля рэчкі. Упершыню яны зажылі разам маленькай асобнай сям’ёю. Гаўрыла ўвесь час думаў пра Беларусь, якую любіў больш за ўсё на свеце, у якой марыў жыць і якой хацеў прысвяціць свае сілы, свой розум, свае веды дзеля яе росквіту і развіцця. Гэтае пачуццё да Радзімы падтрымлівала яго і ратавала ад усякіх нягод і цяжкасцей, якіх ставала на ягоным шляху.

Некалькі вытрымак таго часу з блакноціка: “26.XI.43. Чунжыно. Пасля Масквы. Аднаўленьне страчаных фізычных сіл ідзе марудна. На мяжы дыстрафіі, поўнага стамленьня, знямогі. Немагчымасць доўга быць на палявой працы. Страшнае стамленьне, абыякавасць, жаданьне спакою, хоць бы й адвечнага.

Шкадаваньне аб няздзейсьненым. Канкрэтнасць абмежаванасці.

[...] З кім старэцкім, але прыйсці на Радзіму. Бо надвечар жыцця майго падыходзіць...

Зрабіць хоць невялікае, але карыснае. Да родных межай. Бачыць толькі добрае, не заўважаць паганае, набыць гэтым раўнавагу і працаздольнасць.

Геалогія Беларусі. Генеральны плян геалагічных даследаванняў. Глыбокае свідраваньне, вялікая тэктоніка. Шуканьне глыбокіх, але каштоўных карысных

выкапняў. Падстава перабудовы.

[...] Дык пачынаем сёння ж... Тэрасы Чусавой і Камы. Тэрасы Туломы і Колы. Шлях да вывучэння тэрас Дняпра і Заходняе Дзвіны... Да захавання фізычнага стану. І праца сёння ж...

[...] 19 снежня 1943 году. Змаганьне пасяродкавае за станоўчае, супраць абьякавасьці, стамленьня, адчуваньня перавалу, нязмогі, няздольнасьці. Апраўданьне мінулых шляхоў. Усвєдамленьне беднасьці і заняпаду нашага беларускага народу (“Народны прыбытак Беларусі”, як лічбовы вызначальнік гэтага), як пачатак ідэёвага фармаваньня. Мэта жыцьця — зрабіць наш народ багатым, заможным, сытым, культурным, адроджаным, адноўлены м, сацыяльна і нацыянальна сьвядомым (не сароміцца беларусамі звацца), вызваленым ад уціску гаспадарчага, культурнага і палітычнага, пазбаўлены ад цяжэгаў ідэалёгіі старой спадчыны, ад пасыўнае рабскасьці і батрацтва, ад этнаграфічнасьці і перайманьня, службовасьці, пакланеньня чужым багам; самастойным у культурным будаўніцтве, вольным у творчасьці на сябе і дзеля сябе, сапраўды народам, нацыяй у ўсебаковым разуменьні; імпэтлівым у інтэгральным рэнесансе, позна стаўшым на шлях рэнесансу, але папэраджаючых у тэмпах культурнае здагонкі; народам, які любіць сваё сучаснае, змагаецца за вялікую будучыню, ганьбіць рабскае мінулае і вучыцца на яго памылках; роўныя паміж роўных, вольныя паміж вольных..., шчасьлівым, радасным, квітнеючым, маладым няўміручым, адвечным; здольным піць нектар агульналюдзкае культуры, а разам з тым ствараць уласныя вялікія каштоўнасьці. “Адысеі”, “Іліяды”, “Нібелунгі”, “Словы аб палку Ігаравым”, “Песьні аб Гайваце”, “Песьні песьняў”, “Паходжаньні відаў”, “Законы адноснасьці”, “Шостыя сімфоніі”, “Аўгены Анегіны”, “Пергюнты”, “Апассіонаты”...

Квітнеючая гаспадарка. Росквіт культуры. Прыгожае пісьменства. Музыка. Тэатр. Малярства. Скульптура. Архітэктурна. Навука. Свае Шэкспіры, Бальзакі, Мапасаны, Стэндалі, Гэтэ, Міцкевічы, Пушкіны, Талстыя... Усебаковае адраджэньне, інтэгральны рэнесанс. І над усім — ува ўсім — перш за ўсё Вялікае Роднае Слова, Мова, крыніца жыцьця, падстава няўміручасьці, душа і сэрца народу, яго бог, яго жыцьцё, сам народ. “Вначале бе слово, і бог бе слово...”.

Лятуценні маладосьці. Сутнасьць жыцьцёвага імпэту, рухавік дзеяньняў.

Шляхі да мэты, розныя шляхі.

Мне здавалася, што галоўны шлях — нацыянальнае адраджэньне, абуджэньне душы народу, яго невычэрпальных няўміручых багацьцяў, нацыянальнае сьвядомасьці. А сродак да гэтага абуджэньня — росквіт эканомікі, індустрыялізацыя і ўрбанізацыя, спыненьне эміграцыі, выгнаньня, бліскучы разьвітак сельскае гаспадаркі.

І ўсё гэта я разглядаў па-за рамкамі рэальных клясавых абставін, клясавае і палітычнае барацьбы, па-над імі і звыш іх. У гэтым — мая памылка; з гэтага — я адпаку тваў, трапіў у палітычны нябыт.

І тады ж нарадзілася ў мяне новая думка аб ахвяраваньні сябе на службу частковаму шляху да Інтэгральнага Рэнесансу, шляху адшуканьня прыродных падстаў да гаспадарчага росквіту, адшуканьня вялікіх карысных выкапняў на Беларусі. Адгэтуль — занятак геалёгіяй. Вывучэньне прыроды Беларусі, перш-на-перш яе геалёгіі — як найлепшы, падставовы, галоўны шлях да росквіту

гаспадаркі. Геалёгія Беларусі. Чацьвярцёвая геалёгія. Тэктоніка. Фізычная геалёгія Беларусі. Фізычная геаграфія. Эканамічная геаграфія. Глебы. Расьліннасьць. Сельская гаспадарка. Шгандборт народнае гаспадаркі і культуры. Падставы дзеяньняў дзяржавы, грамады, асоб.

Вялікая, шматгадовая падрыхтоўка; 13 год. Саматужная часам, але мэтаймклівая праца. Чацьвярцёвая і інжынерная геалёгія. Набліжэньне да геалёгіі Беларусі праз геалёгію Кальскае паўвыспы, Карэліі, Камы, Чусавай, Волгі.

Я толькі на паўдарозе. Каб толькі захаваць троху сіл фізычных, спыніць фізычную дэградацыю, хваробу сэрца, апуханьне, нязможнасьць, неўрастэнію. Каб ня толькі дайсьці да Зямлі абетаванай праз пустэчу Ханаанскую, але прыйсці не дзеля сьмерці, а дзеля працы вялікай, няўтомнай, нясупыннай; працы чорнай, будзённай, дробнай і вялікай разам. Каб рабіць яе з умельствам, замілаваньнем, насалодаю, пасьпяховасьцю. Праца па вывучэньню геалёгіі Беларусі — як мэта апошніх гадоў майго жыцьця. Гэта — самае галоўнае, самае важнае, самае вялікае, самае значнае. У ахвяру гэтаму я нясу самага сябе, сям'ю, свае каханьне, усё. Каб толькі захаваць сілы, каб толькі разумна скарыстаць іх, каб умець быць вартым вялікае мэты. Працаваць не толькі самому. Прыцягнуць да вывучэньня геалёгіі Беларусі лепшых вучоных — рускіх, украінцаў, палякаў, ліцьвінаў, латвійцаў і перш-наперш беларусаў.

Зрабіць справу вывучэньня геалёгіі Беларусі ня толькі асабістай мэтай, але дзяржаўнай справай, адказным дзяржаўным будаўніцтвам. Складьці дзяржаўны плян вывучэньня геалёгіі і карысных выкапняў Беларусі; абараніць гэты плян, ажыццявіць яго, здабыць вялікія вынікі, адшукаць вялікія багацьці — нафту, каменнае вугалье, соль, цэмянтовыя вапнякі і даламіты, гіпс, серу, мінеральныя воды, карналіты, жалезістыя кварцыты...

Але мець гэта не як далёкую мэту, ажыццяўленьне якой можна адкладзьці да больш спрыяючых умоў пасьявайсковага часу, а як мэту ўжо сёньняшняга дня.

[...] Гамонка з Радзікам аб сумеснай працы. Сталасьць і разважнасьць сына...

[...] Знайшліся амаль усе багацькаўцы. Жыў бацька, брат Парфір, родныя...

[...] Дык даруйце ж мне ўсе памылкі, мае блізкія і далёкія. Ня будзьце ў крыўдзе на маю вымушаную слабасьць. Я акуплю яе кратовай працай, упартасьцю, няўтомнасьцю. Няхай не перашкаджаюць плённай працы сёньня і заўтра думкі і ўспаміны аб чорным мінулым.

Мая бедная мама, няшчасныя Максім, Іван. Максім мой любы, дарагі, колькі зазнаў Ты гора, Патмос Твой цягнуўся так нядоўга. Прарочае ў Цябе было прадчуваньне. Якая чорная, злая доля Цябе скасіла, які жудасны лёс, выпадак. Панаваньне выпадку ў нашай сям'і: Гануля, Іван, Максім, мама...

Дарагія мае, родныя, даруйце, даруйце і дапамажыце. Не пужаюся я пайсьці і Вашым шляхам. Я часта падрыхтоўваў сябе да лютае сьмерці.

[...] Але зараз я хацеў бы хоць пяць год папрацаваць на Беларусі. Каб толькі прыняла мяне родная краіна. Нібы Каінава пляма пакладзена.

Калі гэта пляма зачыніць перада мною дзьверы Радзімы (таму з няярплівасьцю чакаю я адказнага вырашэньня аб Акадэміі), я буду працаваць і здалёк. [...] Хай дальнімі шляхамі, але я буду ісьці да карысьці Табе, мая Радзіма...

[...] Зноў здалёк, з чужымі падыйсьці да родных межаў, ціхім, прыбітым, малым, някрыўдлівым. У ведах, у навуцы забыцца на ўсё. Узняцца на ўзвышша,

падзівіцца на ўсё збоку, з погляду далёкае будучыні. Хай ня смыліць душа, ня стогніць, ня енчыць, не пакутуе. Хоць тут быць абсалютна вольным, чыстым, узяцца высока, высока, у чыстае сіняе неба. Вольны мастак чацьвярцёвых даследаваньняў. Без правоў, без абавязкаў, без зьвязанасьці. Але з адвечнай адданасьцю Табе, мая Радзіма, з служэньнем Табе, з думкамі аб Табе, з ахвяраваньнем усяе істоты толькі Табе. Я бачу толькі Цябе. Ты сьвеціш мне, Ты прыймаеш мяне, Ты не дакараеш мяне, не пытаеш, не асуджаеш. Ты ўсё бачыш, усё разумееш. Сэрца адыходзіць, мякчэе, загойваецца. Іду да Цябе, адзіная мая, любая, далёкая. Лёгка, вольна ўздыхнуць, хоць у раз перадапошні...

Гаманіць толькі з Табою, Радзіма мая няўміручая. Несьці Табе ўсё — Ты мяне не адкінеш, даруеш, зразумееш... Загойвайся ж, болька, сьціхай. Ціхім, ціхім, змалелым, за працу. Я іду да Цябе, дарагая, родная мая, хоць бочнымі шляхамі, але іду...

[...] 25-годзьдзе БССР [...] Вызваляецца наша Краіна праз вялікую кроў, вялікія ахвяры. Але яна зноў расквітнее, зазьзяе ...

За радасьць, за шчасьце, за росквіт Радзімы нашай неўміручай!»...

Перавялі Г. Гарэцкага на пасаду намесніка галоўнага геолога Сектара геалогіі Гідрапраекта, і пераехаў ён з Чунжына ў пасёлак Чкалаўск на Волзе (Горкаўская вобласць). Славіка мабілізавалі і адправілі ў артылерыйскае вучылішча, але з прычыны былога плеўрыта зноў скасавалі і паслалі ў Маскву на аўтамабільны завод імя І. Сталіна, дзе ён прайшоў шлях ад многіх рабочых спецыяльнасцей (слесара, фрэзіроўшчыка, лекальшчыка ды інш.) да майстра цэха.

Гаўрыла дапрацаваў матэрыялы па Кольскай паўвыспе, Карэліі і Салікамску, пачаў інжынерна-геалагічныя вышуканні пад Горкаўскую ГЭС і да рэчак Туломы, Мсты, Чусавай, Камы далучыў Волгу — вывучэнне сучасных рэк і старажытных (палеаатамалогія) пашырылася. Але справы, настрой і думкі яго, а таксама некаторыя падзеі лепш можна зразумець і адчуць з кароткіх запісаў з таго самага невялічкага блакноціка.

«5.IV.44 г. Учора прыйшло страшнае паведамленьне: “Лёня загінуў...” О, гора, гора, неадступнае гора, — не пакідаеш ты род Гарэцкіх. Які бязлітасны лёс.

[...] Лёня быў мне нібы сынам.

[...] Няма ні апраўданьня сьмерці, ні прымірэньня з ёю. Адвечнае “За што!”

Пракляцьце пачынальнікам вайны, пракляцьце вайне, фашызму, прыгнёту. Калі ж чалавецтва будзе разумным, вольным! Сьмерць пануе над усім, разбурэньне, згуба. Вялікае Зло, Неразумнае, Сьляпое, Ненавісьць. Нязлічоныя ахвяры яшчэ раз і яшчэ раз. Ужо каторая “апошняя” вайна?

Безузваротнае. Бывай, бывай навек, мой мілы хлопчык, мой Гайавата, мой сынуля родны. Не убачыш Ты роднае краіны, не прыдзеш радасны ў сваю Багацькаўку, не пасмакуеш медунічак, не пагаманіш з дэдам, з роднымі, не заменіш бацьку. Аб чым былі Твае апошнія думкі, мой родны? Ці пранесьліся перад Тваімі вачыма сьцені родных? Ці ўбачыў Ты іх вобраз? Ці разьвітаўся з Зямлёю? Цяжка было Табе пакідаць яе? Ці лёгка была Табе сьмертухна?

[...] Будзь роднай матуляй, зямелька чужая, майму хлопчыку, прытулкам яго, прылашчы, пахавай яго ціха, ціха, будзь яму ўсім, яго любай каханкай, яго новым адвечным родам.

Бывай жа, бывай, мой дарагі, мой любы ...»

16 лютага 1945 года ў Інстытуце геалагічных навук АН СССР (Масква) адбылася абарона дысртацыі Гарэцкага па тэме: “О роли местных географических условий в четвертичной истории на примере изучения Кольской и Туломской долин на Кольском полуострове”.

Старшыня Вучонага савета акадэмік Д.С. Белякін: “... мы имеем здесь действительно выдающееся явление ... мы присутствуем при редком случае превращения кандидатской диссертации в докторскую”.

Члены Вучонага савета аднагалосна прагаласавалі за прысваенне навуковай ступені кандыдата навук і з лікам 15 з 17 — за ступень доктара. На жаль, ВАК зацвердзіў толькі першую пастанову, таму што не было трэцяга апанента, як належыць пры абароне доктарскай дысртацыі.

13 мая 1946 года зноў жа на Вучоным савета Інстытута геалагічных навук АН СССР адбылася абарона дысртацыі на суісканне вучонай ступені доктара геолога-мінералагічных навук Г.І. Гарэцкага на тэму: “Неогеновые и четвертичные отложения района Средней Камы между устьем Вишеры и городом Боровском”. Хваляванні былі не толькі па сутнасці справы, але і ад таго, што не было прыстойнага гарнітура для выступлення на саветае — давялося пазычыць. Усе 34 члены Вучонага савета прагаласавалі “за” наданне Гарэцкаму ступені доктара геолога-мінералагічных навук.

Усе намаганні Гаўрылы для вяртання на Радзіму ніякага плёну не далі. Дазволу на зварот у Мінск не было, ды і Лара раіла не спяшацца, праявіць асцярожнасць. Г. Гарэцкі застаўся працаваць у Гідрапраекце, працягваў інжынерна-геалагічныя даследаванні спачатку ў Гарадцу на Волзе, потым у Елабuze на Каме, а ў 1947 годзе быў прызначаны галоўным геологам экспедыцыі № 8 у станіцу Раманаўскую на Доне. Такое рашэнне, магчыма, і выратавала Гаўрылу ад яшчэ аднаго зняволення. Хутка пасля вайны рэпрэсіўная машына бальшавізму зноў разгарнула свае шырокамаштабныя працэсы барацьбы з “ворагамі народа”. Для Сталіна “братыя і сестры”, да якіх ён звяртаўся ў часе вайны, каб яны ратавалі краіну ад фашысцкіх акупантаў, сталі зноў звычайнымі “вінгікамі”. Ён лічыў, што найлепшай сістэмай з’яўляецца прынецп: “нет человека — нет проблемы”. Пад кіраўніцтвам “самага мудрага”, “самага чалавечнага” пачаў з яшчэ большай інтэнсіўнасцю раскручвацца рэпрэсіўны механізм па папаўненні ГУЛАГаў: былыя палонныя, жыхары акупаванай фашыстамі тэрыторыі, былыя “ворагі народа”, што адбылі свой тэрмін, і многія іншыя трапілі ў лагеры. Пачаліся новыя гучныя працэсы: барацьба з касмапалітамі, “ленінградское дело”, “дело врачей-вредителей” (галоўным чынам габрэйскай нацыянальнасці) і г.д.

Гаўрыла заўзята працаваў. Былі важныя праблемы будаўніцтва ГЭС і водных каналаў; цікавыя знаходкі невядомых раней адкладаў, якія ўтвараліся ў мінулых марях, пралівах, затоках і азёрах; высвятленне асаблівасцей зусім новага тыпу пра-рэк — мнагаводнага Пра-Дона, які ўпадаў у шырокае Эўксінскае мора; пошукі археалагічных рэшткаў і раскопкі старажытнай хазарскай крэпасці Саркел.

Наступіў пераломны для Савецкага Саюза і асабліва для лёсу рэпрэсаваных (як сучасных, так і былых) 1953 год — год смерці Сталіна.

Праз некаторы час М.С. Хрушчоў звярнуўся да савецкага народа з праўдай пра сталінскія злачынствы, у многіх адкрыліся вочы на мінулае, людзі пачалі скідваць з сябе пугы страху, уздыхнулі вальней — надышла так званая “хрушчоўская адліга”. Пачалася рэабілітацыя “ворагаў народа”, вяртанне многіх тысяч людзей з ГУЛАГа. У красавіку 1954 г. Г.Гарэцкі ў адказ на сваю заяву атрымаў выпіску:

Протокол №2 30 апреля 1954 г.

Ходатайство о снятии судимости Горецкому Гавриилу Ивановичу, осужденного Коллегией ОГПУ 30 мая 1931 года по ст.ст. 58-б, 58-7, 58-11 УК РСФСР к 10 годам лишения свободы.

Наказание отбывал с 30 июля 1930 года. Освобожден 4 октября 1934 года досрочно с применением зачетов рабочих дней. Дело № ДП-4420.

Снять судимость с Горецкого Г.И.

Секретарь Президиума

Верховного Совета СССР

(Н.Пегов)

Атрымаўшы дакумент аб зняцці судзімасці, Г.І. Гарэцкі ў кастрычніку 1955 года напісаў заяву ў Прэзідыум Акадэміі навук БССР з просьбай аднавіць яго ў годнасці правадзейнага члена АН БССР. У канцы заявы ён дадаў: “Хачу аддаць свае веды, набытае спрактыкаванне і ўсю моц справе геалагічнага вывучэння Беларусі, асабліва даследаванням геалогіі антрапагену”.

Але не было яшчэ поўнай рэабілітацыі, не было дазволу ЦК КПБ і таму не было і адказу ад Прэзідыума АН БССР.

У 1956 годзе Гаўрылу перавялі ў філіял Гідрапраекта СССР, які знаходзіўся ў горадзе Дзедзюўску, прыблізна 40 кіламетраў ад Масквы. Тут ён з усёй сям’ёй (у тым ліку і Славік з жонкай і дзеткамі) жыў па 1969 год. Быў на пасадах намесніка начальніка аддзела геалагічных вышуканняў, галоўнага геолога паўднёвых аб’ектаў, галоўнага спецыяліста Гідрапраекта СССР.

Гаўрыла рушліва працаваў, кожнае лета выязджаў на палявыя работы ў геалагічныя экспедыцыі ў самыя розныя раёны. Былі і небяспечныя моманты, як тое часта здараецца пры вандраваннях. Найбольш жахлівы з іх адбыўся пры канцы жніўня 1958 года. На досыць вялікім схіле дарогі Масква — Харкаў, недалёка ад Чугуева (радзімы мастака Рэпіна), адказаў тормаз аўтамабіля ГАЗ-69, ён страшэнна разгануўся, з’ехаў з дарогі, яго прычэп перакуліўся і пацягнуў за сабой машыну, якая таксама перакулілася. Гаўрыла сядзеў на пярэднім сядзенні побач з шафёрам, галавой разбіў шкло, выляцеў наперад, а машына прыдавіла яго грудзі — было пераламана мноства рэбраў справа, некалькі злева, грудзіна, а да таго — страшэннае мазгоў, шок. Стан быў вельмі цяжкі. Добра, што галоўны ўрач Андрэй Аляксандравіч Бурцаў (заслужаны дзеяч медыцыны УССР) аказаўся цудоўным хірургам: ён без аперацыі змог правільна скласці ўсе паламаныя косці і выратаваць хворага. Але ў такіх выпадках вельмі многа значыць і маральны стан пацярпелага. Пра гэта яскрава сведчыць надпіс, які зрабіў хірург на сваім фотаздымку, падараваным Гаўрыле на памяць: “Ваше мужество, воля, выдержка и исключительная скромность явились залогом в Вашем выздоровлении”.

Нягледзячы на цікавую працу, якой, як заўсёды, Гаўрыла аддаваў увесь свой

імпэт, дастаткова някепскі дабрабыт і спакой у сям'і і родных, думкі ўвесь час вярталі яго да Беларусі. Калі ж здзейсніцца мара ўсяго жыцця і ўдасца трапіць на Беларусь, працаваць для дарагой Радзімы? Ён веў на гэтую тэму перапіску з Якубам Коласам, акадэмікам Паўлам Рагавым — сваім даўнім сябрам — і іншымі, якія прыкладалі шмат намаганняў, каб дазволілі Гарэцкаму вярнуцца на працу ў Акадэмію навук, але пакуль што быў адмоўны адказ з ЦК КПБ.

Нарэшце, зноў у красавіку Гаўрыла атрымаў доўгачаканы дакумент:

*Военный трибунал
Белорусского военного округа
26 апреля 1958 г. № 610
гор. Минск*

Справка

Дело по обвинению Горецкого Гавриила Ивановича, до ареста 24 июня 1930 г. работал директором Научно-Исследовательского института сельского и лесного хозяйства и зав. кафедрой штандорта Народного хозяйства Белорусской Академии наук пересмотрено Военным трибуналом Белорусского военного округа 22 апреля 1958 г.

Постановление от 30 мая 1931 г. в отношении Горецкого Гавриила Ивановича отменено и дело за отсутствием состава преступления прекращено.

*Зам председателя Военного
Трибунала Белорусского военного округа
полковник юстиции (В.Кондратьев)*

17 мая 1958 года Г. Гарэцкі напісаў яшчэ адну заяву на адрас Прэзідыума Акадэміі навук БССР, далучыўшы да яе копію даведкі аб поўнай сваёй рэабілітацыі ў сувязі з адсутнасцю зместу злачынства. Ён прасіў: “... яшчэ раз прашу хадайнічаць перад Саветам Міністраў БССР аб скасаванні пастановы СНК БССР ад 1930 г., паводле якой я быў выключаны з складу Беларускай Акадэміі навук, як “вораг дыктатуры пралетарыяту”, і аб аднаўленні мяне ў годнасці правадзейнага члена АН БССР”. У канцы заявы ён зазначыў: “Хачу на схіле год дадаць хоць кроплю ў скарбніцу беларускае савецкае культуры”.

Ад Прэзідыума АН БССР за подпісамі віцэ-прэзідэнта К.І. Лукашова і галоўнага вучонага сакратара Ф.П. Вінакурава на імя Старшыні Савета Міністраў БССР Н.Е. Аўхімовіча была пасланая папера з просьбай перагледзець пастанову СНК БССР ад 8.XII.1930 года ў дачыненні да Г.І. Гарэцкага. Але станоўчага адказу не было атрымана...

У 1959 годзе Максіма Гарэцкага рэабілітавалі. Гаўрыла і сем'і братоў ведалі, што Максім ні ў чым не вінаваты і не сумняваліся — гэта павінна калі-небудзь адбыцца, але ўсё роўна радасць была вялікая — як быццам нейкі цяжар, які бясконца ціснуў на сэрца, нарэшце зваліўся.

Патроху пачалі атрымліваць рэабілітацыю і творы пісьменніка, якія варочаліся да чытачоў. З кожнай публікацыяй — радасць для Гаўрылы.

У Вільні Я. Шутовіч адшукаў рукапіс «Віленскіх камунараў», які Максім прывозіў у Мінск і які выратаваў Пятро Глебка перад захопам горада фашыстамі. Максім, як сведка тых падзей, якія адбываліся ў Вільні ў 1923 годзе, вельмі праўдзiва і яскрава апісаў іх у рамане. У Дзедаўск да Г. Гарэцкага

прыезджаў пісьменнік А. Гатаў, які перакладаў раман на рускую мову. Гаўрыла з вялікай прыемнасцю і гасціннасцю прымаў яго. Вакол стала сядзелі яны разам з Лараю і абодвума сынамі і Гатаў чытаў свой чарговы кавалак перакладу. Тут жа абмяркоўваліся атрыманыя ад слухачоў заўвагі. Раман спачатку быў надрукаваны ў “Полымі”, а затым (1965) выйшаў асобнай кніжкай. Пераклад рамана выйшаў у 1966 годзе ў выдавецтве “Советский писатель”, а потым на літоўскай, латышскай і ўкраінскай мовах. Найлепшага падарунку Гаўрыла і не мог уявіць.

У чэрвені — ліпені 1961 года Гаўрыла разам з сынамі ўзяў адпачынак і вырашыў наведаць Беларусь. Да гэтага мы купілі ў знакамітага футбаліста і хакеіста В. Баброва патрыманую “Победу” і сваім ходам наведалі перш-наперш Магілёў, дзе жыў Парфір з сям’ёй, Малую Багацькаўку і суседнія вёскі. Гаўрыла быў шчаслівы, а сыны з вялікай цікавасцю знаёміліся са сваёй Бацькаўшчынай, куды ўпершыню трапілі дарослымі людзьмі. Наведалі Горкі і Беларускаю сельскагаспадарчую акадэмію, дзе сустрэліся з даўнімі сябрамі Гаўрылы — Лайковым і Новікавым. Потым былі Мінск, Гродна, Навагрудак... У Цімкавічах доўга размаўлялі з сястрой Кузьмы Чорнага — Ганнай Карлаўнай. Хаця падарожжа было вельмі хуткім і пакінула калейдаскапічныя і разнастайныя ўспаміны, уражанне зрабіла моцнае. Многа было ва ўспамінах прыемнага — асабліва тое, што звязана з чудаўнымі краявідамі, мяккай прыродай, бясконцымі ляснымі масівамі. Вялікую радасць мы атрымалі ад ласкі і добразычлівасці людзей. Але не чакалі такой занябанасці і нават нейкага ганьбавання ў дачыненні да беларускай мовы, асабліва ў гарадах. Уразіла амаль поўная адсутнасць надпісаў па-беларуску. Калі чулі, што мы паміж сабой размаўлялі на роднай мове, дык прымалі нас за прыезджых з Мінску пісьменнікаў. Во да чаго дажылі: раз гаворыш па-беларуску, значыць пісьменнік. Адвучылі ад роднай мовы. Як ад гэтага балела сэрца Гаўрылы. Але ўсё роўна ўсе былі радыя і задаволеныя, што нарэшце змаглі пабыць на Бацькаўшчыне.

Гарэцкі вельмі любіў моладзь, заўсёды каля яго было шмат студэнтаў-практыкантаў, маладых геологаў. Ён з вялікай асалодай дзяліўся з імі сваімі думкамі, назіраннямі, вопытам. Ведаючы яго здольнасці да настаўніцтва, кіраўніцтва геаграфічнага факультэта Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта запрасіла Гарэцкага на кафедру агульнага землязнаўства ў якасці прафесара. Яшчэ з Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі ў Горках, дзе ён быў загадчыкам кафедры эканамічнай геаграфіі, яму падабалася гэтая праца. Гарэцкі ў жніўні 1961 года нават напісаў заяву аб залічэнні прафесарам МДУ. Але ён пашкадаваў час, якога з гадамі заставалася ўсё меней і меней і які так шпарка імчыць. Вырасшы, што больш важнай для яго і для справы павінна быць навуковая праца, якая патрабуе поўнай адданасці і якая не даруе збочвання ад мэты. А зрабіць трэба так многа ...

За плячыма Гарэцкага ў якасці старшага і галоўнага геолога былі інжынерна-геалагічныя вышуканні многіх аб’ектаў: Беламорска-Балтыйкі канал, Ніжне-Туломская ГЭС, Кольскі канал, Верхне-Туломская ГЭС, Рыбінскі гідравузел, Салікамскі гідравузел, Мсцінская ГЭС, Шырокаўская і Поньшская ГЭС на Урале, Горкаўская ГЭС, Цымлянская ГЭС, Данскі, Сальскі, Азоўскі і Пралетарскі каналы, Дона-Сальскі тунель, Сарпінская сістэма абваднення і

арашэння, Чаграйскі водасхоў на Усходнім Маньчы, шлюзаванне Ніжняга Дона, Ніжне-Камская ГЭС, канал Паўночны Данец-Данбас, водаправод Дон-Шахты, водазабеспячэнне Данбаса, канал Днепр — Крывы Рог, Кубань — Калауская сістэма, схема выкарыстання Кубані, Кіеўская ГЭС, Чабаксарская ГЭС, схема выкарыстання Пячоры, Чарнаморска-Балтыйскі глыбокаводны шлях, Ніжне-Прыпяцкі гідравузел ды іншае.

Вышуканні пад гэтыя буйныя будоўлі далі велізарны фактычны матэрыял, які Гаўрыла вельмі мэтанакіравана і карпатліва збіраў. Пара падышла да яго абагульнення, да стварэння новай навукі — палеаатамалогіі. Ён засеў за складанне манаграфій аб вялікіх пра-рэках Рускай раўніны — і ўжо ў 1964 годзе выйшла з друку першая тоўстая (415 старонак) кніга “Аллювий великих антропогенных прарек Русской равнины. Прарек и Камского бассейна”, а праз два гады — другая манаграфія “Формирование долины р.Волги в раннем и среднем антропогене. Аллювий Пра-Волги” (412 старонак).

Нарэшце 30 ліпеня 1965 года Савет Міністраў БССР прыняў Пастанову № 396: *“Отменить постановление Совета Народных Комиссаров БССР от 6 декабря 1930 года № 314 в части исключения из состава действительных членов Белорусской Академии наук академика Горецкого Гавриила Ивановича”, а 28 верасня Прэзідыум Акадэміі навук БССР прыняў пастанову “... считать в составе Академии наук Белорусской ССР в Отделении химических наук академика Горецкого Гавриила Ивановича. Президент АН БССР академик В.Ф. Куревич. Главный ученый секретарь академик Ф.П. Винокуров”.*

У 1968 годзе Г. Гарэцкі здолеў вярнуцца ў Мінск — спачатку жыві адзін у аспіранцкім інтэрнаце, а пасля таго, як у сакавіку 1969 года загадчык лабараторыі геахімічных праблем АН БССР акадэмік К.І. Лукашоў выдаў загад: *“Назначить с 27 марта с.г. заведующим сектором палеогеографии антропогенного периода...”*, пераехаў назаўсёды ў Мінск.

На Бацькаўшчыне апошнія дваццаць год жыцця для Гаўрылы былі сапраўдным падарункам лёсу, яго самым шчаслівым часам, калі мары здзейсніліся. Нягледзячы на досыць сталы ўзрост, ён працаваў так заўзята, так апантана, што нават маладыя супрацоўнікі не паспявалі за ім. У яго сапраўды з’явілася “другое дыханне”, ён памаладзеў і не адчуваў стомы. Цікавіла яго не толькі праца, але ўсё, што датычылася Беларусі і што рабілася ў краіне: развіццё навукі і вучоныя, тэатр і філармонія, выступленні пісьменнікаў і музеі, мова і літаратура, беларускамоўныя часопісы і газеты (якія амаль усе выпісваў), фальклор і археалогія, эканоміка і наогул народная гаспадарка, жыццё вёскі і горада, народнаасяленне і асобныя беларускія дзедчы, прырода і асабліва пошукі грыбоў ... Часу не хапала, але неяк усё паспяваў.

Яшчэ ў 1967 годзе Гарэцкага прызначылі старшынёй Камісіі па вывучэнні чацвярцэвага перыяду пры Секцыі навук аб Зямлі АН СССР і старшынёй савецкай секцыі Міжнароднай асацыяцыі па вывучэнні чацвярцэвага перыяду. Апрача таго, ён доўгі час заставаўся на грамадскіх пачатках галоўным кансультантам Гідрапраекта. Таму адзін ці два разы амаль кожны месяц ён ездзіў у Маскву на пасяджэнні, нарады.

У 1970 годзе была надрукавана трэцяя манаграфія “Аллювиальная летопись великого Пра-Днепра”. На наступны год за ўсе тры кнігі ён атрымаў Дзяржаўную прэмію СССР — “за работы по палеопотамологии, строению

аллювия и истории великих прарек Русской равнины в антропогене”.

З часам пабачылі свет яшчэ дзве манаграфіі, шэраг артыкулаў, тэзісаў дакладаў на розных (у тым ліку і міжнародных) канферэнцыях і кангрэсах. Аб'ездзіў Гаўрыла ўсю Беларусь і суседнія тэрыторыі падчас многадзённых палявых даследаванняў, якія праводзіў разам са сваімі шматлікімі вучнямі. Атрымала шырокую вядомасць створаная Гарэцкім моцная беларуская школа геалагаў-чацвярцічнікаў.

Гаўрыла быў вельмі ўдзячны Дз. Бугаёву за выданне невяліччай, але змястоўнай манаграфіі «Максім Гарэцкі» (1968).

Не было большай радасці, як публікацыя твораў брата, якія і далей вярталіся беларускаму народу: «Выбраныя творы» у 2-х тамах (1973), «Красные розы. Избранное» (1976) і інш. Асабліва быў удзячны Гаўрыла Алесю Адамовічу за яго манаграфію «Браму скарбаў сваіх адчыняю» (1980). Ён падрабязна адказаў на ўсе яго пісьмовыя пытанні. Прыемнай аказалася для Гаўрылы ацэнка творчасці Максіма Гарэцкага, якога Адамовіч першы назваў класікам беларускай літаратуры поруч з Янкам Купалам, Якубам Коласам, Максімам Багдановічам.

Гаўрыла выступаў з успамінамі пра брата на ўрачыстых вечарах, прысвечаных юбілеям пісьменніка (75, 80, 85, 90 гадоў). Друкаваў успаміны пра Максіма, найбольш поўныя з іх «Пра брата і настаўніка» пачынаюць кнігу «Максім Гарэцкі. Успаміны, артыкулы, дакументы» (1981). Напісаў шэраг артыкулаў з успамінамі пра Янку Купалу, Якуба Коласа, К. Крапіву, Ул. Дубоўку і інш.

Старанна дапамагаў Гаўрыла ў складанні 4-томнага збору твораў Максіма Гарэцкага (1984-86 гг.), які быў дапоўнены ў такім жа па афармленню выданні «Гісторыя беларускай літаратуры» (1992), «Творы» (1995).

Калі Ул. Караткевіч і некаторыя іншыя пісьменнікі звярталіся да Г. Гарэцкага з прапановай напісаць пра яго жыццё і дзейнасць, ён заўсёды з удзячнасцю, але цвёрда адмаўляўся і адказваў: «Пішыце пра Максіма».

У Інстытуце геахіміі і геафізікі, хаця Г. Гарэцкі і адмаўляўся, урачыста адзначылі 80-гадовы, а затым і 85-гадовы юбілеі, на якіх ён, як заўсёды, з выдатным майстэрствам прамоўцы, выступіў з цікавымі змястоўнымі дакладамі па праблемных пытаннях геалогіі антрапагенавага перыяду. Многа чытаў, з асаблівай цікавасцю «Летапісы», якія падараваў Мікалай Улашчык.

Але няўмольны час рабіў сваю справу. У 1977 годзе на 93-м годзе жыцця памерла маці жонкі, а праз некалькі гадоў Лару схпіў моцны інфаркт. Для Гаўрылы гэта быў жудасны удар — ён не мог уявіць свайго жыцця без адзінай любай Ларуты. Баяўся пакідаць яе ў хаце адну і таму радзей стаў хадзіць на працу, зусім перастаў ездзіць ў поле. А гэта выклікала тое, што больш прыкметна пачала падыходзіць старасць, хаця і ў 87 гадоў ён яшчэ пісаў артыкулы і выступаў на Вучоным Савеце Інстытута.

Узрост тым не менш браў сваё, да чаго далучаліся і вынікі цяжкіх падзей мінулых гадоў: павялічыўся скляроз, пабальвалі ногі і цяжка было хадзіць, аднекуль з'явілася катаракта, а потым і глаўкома... Апошнія асабліва ўскладнялі жыццё, бо зрок рабіўся ўсё горшым і горшым, а калі споўнілася Гаўрыле 88 гадоў, дык бачыў толькі цені і не мог чытаць. Аперацыю рабіць па ўзросце і стану здароўя адмовіліся. А як жыць, як быць без кніг, газет? Лара кожны дзень чытала яму, слухаў радыё, тэлевізар. Рады быў пагаманіць з сынам, паслухаць

размовы супрацоўнікаў Інстытута, якія часта наведвалі яго.

Гаўрыла нярэдка садзіўся ў крэсла, заплюшчваў вочы, думаў, успамінаў, патроху яго ахоплівала дрымота. І тады ён зноў бачыў сваю вёсачку, як жывая прыходзіла да яго матуля, маладая і прыгожая, збіраў баравікі разам з мілай Ганулькай... Часцей за ўсё думы варочыліся да Максіма, які не асуджаны, жывы, прыйшоў да яго і яны гамоняць, гамоняць і так ім абодвум добра...

Лара ў такія часы забыцця Гурыка ў крэсле, а іншы раз і ўначы раптам чула нейкія пужлівыя стогны і крыкі, якія тужліва вырываліся з глыбіні яго душы. Яна хутчэй старалася пабудзіць яго, бо ведала, што з'явіліся перад ім жудасныя моманты турэмнага побыту, многія крыўды жыцця...

Гаўрыла не любіў у сваёй кватэры малы пакойчык, дзе стаяў ложка, на якім у 1977 годзе памерла маці Лары — Марыя Міхайлаўна, а пазней цешча сына — Паліна Аляксандраўна. Заўсёды абыходзіў той ложка. Аднойчы ўжо 12 лістапада ён зайшоў ў той пакойчык і раптам адчуў, як стала яму кепска, нешта стрэльнула ў галаву, яго штурхнула і ён паваліўся на гэты ложка... Амаль ў непрытомнасці мільгнула думка: «Ну, вось і ўсё...» Сын выклікаў хуткую дапамогу, адвезлі ў бальніцу, дзе ляжаў амаль нерухома, гаварыць было цяжка. З любасцю адчуваў прысутнасць Лары, Радзіма, а пазней і старэйшага сына Усяслава, якога выклікалі з Масквы. 19 лістапада ўвечары адчуў, што нагамі не можа ўжо зусім паварушыць, што яны халадзеюць, адміраюць, а перад вачыма, як ў нейкім калейдаскапічным фільме прамільгнула ўсё жыццё, а потым затрымаліся кадры, у якіх ён зноў сустракаецца ў Малой Багацькаўцы з самымі любымі сваімі людзьмі — мамай, татулем, братамі, сястрычкай. Усе сабраліся разам, такія вясёлыя, здаро-выя, шчаслівыя... Яму так радасна, добра... Раптам аднекуль здалёку пачуў голас Радзіма: “Тата, як ты адчуваеш?” — “Добра!” — адказаў апошнім словам сваім. У 1 гадзіну ночы 20 лістапада сэрца Гаўрылы перастала біцца.

Ходлер, *Дрывасек*, 1910 г.

Адам Міцкевіч

Дарога ў Расію

Па снежнай прасторы, па дзікай краіне
Ляціць мой вазок, бы віхор па пустыні.
І вочы мае ў ёй – бы сокалы тыя,
Што бура ўзняла над снягоў акіянам,
Вятрамі ад зор і да зор разгайданым.
Віруе пад небам чужая стыхія.
Каб як адпачыць, дзе спусціцца тут птахам?
Уніз, у той вір, пазіраюць са страхам.

Паўсюль на шляху – ні гары, ні хаціны:
Нямое бязлюддзе бясконцай раўніны!
Хоць след бы дзе ўбачыць – пустая прастора.
Бы свет гэты створаны ўвечары ўчора.
Ды маманта, кажуць, знайшлі ў гэтым лёдзе.
Прышэлец у час наш яшчэ з дапапоу,
Ён мовай, чужою маскоўскаму хлопу,
Гаворыць: зямлі гэтай – тысячагоддзі!
Калісь тут цвіло ўсё, быў край неадсталы –
Аж з Азіі везлі тавар свой мянялы.
Часамі і кніга, што хто-небудзь, можа,
На захадзе ўкраўшы, сюды з падарожжа,
Прывёз быў, – раскажа, што край гэты дзікі
Быў некалі бацькам народаў шматлікіх.
Ды ўсё змыў патоп на бяскрайняй раўніне.
Ні знаку цяпер ад нястрымнай той плыні,
Ні следу ад мноства народаў, што хвалі
З усёй гэтай сцюжнай зямлі пазмяталі.
Яны, дакаціўшыся к Альпам, на ўцёсах
Пакінулі гнеўны свой след пры нябёсах.
А ў Рыме далёкім глухія руіны
Раскажуць пра варвараў з гэтай краіны.

Краіна пустая, прасцяг анямелы,
Бы аркуш паперы няспісаны белы.
Ці Госпада палец пісаць на ім будзе
(За літары ж Богу паслужаць тут людзі),
І ён, Бог, паведае праўду святую:
Што любасць усім чалавецтвам кіруе,
Што свет уратуюць святых ахвяры,
Ці Бога няпрямель прыйдзе паджары
І ў кнізе той мечам сваім аддрукуе,
Што род чалавечы павінен быць скуты
І славіць у свеце патрэбна ўсім пумы?

На белае пространі вецер шалее,
Снег з лёту ўздымаючы ў неба – завея!
Ды снежнае мора, узнятае з ложа,
Бясконца ў паднеб’і віхурыць не можа.
Аціхне – і падае цяжка з-пад хмары
Ўжо белымі злепкамі ўніз на абшары.
А там – несутрымны ўраган вылятае
З-пад полюса самага ды замятае
Ажно да Эўксіна прасторы з разбегу,
Спрэс гонячы перад сабой хмары снегу,
Сустрэчных глынаючы – гэтак, бывае,
Ў пустыні лівійцаў самум засыпае.
У роўнядзі нуднай, у шалях завеі
Часамі снягоў белізна зачарнее,
Бы выспа на моры. Ды гэта не мроі:
З-пад снегу тапырацца елкі ды хвоі!

Атам што за дзіва: хваіны звалілі,
Аскрэблі і так-сяк у стосы злажылі,
Накінулі дахі й жывуць там вякамі,
Назваўшы іх, гэтыя злепкі, дамамі.
“Дамоў” гэтых тысячы ў полі вялікім,
І ўсе як адзін – і памерам, і лікам.
Дымы над дамамі – бы шапак плюмажы,
Акенцаў рады ў іх – нібы патранташы.
Дамы – то паўкругам, то ў шэраг пасталі,
І горадам полк іх бязладны назвалі.

Сустрэліся мне і тутэйшыя людзі –
Мядзвежыя каркі, шырознаыя грудзі.
Як поўначы дрэва, як звер з гэтай пушчы,

З іх кожны бадзёры, здаровы, трывушчы.
Ды ў кожнага твар – як і гэта краіна:
Адкрытая, дзікая пустка-раўніна.
З іх сэрцаў агонь, як з вулканаў падземных,
Не выплыў да твараў, зямлістых, таемных
І не запаліў вусны ўзнёслы м гарэннем,
Не лёг на чало ім нязгасным праменнем,
Шго носяць на Захадзе людзі і Ўсходзе –
Там столькі падзей праплыло праз стагоддзі,
Было столькі ўзлётаў, і слёз, і адчаю,
Шго кожны там твар – гэта летапіс краю.
Тут, як гарады, нават вочы людскія:
Вялікія, ясныя – іх нікія
Ўвільготніць не змогуць няшчасці-ўзрушэнні,
Амаль не засмужаць і жаласці цені.
Прыгожыя, чыстыя – толькі здалёку,
А глянеш углыб – пуста, жудасна ў зроку.
Людзей гэтых цела – закрыты, без вокан,
З схаванай душой – сонным вусенем – кокан,
Зіму ўсю ён грудкі сабе толькі робіць,
Не выпусціць крыльцы яшчэ, не аздобіць.
Калі ж гляне вольнасці сонца ў ваконкі,
Шго ж вылеціць раптам з тае абалонкі?
Ці ясны матыль пад праменьнямі мая,
Ці выпаўзень цемрыва – соўка начная?

Крыжуюцца ў прастрані голай дарогі.
Іх не караванаў прато птвалі ногі,
Не госці-купцы з іхным сальцам ды шмальцам,
А цар у сталіцы накрэсліў іх пальцам.
Калі ж натыкаўся той палец уладны
На польскую вёску ці замак паглядны,
Іх цар безадмоўна раўняў там з зямлёю,
Займаючы месцы дарогай сваяю.
Дарог тых не ўбачыш пад снегам у полі,
Ды ў пушчаў прасеках іх згледзіш міжволі.
Блішчаць, бы між скаламі плыні рачныя,
Кіруюць на поўнач яны ўсе, прамыя.

Хто ж ездзіць па іх? Мчыць во конніца чвалам –
Сняжком зацярушаны полк. Валіць валам
Вунь там пры гарматах – за ротаю рота –
У чорных шарэнгах “царыца” – пяхота.
Адны войскі царскім пасланым ўказам
З усходу на поўнач – суцішваць там хаты,

Другія ж з той поўначы – біцца з Каўказам.
За што? Для чаго? Не пытаюць салдаты.
Во бачу між вояў мангола: твар плоскі,
Скуласты, чырвоны, глядзіць косым вокам.
Там – бедны ліцвін, селянін з нейкай вёскі,
Збляднелы, журботны, ідзе хворым крокам.
Там стрэльба англійская блісне, там – лукі
Нясуць калмыкі – ледзякамі іх рукі.
Чыны ж дзе? Глядзіць важны немец з карэты,
Ён Шылера ў мроі спявае куплеты
Ды плёткай частуе салдат. Там – гулліва
Насвіствае песню француз. Свету дзіва –
Філософ вандроўны, кар’еры шукальнік,
Ён чыну калмыцкаму роўны ж начальнік, –
Падсеўшы ў вазок, шэпча ў вуха па-свойску,
Каб меней харчоў ім закупліваць войску:
Палова памрэ салдатні – што ж такое?
Палова казны зберажэцца затое.
Ім ордэн дасць цар за яе зберажэнне,
І будзе ў чынах абаім павышэнне.

Нясецца кібітка – і ўсё перад ёю
Убок адступае, імклівай такою –
Пяхота, абозы, гарматы, лафеты
І нават начальнікаў грозных карэты.
Імчыцца кібітка. Жандар пад рабрыну
Б’е возніка: жыва! І той без упыну
Салдат грэе пугай: з дарогі, з дарогі!
Эгей! Не трапляй, разявака, пад ногі!
Хто ж едзе там? Лепш не ўскрываць таямніцу:
Жандар жа ў кібітцы! Кіруе ў сталіцу.
Вязе ён мо царскім загадам кагосьці?
“Відаць, там сядзяць з-за мяжы ягамосці, –
казаў генерал. – О, улоў тут багаты!
Мо прускі кароль тут, французкі ці саскі?
Ці немец, пазбаўлены царскае ласкі?
І цар загадаў пасадзіць іх за краты?
Ці пруць то важнейшага чына якога?
Мо гэта Ярмолава ўзялі самога?
Хто знае? У вязня зірк дзікі, адважны.
Хоць ён на саломе, ды чын, мусіць, важны.
Вунь колькі вазоў за ім – доўгія цугі.
Картэж яго, пэўна, прыдворныя слугі.
Але ж як глядзяць яны! Смела без меры!
Тады гэта, можа, цара камергеры,
Вяльможы альбо генералы якія?

Ды што гэта значыць? Там – хлопцы малыя!
Куды ж іх нясе па мяцелістым свеце?
Мо то караля паланёнага дзеці?”
Вось так між сабою начальства талкуе.
Тым часам кібітка ў сталіцу прастуе.

ПЕЦЯРБУРГ

З пачатку Рыма і часоў Элады
Сяліўся каля храмаў божых люд.
Яшчэ ў гарах – схавацца б ад прыблуд –
Ды ў пушчах, дзе ля рэк жывуць наяды.
Так Спарта ўзнікла, Рым, краса Афін.
У век гатычны шэрагі хацін
Ляпіліся вакол муроў барона,
Дзе ўсім была ў час войнаў абарона.
Шмат хто яшчэ сяліўся ля ракі,
Дзе гарады ўставалі праз вякі.
Пад неба ўзнеслі іх якіясь боствы,
Якіясь абаронцы ці рамёствы.

А хто сталіцу рускую ўзвёў?
Шго прывяло пад выстылае сонца
Славян да гэтых во глухіх краёў,
Прыхопленых у мора і ў чухонца?
Тут слота, сівер у палях пустых,
Не шмат зямля даруе людзям хлеба.
Яе то студзіць, то аж паліць неба,
Шго, як тыран, змяніцца можа ўміг.
Ды цар сказаў: “Тут будавацца будзем!”
І праз дрыгву пашыбаваў наўпрост.
Так ён заклаў імперыі фарпост –
Сабе сталіцу, ды не горад людзям.
Ён загадаў забіць у торф вякоў
Сто тысяч паляў – цэлую дуброву.
Туды ўтаптаў сто тысяч мужыкоў
Сталіцы гэтай прагнай у аснову.

Пасля ў вазы, у тачкі, ў караблі
Цар упрагаў другія пакаленні,
Каб звозілі сюды пясок, каменні,
Адборны лес, граніт з усёй Зямлі.

З гадаў Парыж і вась Парыжа пляцы
Будуюць тут. Успомніў Амстэрдам –
І дамбы насыпаюць, як і там.
Чуў пра палацы Рыма – і палацы
Такія ж ставяць. А ці ж свету чуд –
Венецыю – не выштукаваць тут?
Яна здаўна ўсіх вабіць, як сірэна,
Там стоячы ў вадзе вышэй калена.
Такія й тут каналы праляглі
І пад масты гандолы паплылі.
Венецыя, Парыж і Лондан новы!
Ды... без красы прыроднай – іх асновы.
У дойлідаў ёсць прымаўка адна:
Пабудаваны Рым людскою рукою,
Венецыя – багамі. Хто з відна
Агледзіць горад – скажа ўслед за мною,
Што Пецярбург узвёў сам сатана.

Т ут вуліцы прастуюць да ракі.
Даўгія, быццам у гарах цясіны.
Дамы з камення, з цэглы – на вякі.
Ёсць гмахі толькі з каменю і гліны.
І роўнае ўсё: дах, сцяна, балкон –
Бы на парадзе войска батальён.
А надпісаў на сценах – да карнізаў!
Нібы калісьці ў Вавілоне, зноў
Тут цэлае стаў патварэнне моў.
Во надпіс на дзявях: “Тут хан кіргізаў
Ахмет жыве, начальнік польскіх спраў,
Сенатар”. Там: “Мусье Жако. Іграе
Ў аркестры. Дворскі кухар. Навучае
Парыжскаму акцэнт. Збор збіраў
Гарэлачны. Наглядчык школ вучоны”.
Зноў надпіс: “Італьянец Джока. Ён
Рабіў для царскіх фрэйлін сальцісоны.
Адчыніць тут дзявочы пансіён”.
Яшчэ: “Кватэра пастара Дзінера,
Трох ордэнаў імперскіх кавалера.
У казанні сёння праз амбон
Вяшчуе людзям доказна даволі,
Што цар – для ўсіх нас папа з божай волі,
Што валадар сумлення й веры ён,
І заклікае браццяў кальвіністаў,
Сацыянінаў ды анабаптыстаў

Без спрэчак веру новую прыняць,
Каб, як гавора імператар рускі
І друг ягоны – венцаносец прускі,
Усіх у грамаду адну сабраць”.
Там надпіс: “Строі дамскія”, там – “Дугі”,
Там – “Цацкі”, “Ноты”, “Бізуны і пугі”.

Па вуліцах, адчуўшы палазы,
Нібы ў чароўнай панараме здані,
Нясуща лёгка калымагі-сані,
Карэты, палягчэлыя вазы.
Вунь на вазку англійскім – барадаты
Фурман. У інеі – армяк шурпагы
Ды бровы, вусы: б’е бічом наўзмах.
Уперадзе імчацца ў кажухках
На конях казачкі – сыны Барэя –
Ды гікаюць. І перад імі тут
Шарахаецца ўбок сустрэчны люд,
Як качак чарада ад шугалеі.
Ад сцюжы людзі ўсе бягом бягуць,
Ніхто не спыніцца ля гурбаў белых,
Не паглядзіць з-пад веек заінелых.
Зубамі стукваюць, рукамі труць.
Густая пара валіць з губ слупамі,
Струменіцца ў паветры між дамамі.
Здаецца, нібы ў холад ледзяны
Не людзі тут во ходзяць – каміны.
А па баках людскоў бязладнай плыні
У дзве шарэнгі іншыя ў той стынні
Прастуюць важна – бы касцельны ход
Ці на рацэ ў час крыгалому лёд.
Ім цёпла ў футрах гоных – бы якая
Тут сабаліная зляцела стая.
Хоць і мароз, ды што ён людзям тым?
Паходка ж важная: парой такою
Сам цар прывык прайсціся пехатою,
Ну і царыца, дворня ходзіць з ім.
За кім – хто, знаюць: першыя, другія...
Бы шулер карты скінуў гульнявыя.
Кароль, тузы, там – дамы, там – вальты,
Там – з чорных, там – з чырвоных, маладыя,
Старыя і няведама якія.
Па два бакі ідуць – хто паўз платы,
Хто па тэрасах, што блішчаць гранітам.
Уперадзе ж – высокія чыны.
Во нехта ў кажухку напаўраскрытым –

Каб бачылі яго ўсе ардэны.
Таўсты, як жук, паўзе ён і паклонам
Вітанне першым толькі шле персонам.
Як пікі тонкія, два фарсуны
Ідуць, гвардзейскія малакасосы,
Папругай перацятыя – што васы.
А вунь чыноўнікі двара – яны
Глядзяць, каму б у пояс пакланіцца,
Каго б стаптаць і ад каго б стаіцца.
Перад дваровымі гнучыся ў рог,
Як скарпіёны, поўзаюць ля ног.
Мільгаюць дамы ў цэнтры матылькамі
Пад капялюшыкамі, пад плашчамі.
На кожнай не які – парыжскі ўбор,
А ножкі ў чаравічках на падбор.
Іх твары – белы снег і, нібы ракі,
Чырвоныя. Во падаюцца знакі –
Двор ад’язджае. І да ўсіх паноў,
Як да плыўцоў чаўны, ланцуг вазоў
Унь падплывае ўжо. Усе садзяцца
І да цяпла ў жытло сваё імчацца.
Астатнія пяхком ідуць дамоў –
Хутэй сагрэцца б ля сваіх дымоў.
Забухае з іх нехта кашлем гулка,
Ды скажа, рады: “Ну ж была прагулка!
Цара пабачыў, з пажам побач быў
І генералу там паклон адбіў!”

Гуляла купка й іншаземцаў тут,
Адметных і абліччам, і адзеннем.
Вачмі акідвалі праходы люд,
На горад жа глядзелі з задуменнем.
У сцены ўсё ўзіраліся, ў шчыты,
У пабудоў жалеза, у граніты,
Бы вывучалі, а ці моцна збіты
Тут кожны дом і гмах-палац круты.
І думка ўспыхвала ў вачах панылых:
Зваліць іх, гмахі, чалавек не ў сілах!
Пайшлі ўсе. Ды застаўся пілігрым
Адзін з тых адзінаццаці. Зласліва
Ўсміхнуўся ды па камені гняўліва
З пагрозай даў ён кулаком цяжкім.
І склаўшы рукі, ў гмах цара высокі
Уткнуў, як два нажы, свае два вокі.
Так на філістыянаў з-за калон
Глядзеў калісьці ў ланцугах Самсон.

На пілігрыма думны твар суровы,
Бы саван, клаўся морак вечаровы.
Здавалася, бы ноч, з-пад неба дзень
Зганяючы, спярша густы свой цень
Паклала на ягоным бледным твары,
Каб разаслаць адтуль па ўсім абшары.

Непадалёк, на вуліцы пустой
Другі якісьці чалавек маячыў.
Тут, у сталіцы, пэўна, быў ён свой,
Бо адараючы натоўп жабрачы,
Ён кожнага па імені вітаў,
Пра жонак, пра дзяцей усіх пытаў.
Адправіўшы галоту, на ўзбярэжны
Граніт апёрся й скіраваў свой зрок
На царскі гмах, на вежу, на канёк,
Ды зірк яго быў не такі мяцежны.
Калі ж ішоў галяк-салдат здалёк
Альбо калека – апускаў свой зрок.
Стаяў і думаў доўга, к небу рукі
Узняўшы з выразам нябеснай мукі.
Бы той анёл, што захацеў з нябёс
Сысці да душ цысцовых і іх лёс
Аблегчыць, нейк, убачыў, як народы
Пакутуюць вякі на свеце тым
І што чакаць збавення доўга ім:
І ці ён блісне, той прамень свабоды?
Стаяў так доўга думны чалавек,
І слёзы ў снег ліліся з-пад павек.
О, Бог зьзярэ ўсе слёзы, падрахуе,
За кожную з іх шчодро аддаруе.

Быў позны час. На вуліцы адны
Стаялі незнаёмцы два. Яны
І пазіралі ў кожны бок не строга.
Другі з іх да прышэльца падышоў:
“Мой браце, ты, як бачу, з прыбышоў.
Адзін сумуеш. Мо табе што трэба?
Вітаю тут цябе я ў імя Неба.
Я – хрысціянін верны і паляк:
Крыж і Пагоня – во зірні – мой знак”.

Ды чужаземец, думкамі заняты,
Не адказаў, адтуль падаўся прэч.

Назаўтра ўспомніў, калі выйшаў з хаты,
Ён тую цікавейшую з сустрэч.
Хто ж гэта быў? Цяпер, калі спаткае
Яго, то не міне ўжо, затрымае.
Хоць рысаў твару й не запомніў ён,
Ды голас быў яму нібы знаёмы
І чымсь душу лагодзіў, незнікомы.
Ці гэта пілігрыму сніўся сон?

*Пераклаў з польскай
Кастусь Цвірка*

Анёл з калонай. Сярэдзіна XVII ст.

З сучаснай франкамоўнай бельгійскай паэзіі

Нядаўна ў маёй хатняй бібліятэцы з'явілася тэматычная анталогія франкамоўных паэтаў Бельгіі "Са гіме et са гате", плод брусельскага выдавецтва Labor. Склала анталогію вядомая ў Еўропе паэтка (а яшчэ і драматург, і перакладчык, сябар каралеўскай Акадэміі французскай мовы і літаратуры Бельгіі, сябар еўрапейскай Акадэміі паэзіі), адзначаная за сваю творчасць шматлікімі прэстыжнымі прэміямі Лілян Вутэр (Liliane Wouters). Склала дзеля "адкрытага жыццю" (Л. В.) школьніцтва. Пэўная таго, якмагутна, хоць і патаёма, уплывае прыгожае пісьмечства на фармаванне адмалку гарманічна развітой асобы. Перакананая, што бельгійскія франкамоўныя паэты гэта паэты Бельгіі, а не Францыі, і моладзь абавязана памятаць тое і ведаць шматлікіх творцаў уласнай нацыянальнай літаратуры.

Аднак паэзія, сапраўды, як зазначае і Лілян Вутэр, мае, перадусім, сваю ўласную задачу, уласнае прадвёвначэнне – быць самакаштоўнай, існаваць дзеля асалоды, пачуцця, розуму чытача.

Аkurat гэта і ўмагчыміла нізачкумаіх перакладаў.

Ніна МАЦЯШ

АШЫЛЬ ШАВЭ
Achille Chavée (1906-1969)

ЗГОДНА ПАРАДЗЕ

Згодна парадзе
я сыпнуў солі
на хвост цудоўнай птушкі
майго маленства
і, злавіўшы яе,
сыціўся ёю ўсё сваё жыццё.

Так я спазнаў сябе як Зена-птушкалова,
як спонжыка, што, выхаплены
з прадоння акіяна,
сам і спірае, ў рэшце рэшт, бяды адлюстраванне.

ФРАНСУА ЖАКМЭН
François Jacqmin (1929)

НА ДОСВІТКУ

На досвітку паветра мае водар
глыбокага збанка

Спякота свежая і
неба яшчэ белае

Цуд гэты непрацяглы месціцца
ў расы акладзе

БУК МАХАЕ РУКАМІ

Бук махае рукамі
падпаленымі.

Ён святкуе апошняе
свята агню.

Паводдаль
апалае лісце марнее ў
далікатна настойлівым водары.

Адстароненай гошчэй
імжа.

МАРЫ-КЛЭР Д'АРБЭ
Marie-Claire d'Orbaix (1920)

ВОСЕНЬ

Ніякага сонца
у садзе
апроч як у дрэве
ды фанфарах лістоты

Ніякага руху
у садзе
апроч лёгкіх жэстаў ветру
ў выкананні святла

Ніякай гамонкі
у садзе
апроч папяровага пошапту
ды кропля па кроплі
падалі ставай подаўкі
беднаму долу

АНРЫ ФАЛЭЗ
Henri Falaise (1948)

КАЛІ Б Я БЫЎ

Калі б я быў ціхмянай травой
на зямлі
як вялікманы лужок
дык рушыў бы
ад кветкі да кветкі
выпытлёўваць
залаты самалёт
каб узняцца ўвыш да
сонца й
дажджу
сама туды
дзе зоркі вытвараюць святло.

ЖАК ІЗААР
Jacques Izoard (1936)

ЗАЧАРАВАНЫ ПАРК

Нейкі вялізны сад, без канца-краю. Алеі паралельныя.
Фантаны. Лаўкі каменныя. Шэрае неба. Не душна і не
зьябка. У садзе гэтым дзесьці – мне даспадобы неда-
кладнасць – сядзіць на каменнай лаўцы чалавек,

чалавек, які пільна ўзіраецца ў каменьчык на алеі.
Алеі насампраўдзе высыпаны белаі круглай галькай.
Чалавек пільна ўзіраецца не ў люб-які каменьчык. Ён
пільна ўзіраецца ў галышык, старанна выбраны ім з
тысячы іншых каменьчыкаў. Дык вось, чалавек пільна
ўзіраецца ў галышык. У тым галышыку ёсць сад, ён без
канца-краю. Ёсць паралельныя алеі. Ёсць фантаны.
Лаўкі каменныя. Шэрае неба. Не душна і не зябка.
Але ў тым садзе няма ніводнеькага чалавека.

МАРЫС КАРЭМ

Maurice Carème (1899-1978)

БЯДА

Прадалі сабаку, і ланцуг,
І карову, і камод стары,
А бяду сваю прадаць не здолелі
Выгнаныя ў свет гаспадары.

Тут яна; прысела на парог
Жытлішча спусцелага й глядзіць,
Як над незачыненым хлявом
То сарока, то крумкач ляціць.

А пасля, уцямваючы зноў
Хто яна, якую сілу мае,
З яшчэ помнячага ў твар жыльцоў
Цьмянага люстэрка павымае

Адлюстроўкі мэблі стараветнай,
Ківача, і лямпы, і агменю,
І блакітнага абруса ў клетку,
Дзе, было, усмешку хлеб праменіў.

Ды йшчэ, можа, стомленая поўня
Назірацьме, сумная, да ранку,
Як яна спрабуе пападвязаць
Прошласці кароткія фіранкі.

НОРЖ
canp. Georges Mogin (1898 –?)

ФАЎНА

А ты, што ясі ты, кішун?
– Я ем валасуна, які стравуе
мясуна, які глыдае паўзуна.

А ты, паўзун, што ясі ты?
– Я паглынаю друптуна, які жарэ
крылатуна, які грызе пльвуна.

А ты, пльвун, што ты ясі?
– Я лопаю вантрабуна,
які ўжывае паўзуна, які жуе скакуна.

А ты, скакун, што ясі ты?
– Я хáпаю чырыкуна, які дзяўбе
плямістуна, які палное капытуна.

І што, смакуе, дарагія ядуны, што,
кроў смакуе?
– О, вельмі, вельмі, ты не зведаеш ніколі,
як вытанчана яна смакуе, траваядны!

КАМІЛЬ ГАМАН
Camille Goemans (1900-1960)

СМЕРЦЬ

Яна заходзіць і кіруецца
не гледзячы ані на кога
наўпрост да выбранага ёю чалавека
і загадвае яму ісці за ёю
– неадкладна –
і ён слухмяна падначальваецца
і вось яго хто толькі што быў тут
ужо няма.

А яго шклянка яшчэ поўная
дыханне яго рота
яшчэ мяшаецца з паветрам якім мы дыхаем;
а мы яшчэ ступаем па яго слядах
і пераказваема яго словы
каб пацяплеў
абрыс ягоных рухаў,
але пусцее месца
дзе ён месціўся
але куточак сэрца нашага дзе жыў ён
апусцелы.

Ды вось:
знячэўку неяк выкаўзае ён ад нас
у прошласць;
Ды вось:
не застаецца ад яго ўжо нават
згадкі.
Ён – цяпер – нішто.

РАЖЭ ГАСАН
Roger Goossens (1903-1954)

І ВОГНЕННЫЯ ЯЗЫКІ

І вогненныя языкі Пяцідзсятыхі сыходзяць на ўсіх гэтых
жалю вартых апосталаў.
І вось гавораць яны мовамі, і вось гавораць яны словамі,
усімі словамі ўсіх моваў яны гавораць.
І ў гэтай неасяглай какафоніі ўсіх словаў усіх моваў,
у гэтай вывінанцы бабілонскай, якая кругалімі ўзносіцца да неба,
у гэтым устатучаным кагале добрых і злых феяў гаварэння
няма трох словаў, адно трох словаў, якіх павыдалялі з усіх моваў свету.
Тры тыя словы, што ззяюць і гараць на сценах мураваных;
тры тыя словы, што цяпер гаснуць і сціраюцца на сценах мураваных:
слова, якое азначае дараванне, і слова, якое азначае
заўтра, і слова, якое азначае любоў.

Музычная культура беларускай меншасці ў Польшчы*

Польшча – краіна даволі высокай этнічнай дыферэнцыяцыі пражываючых тут грамадстваў. І яна ў гэтай з’яве зусім не адзінокая. Можна згадаць прыклады еўрапейскіх дзяржаў – Вугоршчына, Славакія, Румынія, Малдова, Альбанія, Францыя, Нямеччына і г.д., дзяржаўныя межы якіх былі сфармаваны ў выніку пасляваенных “дагавораў” не заўсёды згодна з прабегам этнічных межаў. Гэтую праблему дасканал а адлюстроўвае раздзёрты лініяй Курзона беларускі народ...

Ці гэты факт меў нейкі ўплыў на фарміраванне беларускай музычнай культуры? Безумоўна. Падзел гэты стварыў па абодвух баках мяжы дзве дыяметральна розныя музычныя культуры, з якіх ніводная – у выніку моцных расейскіх ушываў на ўсходнім і польскіх на заходнім баку – не з’яўляецца да канца адлюстраваннем адпаведнай старабеларускай, народжанай калісьці разам з беларускім народам. Беларуская музычная культура апынулася ў рэшце рэшт на раздарожжы культуры Усходу і Захаду, балансуючы паміж імі. Трэба сказаць, што гэта ёсць надзвычай цікавая з’ява з пункту гледжання этнапсіхалогіі.

Абавязковым пры распрацоўцы праблемы беларускай музычнай культуры з’яўляецца зварот да яе асновы – да песні, якая ад старадаўніх часоў была верным спадарожнікам гэтага славянскага народа амаль ва ўсіх сферах жыцця.

Як і дзесяць стагоддзяў назад, таксама і сёння, яна ёсць істотным элементам культуры, аднак жа ў апошнім пяцідзяцігоддзі дайшло да сур’ёзнага парушэння натуральнасці яе гучання. Гэта – непазбежны і, бадай, немінучы вынік развіцця цывілізацыі, а можа і нават адна з характэрных рыс развітых дзяржаваў. Бо ці могуць быць прывабнымі “пакудзельніцы” ў часы, калі адначасова сам тэрмін “куолка” не ўсім ужо вядомы, так як і няма патрэбы рабіць мілым сабе час (якога зрэшты заўсёды недахоп), спяваючы песні нашых прадзедаў, тым больш, калі можа гэта зрабіць за нас голас, што плыве з кампакт-дыска, выконваючы болей сучасны рэпертуар?

Ды ў адносінах да гэтай праблемы не варта западаць у песімізм. На шчасце, песня ёсць такім элементам культуры, які можа выжыць нават у найбольш неспрыяльных умовах, ... а пражыла яна ўжо сотні гадоў, дзякуючы найперш сваёй эластычнасці. Таму ў гаворцы пра беларускую музычную культуру, важнай рэччу ёсць усведамленне даволі вялікай прасторы стагоддзяў, у якой гэтая культура існавала, а нарадзілася ж яна яшчэ ў часы, калі ніводнаму чалавеку не сніўся падзел межамі тады аднаго ўсходнеславянскага народа...

* Гэты артыкул – сіслы пераказ дыпломнай працы пад загалоўкам “Музычная культура беларускай меншасці ў Польшчы на тэрыторыі беластоцкага ваяводства ў гадах 1990-1998”, абароненай у 1998 годзе на мастацкім аддзяленні Вармінска-Мазурскага ўніверсітэта ў Ольштыне.

Ужо ў “Слове аб палку Ігаравым”, помніку літаратуры XII стагоддзя, успамінаецца пра стараславянскіх песняроў – баянаў (...“бо вешчы Баян, каму хацяшча песнь тварыці, дык няслася мысль яго лятучаю птушкаю па дрэву, шэрым ваўком па зямлі, шызым арлом пад воблакі”...). А летапісы з таго ж перыяду гавораць пра форму прафесійнай музычнай дзейнасці ў старадаўніх беларускіх княствах. Апрача гэтага, згадваецца там пра найстарэйшыя славянскія музычныя інструменты: гуслі, бубен, скаўраны, трубы дубасныя.

Даўнія хронікі змяшчаюць у сабе таксама запіскі пра беларускую народную музычную творчасць, якая заўсёды займала важнае месца ў жыцці гэтага народа. Ужо тады пачалі фарміравацца цыклы народных песен, вядомых сёння пад назвамі “сезонна абрадавыя песні”, “працоўныя песні” і “бытавыя песні”, а таксама ўсё больш распаўсюджваўся народны інструментарый: дуда, дудка, жалейка і бубен.

Найстарэйшыя запісы беларускіх песен паходзяць з XVI стагоддзя. На іх аснове можна зрабіць выснову, што пачаткова былі яны без рыфмаў, арганізаваліся толькі рытмам – штось на ўзор старажытных малітваў. І хоць бы такія факты, што ў пазнейшыя перыяды песня пачала набываць складовую рыфму, ці яе дастасоўвалі да канонаў сучаснай песні праз знікненне несіметрычных тактаў (напрыклад 5/4, 7/4) і паліметрычных структур, ці таксама замяшчэнне тэрцыявых сугучнасцей, якія збягаюцца ва унісон або актаву на заканчэнне фраз, болей складанымі гарманічнымі сугучнасцямі і г.д. – усё гэта можа сведчыць аб яе безупыннай эвалюцыі.

Пяўнай натуральнай эвалюцыі падвяргаюцца не толькі меладычна-рытмічныя ці гарманічныя ўласцівасці песні, але і таксама стварэння з іх цэлыя музычныя жанры, што найлепш бачна асабліва ў наймалодшых стылях.

Сярод жанраў, якімі цяпер займаецца беларуская нацыянальная меншасць у Польшчы, можна выдзеліць аўтэнтычную і апрацаваную народную музыку, а таксама музыку папулярную і прафесійную.

Бясспрэчна, найкаштоўным і найважнейшым жанрам, бо, магчыма, найбольш ломкім і схільным да амаль поўнага замірання, скажам, у жывой беларускай культуры ёсць аўтэнтычная народная музыка. У сённяшні час яе носьбітамі з’яўляецца найстарэйшае пакаленне беларусаў, яшчэ перадваеннае... Гэтыя найбольш арганічныя, сапраўдныя песні – музычная і звычайная спадчына прадзедаў – старанна захоўваліся і, дзякуючы вуснаму пераказу, дайшлі аж да нашых часоў. Як многа падзей мусяць яны памятаць! Сёння выміраюць яны натуральнай смерцю, таму што ёсць толькі адзінкі зацікаўленых прадаўжэннем таго ж вуснага пераказу. Своеасаблівай скарбніцай беларускага фальклору, значыць – не толькі песен, але таксама прыпевак, гульніяў, абрадаў, спосабу жыцця, звычаяў, мовы..., з’яўляецца рэпертуар артыстычных гуртаў, у склад якіх уваходзяць галоўным чынам прадстаўнікі найстарэйшай часткі пакалення беларусаў, асобы, якія, з аднаго боку, палюбілі беларускую творчасць, а адначасова яны ёсць на столькі свядомыя, каб гэту скарбніцу прадстаўляць, ды непасрэдна прышчэпліваць (толькі бяручы пад увагу сённяшнія ўмовы – з якім эфектам?) наступным пакаленням. Гэтымі унікальнымі калектывамі, між іншых, ёсць: “Тыневічанкі” з Тыневіч, “Красуні” з Краснага Сяла, фальклорны калектыв з Дабрыводы, жаночы народны гурт “Каліна” з Дашоў і “Арэшкі” з Арэшкава.

Гурты, якія выконваюць аўтэнтчныя беларускія песні, выводзяцца выключна з сялянскага асяроддзя, а іх кіраўнікі – гэта звычайна адзін з членаў таго ж гурта – не маюць ніякай музычнай адукацыі, але – пэўныя музычныя сямейныя традыцыі. Часам кіраўніком можа быць асоба з боку, напрыклад хтось дзедзды, хто таксама часта вядзе іншыя артыстычныя калектывы ў большых гмінных ці гарадскіх цэнтрах, хто мае прынамсі асноўную музычную адукацыю.

Вельмі цікавы факт, што калектывы, салісты ці таксама іншыя артыстычныя фарміраванні беларускай меншасці ў Польшчы, выконваючы аўтэнтчныя песні, зусім не карыстаюцца з традыцыйнага інструментарыя – усе песні спяваюцца а'capella. Здаецца, таму ёсць некалькі прычын. Так, можна гэта тлумачыць недахопам доступу да таго ж традыцыйнага інструментарыя ці недахопам інструментаў, але найбольш магчымым здаецца меркаванне, што няма пагрэбы звяртання да чагось, што з'яўляецца проста чужым на гэтай тэрыторыі. Таксама наогул адсутным элементам беларускай музычнай культуры ў Польшчы ёсць народныя танцы. Яны не выступаюць арганічна сярод насельніцтва (за выключэннем такіх агульнапапулярных танцаў як *полька* ці *вальчык*), а часам выкарыстоўванне, напрыклад, *лявоніхі* з мэтай узбагачэння студнёўкі ў беларускіх ліцях ёсць у цэлым штучнай з'явай. Так вось выразна праступаюць тут прыкметы музычнай культуры, якая стварылася ў гэтым жа беларускім энклаве ў межах польскай дзяржавы.

Зусім інакш сітуацыя выглядае на Беларусі, дзе інструментальны акампанемент – на аснове традыцыйнага інструментарыя – для аўтэнтчных песняў выступае амаль паўсюдна, а найбольш характэрныя саставы тамтэйшых капэлаў: дуды на змену са скрыпкай, бубен і цымбалы; скрыпка, гармонік і цымбалы; дзве скрыпкі і басэля, ці, напрыклад, інструментарый калектыва “Ліцьвіны” – дуда, цымбалы, абручны бубен, пецярбургскі тры-радавы гармонік, які называецца “Петраградкай” (гэты апошні інструмент можа сведчыць аб расейскіх уплывах). Заўважае там таксама больш частае выкарыстанне беларускіх народных танцаў.

Наглядзячы на сур'ёзную пагрозу таго, што музычная культура беларускай меншасці ў Польшчы будзе бяднец праз заніканне аўтэнтчных песен, ёсць некалькі сфераў жыцця, дзе гэтыя найдаўнейшыя песні трымаюцца цалкам добра. Гаворка ідзе пра захаваныя да сённяшняга дня вясельныя і пахавальныя абрады, важным элементам якіх з'яўляецца менавіта песня. І перспектыўна гледзячы, асуджаны на хутчэйшае знішчэнне, здаецца, першы з іх, вясельны абрад. Адзін з яго элементаў – “перапяванне” (важны пункт вясельнай гасціны, дзе маладых абдорваюць падарункамі або грашыма пад час, калі гучаць песні, звязаныя з гэтым абрадам) – існуе яшчэ на вёсцы і зрэдку ў горадзе, аднак можна заўважыць павольны адыход ад яго. Што тычыцца абраду пахавання, дык ён выдатна адлюстроўвае тут нацыянальны код – код беларускага народа, пражываючага ў межах польскай дзяржавы. Прысутнічае ён як у горадзе, так і на вёсцы. Гэты звычай, калі блізкія, сябры ці знаёмыя асобы збіраюцца ў хаце нябожчыка, астаюцца там нават да позніх гадзін у ночы, у дзень перад пахаваннем і выяўляюць свой боль па яго смерці менавіта спяваннем – гэта адна з больш арганічных і шчырых праяў гэтай культуры.

Значна папулярнейшай за спеў аўтэнтчных песен формай заняткаў музыкай сярод польскіх беларусаў з'яўляецца народная апрацаваная музыка. Што ёсць

апрацаваная музыка? Гэта ні што іншае, як эфект пэўных “перапрацовак” аўтэнтычнай творчасці, пры чым усе гэтыя змены тычацца бадай што формы выканання - з галоўнай устаноўкай на канцэртнае выкананне. Таксама і гэты жанр, як найбліжэйшая да аўтэнтычнай музыкі мастацкая форма, уяўляе каштоўную крыніцу ведаў пра беларускую музычную культуру. Апрацаваныя песні гэта звычайна дву- або тры-галасавыя рэчы, якія ў адрозненне ад аўтэнтычнай музыкі спяваюцца ў суправаджэнні музычных інструментаў. Найпапулярнейшым акампаніруючым інструментам, напэўна, з’яўляецца тут акардэон (напрыклад, калектыў “Распяваны Гарадок”), ці гармонік (уведзены інструктарамі з Беларусі, якія адначасова вядуць некалькі калектываў беларускай меншасці ў Польшчы, напрыклад калектыў “Арляне”). Больш амбітныя гурты (напрыклад “Маланка”), апрача акардэона выкарыстоўваюць скрыпку, дудку, флейту (драўляную ды металічную), кларнет ці розныя ўдарныя інструменты. Вельмі лёгка можна заўважыць, што традыцыйны беларускі інструментарый амаль цалкам аказаўся выціснутым сучаснымі прафесійнымі інструментамі.

Вельмі выразным знакам шырокага функцыянавання апрацаванай музыкі сярод беларускай меншасці з’яўляецца таксама рэпертуар яе хораў. А трэба пры гэтым падкрэсліць, што існаванне такіх артыстычных груп мае ўжо доволі доўгую традыцыю. Да найбольш вядомых, напэўна, трэба залічыць хор Беларускага Грамадска-Культурнага Таварыства, хор Гайнаўскага Дома Культуры, “Васілёчкі”, маладзёжны хор “Каласкі”. І нягледзячы на тое, што іх рэпертуар змяшчае галоўным чынам ператранскрыбіраваныя на розныя саставы хораў – мешаны, жаночы або мужчынскі – народныя песні, ён з’яўляецца важнай часткай сучаснай беларускай музычнай літаратуры. У гаворцы аб беларускай харавой музыцы нельга абысці ўвагай інструментальнага акампанемента, які ўжо стаўся для яе чымсьці характэрным. Прычым да пачатку дзевяностых гадоў вельмі моцна дамінаваў тут акардэон, які затым быў паступова ўзмоцнены ўдарнымі інструментамі (гамбурын, бубен, і г.д.).

На працягу апошніх гадоў таксама заўважаецца сярод хораў і калектываў, якія выконваюць народную апрацаваную музыку, тэндэнцыя да ўвядзення харэаграфічных элементаў да сваіх песен. І нягледзячы на тое, што не змяшчаюць яны шмат фрагментаў з беларускіх народных танцаў, усё ж, напэўна, ўзбагачаюць сцэнічны выгляд гэтых ансамбляў.

Што складае музычную літаратуру ў выпадку апрацаванай музыкі? Відавочна, згаданыя ўжо раней “перапрацаваныя” (цераз павелічэнне колькасці галасоў ці дадаванне інструментальнага акампанемента) аўтэнтычныя беларускія песні. Аднак трэба выразна ўсведамляць, што культура, а асабліва музычная, не з’яўляецца твораў герметычна зачыненым. І зразумела, што пранікненне ў яе песен або мелодый з суседніх, а нават зусім няроднасных культур цалкам магчыма. Затым наступае іх моўнае прыстасаванне і ў выніку гэтыя песні могуць “жыва” існаваць як складавая частка дадзенай музычнай культуры. Натуральным і зразумелым ёсць, што кожная музычная культура мела справу з гэтай з’явай. Таксама і беларусы – не выключэнне у гэтых адносінах, а праяўленне зрэдку ўплываў польскай, украінскай ці расейскай народнай музыкі не бачыцца тут чымсьці надзвычайным.

Звяртаючыся далей да такой шырокай праблемы, якой ёсць распаўсюджаная сярод беларусаў папулярная музыка, трэба ясна ўсведамляць, што большасць яе жанраў не з’яўляюцца карэнна беларускімі. Амаль усе яны нарадзіліся ў далёкіх заходніх краінах. Гэтыя новыя стылі вельмі экспансіўнай заходняй культуры безупынна распаўсюджваюцца найбольш эфектыўнай дарогай – медыяльнай. Гэтым самым яны могуць моцна ўплываць і ў выніку фармаваць выгляд пэўнай – найчасцей слабейшай – музычнай культуры. З аднаго боку, стварае гэта пагрозу стрымлівання, а ў прынцыпе пазбаўлення магчымасці пошукаў усялякіх арыгінальных рашэнняў і стыляў, арганічных сваёй роднай музычнай культуры. Безумоўна, вынікам гэтага можа быць, павольная страта ўласнай – агульнагаворачы – культурнай тоеснасці. Але з другога боку, калі асобы, якія звязаны з музычнай дзейнасцю, карыстаюцца элементамі гэтай заходняй культуры з розумам ды памяркоўнасцю – гэта часта аказваецца карысным. Хоць бы таму, што можа надаць разнастайнасць сваёй культуры, і ўрэшце... ўзбагаціць яе.

А якія жанры папулярнай музыкі сярод польскіх беларусаў можам сустрэць сёння? Найперш трэба ўспомніць тут аб так званай эстраднай музыцы, распаўсюджанай галоўным чынам сярод дзяцей і моладзі (на Беларусі яна вельмі папулярная таксама сярод дарослых). Гэты стыль у адрозненне ад народнай музыкі, якая выключна абапіраецца на танальную сістэму ў межах галоўнага тону, дамінанты і суб-дамінанты, характарызуецца выступленнем ужо больш складаных гарманічных сістэм, многагалоссем, а сярод акампаніруючых інструментаў паяўляюцца таксама электронныя інструменты. Музыка ж літаратура чэраецца з некалькіх крыніц, між іншым з перадач па радыё і па тэлебачанні (беларускім), з запісаў на кружэлках, з апрацовак твораў і кампазіцый музыкаў, якія жывуць на Беларусі, на эміграцыі, а таксама з наробку беларускай меншасці ў Польшчы, нават і саміх палякаў.

Іншыя жанры папулярнай музыкі гэта: готк і яго плыні (між іншымі punk-rock, grunge), музыка folk, reggae, blues, спяваная паэзія, музыка альтэрнатыўная. Гэта адносна маладыя кірункі ў беларускай музыцы, а паявіліся яны каля 10 гадоў таму. Сёння ўсе яны выступаюць як на ўсходнім, так і на заходнім баку мяжы, якая падзяляе Польшчу і Беларусь, прычым на Беларусі гэта выглядае крышку інтэнсіўней. Існуе там некалькі выдатных готк-груп – “Новае неба”, “Крама”, “Н.Р.М.”, “Уліс” ці folk-групы – “Крыві”, “Палац” і іншыя, якія маюць рэномэ як на Беларусі, так і за яе межамі. А таксама і вядомыя беларускія барды, такія як Віктар Шалкевіч, Алесь Камоцкі ці Андрэй Мельнікаў не адстаюць ад тамтэйшых груп. Усе гэтыя творцы і іх творчасць маюць увесь час вялікі ўплыў на форму існуючых маладых жанраў беларускай музыкі ў Польшчы.

Трэба сказаць, што наймацнейшае развіццё пералічаных вышэй жанраў наступіла на тэрыторыі польскай дзяржавы ў гадах 1994-97. Гэты перыяд пакрываецца дзейнасцю гуртаў: Р.Ф. “БРАГА”, “Дэ Двэры”, “Кардон”, “Вядро”, “Свядомасць” і іншых, якія выканалі вельмі важную ролю ў фарміраванні сучаснай беларускай музыкі ў Польшчы. Яны прычыніліся да таго, што беларуская музыка перастала ўрэшце асацыявацца выключна з народнай музыкай, можна сказаць, што распачалі яны новы раздзел музычнай культуры польскіх беларусаў. Літаральна адкрылі яны гэтую культуру маладому пакаленню (толькі вельмі шкада, што ніводны з іх не праіснаваў даўжэй за 5 гадоў).

Сярод пералічаных вышэй жанраў найбліжэйшым да роднай беларускай музыкі, напэўна, з'яўляецца музыка folk, якая спалучае ў сабе рысы народнай музыкі і rock and roll'a. Інакш кажучы, гэта ёсць аранжыроўка старых народных мелодый у стылі rock, а сярод музыкаў, якія займаюцца гэтым жанрам (напрыклад "Чарамшына"), можна заўважыць тэндэнцыю да карыстання традыцыйным інструментарыем, а таксама мадуляванне голасам так, каб атрымаць тэмбр, які будзе найбольш падобны да арыгінальнага – народнага беларускага тэмбру.

А гаворачы пра rock-групы, трэба адзначыць, што не адзін раз карыстаюцца яны ў сваіх творах матывамі, зачэрпнутымі з народнай беларускай музыкі, але нягледзячы на тое, атрымліваюць яны нагул гучанне (зразумела, памятаючы пра праблему мовы), якое ў прынцыпе зусім не розніцца ад гучання падобных груп на Захадзе. Музычны матэрыял састаўляюць тут мелодыі, кампанаваныя маладымі творцамі, якія адначасова з'яўляюцца членамі гэтых жа гуртаў, а музыка найчасцей пішацца да ўласных тэкстаў або да вершаў беларускіх паэтаў. Можна заўважыць таксама, што выкарыстоўваюцца тут, апрача характэрнага для rock-музыкі інструментарыя, іншыя інструменты, такія як акардэон, саксафон ці флейта, што вельмі ўзбагачае гучанне і робіць іх творчасць арыгінальнай.

Творы такіх гуртаў з'яўляюцца часткай гэтай беларускай музычнай літаратуры, якая звычайна не мае нотавага запісу, з прычыны, напрыклад няведання творцамі музычнага правапісу ці ўзнікнення твора ў выніку імправізацыі калектыва.

Аналізуючы ў сваю чаргу ўсе праўленні прафесійнай музыкі сярод польскіх беларусаў, належыць заўважыць, што гэты жанр выступае даволі рэдка. Не існуюць асобныя беларускія музычныя школы, няма таксама грамадскай установы, напрыклад філармоніі, якая распаўсюджвала б прафесійную беларускую музыку. Аднак жа гэтая меншасць можа ганарыцца кампазітарамі Янам Тарасевічам (1889 - 1961), які быў піаністам і педагогам, між іншым першым настаўнікам і дырыжорам Ежы Максімука, а таксама – Яраславам Яновічам, выпускніком Музычнай Акадэміі ў Лодзі – у класе гітары, які працуе пераважна з гэтым інструментам. Апрача гэтага, існуе таксама група асобаў, якія маюць вышэйшую музычную адукацыю і актыўна займаюцца музычнай дзейнасцю, напрыклад апрацоўкай музычных твораў, збіраннем і запісваннем аўтэнтычных беларускіх песен ці інструктажам артыстычных калектываў. Таксама, пэўна ж, і яны сваёй дзейнасцю прычыняюцца да прагрэсу музычнай культуры гэтай меншасці.

Беларускі музычны рух сканцэнтраваны ў розных грамадскіх установах. Менавіта гаворка ідзе пра беларускія арганізацыі, дамы культуры, а таксама пачатковыя школы, гімназіі і ліцэі на тэрыторыі падляшскага ваяводства, дзе пражывае беларуская меншасць. І як вынікае з ранейшага аналізу, гэты рух выяўляецца галоўным чынам у дзейнасці артыстычных калектываў – менавіта вакальных, але і таксама вакальна-інструментальных або вакальна-танцавальных, якія рэпрэзентуюць людзей рознага ўзросту. Ацэньваецца, што цяпер актыўна працуе каля 40 калектываў, у якіх удзельнічаюць дарослыя, каля 15 дзіцячых ансамбляў, некалькі хораў і таксама некалькі маладзёжных груп, якія існуюць незалежна (гэта значыць не супрацоўнічаюць яны з ніякімі ўстановамі). Усе гэтыя калектывы маюць магчымасць прадстаўляць сваю

творчасць на спарадычных і цыклічных мерапрыемствах, праводзімых беларускімі арганізацыямі...

У пасляваенныя гады, калі ў межах Польшчы апынулася значная колькасць беларусаў, калі моладзь мела магчымасць атрымаць адукацыю ў школах з беларускай мовай навучання, калі заўважалася актыўная дзейнасць амагарскіх артыстычных гуртаў, паявілася патрэба стварэння ўстановы, якая аб'ядноўвала б беларускае насельніцтва, займалася б арганізацыяй культурнага і грамадскага жыцця гэтай меншасці. Менавіта тады ўзнікла Беларускае Грамадска-Культурнае Таварыства, першы ўстаноўчы з'езд якога адбыўся ў 1956 годзе ў Беластоку. Ужо ад самага пачатку Таварыства ўзяло пад апеку беларускія калектывы і, між іншым, яно ганарылася ўзніклым праз некалькі гадоў (1960 г.) вакальна-інструментальна-танцавальным ансамблем "Лявоніха".

БГКТ – арганізатар некалькіх мерапрыемстваў, сярод якіх асаблівай увагі заслугоўваюць Беларускія Фэстыны, якія адбываюцца з 1961 г. у розных мясцовасцях Беласточчыны, дзе жывуць этнічныя беларусы; Купалле, якое арганізуецца з 1985 г., а з 1988 г. рэгулярна адбываецца яно ў Белавежы; Свята Беларускай Культуры ў Беластоку, якое ўпершыню было арганізавана ў 1987 г.; Артыстычныя Сустрэчы Беласток-Гародня, якія адбываюцца з 1993 г. на змену ў Беластоку і ў Гародні, а таксама Агляд Беларускай Песні, што арганізуецца з 1970 г. у Беластоку, які з увагі на ўсё вышэйшы мастацкі ўзровень і вельмі вялікую колькасць выканаўцаў дайшоў да рангу фестываля і з 1995 г. называецца Агульнапольскім Фэстывалем Беларускай Песні.

Значнае развіццё фестывальнага жыцця беларусаў у Польшчы надышло разам з пераломным 1990 годам, калі з ініцыятывы Беларускага Аб'яднання Студэнтаў (дзейнічае з 1981 г., а легалізаванага ў 1988 г.) на першым Фэстывалі Рок-музыкі Маладой Беларусі "Басовішча" ўпершыню прагучала гучная, як быццам крык свабоды, рок-музыка. Да сённяшняга дня гэтае мерапрыемства вельмі папулярнае ў гэтай вобласці, а сведчыць аб тым вялікая колькасць людзей, якія збіраюцца летам у Гарадку. Магчымасць паказу сваёй творчасці маюць там таксама гурты з Беларусі, запрашаемыя кожны год.

Фэстываль Аўтарскай Песні "Бардаўская Восень" – у сваю чаргу наймалодшы фестываль, арганізаваны беларускай меншасцю. Першы раз прайшоў ён у 1994 годзе ў Бельску Падляшскім, а прыдумала яго і арганізавала запачаткованая ў 1992 годзе арганізацыя Звяз Беларускай Моладзі. Музыкай, якая пануе ў час гэтага мерапрыемства і адначасова стварае яго непаўторную атмасферу, з'яўляецца спяваная паэзія і аўтарская песня. Тут таксама кожны год маюць магчымасць выступіць і выканаўцы з Беларусі, а народныя беларускія інструменты, якія яны прывозяць з сабой, з'яўляюцца вялікай атракцыяй для слухачоў.

Гаворачы пра ўстановы, пры якіх канцэнтруецца музычная дзейнасць беларускай меншасці, нельга забываць пра асветніцкія прадстаўніцтвы, якія з самага пачатку свайго існавання на Беласточчыне (з 1944 г.) былі важнейшымі цэнтрамі культурнага жыцця. Праўда, на працягу апошніх пяцідзесяці гадоў колькасць школ паменшала з 115 на палавіну, аднак іх культуратворчая функцыя не змянілася. Традыцыяй ужо з'яўляецца існаванне дзіцячых і маладзёжных калектываў, якія дзейнічаюць у беларускіх пачатковых школах і гімназіях (напрыклад "Пронар", "Вясёлка", "Журавінкі", "Душкі з пушкі") ды ў ліцэях

(напрыклад “Дзявочыя ноткі”, маладзёжны ансамбль з ліцэя ў Гайнаўцы). Сёння іх колькасць адзначаецца наступным чынам: каля 15 дзіцячых калектываў, некалькі маладзёжных груп і каля 10 школьных тэатральных гуртаў і кабарэтаў (напрыклад кабарэт “КУЛЬ” з бэльскага ліцэя), якія таксама выкарыстоўваюць музычныя элементы ў сваёй дзейнасці. Гэтыя калектывы ў адрозненне ад успомненых раней (rock-груп, folk-груп і г.д.), ідэнтыфікуюцца з эстраднай музыкай, а рэдка – таксама з народнай. З 1980 года паявілася ў іх магчымасць паказаць сваё майстэрства на Конкурсе Беларускай Песні для дзяцей і моладзі пачатковых школ, цэнтральныя конкурсы якога арганізуюцца Беларускамі Грамадска-Культурнымі Таварыствам у Нараўцы.

Агульна гаворачы пра культуру, трэба памятаць, што рэдка калі бывае яна фінансава незалежнай. Падобную сітуацыю можна пабачыць у выпадку культуры польскія беларусаў. Гэта значыць, што амаль усе яе галіны патрабуюць мецэнацтва. Амагарскія артыстычныя калектывы практычна перасталі б развівацца, не дай ім найменшай фінансавай дапамогі. Напрыклад, былі б яны пазбаўлены магчымасці актыўнага ўдзелу ў канцэртах, таму што гэта звязана з... даездамі. Вельмі вялікай дапамогі патрабуе таксама арганізацыя саміх мерапрыемстваў... Таму беларускія арганізацыі, якія ў прынцыпе займаюцца каардынацыяй усялякіх культурных пачынанняў – між іншымі музычных – вельмі дапамагаюць ў рашэнні гэтых праблем. Істотнае месца займае тут Цэнтр Грамадзянскай Адукацыі Польшча-Беларусь, які ўзнік у канцы дзевяностых гадоў. Прысуджаючы гранты на розныя праекты і дадаткова фінансуючы канкрэтныя артыстычныя калектывы, дакладае таксама і ён сваю цаглінку ў развіццё трываючай ужо стагоддзямі беларускай музычнай культуры.

Вельмі вялікую ролю ў культурным жыцці беларускай меншасці заўсёды ігралі медыя. Як з’яўленне ў 1956 годзе тыднёвіка “Ніва”, так і беларускай радыёперадачы ў 1958 годзе выклікала пэўнае ўмацаванне, перарванага ў пасляваенны перыяд, адчування нацыянальнай сувязі гэтай меншасці і выразнае ажыўленне яе музычнай дзейнасці.

У сямідзесятых гадах на старонках “Нівы” друкаваліся нотныя запісы і тэксты беларускіх народных песен, якія скрупулёзна збіраліся фалькларыстам Мікалаем Гайдуком на тэрыторыі Беласточчыны. А васьмідзесятыя гады прынеслі рубрыку пад загалоўкам “Беларускія музычныя інструменты”, дзе можна было знайсці звесткі адносна іх назваў, выгляду ды механізма атрымання гуку. Як у “Ніве”, так і ў існуючых сёння некалькіх іншых перыёдыках (напрыклад, “Часопіс”, “Бельскі Гостінэць”), закранаюцца тэмы звязаныя з музычнай культурай беларусаў. Вельмі істотную ролю ў культурным жыцці беларусаў іграюць таксама, паўсюдна слуханыя, перадачы па Радыё Беласток, (напрыклад перадача “Пад знакам пагоні”) ці па Радыё Рацыя, дзе інфармацыя пра грамадска-культурныя справы ўзбагачаецца беларускай музыкай. Істотнымі таксама з’яўляюцца перадачы, падрыхтаваныя беларускай меншасцю, якія паказваюцца беластоцкім аддзяленнем польскага тэлебачання, і прадстаўляемыя там справаздачы з беларускіх музычных фестываляў ды іншых артыстычных мерапрыемстваў.

Аналізуючы форму беларускай музычнай культуры ў Польшчы, трэба ўсведамляць сабе, што яна вельмі блізкая да ментальнасці самога беларускага насельніцтва. І гэта не з’яўляецца чымсьці незвычайным, бо кожная культура

адлюстроўвае народ, які яе стварыў і ёсць яе носьбітам. Перспектыўна глядзячы на гэтую культуру, напэўна, не вельмі падбадзёрвае і дае надзею адносна яе развіцця, здаецца, уфармаваны тут стэрэатып самога беларуса – асобы з комплексам непаўнацэннасці, што далей выклікае недахоп адчування каштоўнасці ўласнай культуры, асобы падатлівай, неканфліктнай, адчуваючай пагрозу з прычыны сваёй “іншасці”, нерашучай адносна нацыянальнай прыналежнасці. На жаль, з пункту гледжання будавання моцнай нацыянальнай свядомасці і затым умацавання ўласнай культуры, гэтыя прыметы не з’яўляюцца пазітыўнымі. Як паказвае гісторыя, а таксама сённяшняе рэчаіснасць, гэтая меншасць здольная нават вырачыся ўласнай мовы, гэтым самым ігнаруючы сваіх бацькоў і продкаў у імя, агульна кажучы, сацыяльнага фактара – лепшага побыту. Так. Гэты факт, калі гаворым аб якой-небудзь будучыні беларускай культуры, вельмі выразны. Можна доўга пералічваць прычыны гэтай сітуацыі, не адзін раз апраўдваючы гэты народ, але ж не гэта з’яўляецца прадметам дадзеных разважанняў...

Аднак жа глядзячы на так агульна накіданы вобраз гэтага грамадства, дзе натуральным вынікам такой сітуацыі было б знікненне ўсяго, што беларускае, бясспрэчна, феноменам ёсць няспыннае трыванне і бачнае ў апошнім дзесяцігоддзі развіццё беларускай музычнай культуры. Феноменам ёсць таксама тое, што ў такіх неспрыяльных умовах, значыць, у час непраўдападобна хутка наступаючай асіміляцыі беларусаў, знайшлася свядомая свайго паходжання моладзь, якая праз стварэнне фестываляў “Басовішча” і “Бардаўская восень” зрабіла амаль рэвалюцыю ў музычнай культуры гэтай меншасці. Моладзь, якая сваім стаўленнем пачала пераломваць гэты няшчасны стэрэатып беларуса, якая будучы свядомай сапраўднай каштоўнасці культуры сваіх бацькоў, дзядоў і прадзедаў адважылася супрацівіцца погляду, што беларусамі заўсёды былі і ёсць цёмныя людзі – неадукаваныя і нічога нявартыя сяляне, і даказала, што гэта ўсё хлусня.

Прыглядаючыся да ўсіх галін, якія складаюць узнікшую з цягам гадоў у межах Польшчы беларускую культуру, можна заўважыць, што менавіта музычная культура, здаецца, найбольш апорны і жывы элемент сярод шырокіх груп насельніцтва. Мае яна сапраўды вялікую сілу ўздзеяння на грамадства, якое адчувае патрэбу кантакта з гэтай культурай, а сведчыць аб гэтым можа, між іншым, хаця б высокая прысутнасць (якая асягае нават некалькі тысяч асобаў) на ўсялякіх мастацкіх мерапрыемствах, арганізаваных гэтай меншасцю ці таксама запісы з песнямі беларускіх калектываў, якія хутка разыходзяцца. Такім чынам, можна сказаць, што гэтая культура іграе важную інтэграцыйную ролю сярод беларускага грамадства ў Польшчы, і напэўна дае яна падсвядомае пачуццё нацыянальнай супольнасці.

...А калі ўвесь час існуе яшчэ арганічная патрэба існавання гэтай культуры, дык трэба ж паважаць і даглядаць яе з асаблівай турботай. Бо інакш будзе яна паглынутая іншай, магутнейшай культурай, або памрэ натуральнай смерцю, а разам з ёй штосьці важнае, што завешча... годнасцю народа.

У. Фаворські, Ілюстрація да „Слова...”, 1950 г.

Людміла Зарэмба
Мінск

Да 200-годдзя адкрыцця
“Слова аб палку Ігаравым”

“Слова...” ў зменлівым сусвеце

У многіх з нас – ніколі не заспакоенае
зацікаўленне мінулым нашага народа.
М. Гайдук

Разважаннем, абраным тут у якасці эпіграфа, Мікола Гайдук распачаў свой артыкул “Ці «Слова пра паход Ігаравы» было напісана на беларускіх землях?”¹. Вынесенае ў заглавак пытанне лакалізацыі найчасцей паўставала на Беларусі, у сваю чаргу адносна Кіева, Чарнігаўшчыны – на Украіне, уплыў бранскіх гаворак і нават ноўгарадскія рысы адзначалі рускія даследчыкі, звярталася ўвага і на шматлікія цюркізмы... І гэта цалкам зразумела: “Слова...” ўсімі сваімі параметрамі блізкае кожнаму з усходнеславянскіх народаў.

Яно прасякнута абвостраным пачуццём Радзімы, Бацькаўшчыны, якую любяць і якою ганарыцца. Яна паўстае з бязмежнымі прасторами, вялікімі гарадамі, магутная ў вайсковай славе і перамогах над чужынцамі, аднак, часам і безабаронная, параненая, у слязах, паланёная. Яе ўнутранае палітычнае несулладзе перажываецца як скруха кроўна родных, і разам з героямі Аўтар пакутуе ад ростані з ёю: “О Руская земле! Уже за шеломянемь еси!”².

Пачуццё мясцовага і беларускага нацыянальнага патрыятызму гучала ва ўнісон старажытнаму “Слову...” ва ўсе часы і, зразумела, нараджала глыбокую павязь слаўнай даўніны з бягучым днём. Гэта, відаць, самы значны накірунак нашых росшукаў і адкрыццяў, звязаных са “Словам...”. І асабліва прыемна, што ён дапаўняецца не толькі новымі працамі, у якіх беларусы становяцца на чале культурных дасягненняў, але і – архіўнымі росшукамі з гісторыі нашай Славіяны, абагульненнем зробленага. Сёння стварыліся такія ўмовы, што ўклад нашых даследчыкаў і дзеячаў мастацтва ў спасціжэнне гэтага твора сусветнай каштоўнасці нельга разглядаць адасоблена, у ізаляцыі ад агульнаславянскага

¹ Беларускі каляндар. Беласток, 1987.

² Слово о плъку Игореве, Игоря, сына Святъслава, внука Ольгова // Энциклопедия “Слова о полку Игореве”. Санкт-Петербург, 1995. Т. I. С. 10 (далее цытаты по гэтаму выданню – Л. 3.).

“Слова”-знаўства. А ўсведамленне нашых асаблівасцей тлумачэння і адносін да “Слова...” часта дае нам магчымасць зразумець, удакладніць многае ў саміх сабе і нашым часе.

Варта ўспомніць, што адкрыццё “Слова аб палку Ігаравым” адбылося зусім традыцыйна па мерках жыцця XVIII – пачатку XIX стагоддзя ў Маскве.

Ужо ў 70-х гадах XVIII стагоддзя граф Аляксей Іванавіч Мусін-Пушкін быў вядомы як збіральнік айчынных старажытнасцей. Нават Кацярана II, “узнав о сем, удостоила... личного с собою обращения. Ей угодно было видеть собранные ... некоторые летописи..., которые ... рассмотрев, благоволила некоторые оставить у себя”³. Амаль адразу, як заахвочванне і падтрымка гэтага “хобі”, адбылося прызначэнне яго на пасаду обер-пракурора Найсвяцейшага Сінода і быў выдадзены загад аб прысылцы з цэркваў і манастыроў гістарычных рукапісаў дзеля зняцця копіі з наступным іх вяртаннем на месцы захавання. (Але нам невядомыя выпадкі, каб хто іх патрабаваў вярнуць.) У агульных рысах прыкладна гэтак трапіў на вочы дасведчаных людзей тэкст “Слова...”. І новае жыццё гэтага помніка, як магутная новая плынь культуры ўсходніх славян – пачалося. У ёй знайшлі адлюстраванне многія асаблівасці грамадскага ладу, праблематыкі, нават дзяржаўнай палітыкі і мыслення кожнай нацыі. Рускія ў фарміраванні найпершых адносін і ацэнак “Слова...”, здавалася, мелі найбольшыя мажлівасці і перавагу першаадкрывальнікаў, але напоўніцу іх не выкарысталі.

У Расіі, краіне, дзе вайсковыя людзі карысталіся прэстыжам і кар’еру ў гэтай сферы рабілі значна хутчэй, чым у цывільнай, у час, калі набліжалася небяспека напалеонаўскіх захопніцкіх паходаў, выдаўцы-даследчыкі і „самавідцы” рукапісу „не звярнулі ўвагі” на змест, а менавіта на стратэгію апісаных выступленняў князя Ігара супраць полаўцаў. (Хоць галоўны ўладальнік каштоўнасці А. Мусін-Пушкін скончыў у свой час Артылерыйскі і інжынерны кадэцкі корпус, служыў пры князю Р. Арловым. Яго ж калега па выданню, адзін з тых, хто найраней працаваў „Слова...” ў друку, У. Ялагін, скончыў Сухапутны шляхетны кадэцкі корпус і ад прапаршчыка даслужыўся да палкоўніка. Да таго ж яны карысталіся звесткамі Іпацьеўскага і Лаўрэнцьеўскага летапісаў па фактах вайсковай гісторыі XII стагоддзя.)

Ігар, ухіліўшыся ад сумеснага пераможнага паходу з „Усёй Руссю” ў 1184 годзе, вясной наступнага пайшоў „ваяваць стэп” з бліжэйшымі сваякамі і значна меншай сілай. У выніку палажыў усё войска, а сам трапіў у палон. Праз колькі часу збег, і не куды-небудзь – на Русь. Не цяжка ўявіць сабе, што чакала б такога ваяку ва ўсе часы і ва ўсіх народаў. Але ў „Слове...” гаворыцца так: „Солнце светится на небесе – Игорь князь въ Руской земли. Девицы поють на Дунаи, вьются голоси чрезь море до Кіева. Игорь едетъ по Боричеву къ святей Богородици Пирогощей. Страни ради, гради весели” (с. 14). Больш таго, проста кідаецца ў вочы, што перад паходам, пабачыўшы, як цемра сонечнага зацьмення накрыла дружыну (“виде... тьмою вся своя воя прикрыты”, с. 9), Ігар падбадзёрваў свае палкі ў адпаведнасці з рыцарскімі максімамі: “Братіе і дружино! Луце же бы потяту быти, неже полонену” (с. 9). А для сябе ён, ужо пасля таго, як “поостри сердца своего мужествомъ, наплънився ратнаго духа” (с. 9), абраў усё ж лёс

³ Цыт. па: Моисеева Г.Н. *Спасо-Ярославский хронограф и “Слово о полку Игореве”*. Л., 1984. С. 8.

палоннага і жыщцё. Ці не аўтарскія горыч, іронія ў гэтым відавочным мастацкім супастаўленні заклікаў і дзей?!

Такі ж падтэкст адчуваецца і ў апісанні пагібелі палкоў: “Ту пирь докончаша храбрии русичи: сваты попоиша, а сами полегоша за землю Рускую” (с. 11). Свагамі-братамі полаўцы былі не народу рускаму, які палілі і паланілі ў набегам, а толькі – Ігару. Сын яго ажаніўся ў няволі з дачкой хана Канчака і праз 2 гады пасля бацькі вярнуўся з нявесткай і ўнукам⁴. Сапраўды, як чытаем у Залатым слове Святаслава: “наниче ся години обратиша” (с. 12), гэта значыць, сусвет цяпер вывернуты навыварат і процілеглы “некоему ідеальному”⁵. Падобную па сэнсе да гэтай ацэнку паходу Ігара знаходзім і ў самім помніку: “Не буря соколы занесе чресь поля широкая – галицы стады бежать к Дону Великому” (с. 9). Ці ж маглi, напраўду, гэтага (ды і шмат падобнага іншага) не заўважыць былыя прафесійныя вайскоўцы-камандзіры ў краіне, што вяла палітыку экспансіі, далучальныя войны ды ў часы Вялікай французкай рэвалюцыі напярэдадні 1812 года? Але відавочна, не без падказкі Кацярыны II, галоўнага “спонсара” росшукаў даўніны, цэнтральная ідэя помніка (аб’яднанне праз падпарадкаванне) ва ўступным ужо артыкуле была прызнаная як безумоўна ўсеахопная, пануючая і самадастатковая ў творы. Што й казаць, заклік да дзяржаўнага яднання, патрыятычнага процістаяння знешнім народам і г.д. вельмі ж імпанавалі афіцыйнай ідэалагеме Расіі на пачатку XIX стагоддзя. Усё іншае абыходзілася маўчаннем, як „не заўважалася” ў „Слове...”.

Па гэтай жа прычыне „даравалі” твору і шматлікія элементы паганства, засяродзіўшы ўвагу на тым, што напрыканцы сам Бог „Игореви князю... путь кажетъ изъ земли Половецкой на землю Рускую, къ отню злату столу” (с. 14), у Кіеў. (Прытым, з летапісаў ужо ў 1800 годзе было вядома, што вярнуўся князь Ігар у Ноўгарад-Северскі.) “Словам...” займаліся, вывучалі, перакладалі многія аўтарытэтычныя царкоўныя дзеячы. Тут можна назваць хаця б імёны мітрапаліта Кіеўскага і Галіцкага Я. Балхавіцінава, пратаіерэя, прафесара багаслоўя Пецярбургскага ўніверсітэта, Духоўнай акадэміі Г. Паўскага. Апошні гэтаксама, як і паэт В. Жукоўскі, перакладаў “Слова...” і Евангелле, выхоўваў самадзержца Аляксандра II. Спалучэнне такіх мадуляцый іх дзейнасці ізноў жа паказвае, як імпанавала “Слова...” расійскай дзяржаўнасці, што была яшчэ на ўздыме. А мастацкая літаратура, падручнікі для дзяцей ухвалялі ідэальнага песнятворцу Баяна (найчасцей атаясамліваючы яго з Аўтарам), жаночы ідэал – Яраслаўну і адважнага воя-абаронцу (хаця паход быў наступальны) Ігара. Але ж у тых умовах, як прынята гаварыць, “безвременья” яшчэ можна было выказаць, напрыклад, у Маскоўскім універсітэце скептычныя погляды на аўтэнтычнасць “Слова...”. У прысутнасці студэнтаў адбылася спрэчка на гэту тэму члена Расійскай Акадэміі А. Качаноўскага з абраным туды ж у наступным, 1833 годзе, А. Пушкіным.

Паэт, штораз вырываючыся з агульнапрынятых уяўленняў, у 1836 годзе пісаў: “Неизвестный творец ... не преминал объявить..., что он будет петь по-своему, по-новому, а не тащиться по следам старого Бояна... И во времена “Слова...” предпочитали былины своего времени старым словесам”⁶. Зусім

⁴ Апошняе, хаця і не са “Слова...”, ведалі як сучаснікі падзей, так і выдаўцы 1800 года – з летапісаў.

⁵ Лихачев Д.С. *Смех как мировоззрение* // Лихачев Д.С., Панченко А.М., Поньрко Н.В. *Смех в Древней Руси*. Л., 1984. С. 20.

далёкі ад афіцыйных ідэй філалогіі В. Бялінскі разглядаў “Слова...” сярод запісаў народнай паэзіі і ў адпаведнасці з гэтым кантэкстам адзначаў, што ў старажытным творы няма ніякай глыбокай ідэі (дадамо: з тых, што цікавыя былі б даследчыку). “Это.. простое... повествование... исполнено наивных и благородных образов”, – сцвярджаў крытык і даваў мноства каштоўных заўваг адносна гэтых вобразаў, іх сістэмы. Напрыклад: “Всеволод больше (чем Игар - Л.3.) является героем в духе своего времени... В битве он рисуется на первом плане и заслоняет собою бесцветное лицо Игоря”⁷ і г.д. пра Святаслава, Яраслаўну... Пазначалася глыбіннае, мастацка-гістарычнае прачытанне паэмы, але рускае “Слова”-знаўства скіравалася ў іншы бок, у рэчышча “благонамеренной” філалогіі. І чым выразней замацоўвалася “Слова...” на гэтых пазіцыях, тым відавочней міжволі аддалялася ад творчасці пісьменнікаў, што вызначалі мастацкія дасягненні пасляпушкінскай Расіі на еўрапейскай арэне. Успомнім, ужо Гоголь, які свае галоўныя адкрыцці зрабіў у асэнсаванні сучаснага яму жыцця, звяртаўся да “Слова...” толькі тады, калі пісаў пра казачна-былое (“Тарас Бульба”, “Страшная месть”). А знаўцы рускага чалавека, пісьменнікі крытычнага рэалізму Дастаеўскі, Тургенеў, Талстой, Чэхаў нібы і не заўважалі яго. Чаму ж так сталася? Ускоснае тлумачэнне, адказ утрымлівае ў сабе трохтомная манаграфія Е. Барсава «“Слово о полку Игореве” как художественный памятник Киевской дружинной Руси» – своеасаблівае падвядзенне вынікаў існавання “Слова...” ў славянскай культуры новага часу. У аўтарскіх разважаннях “Вместо эпиграфа” сабраная, як у фокусе, квінтэсэнцыя навуковых дасягненняў у асэнсаванні “Слова...” і пераканаўча вызначана перспектыва: “Слово о полку Игореве”, помимо своего исторического и литературного значения, есть в то же время поучительный памятник для всех будущих веков России... Здесь перед нами поэтическое выражение государственного строя Киевской Руси в его идеале... Блистая яркими лучами идеала земли святорусской, “Слово о полку Игореве” должно стать краеугольным камнем нашего общественного воспитания...: вдохновляться благом единой земли Русской и возвышаться над мелкими частными и личными интересами”⁸.

Не памянялася сітуацыя і надалей, асабліва калі заклік да дзяржаўнага яднання быў замацаваны яшчэ і аўтарытэтам К. Маркса: формула “суть поэмы – призыв русских князей к единению как раз перед нашествием собственно монгольских полчищ” была ўведзена ў шырокі ўжытак у першай палове 1930-х гадоў. Тут ужо, здавалася, іншадумства ставалася зусім немагчымым, захапленне “Словам...” прыроўнівалася ў літаратуразнаўстве да ляяльнасці. Чаго вартае хаця б выданне “апазіцыйнай” працы А. Зіміна тыражом толькі для службовага карыстання з абавязковым вяртаннем пасля абмеркавання...⁹ Але ж “Слова...” павінна і можа гаварыць само за сябе.

Аптымістычнае, вітальнае, па-мастацку дасканалася і вечна маладое “Слова...” адрасавана маладым і моцным. Героі яго нязменна прывабліваюць. У

⁶ Пушкин А.С. *Полное собрание сочинений*: В 10 т. М.; Л., 1951. Т. 7. С. 505.

⁷ Белинский В.Г. *Собрание сочинений*: В 9 т. М., 1979. Т. 4. С. 180.

⁸ Барсов Е. «“Слово о полку Игореве” как художественный памятник Киевской дружинной Руси.» М., 1887. Т. I. С. XXI-XXII.

⁹ Гл. матэрыялы: Родина. 1990. № 8.

пэўным сэнсе недасягальным ідэалам для нас з'яўляецца абсалютная адсутнасць у іх абачлівай перасцярогі за побытавае, паўсядзённае. Яны жывуць выключна ў атмасферы соцыума, які іх зусім не прыгнятае, як бы іначай быць не можа. З пазіцыі грамадскай значнасці рэалізуюцца і ацэньваюцца ўсе іх учынкi, уключаючы сваяцкія, сямейныя адносіны, узаемаразуменне з Усявышнім, з сусветам, прыроднымі сіламі і г.д. Бескарыслівым альтруістам з ідэалам воінскай славы, смеласці дзеля іх пераўтваральных спраў адрасавалася “Слова...”, і такім, відаць, чалавекам яно напісана. Мы любім гэты твор, цяпер і заўсёды, незалежна ад афіцыйнасці. Гэта наша галоўнае ў адносінах да “Слова аб палку Ігаравым”, але ж ёсць яшчэ грані пазнання, якія трываюць сваёй нераскрытасцю, невызначальнасцю.

Напрыклад, беручы пад увагу ўсе вайсковыя абставіны Ігарава пахода з улікам шматпланавасці і неадназначнасці яго вобліку, “Слова...” патрабавала б пэўных тлумачэнняў у якасці воінскай аповесці. Аднак тых пытанняў як бы і не існуе і засяродзіўшыся на “воспевании воинской доблести и самоотверженности”¹⁰ твор уключаюць у зборнік “Воинские повести Древней Руси” з бібліятэкі “Страницы истории Отечества”. Ды спробы вычарпальна раскрыць сэнс “Слова...” выключна ў агульнапрынятым ракурсе здаюцца абсалютна недастатковымі.

Так, у кнізе Дз. Ліхачова “Слово о полку Игореве”: Историко-литературный очерк” (1950 год), не раз перавыдадзенай у шмат накладаў, адрасаванай шырокаму чытачу, школьнікам, настаўнікам, чытаем: “Перед нами обычный в народной поэзии образ: смерть – это свадьба. Однако, кроме того, предводитель половцев хан Кончак был действительно сватом Игоря – его дочь была помолвлена за сына Игоря, Владимира”¹¹. І гэта пра эпізод: “ту кровавага вина не доста, ту пирь dokonчаша храбрии русичи: сваты попоиша, а сами полегоша за землю Рускую” (с. 11). Не зважаючы на праблематычнасць сцвярджэння пра заручыны, трэба сказаць, што пры такім разуменні губляюцца горыч падтэксту (“Каму вайна, а каму маць радна”) і адасабленне князя Ігара ад дружыны. А яно ж пазначана было лёсам, калі цемра накрыла толькі вояў (менавіта так напісаў Аўтар!). Ды і сэнс наступствам апісанай сітуацыі ўсё ж нададзены ідэальна гарманічны: “Лучше ведь зарубленным быть (в битве), чем пленным (бесславно дома)”¹². У такіх варунках даводзіцца не заўважаць, што плачуць і рускія жанкі, і Яраслаўна, але не разам (хаця, як казалі нам, дзеянні князёў і дружыны – нераздзельныя¹³). І ці не дзіва, што зусім не бачыцца ў такіх паралелях значнасці сэнсавага прыёму паўтору, тых знакамітых “художественных скреп”, якія, здаецца, “працуюць” толькі там, дзе ёсць патрэба ў апалагетыцы якога-небудзь адзінства.

А выраз са “Слова...” “Пети было песь Игореви...: “Не буря соколы занесе чресь поля широкая – галици стады бежать кь Дону Великому” (с. 9) пераказаны наступным чынам: “Воспеть песнь в честь Игоря (в таких выражениях): “Не буря (русских) соколов занесла через поля широкие, а стада (половецких) галок (уже) бегут (спасаясь) к Дону великому”. У такім бачанні прадстаўлены ўвесь

¹⁰ *Воинские повести Древней Руси*. Л., 1985. С. 5.

¹¹ Ліхачев Д.С. “Слово о полку Игореве”: *Историко-литературный очерк*. М., 1982. С. 61.

¹² Тамсама. С. 54.

¹³ Гл. тамсама: Ліхачев Д.С. *Человек в литературе Древней Руси*. М., 1970. С. 67.

перыяд тэксту ад “О Бояне, соловію стараго времени!” да “стоять стязи въ Путивле”¹⁴. Відавочна, на прыкладзе толькі гэтага ўрыўка можна паставіць мноства пытанняў: ці ёсць якая “чэсць” у бяслаўным паражэнні Ігара? Ці не сказаў бы тут Баян адваротнае: „(Паход гэты) – не бура сокалаў занесла праз палі шырокія, не, гэта – чароды галак, што ляцяць да Дона Вялікага”.

Калі давяраць папулярнаму тлумачэнню, то атрымліваецца парадокс: Аўтар падае відавочна адмоўныя факты, а тэкстам сваім як бы ўхваляе і ўзносіць іх.

Найчасцей не вытрымлівалі гэтай эстэтычнай “віртуознасці” гісторыкі. А. Зімін, напрыклад, называў яе “алілуйшчынай” і сцвярджаў, што тут “чисто научные вопросы переплетаются с нравственными”¹⁵. Звычайна ад крытыкі тэксту яны пераходзілі да сваіх канцэпцый, якія тычыліся самых вострых пытанняў – часу стварэння, аўтарства, аўтэнтычнасці. Так з’яўляюцца „траўміруючыя” навуку працы А. Зіміна, А. Нікіціна, Б. Рыбакова і інш. Словы „іронія” і нават „сатыра” (са спасылкай на А. Весялоўскага) пачынаюць мільгаць на старонках, дзе разглядаецца „Слова...”. Яно, хаця і ў нязначнай ступені, стала прадметам разгляду ў кнізе Дз. Ліхачова, А. Панчанкі, Н. Панькі з сімптаматычнай назвай „Смех в Древней Руси”¹⁶. Падаецца слушным меркаванне Б. Рыбакова: „Самым опасным в историческом осмыслении „Слова о полку Игореве” является всё возрастающее в нашей научной и околонаучной литературе стремление к идеализации Игоря, к героизации его, к превращению этого князя в активного сторонника общерусского единства и общей борьбы с половцами”¹⁷. Хочацца дадаць: небяспечным і ў ідэйна-мастацкім асэнсаванні, бо з ім звязана сюжэтная канва “Слова...”, сама назва твора. Ці не паказальнае значэнне ў сувязі з гэтым набывае тое, што выданне, каштоўнасць якога немагчыма пераацаніць – “Энцыклопедыя “Слова о полку Игореве” – не ўтрымлівае натуральных у адносінах да мастацкага твора артыкулаў, у якіх разглядаўся б змест характару князя Ігара, якім ён паказаны ў паэме. І ўжо як пажаданы дадатак – не зашкодзіла б інфармацыя пра гіпотэзы аб ваенна-палітычных памкненнях Ноўгарад-Северскага князя ў якасці гістарычнай асобы. Гэтак сама, напрыклад, у адносінах да галоўнага героя твора – Рускай зямлі¹⁸ наўрад ці падыходзіць вызначэнне ў літаратурным плане “политико-географический термин”¹⁹.

Як бачна, свой эстэтычны змест “Слова аб палку Ігаравым” раскрывае нам вельмі ж павольна, у выніку немалых намаганняў даследчыкаў самых розных перыядаў.

Якую ж пазіцыю ў дачыненні да гэтага працэсу мела беларуская культура? Мяркую, што больш значную і ўплывовую, чым мы прызвычаліся ўсведамляць. Бо мноства фактаў, падзей нам вядомыя не ў поўнай меры, а ўстанаўленне іх лагічнай і жыццёвай сувязі яшчэ патрабуе вялікай працы, у тым ліку і архіўнай.

Відаць, адной з храналагічна першых з’яў гэтага навуковага арэала трэба лічыць „Речь о пользе вообще слова и свойствах российского языка”²⁰, прамоўленую ў 1803 годзе прафесарам Віленскага універсітэта Іванам

¹⁴ Лихачев Д.С. “Слово...”. С. 55.

¹⁵ Зимин А.А. *Обретение свободы* // Родина. 1990. № 8. С. 88.

¹⁶ *Смех в Древней Руси*. Л., 1984.

¹⁷ Рыбаков Б.А. *Петр Бориславич: Поиск автора “Слова о полку Игореве”*. М., 1991. С. 148.

¹⁸ Гл.: Орлов А.С. “Слово о полку Игореве”. М.; Л., 1938. С. 48; Лихачев Д.С. “Слово...”, с. 51, 92.

¹⁹ Энцыклопедыя..., Т. 4. С. 243.

Іванавічам Чарняўскім. Яго апазіцыйная блізкасць ідэям ды і самому А. Радзішчаву спрыяла ўзнікненню сімпатыў з боку радыкальнага студэнцтва – філаматаў і філарэтаў. А іх пошукі шляхоў нацыянальнага і сацыяльнага вызвалення, зацікаўленасць даўнінай, фальклорам роднага краю ў сваю чаргу імпанавалі выкладчыку, які захапляўся “Словам аб палку Ігаравым”. Пра экзатычны твор ён распавядаў, тлумачычы яго ў духу “Песен петых в честь древним славянским божествам”²¹. Ідэалы Ноўгарадскай рэспублікі, услаўленыя ў гэтым вершы, відавочна, былі пачутыя маладой аўдыторыяй. Нездарма адзін з яго выхаванцаў, паэт А. Міцкевіч, у парыжскім Калеж дэ Франс у курсе лекцый па славянскіх літаратурах таксама асабліва адзначыў “Слова...” (люты 1841 года). І, як падкрэсліваюць даследчыкі, у яго ацэнках гучалі ідэі, блізкія дэкабрысцкім, ускосна крытыкавалася палітыка Мікалая I²².

Падзяляючы традыцыйнае ў такіх выпадках захапленне нашымі набыткамі, трэба, аднак, зазначыць, што лекцыі гэтыя не толькі не вывучаны ў плане супастаўлення, але і не надрукаваныя ў нас²³.

Пра тое, што XIX стагоддзе тоіць у сабе яшчэ мноства неадкрытых, але, магчыма, узаемазвязаных фактаў, сведчыць хаця б наступнае. У бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта захоўваецца машынапіс М. Анцукевіча “Слово о полку Игореве”²⁴. Аўтар яго, падрыхтаваўшы свой першы пераклад “Слова...” яшчэ ў 1926 годзе, на працягу ўсяго жыцця працягваў займацца творам. Карпатліва падбіраючы варыянты розначытанняў старажытнарускага тэксту, ён супаставіў выданне 1800 года, Кацярынінскую копію, запісы А. Маліноўскага, М. Карамзіна... Пералік гэтых крыніц у машынапісе завяршае подпіс “Рукопись В.У. – Вильнюсского университета”²⁵. Анцукевіч не аднойчы ўспамінае пра яго ў сваёй працы, робіць 9 выпісак²⁶. Але ж застаецца незразумелым, чаму пры выданні кнігі ў 1992 годзе інфармацыя была паслядоўна знятая?²⁷ Аўтар недвухсэнсоўна зазначыў высокую каштоўнасць і ўзрост папер, якія яшчэ трэба некалі расшукаць, расчытаць і надрукаваць.

Важна таксама тут нагадаць, што амаль адначасова са студэнцкімі штудыямі А. Міцкевіча (1815-1819 гады) працаваў у бібліятэцы і карыстаўся падтрымкай апекуна Віленскай навучальнай акругі князя А. Чартарыйскага наш знакаміты суайчыннік З. Даленга-Хадакоўскі. Менавіта ў гэты час ён стварыў свой “Słownik starosławnych polskich wyrazów” (1810-1819 гады), дзе складаў

²⁰ Захоўваецца ў Расійскай Нацыянальнай бібліятэцы (Санкт-Пецярбург), архіў В. Анастасевіча. Гл.: Прийма Ф.Я. “Слово о полку Игореве” в русском историко-литературном процессе первой трети XIX в. Л., 1980. С. 218.

²¹ Прынцыповае значэнне набывае ў нашым разглядзе вывад, зроблены Ю. Лотманам на аснове аналізу гэтага верша Радзішчавы: “Полигическое мышление автора “Слова” ему оказалось чуждым... Радищев вынужден был решительно деформировать всю его идейно-сюжетную структуру” / Лотман Ю. “Слово о полку Игореве” и литературная традиция XVIII-начала XX века // “Слово о полку Игореве” – памятник XII века. М.; Л., 1962. С. 356.

²² Гл.: Федотова М.А. *Адам Мицкевич* // Энциклопедия “Слово о полку Игореве”. Т. 3. С. 262-263.

²³ Варта заўважыць, што ў плане вызначэння нацыянальных традыцый, пераемнасці падыходаў да “Слова...” беларускае літаратуразнаўства яшчэ не разглядала працы аб помніку.

²⁴ Анцукевіч Н. “Слово о полку Игореве”. Вильнюс, 1952 (машынапіс), ф. 98-132.

²⁵ Тамсама. С. 33.

²⁶ Гл. падрабязней: Зарэмба Л.І. *Малавядомы рукапіс “Слова аб палку Ігаравым”* // *Славянские литературы в контексте мировой*. Минск, 1994. С. 28-29.

²⁷ Анцукевіч Н.П. “Слово о полку Игореве”: *Перевод. Комментарий. Исследование*. /Отв. ред. Н.К. Митропольская. Вильнюс: Русский культурный центр.

побач з іншымі такія лексемы, як “зегзица”, “лелею”, выразы “Пирогошца Богородица”, “стояць стязи в Путивле”, “вещий Боян” і г.д. Пошукі свае ён прадоўжыў і пазней, складаючы “Историко-географический словарь” – больш за 3500 старонак запісаў старадаўніх славянскіх геаграфічных назваў. Сярод іх – Данец, Пасуліе, Рым, Дудуткі і, зразумела, Няміга. Адносна месцазнаходжання апошняй у Мінску гіпотэза Хадакоўскага і сёння лічыцца самай верагоднай²⁸. Мы нездарма ганарымся тут значнымі дасягненнямі, найчасцей не ўспамінаючы, што ўсе гэтыя матэрыялы, не толькі не выдадзеныя да ведама шырокай грамадскасці, але і не даследаваны належным чынам, зберагаюцца ў архівах.

Варта згадаць, што ў 1838 годзе царская цензура канфіскавала першы нумар віленскага альманаха з-за публікацыі ў ім антыпрыгонніцкага верша. Называўся той альманах шматзначна – “Војан”²⁹.

Як бачым, увага да “Слова...”, росшукі, звязаныя з ім на тэрыторыі Беларусі ў самым пачатку XIX стагоддзя, былі ўжо значныя. Да іх змушаў найперш сам надзвычайны па мастацкай сіле помнік: яго вольны дух, нічым не абмежаваная крылатасць думкі Аўтара і тое, што гэтак узнёсла апяваліся ў ім падзеі ў добра знаёмых родных мясцінах. Апошнія, аднак жа, былі зусім невядомыя аўтарытэтным расійскім мэтрам. Беларуская цікавасць да нацыянальнага каларыту “Слова...” ўзмацнялася яшчэ і тым, што гучала ва унісон з пачуццём прыгнечанай нацыянальнай годнасці ва ўмовах русіфікацыі. (У 1840 годзе Мікалай I сваім указам забараніў выкарыстоўваць нават азначэнне “беларускі” ў адносінах да беларускіх губерняў³⁰.) У такіх умовах павольна акрэсліваліся пэўныя асаблівасці нашага “Слова”-знаўства.

Яно, беларускае “Слова”-знаўства, прыняло ў агульным выглядзе ўжо сфармаваныя ідэйныя ўстаноўкі расійскага – публічна не абвяргала, не аспрэчвала палажэнняў пра перавагі адзінай моцнай княскай улады, неабходнасць і задавальненне ад свядомага падпарадкавання ёй і г.д. Ды ўсё ж у гэтым значна, у мностве нюансаў і адценняў, распрацаваным рэчышчы афіцыйна яно абрала для сябе канкрэтны падыход: росшук тапонімаў (складанне, да прыкладу, нават маршруту паходу Усяслава з урочышча “Дадэкі” пад Полацкам да берагоў Нямігі каля Мінска, – Я. Драздовіч³¹), тлумачэнне лексікі праз беларускія гаворкі, фальклор і нават збор ускосных доказаў, што геніяльны пясняр быў жыхаром альбо выхадцам з нашых земляў. Такія разважанні вяліся з рознай ступенню навуковай абгрунтаванасці і гіпатэтычнай смеласці, але заўсёды ў шчырым імкненні ўзвялічыць свой край, сцвердзіць нацыянальную гісторыю. А ўжо захапленнем пра Усяслава – проста канца не было. Прычына таму, відаць, у змесце самога вобраза, у маральнай пазіцыі, дачыненнях да “не надта добрага” і “найлепшага” дзяржаўнага ладу, пра які ўзвышана разважае Аўтар. Усяслаў-князь – асілак, волат, ён як бы сам па сабе, па-за і над усёй гэтай энергічнай “валтузнёй” пагадненняў, дамоў, розных пазіцый. Ён – казка, мара,

²⁸ Гл.: Творогов О.В. Немига // Энциклопедия “Слова...”. Т. 3. С. 310-311.

²⁹ Гл.: Мальдис А. Становление новой белорусской литературы // История белорусской дооктябрьской литературы. Минск, 1977. С. 315.

³⁰ Тамсама.

³¹ Не друкавалася. Захоўваецца ў бібліятэцы НАН Беларусі.

увабленне нацыянальнай моцы, ідэала ва ўсёй яго неабмежаванасці і сацыяльнай неакрэсленасці.

У розных мадыфікацыях і варыяцыях гэтыя погляды склалі аснову нашага “Слова”-сузірання ўжо к пачатку ХХ стагоддзя. Гэтак жа яно развіваецца і сёння, уплывае і ў многім фармуе нашы ацэнкі зробленае на гэтай дзялянцы раней. У азначаным плане вельмі паказальным уяўляецца даследаванне У. Мархеля “Слова аб палку Ігаравым” у ацэнцы Ул. Сыракомлі³². Разглядаючы нарыс Ул. Сыракомлі “Minsk”³³, урывак з “Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych do naszych czasów”³⁴, літаратуразнаўца, безумоўна, апалагетычна ставіцца да “патрыятычных настраў” пісьменніка, а менавіта да сцвярджэння, што “Слова...” напісана на беларускай мове, што Усяслаў і Баян жылі ў Мінску.

Пад знакам зацікаўленасці ўсім самабытным, аўтарытэтным, даўнім, у тым ліку і “Словам...”, вяліся росшукі ўраджэнцаў Беларусі ў садружнасці і пры кіраўніцтве рускіх вучоных, калекцыянераў, мецэнатаў. Дабратворныя традыцыі тут складваліся яшчэ з пачатку ХІХ стагоддзя (узгадаем знакамiты “Румянцаўскі гурток”). Асабліва актыўна праца па збіранню беларускага фальклору, лінгвістычныя і этнаграфічныя назіранні вяліся ў другой палове ХІХ стагоддзя. І своеасаблівай вяршыняй гэтай працы стала падрыхтоўка і выданне фундаментальнага трохтомнага даследавання Я. Карскага “Беларусы” (1903-1922), якое мела вялікі ўплыў на развіццё нашай навукі і аб “Слове...”.

Дваццатае стагоддзе, апрача мноства бясспрэчных дасягненняў, мела адно ці не самае важнае. Яно звязана з адкрыццём новай сферы ўплыву “Слова аб палку Ігаравым” на беларускую культуру: далёкі старажытны тэкст увайшоў як арганічна блізка ў мастацкую літаратуру, “Слова...” загучала на сучаснай мове народа.

Увогуле ўпершыню на Беларусі пераклад „Слова...” на рускую мову, зроблены 19-цігадовым мінчуком Д. Боханам, быў выдадзены ў 1897 годзе пад назваю “Игорь, князь Северский”. У ім досыць выразна даваў сябе адчуць перакладчыцкі вопыт А. Майкава, М. Гербеля, Л. Мея, зацікаўленасць будучага актыўнага літаратара мясцовымі паданнямі, легендамі, песнямі.

У 1910 годзе самабытнае “Слова...” ў пэўным сэнсе нечакана адкрыла сваю надзвычайную роднаскасць тагачаснаму жыццю беларусаў. Ва ўрыўку “Песня пра князя Ізяслава Полацкага” М. Багдановіча зліліся ў адзінае і лёс невядомага па летапісах юнака воя-абаронцы, і прадчуванні асабістых выпрабаванняў паэта, і сімвалічны роздум над тым, што прадзедаўская моц Усяслава (уся слава) цяпер пакідае разам з жыццём Ізяслава Васількавіча, што застаўся ён цяпер адзін на адзін з ворагам як без уладнай падтрымкі Усевалада, так і без вайсковай – Брачыслава.

Трагізм ваенных падзей на тэрыторыі Беларусі ў пачатку веку абвастрыў увагу да “Слова...” як вечнай песні пра бяду, выкліканую чалавечымі амбіцыямі, пра боль вайсковага паражэння, прорву ростані... Відавочна, падзеі першай сусветнай вайны сталіся штуршком для стварэння верша «Из “Слова о полку Игореве”». Сяргея Урсыновіча, што пабачыў свет у зборніку “Провинциальная

³² Весті АН БССР. Сер. грамадскіх навук. 1973. № 6. С. 97-100.

³³ TeKa Wileńska. 1857. № 1, 2.

³⁴ *Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych do naszych czasów*. Wilno, 1850. Т. 1.

луна”. Неабходнасць увядзення гэтага верша ў кантэкст “Слова”-знаўства не мае патрэбы ў доказах:

Степь безбрежна и широка,
Смутных бликов степь полна.
Ах, зашла ты, Русь, далеко
В поле вражие одна!
Крепки ль кованые брони
И червленые щиты?
Чу! Вдали несутся кони...
Вражьи клики слышишь ты?
Ты пришла сюда за славой
Честь добыть издалека, –
Будь готова к битве правой:
Сеча грозная близка...
Далека земля родная.
Смолкли песни соловья.
Степь насупилась чужая,
Вести скорбные тая...
Степь безбрежна и широка,
Смутных бликов степь полна...
Ах, зашла ты, Русь, далеко
В поле вражие одна!..³⁵

Вырашаючы пытанне, ці належыць верш на рускай мове да беларускай літаратуры, звернем увагу на наступнае: па-першае, твор пабачыў свет у Мінску і, па-другое, збор ад кнігі, як запісана на тытуле, “поступает в пользу Минского Городского Комитета общественной помощи семьям запасных” (гэта значыць, тым, чые мужы, браты, бацькі былі прызваны на фронт). Такім чынам, як змест твора, так і акалічнасці яго прыходу да чытача, сведчаць пра цесную повязь верша Сяргея Урсыновіча менавіта з Беларуссю.

У наступныя гады “Слова...” нязменна прываблівала да сябе майстроў прыгожага пісьменства, каб пры яго дапамозе вырашыць праблемы свайго часу. Не выпадкова ж у 1919 годзе Янка Купала даў загаловак першаму на беларускай мове свайму поўнаму перакладу “Сказ аб паходзі Ягоровым...”³⁶. Паэт памастацку выкарыстаў летапісныя звесткі, што пры хрышчэнні князь Ігар атрымаў імя Георгій, а таксама – папулярнасць сярод народу міфалагічнага вобраза воіна-пакутніка і заступніка, абаронцы сялян і іх жыўнасці.

У 1920 годзе М. Гарэцкі ў сваёй “Гісторыі беларускай літаратуры”, якая папярэднічала выданню “Хрэстаматыі...” з перакладам “Слова...”, пасля пераказу зместу твора звярнуў увагу на яго “беларускасць”. Апошняе, на яго думку, – у

³⁵ *Провинциальная луна: Сборник стихов.* Минск, 1915. С. 91. Удзячная за падказку пра гэты верш В. Скалабану.

³⁶ У рукапісе гэты купалаўскі радок пазначаны маргіналіяй, якая сведчыць аб імкненні паэта наблізіць словазлучэнне да народнай мовы: “Сказ аб паходзі Ягоровым, сыне Святаслава, унуку Алега” зменены на “Сказ аб паходзі Ягоровым, Святаслаўліным сыне, Алегіным унуку” (Параўнайце: у Зб. тв.: У 7 т. Мн., 1974. С. 537 першы варыянт пададзены “Сказ аб паходзе Ягоровым, сыне Святаслава, унуку Алегіным”. (Гл. падрабязней: Зарэмба Л.І. *Назвы купалаўскага празаічнага перакладу “Слова” // Беларуская мова і літаратура.* Мінск, 1994. С. 175-177.)

самім “духу творчасці”, у словах “арыгінальна-беларускіх”, у захапленні “славаю полацкага князя Усяслава Чарадзея”, у “добрым разуменні” адносін “беларуска-украінскіх” і веданні аб літоўцах, “аб змаганні з імі беларускіх плямняў”. “Сула... скаламуцілася, бо тую зямлю, дзе яна цячэць, перайшлі агнём і мячом паганяны полаўцы, Дзвіна скаламуцілася, бо на ёй з’явіліся літоўцы”, – перадае ён змест. Письменнік з любоўю ўспамінае “гарадзенскага князя” Ізяслава, што “забіты літоўцамі”³⁷, разглядаючы як рэакцыю на яго пагібель наступную фразу “Слова...”: “трубы трубяць городеньскіі” (с. 13). У перавыданнях гэтай кнігі 1924-га і 1926-га гадоў Гарэцкі дапаўняе свае разважанні звесткамі пра ідэйны змест паэмы – “чужой для нашага часу па сваёй ідэі ўсхвалення ваяўнічасці князёў і іх імперыялістычных на свой лад імкненняў. Няведаны аўтар... быў праняўшыся палітычнымі інтарэсамі Кіеўскага княства, але як паэт ён захапіўся славаю полацкага князя Усяслава”³⁸. Так “Слова...” бачылася Гарэцкаму на пачатку 1920-х гадоў і не выпадкова ў яго інтэрпрэтацыі вядомы сумны выраз “О Руская земле!...” набываў увасабленне “О руская зямля! ужо ты за кардонам”³⁹. Тут, як і заўсёды, калі паэт-перакладчык слухаўся свайго сэрца, сучаснасць гаварыла вольнай вечавой моваю “Слова...”.

А далей, у наступныя часы, Словавіяна наша развіталася, на першы погляд, зусім непрадказальна. Аж да 1985 года ў друку не з’явілася ніводнага новага пераўвасаблення. Але ж яны ствараліся!

У 1926 годзе быў гатовы самастойны пераклад на рускую мову (захаваўся аўтарскі датаваны белавы рукапіс) тады выкладчыка ў Лунінцу М. Анцукевіча. Ды праца пабачыла свет толькі ў 1938 годзе як “издание автора”⁴⁰, а з улікам багатых каментарыяў, што па аб’ёму ў шмат разоў перавышалі твор, – пасмяротна ў 1992-м⁴¹. Можна падацца дзіўным: у сямейным архіве аўтара захоўваюцца ветлівыя адмовы з АН СССР, Пушкінскага Дому, АН БССР, лісты за подпісам Э. Межэлайціса, С. Шэрвінскага, рэферэнта Дз. Ліхачова, дырэктара Інстытута літаратуры АН БССР В. Барысенкі, навуковага сакратара гэтай жа ўстановы Э. Гурэвіч⁴² і іншых паважаных асоб. Ці ж ніхто з іх не палічыў сам факт стварэння перакладу вартым увагі?!

У 1942 годзе А. Вялюгіным быў напісаны “вершаваны пераказ” “Плач Яраслаўны”, надрукаваны толькі ў 1963-м⁴³. У 1976 годзе Я. Крупенька паведаміў чытачам ЛіМа⁴⁴ і “Чырвонай змены”, што пераклаў “Слова аб палку Ігаравым”, прапанаваў іх увазе некаторыя раздзелы твора. Цалкам жа яго пераўвасабленне пабачыла свет толькі ў 1994 годзе.

³⁷ *Гісторыя беларускай літаратуры*. Вільня, 1920. С. 13. (Гэтаксама ў выданні 1921 г.)

³⁸ *Гісторыя беларускай літаратуры*. 4-е выд. Мінск, 1926. С. 49.

³⁹ Гарэцкі М. *Хрэстаматыя беларускай літаратуры: XI век-1905 г.* Вільня, 1922. С. 12.

⁴⁰ Анцукевіч Н.П. *Слово о полку Игореве: Перевод на современный язык ритмической речью, с историческим введением, объяснениями и приложением текста*. Вильна, 1938. 55 с.

⁴¹ Анцукевіч Н.П. *Слово о полку Игореве: Перевод. Комментарий. Исследование. Концепция палеографического, филологического и исторического толкования памятника* / Отв. ред. Н.К. Митропольская. Вильнюс: Русский культурный центр, 1992. 284 с.

⁴² Пяру Э. С. *Гурэвіч належыць вельмі грунтоўны артыкул «“Слова аб палку Ігаравым” у перакладзе Я. Купалы: Вопыт тэксталагічнага аналізу» // Беларуская літаратура: Даследаванні і публікацыі*. Мінск: Выд-ва АН БССР, 1961.

⁴³ Літаратура і мастацтва, 1963, 24 снежня.

⁴⁴ Літаратура і мастацтва, 1976, 9 красавіка; Чырвоная змена, 1976, 28 красавіка.

Пераломным у некаторым сэнсе тут стаў 1985 год. Быў адноўлены ў сваіх правах на літаратурнае жыццё пасля рэабілітацыі аўтара пераклад М. Гарэцкага⁴⁵ і выдадзена да 800-годдзя перастварэнне “Слова пра паход Ігаравы” Р. Барадуліна⁴⁶. Да гэтай жа па рашэнню ЮНЕСКА сусветна адзначаемай даты была прымеркавана і публікацыя В. Дарашкевіча “Слова пра паход Ігаравы, Ігара, сына Святаслаўлева, унука Алегава”⁴⁷. “Слова пра паход Ігараў...” І. Чыгрынава ў 1991 годзе⁴⁸ храналагічна завяршыла ў нашай літаратуры эмацыянальны ўздым юбілейнай хвалі. Смелае шчасце магчымасці судакранання з несмяротным Геніем на Беларусі атрымоўвала ўзмоцнены рэзананс. Сітуацыю можна зразумець: у зачыненых фондах зберагаўся пераклад Гарэцкага, яго нібы зусім не існавала (нават брат і дачка пісьменніка пра яго не ведалі), пасля 1921 года і шматлікіх перавыданняў купалаўскіх перакладаў – ніводнага новага на працягу 64-х гадоў! Сам факт ухвалення і прыняцця да друку вершатвора Барадуліна ўспрымаўся калегамі літаратарамі як безумоўнае ўзвядзенне ў паэтычны ранг вешчага Баяна, Пушкіна (“затоена марыў аб перакладзе”), Купалы⁴⁹. Ідэя ўз’яднання ў “Слове...” бачылася як абсалют⁵⁰.

Як бы не ў цэнтры гэтай магутнай тэматычнай плыні аказаліся публікацыі паэтаў беларускага замежжа. Вельмі ж “ранняя” (1973 год), сціпла змешчаная ў ніжнім правым кутку старонкі “Белавежа”, ніўская публікацыя Яна Чыквіна “Плач Яраслаўны”⁵¹. І калі ўжо амаль “аціхла” ў нас захапленне адкрыццём “Слова...”, нечакана адгукнулася роднай зямлі замежжа “Плачам Яраслаўны” М. Сяднёва (1991 год) на старонках “Полацака” (Кліўленд)⁵².

За восем юбілейных гадоў (1984-1991) было зроблена нечувана шмат! Найперш адбылася ў пэўным сэнсе “дэмакратызацыя” адносінаў да “Слова...”: яно перастала быць свяшчэнна-недатыкальным для літаратараў. І ўжо на гэтай ступені нечакана дала вялікі плён тая галіна даследавання, што традыцыйна лічыцца апісальнай (у процілегласць праблемнай)⁵³, звязаная з назапашваннем асобных фальклорных, дыялектных граматычных форм, выразаў, параўнанняў, роднасных “Слову...”. Наяўнасць іх звязвалі з яго “беларускасцю”. Такія працы звычайна ўражвалі сабранымі аргументамі, паралелямі, але былі значна менш пераканаўчымі і цікавымі ў сваіх гіпатэтычных высновах пра месца напісання, паходжанне Аўтара⁵⁴.

З росквітам перакладчыцкай работы па “Слову...” звязаны і шматлікія жывапісныя варыяцыі, рэмінісцэнцыі, ілюстрацыі на матывы “Слова...” (Э. Агуновіч, М. Басалыга, Я. Кулік, А. Лось, Г. Паплаўскі і інш.).

⁴⁵ *Слова а палку Ігараве* // Польша, 1985, № 4. С. 202-206.

⁴⁶ Літаратура і мастацтва, 1985, 25 мая.

⁴⁷ *Вечна жывое “Слова”*. Мінск, 1989. С. 148-165.

⁴⁸ Спадчына, 1991, № 6. С. 105-110.

⁴⁹ Гл.: Зуёнак В. *Крынічныя вытокі слова* // Літаратура і мастацтва, 1985, 22 лютага.

⁵⁰ Гл.: Барадулін Р. *...І вначале было “Слово”* // Неман, 1985, № 4. С. 156. Тое ж: // *Поэзия*, 1985, № 42; *Собеседник* (Москва), 1986. Вып. 7.

⁵¹ Ніва (Беласток), 1973, 7 студзеня.

⁵² Полацк (Кліўленд), 1991, № 2.

⁵³ Гл.: Руді Т.Р. *Фольклор восточнославянский и “Слово”* // *Энциклопедия...*, Т. 5. С. 166.

⁵⁴ Напрыклад: Мачульскі В. *Да пытання аб беларускім элеменце ў “Слове аб палку Ігаравым”* (1929) або яго ж серыя публікацый “*Слово о полку Игореве*” і *белорусское устнопоэтическое творчество*” (1962-1969).

Нельга абысці ўвагай і наступны ці не найцікавейшы факт бытавання “Слова...” ў нашым мастацкім асяродку. Пасля 1910 года – “Песні пра князя Ізяслава Полацкага” М. Багдановіча – не прыцягваў да сябе ўвагі ніякі сюжэтназвязаны ўрываек з твора, акрамя плачу Яраслаўны. Нават калі старажытны расповед быў цалкам ідэнтыфікаваны ў сучаснай мове, то прадстаўляў яго на старонках перыёдыкі амаль заўсёды Плач. Ні бітва на Нямізе, ні тым больш апісанне паводзін князя Усяслава (не ведаю ніводнага выпадку) не паспрачаліся з ім у “папулярнасці”. Прыкладам гэтага вершы А. Вялюгіна, Я. Чыквіна, М. Сяднёва, А. Данілеўскага (на рускай мове) і яшчэ 15 аўтараў.

Пераўвасобленая ў ваенным шпіталі пасля Сталінградскага фронту Яраслаўна А. Вялюгіна – з абвостраным пачуццём патрыятызму, гатоўнасці ахвяраваць абсалютна ўсім, абы вораг не ступіў на родную зямлю. Вось яе маленне да сонца:

Заклінаю, валадар адзіны:
як паганец вытапча палі –
і мяне, і князя, і дружыну
лепш на попел полымна спалі!...

У пераўвасобленні Я. Чыквіна плач Яраслаўны – не адасобленая лірычная навела, не прыгожая фальклорная інкрустацыя (як трактуецца часта), а плоць ад плоці працяг своеасаблівага станаўлення сюжэтнай дыялектыкі тэкста, непадзельнага на стылістычныя перыяды, як прынята лічыць. Вобраз Яраслаўны ў працытанні паэта – носьбіт выразнай сацыяльнай, палітычнай значнасці, інтэлектуальнага і эмацыянальнага напружання не меншых, чым любы з галоўных персанажаў “Слова...”. Плач Яраслаўны становіцца ключом да разумення ідэйнага зместу ўсяго твора⁵⁵, кардынальна пераломным эпізодам развіцця цэнтральных падзей твора, што далёка небеспадстаўна. Звернемся да “Слова...”: Плач уключаецца ў сістэму падзей, калі князь Ігар пераможаны і ў палоне, дружына загінула, а Вялікі Кіеўскі князь тым часам “на горах” (гэта значыць – у ціхамірнасці, дзе яму вораг непасрэдна не пагражае) спіць і сніць сон пра ўласнае спачыванне, пышнае пахаванне. Ён, натуральна ж, устрыможаны зместам трызненняў⁵⁶. Калі баяры патлумачылі іх у дзяржаўным значэнні, князь нават не падумаў пра якія-небудзь захады, каб паўплываць на канкрэтную сітуацыю. А толькі нібы сівы старэча-дзядзька ў ролі збяднелага сваяка (назвае Чарнігаўскіх князёў сыноўцамі, хаця яны яму ў родзе – роўня, стрыечныя браты, а сацыяльна – падначаленыя) звяртаецца да маладых і моцных. Ён ухваляе іх магчымасці накшталт “Ваю храбрая сердца въ жестоцемъ харалузе скована, а въ буести закалена... Ты бо можешы Волгу веслы раскропити, а Донъ шеломы выльяти” (с. 12), мякка дакарае, каб хаця не пакрыўдзіць: “Се ли створисте моей сребреней седине!” (с. 12). Пры гэтым бясконца наракае на дрэнныя часіны: “Нъ се зло – княже ми непосobie, наниче ся години обратиша” (с. 12). Дзяржаўнай

⁵⁵ Традыцыйна гэтая функцыя была “замацаваная” за сцэнай сонечнага зацьмення. Гл. напр.: Яценко Б.И. *Солнечное затмение в “Слове о полку Игореве” // “Слово о полку Игореве” и памятники древнерусской литературы*. Л., 1976. С. 116 (ТОДРЛ. Т. XXXI).

⁵⁶ Звычайна сон разумецься як прадчуванне (да ведання) і суперажыванне Ігаравай бядзе. “В неясном сне томят Святослава смутные предчувствия”, – Д. Лихачев “Слово...”. С. 63.

мужнасці, актыўнасці не стае Святаславу! Менавіта гэтага, як сродка заступніцтва за Ігара ў цяперашнім яго адчайным становішчы, натуральна, чакае ад яго са спадзяваннем Яраслаўна (у “Слове...”). да гэтага прама заклікае Святаслава Яраслаўна (у вершы Чыквіна):

Князю слава, Святаславу!
О Святаславе, Святаславе,
Зямля сыра табе пасланнем!
На вечны сон яшчэ зарана!
Дзе ж твая сіла, дзе ж твая слава!
О княжа, дружа Святаславе!
О ўстань, вялікі, ў ярай славе!
Буй Тур над рэчкаю Каялай,
Князь Ігар там цябе чакае...
Прачніся, мудры Святаславе!
Не ўсё яшчэ ўладкавана!

Верш Чыквіна, дарэчы, ставіць перад намі яшчэ адно пытанне, якое, здаецца, раней нават ніколі не фармулявалася ў дачыненні да “Слова...” ў яго традыцыйным прачытанні. Чаму, сапраўды, Яраслаўна як бы і не адчувае прысутнасці і агуляючай увагі “бацькі” ўсіх князёў, ніяк не звяртаецца да яго за дапамогаю, ды адразу ж “апеліруе” да афіцыйна зняважанай і зганьбаванай “інстанцы” – паганскіх сіл. Па сутнасці, яе касмічна-прыродныя звароты-маленні, і тое, што гэтыя персаналі і Бог садзейнічаюць выратаванню Ігара з палону – ёсць хаця і не яўны, але вялікі дакор Кіеву, дзяржаўнасці. І гэты дакор наш суайчыннік-паэт зразумеў. У дачыненні да яго мастацкага пераўвасаблення нам таксама яшчэ належыць адказаць на пытанне: а чым было выклікана такое неардынарнае прачытанне і ці не быў сугучны гэты прамы заклік Яраслаўны пэўным грамадскім памкненням пачатку 70-х гадоў?

Не менш уражвае і тонкае адчуванне адзінства эстэтычнай плыні “Слова...” і выкарыстанне пэўных мастацкіх прыёмаў, сродкаў (напрыклад: свет-колер-цёмра), якія знайшлі адлюстраванне ў “Плачы...” Чыквіна. Яны нават адбіліся ў архітэктоніцы кнігі “Светлы міг”, дзе эпіцэнтрам з’яўляецца маналог Яраслаўны⁵⁷.

Ды ўсё ж у плане перспектывы вывучэння паэтычнай формы перастварэння “Слова...”, мусіць, найбольшую важкасць мае заўвага Т. Мікалаевай, зробленая ў дачыненні да паэтыкі сярэднявечавага тэксту: “Большими противопоставленными ситуациями-антитезами можно считать два обращения, две мольбы: князя Святослава Всеволодовича к князьям и Ярославны – к божественным стихиям. Оба они построены по одной и той же общиндоевропейской модели гимнического обращения-адоранта: Называние – Перечисление Могущества – Просьба”⁵⁸. У дадзеным выпадку ўражвае блізкасць прачытання эпізода вучоным-медыевістам і майстрам прыгожага пісьменства.

⁵⁷ Гл. падрабязней: Зарэмба Л. “Дзень і ноч – два крылы князя...”: Пра мастацкую сістэму “Светлага мігу” // Крыніца, 1997, № 4. С. 19-24.

Далейшае больш глыбокае пазнанне “Слова...” ў азначаным накірунку было б, пэўна, надзвычай цікавым і выніковым.

Разнастайнасць, шматпланавасць і колькасны рост зваротаў дзеляў культуры новага часу да старажытнага помніка ўзнялі наш а “Слова”-знаўства на якасна новую ступень. Гэты станоўчы зрух звязаны найперш з імем Міхася Гапеевіча Булахавы. Яму належыць гонар выдання першага сярод славянскіх “плямёнаў” энцыклапедычнага слоўніка «“Слова о полку Игореве” в литературе, искусстве, науке»⁵⁹. Кніга ўключае каля 500 навукова-даведачных артыкулаў, багата ілюстравана.

Трэба адзначыць, што ўвогуле адбываецца тым часам змяшэнне строгага навуковага гістарызму і ўмацаванне вольнага мастацкага элементу не толькі перастварэнняў, пераказаў, але і шматлікіх публікацый на тэмы “Слова...”. Цяжка аспрэчваць станоўчыя вынікі такога ўхілу: ён дапамагае нам лепей адчуць сувязь часоў, пераемнасць жыццяруху на беларускай зямлі, краіне з вялікай гісторыяй. Праз спазнанне вечнага “Слова...” лепш разумеюцца сучаснасць і будучыня. Твор гэты на працягу двух стагоддзяў нібыта расказвае нам пра нас. І, безумоўна, у надышоўшым XXI веку мы стаім на парозе якасна новага прачытання і перакладу “Слова аб палку Ігаравым”.

⁵⁸ Николаева Т.М. *Функционально-смысловая структура антитез и повторов в “Слове о полку Игореве”* // “Слова о полку Игореве”: Комплексные исследования. М., 1988. С. 108.

⁵⁹ “Слова о полку Игореве” в литературе, искусстве, науке. Мн., 1989.

Арнольд Макмілін
Лондан

Беларускі санет у дыяспары

У беларускай літаратуры ХХ ст. існуюць розныя формы санета, шырока выкарыстоўваемыя паэтамі дыяспары. Пісьменнікі-эмігранты, свабодныя ад ідэалагічных догм¹, былі у той самы час, аднак, досыць незгуртаваныя і рэдка маглі пакарыстацца дапамогаю ды парадамі сваіх калег².

Мэта гэтага артыкула – разгледзець вытокі беларускага санета і адносіны да яго беларускіх творцаў, што жывуць па-за айчынай. Фармальныя параўнанні розных форм і аўтараў пры гэтым акажуцца непазбежнымі, хоць трэба помніць, што, паводле слоў англійскіх класікаў, параўнанні могуць быць адыёзнымі (odious)³ або “з душком” (odorous)⁴.

На самай справе ўжо шмат напісана пра адметнасць і перавагу так званага “англійскага” санета з яго характэрнай канцавой страфой, упадабанага Спенсерам і Шэкспірам⁵, і пра больш распаўсюджаную італьянскую форму санета з яго моцнымі тэрцэтамі. З моманту з’яўлення санета ў англійскай літаратуры – што сталася праз 300 гадоў пасля таго, як санет упершыню ўзнік у Сіцыліі – на працягу прыблізна 450 гадоў напісана мноства санетаў абедзвюх форм. З свайго боку, беларускі санет, які існуе менш, чым сто гадоў, звычайна прымае італьянскую форму⁶, якую ўвёў у беларускую літаратуру выдатны паэт

¹ Напрыклад, падзел чатырох строф санета па марксісцкай формуле на тэзіс-развіццё тэзіса-антытэзіс-сінтэз: гл. Гаспаров 1972, 67. Нягледзячы на гэта, шмат добрых прыкладаў санетнай формы існуе ў беларускай літаратуры ў такіх аўтараў, як З. Бядуля, Ул. Жылка, П. Трус, М. Танк, А. Званак, Н. Гілевіч і інш. Папулярнасць санета прадаўжаецца, аб чым сведчыць новая кніга С. Шах (Шах 2000).

² Як сказаў некалі Пушкін: “Літаратура такая-сякая ў нас ёсць, а крыжыкі няма” (Пушкін, IX, 159). Аднак, можа быць, адсутнасць крыжыкі куды лепшая сітуацыя, чымсьці негігіенічная парада ўдалага лекара і неглыбокага паэта Анатоля Бярозкі (літаратурны псеўданім Масея Смаршчка, нар. 1915), які раіў сваім суродзічам пляваць на творчасць паэта Янкі Юхнаўца (нар. 1921): Чыквін 1997, 65.

³ John Donne, *Essays*, VIII, “The Comparison”, I, 54.

⁴ Догберы ў шэкспіраўскай прэсе “*Многа шуму з нічога*”, III, 5, 18. Сам Шэкспір пачынае адзін са сваіх санетаў параўнаннем – “Shall I compare thee to a summer’s day?..”: Вільям Шэкспір, санет XVIII, 1.

⁵ Вільям Бэл Скот (1811-1890), аўтар шматлікіх санетаў, строфы з якіх часта канчаюцца куплетамі або тэрцэтамі, звярнуў увагу на адну прыкмету куплета, калі напісаў санец “*On Reading Mr T. Wats’s Sonnet*”, “*The Sonnet’s Voice*”: “The when the heart can wish no more / With a strong couplet bars the door” (гл. Scott 1893, 113). Вякамі многія англійскія паэты карысталіся канчавым куплетам дзеля дасціпнасці, як Пушкін часта гэта робіць у сваіх Анегінскіх строфах.

⁶ Адным выняткам з’яўляецца душэўны, але не бліскучы паэт Рыгор Крушына (літаратурны псеўданім Рыгора Казака, 1907-1979), які ў сваёй апошняй кніжцы патрабаваў, каб паэзія спалучала сэрца і веды (“*З формай*”), але ж ягоны адзіны санет там, “Развага”, канчаецца слабенькім куплетам: Крушына 1975, 45, 53. Крушына быў колькасца надта пладавіты паэт і выпрабаваў шырокі дыяпазон паэтычных форм, уключаючы рандо, трыялет, тэрцэт, секстыну, актаву, віланелю, канцону і паліндром.

Максім Багдановіч (1891-1917)⁷ разам з іншымі класічнымі формамі ў перыяд нацыянальнага адраджэння, звязанага з газетай “Наша ніва” (1905-1916)⁸. Санет, у сваёй англійскай форме, быў зацверджаны ў беларускай літаратуры бліскучымі перакладамі санетаў Шэкспіра паэтам наступнага пакалення Уладзімірам Дубоўкам⁹.

Беларуская замежная літаратура складаецца з трох груп пісьменнікаў: эмігранты, якія пакінулі Беларусь напрыканцы Другой сусветнай вайны і ў большасці пасяліліся ў Заходняй Еўропе або ў Паўночнай Амерыцы; этнічнае беларускае насельніцтва тэрыторыі, якая цяпер з’яўляецца часткаю Усходняй Польшчы; і некалькі пісьменнікаў, што па розных непалітычных прычынах жывуць за мяжою, напрыклад, у Расіі, на Украіне ці Латвіі. Большасць беларускіх пісьменнікаў у эміграцыі або выгнанні былі вельмі кансерватыўнымі, заставаліся вернымі некалькі вясковым традыцыям „Нашай нівы”, хоць некаторыя з іх не толькі абагаўлялі Багдановіча, але і самі стараліся ісці па яго слядах; былі таксама і такія, хто глядзеў і на Дубоўку як на крыніцу натхнення і ўзор. Пра гэтых пісьменнікаў, разам з вядучым паэтам Усходняй Польшчы Янам Чыквіным (нар. 1940) і пойдзе далей гаворка ў гэтым артыкуле¹⁰.

Акрамя згаданага (спасылка № 6) Р. Крушыны, некаторыя іншыя паэты-эмігранты таксама спрабавалі пісаць санеты. Мікола Вярба (літаратурны псеўданім Міколы Сільвановіча, 1917-1975) эмігрыраваў у Канаду ў 1949 годзе і хутка вырашыў, што проза больш, чым паэзія, прыдатная сучаснасці, аднак да таго ён паспеў выпрабаваць розныя кананічныя формы, у тым ліку стварыў адзін востра палітычны санет „Крывавы клічнік” (1947), дзе Савецкі Саюз прадстаўлены ў вобразе афарбаваным крывёю. У творы адсутнічае ўсё ж раўнавага 8+6, што так істотна для структуры санета: напрыклад, 9-ты радок ідзе за 8-ым без семантычнага разрыву.

Наступны паэт, Уладзімір Клішэвіч (1914-1978) таксама захапляўся кананічнымі формамі, у прыватнасці трыялетамі. Клішэвіч, у параўнанні з іншымі паэтамі беларускай эміграцыі, адметны тым, што прысвяціў некалькі вершаў такім класічным і культурным тэмам, як напрыклад, распад Рыма, прыгажосць грэцкіх скульптур і жыццё Тэзея; ён напісаў таксама чатырохрадкоўе пра Дантэ, у якім, здаецца, выказваецца спачуванне сабрата па выгнанні¹¹. Да той жа тэматычнай групы належыць санет „Смерць Сакрата”. Аднак зноў жа раўнавага твор-

⁷ На самай справе, з чыста фармальнага пункту гледжання, першыя санеты ў беларускай літаратуры былі напісаны Янкам Купалам (1882-1942): “Жніво”, “Па межох родных і разорах”, “Запушчаны палац” (усе 1910 г.).

⁸ Багдановіч напісаў кароткі тэарэтычны артыкул аб санеце (Багдановіч 1968, II, 381-382), але бадай больш важнымі былі ягоныя ўласныя прыклады гэтай формы, асабліва цудоўны санет “Паміж няскоў Егіпецкай зямлі” (1911) з эпіграфам з Буало – Un sonnet sans defant vaut seul un long poeme: Багдановіч 1968, I, 119.

⁹ У сваіх вельмі дакладных перакладах санетаў Шэкспіра Дубоўка прытрымліваецца схемы рыфмоўкі арыгінала, што робіць таксама ў сваіх рускіх перакладах Самуіл Маршак, хоць ён, па незразумелых прычынах, мяняе іх парадак.

¹⁰ З чатырох лепшых паэтаў эміграцыі, Янка Юхнавец, Ларыса Геніюш, Наталля Арсеннева і Масей Сяднёў, толькі апошні з іх пісаў сапраўдныя санеты, хоць Арсеннева стварыла тры чатырнаццацірадкоўі, з якіх найбліжэй да санета стаіць “Снег падоў” (1924): Арсеннева 1979, 26-27.

¹¹ З эмігрантаў, здаецца, толькі Сяднёў падзяляў класічныя інтарэсы Клішэвіча.

а страчана, не адно друкарскай¹², але і семантычным размываннем падзелу санета на дзве часткі, у той час, як страфа ў канцоўцы „кульгае” з прычыны слабой рыфмы.

Сьмерць Сакрата

На тварах вучняў невымерны жах –
Жыцьця настаўніка палічаны хвіліны.
Трымае кубак ён з атрутай у руках,
Бясстрашны між сяброў Сакрат адзіны.
Атрута выпіта, і рот засмаг...
Нязломны дух у ім, пагляд арліны,
У словах генія бязмежныя глыбіны.
Апошнія мудрэц прамовіў словы,
І вочы зачыніліся яго навек.
Спакойна адышоў у вечнасць чалавек.
Схіліліся пакорліва сяброў галовы –
Была вялікаю, трагічнай стратай
Для чалавецтва сьмерць Сакрата.

(Сачанка 1992, 278)

Як санеты Крушыны і Вярбы, твор Клішэвіча пра Сакрата аслаблены недахопам разрыву паміж дзвюма часткамі: на самай справе у *словах* – *словы* спараджае семантычную безупынанасць, якая канчаткова скажае форму санета.

Міхась Кавыль (літаратурны псеўданім Язэпа Лешчанкі, нар. 1915) быў надта пладавітым паэтам. Як і ўспомненія калегі па пяру, ён быў досыць нядбайны ў дачыненні да рыфмы, але цікавіўся складанымі класічнымі формамі, уключна з секстэтам, віланелай і трыялетам. Найбольш, аднак, любіў форму санета. Гэту любоў, верагодна, прывіў яму пісьменнік і крытык Антон Адамовіч (1909-1998). Шмат гадоў пазней, даведаўшыся падчас інтэрв’ю, што малады беларускі паэт Змітрок Марозаў (нар. 1956) таксама піша санеты, Кавыль, плумачачы субяседніку, як складана пісаць санеты, крыху наіўна абвясціў Марозава геніем (Пранчак 1994, 234)¹³. Ва ўсякім разе, у Амерыцы Кавыль напісаў шмат санетаў. Зборнік вершаў „Цяжкія думы” (1961) уключае каля 60 санетаў, напісаных у другой палове 1950-х гадоў: карона санетаў „Мярэжа” (1957), вянок санетаў, прысвечаных Адамовічу, „Цяжкія думы” (1956) і яшчэ адзін вянок, „Чорны лёд” (1958)¹⁴. Кожны з гэтых санетаў адметны па якасці, але ўвогуле яны выяўляюць дысцыпліну і майстэрства Кавыля на гэтай дзялянцы вершаскладання.

¹² У другім санеце, „Час”, Клішэвіч дзеліць свой верш па рэгулярнай схеме 4+4+3+3, хоць канцавы куплет (нягледзячы на асноўную італьянскую схему) зноў псеу слабая рыфма.

¹³ Марозаў не бясцалентны паэт, але геній рэдкія, нават у краіне, дзе “сам народ – пясняр”: Rich and McMillin 1982, 64.

¹⁴ Паняцце *вянок* значыць 15 санетаў, дзе апошні радок кожнага з’яўляецца першым радком наступнага, за якімі ідзе sonetto magistrale; ён складаецца з першых радкоў папярэдніх санетаў. Так гэта ёсць у Кавыля ў ягоным вянку „Цяжкія думы”; а ў вянку „Чорны лёд” ён, нетрадыцыйным чынам, пачынае з санета магістральнага. Ягоная карона „Мярэжа” больш артадаксальная тым, што канцавы радок кожнага санета пачынае наступны, і сёмы, апошні санет канчаецца першым радком першага санета.

Здаецца, першы санет Кавыля быў напісаны ў Бельгіі не пазней 1947 года: у “Санеце” ён заклікае сваіх землякоў у эміграцыі да “ўваскрашэння” не толькі “мілых санетаў”, але і такіх форм, як тэрцыны і трыялеты “на чужой, нявелівай зямлі” (Кавыль 1990, 31). У санеце “Крытыку” (1955) Кавыль падкрэслівае цяжасці формы санета, і праяўляе такую ж, як Крушына і Клішэвіч, рэзкасць у дачыненні да літаратурных крытыкаў, гаворачы, што крытыкі “бязбожна блудасловяць” і не дэняць тых, хто змагаецца з “гранітам” слоў:

Словы вершу, што глыбы граніту,
У нямым спачываюць бяздоньні.
Не падняць іх агнём дынаміту,
Калі ў сэрцы зара не зазвоніць.

Вершы, вершы, паэта малітвы
На жыцця несучэшнай аблоні!
Вы як сьлёзы, што воін уроніць
Пасьля цяжкай спраможнае бітвы.

У пустэльні сьпякотнай крыніца.
Перад тым, як бальзаму напіцца.
Меч хавае разбойнік у ножны.

Толькі ты, самасьвечаны крытык,
Не па сану імсьцівы, сярдзіты,
Хрысьціш лоб, блудасловіш бязбожна.

(Кавыль 1990, 66)

Непрыхільнасць Кавыля да крытыкаў кантрастуе з яго глыбокай вернасцю сябрам як у Беларусі, так і пакінуўшым радзіму. Несумненна, яму пашанцавала, калі яго калегі ў Амерыцы апублікавалі вялікую падборку яго твораў. Што тычыцца асаблівасці паэзіі Кавыля, то лягчэй гаварыць пра рамясло, чым натхненне. Усе яго санеты ў вянках “Цяжкія думы” і “Чорны лёд” прадстаўляюць італьянскі, а не англійскі тып, хаця ў іх ёсць вялікая разнастайнасць рыфм (rhyming schemes). У “Мярэжы”, аднак, сустракаем розныя канцавыя строфы, хоць усе яго санеты маюць форму 4+4+3+3. У гэтых строфах няма ні афарызмаў, ні парадоксаў, хоць канцоўка некаторых з іх досыць салідная. Першы санет гэтага вянка канчаецца выклікам, які гучыць у апошнім радку мацней, чым у асноўнай частцы гэтай жа страфы:

Жылі анёлы у маёй душы –
Атруты згубнай плюхнулі шайганы.
За што, Тварэц, я цяжка пакараны?

(Кавыль 1990, 90)

Яшчэ адным аматарам санетаў быў Алесь Салавей (літаратурны псеўданім Альфрэда Радзюка, 1922-1978). Салавей эмігрыраваў у Аўстралію ў 1949 годзе – праз Прыбалтыку, Берлін, Прагу і Вену. Вучань Дубоўкі і асабліва Багдановіча,

ён вельмі ж любіў кананічныя формы: “Класічныя формы – трылет, санет, актава і іншыя – патрабуюць глыбокіх думак, моцнай дысцыпліны і большай культуры. У гэтым ляжыць іх вечная вартасць” (Салавей 1982, XI).

Салавей карыстаўся такімі формамі ўсё жыццё, але асабліва любіў санеты; ён лічыцца адным з лепшых санетыстаў беларускай літаратуры. Вярышыня яго творчасці – “Вянок санетаў” (1958)¹⁵. Ён лічыць сваім першым сапраўдным творам санет “Гайна” (1941), у якім 19-гадовы лірычны герой вырашае правесці свой дзень нараджэння не з сям’ёй ці сябрукамі, але сам-насам з прыродай ля эпанімнай ракі. Страфа ў канцы не мае адметнага значэння. Калі гэты верш быў напісаны, крытыкі яго не прызналі, гаворачы, што такія класічныя формы не маюць ніякага сэнсу ў сучасным свеце. Салавей, аднак, прадаўжаў свой шлях, хоць больш нічога для друку ў Беларусі не прапанаваў.

У 1943 годзе Салавей напісаў тры санеты на тэму з беларускай гісторыі пад агульнай назваю „Гуманізм”; яны прысвечаны тром выдатным постацям XVI стагоддзя – Францішку Скарыне (1490?-1551?), Васілю Цяпінскаму (каля 1540-каля 1604) і Сымону Буднаму (1530-1593). Гэтыя санеты адлюстроўваюць тую культурную спадчыну, якая, на думку Салаўя, змога захаваць тоеснасць Беларусі, нягледзячы на савецкае панаванне. У першым з іх створаны вобраз вялікага рэнесанснага асветніка, як натхніцеля для ўсіх беларусаў:

Францішак Скарына

У месце Вільні, у цішы ад бруку,
у шэрым замку, думна-самавітым,
ў пакоі сьціплым, даўніной спавітым,
я зь ім спаткаўся без размоў, бяз гуку.

Стагодзьдзі пылу я страсаю з друку,
між літар бачу зрокам прагавітым,
як людзям простым, людзям паспалітым
зы словам нёс ён праўду і навуку.

Зь бязьмежнай прорвы тхленнага зьмяркання
падняў радзіму дух яго глыбінны...
Гартай балонкі мудрага выданьня:

радкоў чырвоных краскі і галіны,
паўмесяц, сонца – як вянок адзіны,
як непагаснасьць вечнага сьвітанья!

(Салавей 1982, 75)

Пасяліўшыся ў Аўстраліі, Салавей выдаў два важкія зборнікі вершаў – “Вянкі” і “Несьмяротнасць”. У другім зборніку творы падзелены на тры часткі, згодна іх метрычнай форме: санеты, актывы і александрыны. З канца саракавых гадоў Салавей пісаў амаль выключна ў класічных формах і пачаў надта

¹⁵ Спачатку гэты вянок называўся “*Вянок першы*”; планавалася трылогія, аднак другая і трэцяя часткі былі згублены.

крытычна выказвацца пра тое, што ён называў “хааснай утомай модных паэтаў” (Гарбінскі 1994, 274). У “Вянках” Салавей, які ўвесьчасна быў глыбока зацікаўлены лёсам сваёй радзімы, здаецца найменш палітычным і найбольш лірычным, прадстаўляе шырокі дыяпазон асабістых эмоцый з вялікай далікатнасцю і тэхнічным майстэрствам. “Вянок санетаў” – быў бы класічным вянком, каб sonetto magistrale заканчваў яго, а не пачынаўся панегірыкам форме санета:

Мае найлепшыя дары – вянкi
Табе, правобраз хараства адзіны,
хвалюеш Ты таёмныя глыбіны
душы людзтва, узьнёслай у вякі.

Ад лёгкасьці натхнёнае рукі
вузорнай казкай сьцелюцца тканіны.
Да сьветаў лёт збуджаюць сакаліны
на залатых палотнах мастакі.

Пад зорамі прарочымі заўсёды
змаўкаюць завірушныя нягоды,
сьпявае дол у хмелі веснавым.

Не памірае ў велічным тварэньні
крылаты дух пры бліску надзянным.
Як сонца йдзе ў прыцін -- зьнікаюць сьцені.

(Салавей 1982, 144)

Таленавіты майстар прыродных пейзажаў, Салавей не толькі захапляўся формай санета, але і сам стварыў некалькі вельмі добрых вершаў, якія цалкам заслугоўваюць увагі ягоных суродзічаў у Беларусі.

Найбольш значным паэтам беларускай эміграцыі быў Масей Сяднёў (1913-2001), лірык, які ўвасабляў якасьці, успомненыя Салаўём, як неабходныя дзеля ўжывання класічных форм. Ён адрозніваўся ад астатніх эмігрантаў тым, што бачыў у Германіі не толькі краіну, якая жорсткім чынам уварвалася з вайной у ягоную айчыну, і выйшла з вайны разбуранай і пераможанай, але і асяродак багацейшай культурнай традыцыі, чым яна вабіла Сяднёва ўсё далейшае ягонае жыццё. Ён жыў у Германіі ў 1944-50 гадах, і потым, пасля эміграцыі ў Амерыку ў 1950, быў рады вярнуцца ў Мюнхен і пражыць там ад 1969 да 1983 года. Сяднёў зрабіў шмат выдатных перакладаў нямецкай паэзіі, добрым прыкладам якіх з’яўляецца яго пераклад „Natur und Kunst” (1802) Гётэ, адзін з 19-ці санетаў, якія ён пераклаў у 1984 годзе:

KAMUNIKAT.ORG

Прырода і мастацтва

Здаецца, што Прырода і Мастацтва
як-бы нязгодныя міжсобку рэчы.
Аднак ня рознасьць і не супярэчнасьць
пануе паміж імі, а сваяцтва.

Патрэбна толькі працы й духу згода,
адвага з нашаю лянотаю растацца.
Аддайся толькі шчыра ты мастацтву,
і ў сэрцы расьвітнее зноў прырода.

Сябе ва ўсім мы працаю натхняем.
І дасканаласьць – толькі у прыгожым
Неапанованасьць ідзе на шкоду.

Вялікае ў завершанасьці спасьцігаем,
пазнаць па стрыманасьці майстра можам,
закон нам толькі можа даць свабоду.
(*Сяднёў 1984, 122*)

Адным з лепшых раздзелаў у цудоўным зборніку вершаў Сяднёва “Ачышчэнне агнём”, своеасаблівым лірычным дзённіку, напісаным паміж красавіком 1983 і красавіком 1984 года, з’яўляецца нізка з 14-ці санетаў. У першым з іх, з простаю назваю „Санет” (1983), паэт гаворыць пра сваю неадэкватнасьць і нежаданне быць скаваным, хоць ні тое, ні другое не адчуваецца ў наступных санетах. Самы лепшы з іх – „Арфей” (1983), які сваімі рэмінісцэнцыямі з „Сымона Музыкі” Якуба Коласа адлюстроўвае два важнейшыя элементы ягонай паэзіі: антычную класіку і літаратуру беларускага адрджэння:

Арфэй

Арфэй – паэт, і сваім словам
умее сьвет завар ажыць.
Сьпяваць на ліры азначае быць,
зноў нарадзіцца ў слове новым,
жывым заўсёды, адмысловым.
Захоплены пяснярскай сілай,
ён сваёй песьняй лёгкакрылай
вітаньне шле палём, лясам, дубровам.

І слухаюць яго абшары,
сьвятлеюць, як ад нейкіх чараў.
Такое музыкі яшчэ ня чулі
загоны нашыя ў журбе вялікай.
Прыйшоў да іх з душою чулай

¹⁶ Пра сувязь Міцкевіча з беларускай літаратурай гл. Бохан 1998.

¹⁷ “Святая студня” Яна Чыквіна – сапраўдны вянок, у канцы якога маецца прыгожы прыклад sonetto magistrale.

пясьняр Арфэй – Сымон Музыка.
(*Сяднёў 1983, 58*)

Гэты санет выяўляе вытанчанасць і фармальнае майстэрства Сяднёва, як, бадай што, самага значнага беларускага паэта другой паловы XX ст.

Адзіны другі беларускі паэт такога значэння па-за межамі Беларусі – Ян Чыквін, вядучы паэт у групе таленавітых пісьменнікаў Усходняй Польшчы і адзіны з іх, хто праявіў сур’ёзную зацікаўленасць санетам. Ужо гаварылася пра ўплыў на развіццё беларускага санета такіх пісьменнікаў, як Багдановіч і Дубоўка. Што датычыцца Чыквіна, то ён, здаецца, атрымаў штуршок ад Адама Міцкевіча, паэта, які выразна паўплываў на беларускую літаратуру, часткова з-за таго, што ён нарадзіўся на этнічна беларускай тэрыторыі¹⁶. Другі зборнік вершаў Чыквіна, „Святая студня” (1970), з’яўляецца кульмінацыяй дэкады тэхнічна дасканалай і духоўна глыбокай паэзіі, і ўключае вянок¹⁷ 15-ці санетаў з эпанімнай назваю, шматлікія з якіх насычаны водгаласамі з Міцкевіча, з яго цыкла „Sonety Krymskie”. Чацвёрты з іх тыповы:

І бацькаўшчыны згэтуль ўбачыць немагчыма
Праз гушчары паўднёвай душнаты.
Узброены ў яе, што думаў Ты,
Ідучы сцэжкамі паўценяў Крыма?

Ты ведаў, што табе няма спачынку
Цяпер. І будуць гнаць цябе вятры,
Далей, за горы і за моры тры,
Каб ўжо ніколі не вярнуцца у айчыну.

Як цяжка жыць – радзіма у няволі.
Хутчэй бы споўніць планы – і легіёны
У Польшчу увясыці пад гул касьцельных звонаў.

І сэрца ачуняе там ад болю.
І дух паэта рвецца з путаў Крыма,
І немагчыма тут Міцкевіча затрымаць.
(*Чыквін 1970, 36*)

Не трэба, аднак, разумець залішне літаральна сувязі паміж Чыквіным і вялікім польскім паэтам. Першая страфа першага санета выразна акрэслівае іхнія адносіны:

Дзе Рым, дзе Крым, а дзе мая айчына!
Дзяцінства босае, замурзанае лета,
Святая студня з жураўлём ўспамінаў,
Сезам, дзе ўсё маё ляжыць ў фрагментах.

¹⁸ Эзра Паўнд, які не далюбіваў санеты і сам вельмі мала іх напісаў, мог бы мець на ўвазе механічнае перайманне некаторых эмігранцкіх паэтаў, калі ён сказаў: “The well – groomed sonnet is to truth preferred[...] Dabble with forms and damn the verity”: гл. Fuller 2000, XXVI.

(Чыквін 1970, 33)

Было б няправільным таксама дапусаць думку пра якія-небудзь непасрэдня ўплывы. Чыквін – паэт сучасны і карыстаецца рыфмамі, якія былі б зусім непрымальнымі два стагоддзі назад; часам рыфмы цалкам знікаюць. Асаблівасць санетаў беларускага паэта нічога не траціць з-за таго, што ягоныя рыфмы нашмат разнастайней, чым у Міцкевіча. Як гаварылася на пачатку гэтага артыкула, параўнанні могуць быць не толькі odious (адыёзнымі) або odorous (з душком), але і проста otiose (лішнімі).

* * *

Санет у руках беларускіх паэтаў адлюстроўваў зацікаўленасць, захапленне і, калі-нікалаі, механічнае перайманне, хоць былі таксама створаны некалькі першакласных арыгінальных твораў¹⁸. Для некаторых паэтаў-эмігрантаў дысцыпліна санета, магчыма, здавалася нейкім сховішчам ад рэальнага хаосу і дэпрэсіі лагераў для перамешчаных асобаў пасля вайны. У больш шырокім кантэксце, такія паэты, як Масей Сяднёў і Ян Чыквін, аглядаючыся на больш раннюю беларускую або польскую паэзію, стварылі шэдэўры, якія ўзбагачаюць тую літаратуру, ад якой яны былі адгароджаны жорсткімі, але ж у рэшце рэшт нетрывалымі геаграфічнымі бар’ерамі.

Літаратура

- Арсеннева, Наталля, 1979. *Між берагамі: Выбар паэзіі* (Нью-Ёрк – Таронта: Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, далей БІНІМ).
- Багдановіч, Максім, 1968. *Збор твораў у двух тамах* (Мінск: Навука і тэхніка).
- Бохан, Юрый, 1998. *Адам Міцкевіч і нацыянальная культуры: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі* (Мінск: Беларускі кнігазбор).
- Гарбінскі, Ю. (ред.), 1994. *Вяртаньня маўклівая споведзь: Постаці творцаў беларускай гісторыі ў кантэксте часу* (Мінск: Вышэйшая школа).
- Гаспаров, М. Л., ‘Сонет’ (в:) *Краткая литературная энциклопедия, VII* (Москва: Советская энциклопедия).
- Кавыль, Міхась, 1990. *Міжагнёўе: Выбраныя вершы* (Нью-Ёрк: БІНІМ).
- Крушына, Рыгор, 1975. *Сны і мары* (Нью-Ёрк – Мюнхен: выдавецтва не пададзена).
- Пранчак, Леанід, 1994. *Беларуская Амерыка* (Мінск: Палымя).
- Пушкін, А. С., 1959-1962. *Собрание сочинений в 10-и томах* (Москва: Художественная литература).
- Сачанка, Барыс (укл., прад.) 1992. *Туга на радзіме: Паэзія беларускай эміграцыі* (Мінск: Мастацкая літаратура).
- Салавей, Алесь, 1982. *Нятускная краса: Збор твораў* (Нью-Ёрк – Мэльбурн).
- Сяднёў, Масей, 1985. *Ачышчэньне агнём* (Глен Коў – Нью-Ёрк).

*Генадзь Праневіч
Брэст*

Ю. Славацкі і беларуская рамантычная традыцыя XIX - пачатку XX стст.

Яшчэ на пачатку XX стагоддзя малады беларускі інтэлектуал, надзвычай чуйны і праніклівы паэт і крытык Максім Багдановіч пісаў пра падвойныя зоркі, што загараюцца на небасхіле розных літаратур свету. У паззіі нямецкай імі былі Гётэ і Шылер; у рускай – Пушкін і Лермантаў; у польскай – Адам Міцкевіч і Юльёш Славацкі.

Што да А.Міцкевіча і Ю. Славацкага, дык хацелася б звярнуць увагу на дзве сутнасці гэтай падвойнасці. Першую, звязаную з узіраннем адной зоркі ў другую; другую – звязаную з уплывам абедзвюх зорак, як на рамантызм польскі, так і на рамантызм літаратуры суседняй – беларускай, што разглядаецца ў дадзеным выпадку такім жа законным спадкаемцам літаратурнай спадчыны Рэчы Паспалітай, як і літаратуры польская, украінская, літоўская.

Духоўная блізкасць новых нацыянальных літаратур вынікала не толькі з агульнага гістарычнага лёсу, але істотна ўзмацнялася магутнымі працэсамі нацыянальнага адраджэння народаў былой Рэчы Паспалітай, якое паклікала сваіх геніяў, каб асвяціць не толькі гістарычныя бальшакі і гасцінцы гэтага векапомнага нацыянальнага руху, але і яго нешырокія прасёлкі, завулкі і нават тупікі.

Творчасць Адама Міцкевіча, як вядома, увасабляла найперш аптымістычныя складнікі гэтага руху. Ю.Славацкаму ж было наканавана адлюстраваць яго трагедыйныя супярэчнасці, стан духоўнай надламанасці і крызісу, якімі суправаджаліся барацьба за нацыянальную свабоду і духоўную незалежнасць ва ўмовах пасля паражэння лістападаўскага паўстання 1831 года.

Узнікае пытанне: ці не тут прычына ўнутранай напружанасці і канфрантацыі, зацятай палемічнасці і нават адкрытага суперніцтва паміж Ю.Славацкім і А.Міцкевічам, які, як вядома, стаў заснавальнікам польскага рамантызму і быў ужо прызнаным аўтарытэтам у той час, калі Ю.Славацкі толькі яшчэ выходзіў на сваю паэтычную дарогу. Дасягненні і паэтычныя здабыткі першага генія часам штурхалі генія другога на справы неверагодныя – у прыватнасці, на працяг і паўторныя варыяцыі ўласна твораў А.Міцкевіча – такіх, як паэмы "Дзяды", "Конрад Валенрод" "Пан Тадэвуш", якія былі цалкам звязаныя з гісторыяй Літвы – Беларусі, іх культуры, бытам, традыцыямі.

Сучасная даследчыца польскага рамантызму Дарота Сівіцкая ў сваёй працы "Romantyzm 1822-1863" слухна лічыць, што гісторыя польскага рамантызму

пачыналася на Літве-Беларусі¹. І тут крыніца яшчэ адной збегнасці-падвойнасці Міцкевіча і Славацкага як першазорак і заснавальнікаў польскага рамантызму ў яго генетычным запачаткаванні, творчасць якіх непасрэдна ўплывала на развіццё і станаўленне беларускага рамантызму XIX і пачатку XX стагоддзяў.

Што датычыцца Адама Міцкевіча, дык творчасць песняра Літвы была, уласна кажучы, не ўплывам, а вытокаам, – тым зыходным пунктам, з якога пачалося не толькі тварэнне польскага рамантызму, але і рамантызму беларускага. Гэты тэзіс сёння не патрабуе спецыяльнага тлумачэння, бо пра тое, прынамсі, пераканаўча сведчыць творчасць Яна Чачота, Яна Баршчэўскага, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча.

Дастаткова сказаць, што пад уплывам "Пана Тадэвуша" А.Міцкевіча другім Міцкевічам – Канстанцінам, які ў беларускай літаратуры вядомы як Якуб Колас, была напісана на матрыцы жыцця беларускага сялянства канца XIX стагоддзя паэма "Новая зямля" – твор у такой жа ступені эпохальны і нацыянальны, як і "Пан Тадэвуш".

Што да другога класіка польскага рамантызму, дык ягоныя дачыненні да беларускай літаратуры фактычна не даследаваліся. Толькі зусім нядаўна, выступаючы ў Ягелонскім універсітэце на прысвечанай 200-гадоваму юбілею паэта канферэнцыі "Ю.Славацкі – паэт еўрапейскі", прафесар А.Лойка звярнуў увагу на нечакана шырокі дыяпазон уплываў Ю.Славацкага на творчасць Янкі Купалы. Паводле назіранняў даследчыка, уплыў той быў і непасрэдным, і апасродкаваным, закранаў як сферу рамантычнай паэтыкі, так і філасофскую праблематыку, звязаную найперш з вырашэннем беларускімі рамантыкамі кола вузлавых праблем нацыянальна-адраджэнскага кшталту.

Нездарма асабліва шырокае поле ідэйна-творчага судакранання і ўзаемадзеяння з беларускім рамантызмам XIX-пачатку XX стст. можна назіраць менавіта ў сувязі з распрацоўкай польскім паэтам матываў сну і абуджэння спячых рыцараў, якімі насычаны лірыка і драматычныя паэмы Юльёша Славацкага – найперш "Ліля Венеды" і "Кароль-Дух".

Матыў сну быў ўвогуле адным з цэнтральных у беларускім рамантызме, пачынаючы ад Яна Баршчэўскага і Янкі Купалы і заканчваючы нашым сучаснікам Уладзімірам Караткевічам. Ужо ў фантастычных апавяданнях Яна Баршчэўскага „Szlachcic Zawalnia” (1844-1846) сустракаем героя – пахаванага рыцара, які абуджаецца і пагражае мячом сваім змізарнелым нашчадкам, што мараць толькі пра багацце і золата, забыліся пра гора і бяду сваёй пакутнай айчыны, якую пісьменнік увасобіў у творы ў вобразе Плачкі.

Рыцар-герой "на вогненным кані" (вобраз гэты відочна ўзыходзіць да старажытнай Літоўскай Пагоні), "што бітвамі славу прыдбаў", становіцца адным з галоўных і ў паэзіі Янкі Купалы. Азіраючыся на легендарнае мінулае, паэт прыходзіў да высновы, што наш народ некалі быў гераічны і слынны, але ў бітвах з дужэйшымі ворагамі заняпаў, страціў сваю былою моц і славу, і цяпер, каб адрадіцца нанова, вярнуць славу і забраную чужынцамі айчыну, мусіць зноў стаць воінам і змагаром, абаронцам свайго лёсу і самога сябе.

¹ D. Siwicka. *Romantyzm 1822-1863*, Warszawa, 1997, S. 7.

Адаючы даніну гісторыі, на ролю героя-рыцара Я.Купала часцей за ўсё прапануе аднак не ўласна рыцара, але селяніна-касінера, якога ён рамантычна называе "панам сахі і касы", ці нават магнатам і ўладаром.

Я – багач, я магнат!
Усім рад, усім сыт!
Што мне пан, што мне кат!?
Цэлы свет мне адкрыт!
.....
Кажуць кволы дух мой...
А усё ж я маладзец:
Замахаю касой –
Трупам ляжа сівец!²

І хоць сам Янка Купала быў прыхільнікам радыкальнай ідэі Ю.Славацкага, што дарога да вольнасці пралягае не праз паяднанне шляхты з простымі людзямі, але праз рашучы разрыв даўніх звязаў, праз рэвалюцыйную ахвяру, тая сімвалічная метамарфоза, якая мела месца ў яго паэзіі з постаццю селяніна, якога паэт часта падвышаў да стану рыцара, уладара, магната, сведчыла пра глыбокую цікавасць і заангажаванасць паэта айчыннай гісторыяй.

Як слухна зазначыў Б.Ф. Стахееў, якраз у гэтую пару, пару нацыянальнага адраджэння, Асветніцтва і рамантызму цікавасць славянскіх літаратур да гістарычнага мінулага выяўлялася, магчыма, больш пільна і абвострана, чым у іншых літаратурах, найперш таму, што "адыгрывала важную ролю ў захаванні і замацаванні нацыянальнай самасвядомасці, а гэтая акалічнасць была надзвычай важнай у эпоху вырашэння грандыёзных па значэнні задач, барацьбы за ліквідאцыю феадальных парадкаў, духоўную самастойнасць, дзяржаўную незалежнасць, цэласнасць нацыі"³.

Гэтая агульная заканамернасць рамантычнай эстэтыкі асабліва выразна выявілася ў славянскіх літаратурах адраджэнскага профілю, дзе імкненне да пошуку новай, пазітыўнай канцэпцыі асобы і народа, новых формаў нацыянальнага жыцця, заснаваных на гістарычным духоўна-культурным падмурку мінулага, адраджэнні забытых і страчаных, альбо нават міфічных традыцый, замацавалася ў якасці вызначальнай, дамінантнай рысы.

Польскі рамантызм адражаваў на гэтую патрэбу не толькі "Гістарычнымі песнямі" Ю.Нямцэвіча, паэмамі А.Міцкевіча „Конрад Валенрод“, "Гражына", зваротам да легендаў пра Леха і яго братоў, пра Ванду і Попеля, якія, як вядома, шмат у чым прадвызначылі дух паэм Ю.Славацкага "Кароль-Дух" і "Ліля Венета", драматычных накідаў Ц. Норвіда, але і выпрацоўкай ідэі "дзядаў" і непарывунага "ланцуга быцця", якія, на думку М.Яніон, сталі адной з падвалін філасофіі і эстэтыкі польскага рамантычнага месіянізму, у прыватнасці, яго праяў у паэмах А.Міцкевіча "Дзяды" і "Кароль-Дух" Ю.Славацкага⁴.

² Я. Купала. *Збортвораў*. У 7 т. Мн., 1973. Т. 1. С. 263. (Далей усюды спасылкі на гэтае выданне).

³ Б. Ф. Стахеев. *Актуализация ценностей национального прошлого в славянских литературах XIX–XX вв. // Славянские литературы в процессе становления и развития. От древности до середины XIX века*, М., 1987, С. 313–314.

⁴ М. Яніон. *Польский романтизм в европейском романтизме // Польский романтизм и восточнославянские литературы*. М., 1973. С. 57– 60.

Як вядома, сутнасцю месіянізму Ю.Славацкага стаў тэзіс аб неспатоленым вечным Духу-рэвалюцыянеры, які ёсць пачаткам аднаўлення вечнага чалавека і свету, самой матэрыі гэтага свету. Аднаўленне, якое адбываецца праз пакуты, цяпенне і смерць, якое спараджае ў выніку новыя, больш дасканалыя формы жыцця. Канчатковай мэтай з'яўляецца поўнае ўдасканаленне духу: "Wszystko przez Ducha i dla Ducha stworzone jest, a nic dla cielesnego celu nie istnieje"⁵ – так фармулюе Ю.Славацкі асноўны светапоглядны тэзіс на скрыжальных свайго па сутнасці евангелічнага твора "Генезіс з Духа. Малітва". Гэта ягонае разуменне светабудовы і ролі Духа як абсалютнага і самадастатковага чынніка свету і чалавека. Разуменне, зазначым, цалкам рамантычнае.

Паэзія Янкі Купалы, якая развівалася паводле мадэлі "краёвага" польскага рамантызму, убрала ў сябе і традыцыю Міцкевічаву і Ю.Славацкага. Паводле Купалы, калі дзейснай матэрыяльнай сілай адраджэння з'яўляецца мужык, у шырокім сэнсе – народ, дык носьбітам яго духоўнай сілы, крыніцай і пачаткам адраджэнскіх ідэй, прарочага "духу-яснашвету" з'яўляецца сам паэт, свабодны дух якога "далей к высотам шлях свой праложа; // Далей, дзе йшчэ беларуская думка // Зоркай сягнуці часу не мела"(3, 57).

У разуменні прарочай, вяшчунскай місіі паэта Купала тут аднолькава блізкі і да А.Міцкевіча, і да Ю.Славацкага, якія лічылі паэта не толькі найбольш дасканалым і поўным змясцілішчам нацыянальнага духу, але і прарочым голасам народа, носьбітам выпакутаванай і ўнутрана асветленай адраджэнскай ідэі. Праўда, калі ў польскіх паэтаў гэтая ідэя накіраваная яшчэ і Боскім Промыслам, дык Купалаў пясняр мусіць "здабыць" "з душы усе праўды, // Сваіх дум, сэрца запытаць" і нават "прагледзець" "нябесныя ўсе ходы, // Каб аж задумаўся сам бог!". Якраз у гэтым сэнсе, як прарок нацыянальнага адраджэння, нястомны шукальнік для свайго народа шчасця і долі, Купала мог сказаць пра сябе, як і Хрыстос: "Я – шлях, якому век няма спакою // Ні ў чорны дзень, ні ў месячную ноч..." (3, 248).

Уплыў Ю. Славацкага адчувальны і ў галоўным вобразе паэзіі Я.Купалы – Маладой Беларусі, генезіс якога звычайна звязваюць выключна з фальклорнай традыцыяй. У гэтым сэнсе звяртае на сябе ўвагу той факт, што постаць Беларусі-нявесты асэнсоўваецца Купалам зусім не ў адпаведнасці з традыцыйнай фальклорнай абрадаваасцю, калі маладая плача па родным доме, бацьках, сяброўках, страчанай волі, баіцца свёкра і свекрыві. Больш таго, паэт стварае свой вобраз відочна насуперак традыцыйным фалькорным уяўленням:

Паплыла, пацякла з светлай казкай жыцця
Полям, лесам, гарой і далінаю...
З свойскіх кветак пралесак карона твая,
Ўся сама – яснага лебядзіная.

Зіхаціш і гусярскаю песняй звiніш,
Узнямаеш мінуўшчыну даўнюю;
Час сягонняшні ўперад ісці не пыніш,
І глядзіш *смела* ў будучнасць тайную.

⁵ J. Słowacki. *Dzieła wybrane*, t.1, Warszawa 1983, s. 580. (Далей у тэксце спасылкі на гэта выданне).

*Смела ў сонцы ідзеш, як жывы агняцвет,
Сееш ласкава сны залацістыя;
Не пужае сумежны дакучны сусед,
Не пужае пущіна цярністая. (3, 142)*

Адсутнічае ў паэта і адна з галоўных дзеючых асоб вясельнага абраду – малады альбо суджаны. Маладая Беларусь у Купалы – паняцце найперш духоўнае, сімвал годнай і незалежнай айчыны, што пасягае на ўласны дзяржаўны пасадак. У нейкай ступені блізкі адпаведнік да купалаўскага вобраза мы знаходзім у "Каралі-Духу" Ю.Славацкага. Падобна там увасабляецца "каханая", "каралева", "дача Слова", якая сімвалізуе адроджаную Польшчу, якой яна некалі з'явіцца свету:

*I w tym powietrzu jako w dyjamenie
Ukazał się wid... Piękność... córka Słowa,
Pani któregoś z ludów na północy...*

*.....
Słońce lecące trzymała nad czołem;
A miesiąc srebrny pod nogami gniotła;
Szła nad lasami i leciała dołem,
Nad chaty, jako komieciana miotła;*

*Tęczę ją ciągnęłam oskrzydlały kołem;
W słońcu girlandy niby z kwiatów plotła
I na powietrze rzucała niedbale
Perły jaśminy i maki korale. (1, 828)*

Звернем увагу на "сонечнасць" і карункавую квяцістасць створаных паэтамі вобразаў айчыны. Гэта іх улюбёныя колеры, іх тыповы спосаб мастацкага выяўлення стылю пасіянарнага, экспрэсіўнага, пачуццёва экзальтаваных, выбуховых.

На падставе прыведзеных тут тэкстаў можна гаварыць, аднак, не толькі пра відочны ўплыў Ю.Славацкага, але і пра паходжанне вобразаў з адной крыніцы. Размова ідзе пра евангелічны першаўзор, – з'яву, што вынікла па прароцтве сёмага анёла аб ператварэнні зямнога царства ў царства Пана Бога і ягонага Хрыста з "Апавешчання Яна Багаслова": " І адкрылася на небе вялікае відовішча: жанчына, убраная ў сонца; пад нагамі ў яе месяц, і на галаве ў яе вянок з дванаццаці зорак" (Апавешчанне Яна Багаслова 12:1-2).

Сапраўды, у вобразе, створаным Ю.Славацкім прысутнічаюць амаль усе галоўныя элементы евангелічнага вобраза – сонца, месяц, хвост каметы. У той час як Я.Купала выкарыстоўвае некалькі іншых вобразных дэталі (сонца, вянок, карона), але, відаць, таксама звяртаючыся непасрэдна да першакрыніцы: "Смела ў сонцы ідзеш, як жывы агняцвет".

Увогуле трэба заўважыць, што, абапіраючыся на змест "Апавешчання Яна Багаслова", польскі рэвалюцыйны рамантызм намаганямі аднаго з яго пачынальнікаў стварыў цэлую разгалінаваную сістэму адроджальных асацыятыўна-вобразных знакаў-сімвалаў, структура і сэнсава спалучаных з

нацыянальна-вызваленчай ідэяй і задачамі рэвалюцыйнага пераўтварэння свету.

Нездарма ў адным з сваіх самых вызначальных твораў – вершы "Адказ на "Псалмы будучыні" (1848) Ю.Славацкі асэнсоўвае сакральны біблійны вобраз "жанчыны ў сонцы і месяцы" (Багародзіцы) у зямной, жыццёвай перспектыве, пераносіць яго з неба на грэшную зямлю, робіць жывым увасабленнем рэвалюцыйнага змагання палякаў за Айчыну, злучаючы яго з марамі простых людзей працы – жняцоў і касцоў, у прасветленых абліччах якіх праглядваючы рысы касіянераў, – аб свабоднай Айчыне.

By znieść ją z miesiąca,
Z gwiazdami złotemi,
Postawić na ziemi,
Ogłosić królową

Piękność – z płomieniem w sercu – z gwiazdami nad głową

* * *

Wyszła! wyszła! zza obłoku,
Ludziom się pokaże,
I na żniwie, i na toku
Ujrzą ją żniwiarze;
Cała w słońcach – cała w błyskach
Ludom się pokłoni,
Pastuszkowie przy ogniskach
Zaśpiewają o niej.
Ujrzą ją na łąkach trzody
I smętnie zarzyczą,
Zadrżą drzewa – staną wody,
Sny z niej tęcz pożyczą.
Gwarząc zbiorą się Włodarze
Z kosami na poli...
Bo się w światłach, w snach pokaże
Człowiek dobrej woli.⁶

Як паказваюць назіранні над купалаўскай лірыкай і паэтычным эпсам 10-20-х гадоў, паэт не застаўся безуважным да наватарскіх пошукаў Ю.Славацкага, часцей ідучы, праўда, зваротным шляхам – сакралізуючы і ўзводзячы ў ступень высокага рамантычнага ідэалу каларытныя постаці і карціны народнага жыцця і быту, непаўторны нацыянальны характар сваіх герояў і інш.

Меркаваць аб гэтым можна, у прыватнасці, на прыкладзе верша "Жня" (1912), у якім Купала стварае прывабны рамантычны вобраз маладой беларускай дзяўчыны-сялянкі, што з'явіўся як бы пралагам, ці дапаможным эцюдам-замалёўкай да вобраза Маладой Беларусі ў аднаіменным вершы паэта 1911-1912 гг.

⁶ M. Janion. *Reduta. Romantyczna poezja niepodległościowa*, Kraków 1979, s.384.

Як сама царыца
У залатой кароне,
Йдзе яна ў вяночку
Паміж спелых гоняў.

З каласоў вяночак ..
Моладасці сведка –
На ёй зіхаціцца,
Як у садзе кветка.

.....
Смела йдзе у сонцы,
Ўся сама – як сонца,
Гэта жнейка наша
У нашай старонцы. (3, 45-46)

Наогул жа трэба адзначыць, што беларускі рамантызм яшчэ ў часы свайго "краёвага развіцця" назапасіў дастаткова багаты вопыт мастацкай сакралізацыі гісторыі і нацыянальнага лёсу Беларусі на аснове сінтэзу рэалістычна-бытавых і містычных біблейна-хрысціянскіх традыцый і архетыпаў, яскравыя прыклады якіх можна знайсці ў "Шляхціцы Завальні" Я. Баршчэўскага: "Słońce wschodziło, skowronek zaśpiewał na polu i mgła już nikła w powietrzu. Widzą przed sobą, niedaleko od drogi przy krzakach leszczyny stoi Płaczka obrócona twarzą na wschód, z rąk jej wietrzyk podnosił jasną wstęgę, która w powietrzu jak błyskawica migąła. Ledwo jeden z nich powiedział te słowa – idźmy do niej śmiało, widziadło wnet znikło. Na tym miejscu, gdzie stała Płaczka, wisiał na gałęzi ogromny pęczek osy; owady wlatując i wylatując z tego gniazda, oświecone promieniem wschodzącego słońca jakby skry złote snuły się w powietrzu"⁷.

З'яўленне гэтага вобраза ў фантастычных апавяданнях Я. Баршчэўскага – мае тыя самыя біблейныя падставы і крыніцы, што і ў яго наступнікаў – Славацкага і Купалы. Пра гэта пераканаўча сведчыць яшчэ адзін тэкставы фрагмент з раздзела "Плачка": "Smutne przepowiedni krążyły po całej okolicy, wszędzie rozmowa tylko o niej jak o dziwnej komecie, która się zjawia na niebie w postaci ognistej miotły. Chcieli wybadać, gdzie mieszka i skąd przychodzi, lecz próżne były usiłowania, jakby duch jaki zstępowała na ziemię i nikła w powietrzu"⁸.

Паказальна, што ў раздзеле "Сын буры" Плачка, як сімвал новай сялянскай Беларусі, таксама трансфармуецца ў Я. Баршчэўскага ў вобраз, што нагадвае нявесту, маладую: "Ach jak prędko ten czas przeszedł, kiedy ja znałem tylko kwitnące pola i gaje, które okrążyły ubogi domek moich rodziców. Lubiłem samotny błąkać się po górach i lasach, każde drzewko i kwiatek miłym przedmiotem były dla moich marzeń. O piękna bogini! tyś mię wtenczas spotkała w sukni z tęczyowych kolorów z kwiatami na głowie, z wysokich gór pokazałaś mi świat daleki, nad którym pod obłokami bujały orły, od tego czasu ten widok cudowny zajął wszystkie moje myśli i chęci, postanowiłem wysoko, daleko lecieć, i widzieć co się na świecie dzieje, lecz ach! tyś znikła przede mną i ja błąkam się po woli burzy!"⁹.

⁷ J. Barszczewski. *Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*. Petersburg, 1844 - 1846, t. 1-4, s. 81.

⁸ Тамсама. С. 60.

Пры агульнай павязі створаных паэтамі адраджэнскіх вобразаў Айчыны з евангелічным архетыпам "жанчыны ў сонцы", іх мастацкая каляровая палітра ўсё ж істотна адрозніваецца: у Я.Баршчэўскага яна цёплая залаціста-сонечная; у Ю.Славацкага – халаднаватая серабрыста-белая, спалучаная з чырвонымі колерамі кшталту польскага нацыянальнага штандару; у Я.Купалы яна змешаная: у ёй прысутнічаюць амаль усе вышэй названыя колеры, за выключэннем месячна-серабрыстага.

Гэтыя адрозненні, як правіла, маюць змястоўны сімвалічны характар і адыгрываюць важную ролю ў вытлумачэнні ідэйнага зместу твораў, а менавіта: калі напачатку ў Купалы, як і ў Баршчэўскага, пры абмалёўцы вобраза Маладой Беларусі дамінавала пераважна залацістая гама колераў, якая ў цэлым выяўляла аптымізм і мажорную настроёнасць маладога беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, дык пазней, на этапе, калі Беларусь заявіла аб сваіх прэтэнзіях на незалежнасць і ўласны дзяржаўны пасад, Купала, як і Ю.Славацкі ў "Каралю-Духу" (прыгадаем паэтычны выраз "Perły jaśminy i makі korale"), выкарыстоўвае бел-чырвона-белую гаму колераў беларускага нацыянальнага сцяга, арыгінальна інтэрпрэтуючы вобраз чырвонага паяска на белым падвянечным уборы дзяўчыны-нявесты як сімвал дзяржаўнай незалежнасці. Прычым, калі ў Славацкага "каралева", "каханая", якая ўвасабляе жаночы "нявесцін" дух, выступае ў пары з Гер-Арменчыкам – "каралём-Духам", які становіцца яе рыцарам, а ў Баршчэўскага гэты рыцарскі матыў можна ўгледзець у сцэне спаткання Сына Буры з Плачкай, дык у Купалы Маладая Беларусь – сама на пасадзе: пры ёй няма ні нарачонага, ні рыцара:

Беларусь на куце
 Ў хаце сваёй села, –
 Чарка мёду ў руцэ,
 Пазірае смела.

Сядзіць важна, сама
 Сабе гаспадыня,
 І прыбрана яна –
 Ніхто не закіне:

На галоўцы вянок
 З сініх васілёчкаў,
 А чырвон паясок
 Стан абвіў дзявочы. (5, 145)

Больш глыбокія і блізкія да асноўнай ідэі купалаўскага вобраза асацыяцыі, выклікае, бадай, толькі драматычная паэма Славацкага "Лілія Венеды". Яе галоўная геранія ахвяруе сабой і сваім каханнем, дае па патрабаванні хрысціянскага місіянера Гвальберта абяцанак дзявоцтва і цноты, каб выратаваць трапіўшага ў палон да лехітаў бацьку, караля венедыў Дзервіда і яго чарадзейную арфу, якая з'яўляецца крыніцай сілы і моцы дзяржавы. У гэтым жа плане можна разглядаць

⁹ J. Barszczewski. *Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*, s. 74.

і другі жаночы вобраз – варажбіткі Розы Венеды, з каторым звязана ідэя адраджэння дзяржавы (з попелу палеглых у бітвах рыцараў народзяцца тыя, што вернуць венедам іх айчыну).

Купала, аднак, не пайшоў тут слядамі польскіх рамантыкаў, якія, як і Ю.Славацкі, спрабавалі ідэю адраджэння Польшчы паяднаць з містычным матывам зачацця Божай Маці ці звязвалі яе з сярэднявечным рыцарскім культам Дамы Сэрца.

Арыгінальна звязваючы паняцце свабоды і незалежнасці з дзявочай цнотай і крышталёвай чысцінёй, аснову для свайго вобраза Маладой Беларусі Купала знаходзіць у рэальных гістарычных асобах Рагнеды і святой Еўфрасініі Полацкай – выдатных прадстаўніцаў полацкай княжацкай дынастыі і першых тытулаваных нявестах Хрыстовых Полацкай зямлі. Менавіта іх постаці сталі для паэта адпраўнымі і вызначальнымі пры распрацоўцы ідэі аб вечным росквіце і існаванні Беларусі як незалежнай самастойнай дзяржавы.

Як і Ю.Славацкі, Я. Купала быў перакананы ў тым, што "няма для духа волынага граніцы, меры // Дзе б ён сягнуць не смеў, дзе б ён не ўзлунаў; // У хаосе быцця, у цьме ўсясветных з'яў // Ён не ніштожыцца, у сябе не губіць веры." (З, 296). Дух, які творыць і дзейнічае, з'яўляецца галоўным чыннікам яго філасофскай канцэпцыі адраджэння забранай айчыны. У завершанай цэласнай форме Купала ўпершыню прадставіў яе ў паэме "На куццю", дзе якраз гэтая думка складае асноўны матыў прамовы князя на памінальным абрадзе:

Адзін, адзін раз толькі ў год
Збірацца можам з ласкі року,
Каб лет іржавы карагод
Зганяць з мінуўшчыны далёкай.

Нас не кранулі косы змен:
Царым мы ў душ жывым гэйнале,
Хоць на падмурках гэтых сцен
Другія наш пасад занялі.

Багі другія верх бяруць,
Суды вядуць над нашым краем,
Свяцільні ж нашы не замруць,
Што ў сэрцах вольных расвятляем.¹⁰

Філасофія месіянізму "Дзядоў" А. Міцкевіча і "Караля-Духа" Ю. Славацкага, несумненна, паўплывала на змест і мастацкія асаблівасці гэтага надзвычай своеасаблівага твора беларускага рамантызму. Можна меркаваць, што канструктыўная задума цэнтральнага вобраза твора – князя, несумненна, узыходзіць да вобраза караля-Духа з аднаіменнай паэмы Ю. Славацкага, дзе гэты апошні сімвалізуе універсальны дух Адраджэння, што як бы пераходзіць па чарзе з аднаго народа на другі. Звернем увагу і на відочнае падабенства купалаўскага Прарока, які тварам і вачыма "гэткі светлы быў // Як небам сланыя праменні // У руцэ меў

¹⁰ Купала Я. *На куццю // Паэмы. Драматычныя творы.* Мн., 1989. С. 59.

светач, што на здзіў // Усе ўсюды зводзіў цені", да анёла Адраджэння ў паэме Ю.Славацкага:

Jeszcze się dziwił temu – a już oto
Szedł siódmy, dziwny, że bez ziemskiej treści!
Tęczę miał ciałem – i całą robotą
Swoją – miał tęczę – na krzyż się boleści
Owijającą ... Przyszedł, zda się po to,
Aby dał pierwszy o aniołach wieści...
Ten mi się dziwnie, jak sen jaki, zjawił,
Poszedł – a cień swój na ścianie zostawił ... (1, 977).

Галоўны ж узор і прыклад, які даваў польскі рамантызм, заключаўся ў тым, што ён вучыў узірацца ва ўласную гісторыю, каб запальвацца ад яе творчым натхненнем і перадаваць нашчадкам высокі заповіт вольнага духу продкаў.

У гісторыі польскага рамантызму вяршыняй незалежнага духу свабоды, бясспрэчна, з'яўляюцца Адам Міцкевіч і Ю.Славацкі. У беларускім рамантызме – Адам Міцкевіч і Янка Купала. Пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай, у змрочныя часы няволі і дзяржаўнага заняпаду сілай сваіх перакананняў і любові да айчыны гэтыя вялікія рамантыкі стварылі ў сваёй паэтычнай фантазіі новую незалежную дзяржаву свабоднага духу народаў. Дзяржаву, якая будзе існаваць вечно.

Уладзімір Лебедзеў
Брэст

“Узіраюся ў вечнасць” (шлях М. Гарэцкага да “Скарбаў жыцця”)

Як вядома, летам 1930 года М. Гарэцкі быў беспадстаўна арыштаваны, а затым высланы на пяць гадоў у Вятку. Пачаўся новы этап у яго жыцці.

Гэта быў і новы перыяд у жыцці ўсяго грамадства. У краіне ўжо ўсталёўвалася таталітарная сістэма, якая ўладна насаджала свае парадкі. Ранейшыя нормы жыцця паступова страчвалі сваю вагу і вызначальны характар. На краіну няўхільна насоўвалася атмасфера падазронасці, страху і рэпрэсій.

Ды толькі М. Гарэцкі не быў з тых, каго можна было запалохаць ці зламаць страхам і рэпрэсіямі. Ён не лічыў сябе вінаватым, а таму адразу ўступіў у паядынак з існуючай сістэмай. Першае, чаго ён настойліва дамагаўся, было тое, каб яму вярнулі рукапісы, канфіскаваныя падчас арышту. У лістах да жонкі Л.У. Чарняўскай ён даволі часта цікавіцца тым, ці вярнулі яго рукапісы. Затым ён звярнуўся непасрэдна да кіраўніцтва ДПУ, хаця ўжо і ў яго самога ўзнікаюць сумненні: “І вось надоечы напісаў у Менск начальніку ГПУ, каб вярнулі мне мае затрыманыя рукапісы. Але хто там пачуе мой голас, калі я не пісьменнік, якога б нехта цаніў як пісьменніка?”¹

М. Гарэцкі быў, бадай, ці не адзіным беларускім пісьменнікам, які не адмовіўся ад актыўнай творчай працы пасля таго, як быў рэпрэсаваны. Ён імкнуўся не толькі завяршыць свае ранейшыя творы, а і расказаць пра рэальнасць 30-х гадоў. Подзвіг М. Гарэцкага ўяўляецца вельмі значным яшчэ і таму, што ён доўга не меў ніякіх умоў для творчасці. Пісьменнік з вялікімі намаганнямі спрабаваў знайсці нейкае прыстанішча, з цяжкасцю шукаў працу. Пра гэтыя свае “блуканні па пакутах” ён у хуткім часе раскажа ў “Лявоніусе Задумекусе”:

“Будзеш хадзіць, будзеш шукаць і нічога не знойдзеш.

Прыцягнешся ў логава сваё і па драбіне ўзлезеш на дрэва, на памост, у буду, у гняздо сваё.

Пасцелеш свой чорны хітон і ляжаш.

Але не заснеш...”²

Першым творам, над якім працаваў пісьменнік у вяцкай ссылцы, былі, як мяркуюць, “Кіпарысы” – дзённік аб паездцы ў Крым летам 1928 года. А затым, у

¹ Гарэцкі М. *Творы*. Мн., 1990. С. 447.

² Гарэцкі М. *Скарбы жыцця*. Польша, 1993. № 2. С. 46.

канцы 1931 года, ён стаў працаваць над “Віленскімі камунарамі”. “Яшчэ канчаткова не ведаю, – пісаў ён жонцы, – у якім плане напішу. Ці гэта будзе нешта падобнае да нарыса ці нейкай сыраватай повесці з розных абразкоў і сцэнак”.³

Праблемы творчага плану плённа пераадоўваліся і вырашаліся пісьменнікам. Больш складанай была зусім іншая праблема. М. Гарэцкі хацеў убачыць свой твор надрукаваным, а таму павінен быў клапаціцца пра тое, “каб не зрабіць якой памылкі ў асвятленні”.⁴ Нават такі мастак слова, як М. Гарэцкі, павінен быў хоць нейкім чынам улічваць тую ідэалогію, якая тады запанавала ў краіне. Можна таму і заставаўся незадаволены вынікамі сваёй працы: “Камунараў” напісаў, але нешта незадаволены ўжо. Хай паляжаць”.⁵

“Віленскія камунары” – гэта праўдзівы апавяд і пра тых, хто спрабаваў навязаць ідэі, якія супярэчаць жыццю, і пра тых, хто нейкім чынам паверыў у гэтыя ідэі. Кіраўнікі камунараў не здолелі ўспрыняць жыццёвыя памкненні тых народаў, якія насялялі вялікі горад. Клопат кожнага з народаў быў пра аднаўленне сваёй дзяржаўнасці, бо рэвалюцыя, як тады ўяўлялася многім, і павінна была дапамагчы здзяйсненню гэтых спрадвечных жаданняў і мараў. “Як сведчаць “Віленскія камунары”, аб’ектыўную накіраванасць не дадзена абмінуць ніякім “геніям” ды іх тэорыям. З ёю неабходна лічыцца. У тым публіцыстычная накіраванасць і адначасова філасофская зададзенасць твораў Максіма Гарэцкага на тэму рэвалюцыі”,⁶ –значае І. Чыгрын.

М. Гарэцкі лічыў сваім пісьменніцкім абавязкам расказаць пра свой час. Яго творы маюць выразную дакументальную аснову, бо ён пераважна апавядаў пра падзеі, сведкам ці ўдзельнікам якіх быў. Вядома, ён не мог не расказаць пра сваю высылку, тым больш, што лёс ссыльнага становіўся ў 30-я гады тыповай з’явай.

Пасля “Віленскіх камунараў” М. Гарэцкі з такой жа інтэнсіўнасцю працаваў над новым творам, які спачатку назваў “Лявоніус Задумекус”. Заўважым, што Лявон Задума (ці як тут Лявоніус Задумекус) з’яўляецца адным з галоўных герояў усёй творчасці М. Гарэцкага. А за постаццю гэтага героя добра ўгадваецца сам пісьменнік.

У “Лявоніусе Задумекусе” М. Гарэцкі расказваў пра чалавека, якога супраць яго волі выключылі з агульнага жыцця грамадства. У творы даецца погляд на тагачасныя падзеі з боку таго, хто нібы пераставаў быць грамадзянінам сваёй краіны, а становіўся паднадзорным, ссыльным, а ў выніку – поўным ізгоем. Вядома, значнае месца адводзіцца таму, што давялося перажыць самому пісьменніку ў Вятцы.

Выдатны пісьменнік на доўгі час самой сістэмай быў выключаны з актыўнага жыцця. Акрамя фізічных пакут ад холаду і голаду, ад хвароб і ўсялякіх нястач, асабліва невыноснымі былі пакуты маральныя – ад адчування таго, што ты з’яўляешся не такім, як тыя людзі, што працуюць ва ўстановах і на прадпрыемствах горада, дзе табе дарэмна даводзіцца шукаць працу. Супрацоўнікі гэтых устаноў глядзяць на такога чалавека як на прышэльца з нейкага другога свету, а таму абражаюць і прыніжаюць яго. Пісьменнік

³ Гарэцкі М. *Творы*. Мн., 1990. С. 428.

⁴ Тамсама. С. 430.

⁵ Тамсама. С. 432.

⁶ Чыгрын І. *Паміж былым і будучым*. Мн., 1994. С. 144.

увасабляў тую рэальнасць, якая склалася ў 30-я гады ў своеасаблівых алегарычных вобразах-сімвалах.

“Лявоніус Задумекус” па сваіх жанравых адзнаках і мастацка-вобразнай сістэме нагадвае, як уяўляецца, своеасаблівую антыутопію. Невыпадкова і тое, што да яе звярнуўся не толькі М. Гарэцкі, а і шэраг іншых пісьменнікаў. У першую чаргу трэба назваць А. Платонава.

М. Гарэцкі стварае малюнак такога жыцця, якое цяжка зразумець, немагчыма прыняць, бо яно супярэчыць тым маральна-этычным нормам, якімі кіруецца чалавецтва. Чытачы нібы трапляюць у нейкі невядомы свет ці, можа, антысвет, які населены не людзьмі, а нейкімі зданямі, “налпамі”. Паколькі герой-апавядальнік жыве ў гэтым свеце, то ён і сябе самога называе “блазненным”.

Так і здаецца, што сапраўднае жыццё нібы спынілася, а па зямлі сноўдаюцца нейкія істоты, якія страцілі аблічча людзей. Відавочная адзнака такога жыцця – яго поўная бездухоўнасць. Акрамя нейкіх прымітыўных, як у малпаў, рэфлексаў, нічога, здаецца, больш і не засталася ў гэтых істот. Шукаючы спажывы, яны ходзяць па бюракратычных установах, але ўсюды атрымліваюць адмовы-“гарбузы”.

Антысвет у М. Гарэцкага – гэта ўжо, па сутнасці, уся краіна, дзе панавала таталітарная сістэма. Тое новае жыццё, аб якім урачыста дэкларыравалі праграмы і планы, на самай справе аказалася зусім іншым. Галоўнымі прыкметамі яго стала масавае прыніжэнне людзей, якія зводзіліся да становішча “блазенных”, “налпаў”. Таму прароцтвы пра будучае такога грамадства былі самымя змрочныя:

Пустэльна мёртвая будзе вакол цябе.
І ўсё будзе пакрышана, паламана, павалена.
І розуму ў цябе не хопіць, каб зразумець.
Розум твой задні. Свет тут пярэдні.⁷

М. Гарэцкі многа паспеў напісаць за непрацяглы час, але раптам спыніў працу над творам. У лісце да сына ад 25 студзеня 1932 года ён засведчыў гэта: “Я пісаў пра Задумекуса, ды пакуль што адлажыў, бо не пішацца так, як хочацца”.⁸

Чаму ж не пішацца так як хочацца, пісьменнік сказаў у адным з наступных лістоў: “Заўтра ў Задумекуса выхадны дзень. Зараз ляжа Задумекус у свой аблезлы човен і панясецца на выспу Патмос. У той дарозе, можа, спаткае любых сэрцу свайму, пабачыцца з імі, пагамоніць. Цёпла будзе блазэннаму, бо ў каморы ў яго сёння настрой Арктыкі і кіно-парад скарбаў жыцця перад задуманымі вачыма”.⁹

Выспа Патмос – гэта тое месца, дзе, у адпаведнасці з легендай, Іаан Багаслоў стварыў “Апакаліпсіс”. Для М. Гарэцкага яна сімвалізавала свабоду творчасці. Менавіта там, на выспе Патмос, у сваёй творчасці, пісьменнік заставаўся выдатным мастаком слова, якога ніхто так і не здолеў падпарадкаваць сваёй волі, каб прымусяць ісаць творы, якія скажалі б праўду жыцця.

⁷ Гарэцкі М. *Скарбы жыцця*. Польшча, 1993. № 2. С. 51-52.

⁸ Гарэцкі М. *Творы*. Мн., 1990. С. 436.

⁹ Тамсама. С. 437.

У лісце да жонкі, урывак якога прыводзіўся вышэй, пісьменнік ужо назваў свой новы твор – “Скарбы жыцця”. Відаць, “Лявоніус Задумекус” таму і застаўся незавершаным, што па нейкіх прычынах не задавальняў М. Гарэцкага. Можна, мабыць, выказаць здагадку, што галоўная прычына была ў тым, што пісьменнік нібы задыхаўся ў той змрочнай атмасферы жыцця, якую ўвасабляў у творы. У “Скарбах жыцця” М. Гарэцкі імкнуўся ўзмацніць тое, што звязвала яго з радзімай, з вечнасцю жыцця. Таму зусім заканамерным быў зварот М. Гарэцкага спачатку да “Камароўскай хронікі”, а затым да “Скарбаў жыцця”. Пісьменнік усёй душой хацеў вырвацца ў той свет, дзе людзі жывуць па тых маральных і духоўных крытэрыях, якія былі выпрацаваны працоўнымі людзямі на працягу многіх стагоддзяў.

У “Камароўскай хроніцы” М. Гарэцкаму нават у тых умовах не было асаблівай неабходнасці трывожыцца аб тым, як будзе асветлена вядучая тэма. Ён выяўляў народны погляд на жыццё, на падзеі розных гістарычных эпох. Моц народа найперш праяўляецца праз яго духоўнасць. Жыццё разумелася пісьменнікам як перадача духоўных набыткаў ад пакалення да пакалення. Толькі абпіраючыся на здзейсненае папярэднікамі, грамадства ўдасканалваецца і рухаецца наперад. Такое жыццё выключала ўсялякія формы гвалту і насілля да чалавека. Пісьменнік быў выхаваны ў гэтай гуманістычнай традыцыі, таму не адступіўся ад свайго разумення жыцця і ў 30-я гады.

Людзі, пераканаўча даводзіць “Камароўская хроніка”, выстойвалі ў змаганні з прыроднай стыхіяй, захоўвалі высокую чалавечую годнасць у цяжкіх умовах жыцця яшчэ і таму, што кіраваліся заветамі сваіх бацькоў. Нейкія неспрыяльныя падзеі могуць затрымаць хаду развіцця грамадства, але нішто не можа спыніць жыцця. Наадварот, усё часовае, што замаруджае яго хаду, непазбежна пераадольваецца.

Рэвалюцыя разбурыла аснову такога жыцця. Чалавек, які адчуваў сваю сілу ў цеснай еднасці з родным асяроддзем, ва ўмовах таталітарнай сістэмы аказваўся зусім безабаронным і бяспраўным. Лёс сям’і Задумаў (Батураў) яскрава пацвярджае гэта. Былі арыштаваны свядомыя інтэлігентны-рупліўцы Кузьма і Лаўрык. Трагічна загінула Марынка, калі спяшалася да арыштаванага брата.

М. Гарэцкі пастаянна, у якія б варункі лёсу ён ні трапляў, увесь час быў трывала звязаны з родным асяроддзем, што і давала яму сілы ў супрацьстаянні неспрыяльным нягодам жыцця. Асабліва красамоўна пра гэта сведчаць пісьмы яго сваім блізкім з Вяткі. Таму, як уяўляецца, праца над “хронікай” аказалася для яго такой неабходнай.

Зварот да радзімы, успаміны аб перажытым для чалавека заўсёды неабходныя і натуральныя. “Успаміны маюць вялікую моц”, – сцвярджае пісьменнік. Калі, здаецца, рушыцца ўвесь свет, то ў чалавека ўсё ж захоўваецца ўпэўненасць, што ёсць у жыцці такія каштоўнасці, якія ніколі не страчваюць свайго высокага сэнсу і прыцягальнай сілы.

Успомнім, што ў запісках “На імперыялістычнай вайне” М. Гарэцкі поруч з тэмай асуджэння вайны паставіў і тэму радзімы. У акапах крывавай бойні герой-апавядальнік успамінаў жыццё ў роднай ваколіцы з яго працай, завяздзёнкамі і святамі як пра нешта самае высокае і дарагое. Ён марыў пра лепшае будучае свайго народа і пра “залаты век”, як свет без войнаў, для ўсяго чалавецтва.

“Камароўская хроніка” тэматычна звязана з многімі творамі М. Гарэцкага, асабліва з тымі, дзе ў якасці галоўнага героя выступае Лявон Задума. Гэта датычыцца “Лявоніуса Задумекуса” і “Скарбаў жыцця”, у якіх расказваецца пра далейшы лёс героя, пра яго жыццё пасля арышту.

“Скарбы жыцця” напісаны ў 1935-37 гадах. Яны адрозніваюцца ад “Лявоніуса Задумекуса” найперш тым, што “Скарбы жыцця” больш зладжаны ў кампазіцыйных адносінах. Знаходзячыся ў няпростых жыццёвых абставінах, пісьменнік палічыў неабходным падсумаваць ужо зробленае ім на працягу свайго жыцця. Твор будзецца як своеасаблівае справаздача мастака, які сцвярджае сваю чалавечую годнасць праз адмысловы парад скарбаў.

Пасля “Лявоніуса Задумекуса” М. Гарэцкі інтэнсіўна працаваў над “Віленскімі камунарамі” і “Камароўскай хронікай”, што не магло не паўплываць на ідэйны змест “Скарбаў жыцця”. Калі трагічны фінал віленскай камуны яскрава засведчыў пра нетрываласць новай сістэмы, то “Камароўская хроніка” сцвярджала ідэю пра высокую духоўнасць людзей працы, пра неўміручасць жыцця, пра яго вечнасць.

“Скарбы жыцця” – “лебядзіная песня” Максіма Гарэцкага, споведзь яго душы, тэстамент нашчадкам. Гэта аповяд-трагедыя, якая ўвабрала ў сябе ўсё лепшае, чаго дасягнуў пісьменнік у сваёй папярэдняй творчасці”,¹⁰ – сцвярджае Т. Голуб.

Поруч з рэальнымі падзеямі 30-х гадоў значнае месца ў творы займаюць успаміны пра перажытае, пра здзейсненае, пра падзеі, сведкам ці ўдзельнікам якіх быў герой-апавядальнік. Пісьменнік не стварае разгорнутых малюнкаў жыцця, а пазначае іх адзінакавымі выразнымі і ёмістымі штрыхамі. Таму гэтыя малюнкi бачацца ў буйным плане, яны адразу заўважаюцца і запамінаюцца.

М. Гарэцкі бачыў свае творы ў якасці адбітку народнага жыцця, а ўласны жыццёвы лёс і творчы шлях не аддзяляў ад лёсу сваёй радзімы: “О мой край! О мой шлях!” Часам ён называе сябе самога такім, якім гэта бачыцца з вышыні гадоў, як, напрыклад, у асобе хлопчыка-пастушка каля вясковага стагга. У большасці ж сваёй далучанаасць да падзей перадаецца праз дзеясловы “бачу”, “чую”, “успомніў” ці праз перадачу свайго непасрэднага ўдзелу ў іх – “я пайшоў”, “я стаяў”, “быў я”. Часам жа ствараецца толькі малюнак тых падзей, у якіх удзельнічаў герой-апавядальнік: “Гарматы грукаюць. Агонь. Перапалка. Галасы. Стогнуць...”¹¹

Пісьменнік праводзіць чытача праз важнейшыя этапы таго часу, з якім звязана яго жыццё – ад клопатаў вяскоўцаў на самым пачатку ХХ стагоддзя да рэпрэсій 30-х гадоў. Не хавае пісьменнік і таго, што новая ўлада яго самога “манюю д’ябальскую спакусіць” хацела, і ён на нейкі момант паверыў ёй. Ён аддае сябе на суд людзей, гатоў прыняць прысуд, але просіць не адрываць яго ад радзімы. Ды толькі здаецца, што ён лёсам сваім спаўна заплаціў за колішнія ілюзіі.

Трэба наогул зазначыць, што пісьменнік бачыў жыццё шырока, аб’ёмна, бачыў яго ў часе і ў прасторы. Яно прадстае і ў канкрэтызаваных падзеях, у выразных малюнках пачатку ХХ стагоддзя, і ў вечнасці:

¹⁰ Голуб Т. *Вечнае поле памяці*. «Польмя», 1993, № 2. С. 15.

¹¹ Гарэцкі М. *Скарбы жыцця*. «Польмя», 1993. № 2. С. 19.

“Бачу я поле, жніво. Узмахі жменек жыта, сагнутыя спіны, нахіленыя белыя галовы. Чую песню. Далёкую, маркотную – і жудасна-спакойную песню. Вечную песню!

І вечнасць варушыцца ў маёй істоце: ідзі, ідзі. Усе ідуць – ідзі і ты.

Стапталіся мае лапці, урэзаліся аборы ў ногі, давяць матузы ад хатыля. Ідуць – іду. Узіраюся ў вечнасць”.¹²

Зусім заканамерна, што найбольш увагі ўдзелена наступленню тых часоў, калі пачаліся рэпрэсіі. Гэта рэзка змяніла лёс самога пісьменніка, бо лёс мастака цесна звязаны з лёсам народа. Ён, па яго сведчанню, ішоў “па цярнёвай дарозе, якою народ мой ішоў...”

М. Гарэцкі праз алегарычныя вобразы-сімвалы ўсхвалявана перадаў свае адносіны да таго, што адбывалася ў краіне. Ад выразных малюнкаў жыцця, характэрных для калектывізацыі і пачатку масавых рэпрэсій, патыхае жудасцю і жахам:

“Дымы дымяць па даліне... Многа вёсак гарыць... Страшныя клубкі агнявыя з вёскі на вёску пералітаюць. Дзіўна і страшна мне стала.

І прыляцеў агонь да самага жытла майго. Загарэлася пунька ля дому. Гукаў я сямядолу сваю і парасткаў сваіх – дарагія рэчы хапаць, дарагія рэчы вынасіць...

І страшныя думкі былі ў мяне ў галаве, што ўсё жывое загарыцца, задыміцца, і дым задушыць усё жывое...”¹³

Тыя пакуты і выпрабаванні, якія выпалі на долю героя-апавядальніка і ўсяго народа, не былі ўжо такімі нечаканымі для яго як мастака слова. Ён ужо зняверыўся ў абяцанках пра новае жыццё, якое павінна хутка наступіць. Яно прыгожае і прывабнае толькі ў велічных праграмах, дэкларацыях ды пражэктах. А на самай справе гучныя словы такіх заяў адразу ж становіліся штучнымі і мёртвымі. Такім жа выглядала і жыццё краіны:

“Па хаце ж, прад вачыма ў мяне, пайшоў пышны карагод. Усе яны былі ў белым, вышываным, у краях і маністах, у вянках з каснікамі. Самавітыя, раджайныя... і ўсё – жонкі знатных гаспадароў.

І вось прыгледзіўся я – і скура шпорхла ў мяне ад жаху... Жоўтыя, мёртвыя твары... Меркляя, згаслыя вочы... Ходзяць – трупы жывыя... і зацягнуты павясельнаму жудасную мёртвую песню:

– Зя-лё-ны вя-но-чак!”¹⁴

У “Скарбах жыцця”, як і ў “Лявоніусе Задумекусе”, галоўная ўвага ўдзелена таму, што давялося перажыць герою-апавядальніку пасля арышту. Тут ёсць усё: турма, допыты, бяздоказныя абвінавачанні, а затым дарога ў невядомы свет. Асабліва падкрэсліваецца годнасць паводзін чалавека, які сцвердзіў сваю асабовасць у тых няпростых умовах:

“Я ішоў як усе людзі ходзяць: нішто не мулілася мне адзаду ў сумленні маім. Дык радасць сваю не змяншаў. Толькі была яна ў мяне цяпер – ціхая і супакойная: ад пражытых гадоў і ад пражытых дзён...”¹⁵

Далейшыя ўспаміны звязаны з вяцкім перыядам жыцця героя-апавядальніка. Тыя дэталі, якія акрэсліваюць умовы і стан яго жыцця, асабліва выразныя і

¹² Тамсама. С. 18

¹³ Тамсама. С. 21.

¹⁴ Гарэцкі М. *Скарбы жыцця*. «Полымя», 1993. № 2. С. 21.

¹⁵ Тамсама. С. 23.

характэрныя, нахшталт: “Ломам ваяваў, як асілак. Здзеўшы рыззе сваё, голы мардаваўся, і сонейка ўлівала ў мяне жыватворчае цяпло сваё без жаданае перашкоды. І пабурэла скура мая, як у вала.”¹⁶ Да таго ж, трэба было ў “дзень кансультацыйны” хадзіць у замак “гатыцкага стылю” як паднадзорнаму. Усё гэта прыводзіць да таго, што ён часам прыходзіць у адчай, нават думае пра смерць як пра збавенне ад невыносных пакут.

У такіх умовах яму спачатку было не да творчасці, а таму брама скарбаў “мохам сівым зарастала”. Ды і сама яна цяпер ужо акрэсліваецца як “брама смутку”.

Сродкі і сімволіка алегарычнай вобразнасці, сатыры і гратэску дазвалялі пісьменніку скрава выявіць канфлікт чалавека з сістэмай. Тысячы людзей былі выгнаны з сваіх гарадоў і вёсак і ператварыліся ў паязджан, блазенных, напаяў, а байкі пра прыгожую утопію здзейсніліся як нейкая страшная антыутопія. Краіна ператваралася ў лагер здзекаў і пакут, і канца ім пакуль не прадбачылася. Наадварот, і цвярозыя развагі, і прарочыя высновы прадказваюць няхуткае збавенне ад усяго гэтага кашмару.

“У скарбах... М. Гарэцкага, – заўважае М. Мушынскі, – шмат ад філасофскай прытчы, ад алегорыі, ад шчырай пісьменніцкай словедзі, усхваляванага мастакоўскага маналогу, ад жанру прарочага казання, прадбачання, якім чалавек пачынае валодаць у экстрэмальнай, пагранічнай сітуацыі, у хвіліны асабліва напружанага інтэлектуальнага жыцця”.¹⁷

Пісьменнік шукаў паратунку ад згрызот жыцця ва ўспамінах аб перажытым, аб ужо здзейсненым. Галоўны паратунак быў у актыўнай творчай дзейнасці, якую, як і ў “Лявоніусе Задумекусе”, сімвалізавала выспа Патмос. Таму і працягваўся парад скарбаў. Сапраўднага мастака немагчыма адлучыць ад творчасці. На вышыні свайго таленту заставаўся і М. Гарэцкі.

Выспа Патмос згадваецца, як уяўляецца, невыпадкова. Гэта ў многім вызначае як жанравую структуру, так і вобразна-стылявую сістэму абодвух твораў М. Гарэцкага. Думкі, якія выказваюцца аўтарам, заключаюцца ў невялікія раздзелы як увасабленне паасобных эпізодаў жыцця ці падсумаванне роздумаў апавядальніка. Вядома, нешта блізкае ёсць у гэтых творах і ад дзённіка, але гэта хутчэй за ўсё “рэфлексы”, як гучыць адзін з варыянтаў “Лявоніуса Задумекуса”. Запісы падаюцца не ў сваёй падрабязнасці аб перажытым, убачаным, здзейсненым, а больш у сваёй завершанасці, падагуленасці думак, назіранняў, разваг ці як увасабленне падзей, эпізодаў і малюнкаў жыцця. І кожны сказ твораў гучыць як своеасаблівы вершаваны радок.

Як непасрэдная пераклічка з выспай Патмос гучыць назва таго месца, дзе ён піша свае творы, – высокая гара ці высокая выспа (наспа) Крутагорск. Часам, нібы збліжаючы далёкія стагоддзі, апавядальнік бачыць сябе самога апранутым у хітон – адзенне старажытных гадоў, прыгадвае кагосьці з персанажаў “Новага завету” (Марфа-Магдалена) ці свядома набліжаецца да яго рускага тэксту: “Восплачешь и възрыдаешь горько”.¹⁸

Але, безумоўна, галоўнае заключаецца ў тым, што пісьменнік напаўняе свае творы глыбокім роздумам аб сучасным жыцці, а таксама прароцтвамі аб

¹⁶ Тамсама. С. 27.

¹⁷ Мушынскі М. *Максім Гарэцкі. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*. Т. 1. Мн., 1999. С. 123.

¹⁸ Гарэцкі М. *Скарбы жыцця*. «Польмя», 1993. № 2. С. 34.

будучым, якія часам нагадваюць Іаана Багаслова: “Святло згасне, праўда знікне, крыўда запануе... Іратунку жаданага не будзе, не будзе...”¹⁹

Парад скарбаў якраз і дазваляе ўбачыць самае галоўнае: які чалавек і які талент гвалтоўна выключаўся з актыўнага жыцця. Можна толькі меркаваць, што мог бы яшчэ ён здзейсніць і якія яшчэ багатыя скарбы ён мог бы прынесці свайму народу. Таму і задае ён сваё галоўнае пытанне: “За што яны гнятуць мяне, за што яны мучаюць мяне? Нашто гэта патрэбна?”²⁰ і на гэтыя пытанні ён так і не дачакаўся адказу.

Праблема не толькі ў тым, што існаваўшая сістэма зьяла чалавека да ганебнага становішча блазэннага, а і ў тым, што мастак такога ўзроўню, як М. Гарэцкі, аказаўся незапатрабаваным, непатрэбным грамадству з-за таго, што само грамадства апускалася ў балота бездухоўнасці.

Тыя парадкі, якія тады ўсталёўваліся ў краіне, М. Гарэцкі прадчуваў і прароча прадказваў ужо адразу пасля рэвалюцыі. Тыя кіраўнікі, якія прыйшлі да ўлады, – Гаршчок (“Дзве душы”), Курапа (“Апостал”) – цяпер ужо трывала ўмацаваліся ва ўладных структурах і ўзначалілі, як уяўляецца, рэпрэсіі.

Ды толькі пісьменнік з годнасцю прайшоў той нялёгкай шлях, які выпаў на яго долю. Можна сказаць, што ён у нечым вызначальным прадугадваў свой шлях. Ужо студэнты, героі яго ранніх творах, выбіраюць цяжкія шляхі служэння свайму народу. Вяўлялі ж студэнты пазіцыю самога М. Гарэцкага.

Жыццёвы шлях многіх рупліўцаў-адраджэнцаў, сярод якіх быў і аўтар “Скарбаў жыцця”, аказаўся пакутніцкім. Але і на ім пісьменнік, насуперак неспрыяльным абставінам, сцвярджаў сябе найперш як сумленнейшы і таленавіты мастак слова. Другога шляху для яго проста не існавала. Час жа толькі пацвердзіў чалавечую і пісьменніцкую высакароднасць М. Гарэцкага.

Перад сімвалічным закрыццём “брамы скарбаў” пісьменнік зноў успомніць пра выспу Патмос як пра адзін з важнейшых для сябе паратункаў ад турбот пякельных гадоў. Яму прыгадваецца ўсё яго жыццё – жыццё, якому настаў час падводзіць падрахункі. Успаміны прыносілі радасць і задавальненне ад зробленага, горыч ад балючых страт і смутак па няздзейсненаму і нерэалізаванаму. “Усё жыццё праляцела як адзін дзень. Усё яно – як на далоні. Воспלאчу і възрыдаю”.²¹

Калі помніць пра той непазбежны канец, які чакае чалавека, то іншыя выпрабаванні адступаюць. Яны ўжо не здаюцца такімі цяжкімі і невыноснымі, як спачатку. Непераможным застаўся і выдатны мастак слова Максім Іванавіч Гарэцкі. Ён вельмі любіў жыццё, але ўзвысіўся над абставінамі лёсу і сказаў праўду пра свой складаны і трагічны час. “Цану рэчам пазнаў. Людзей да самых глыбінь уведаў. Жыццём даражыць навучыўся. І да смерці сябе рыхтаваць ўмею, каб прыняць яе меч хоць калі: і без пары, і без усякай патрэбы.

Дык слава жыццю!

¹⁹ Тамсама. С. 23.

²⁰ Тамсама. С. 33.

²¹ Гарэцкі М. *Скарбы жыцця*. «Полымя», 1993. № 2. С. 34.

Слава і смерці!”²²

Так ён закрывае “браму скарбаў сваіх”, але закрывае як чалавек, які спасціг мудрасць жыцця і перадае нашчадкам сваё разуменне сэнсу жыцця і кожнага чалавека, і яго вечнасці.

КАМУНІКАТ.ORG

²² Тамсама. С. 34.

Анатоль Раманчук
Гродна

Лірычны пульс паэта. Роздум пра творчасць Алеся Барскага

«Гаварыць аб паэтах — гэта значыць гаварыць аб дзіваках», — заўважыў аднойчы пісьменнік і навуковец Алясей Барскі. І сапраўды, якім жа трэба быць «дзіваком», каб, будучы грамадзянінам Польшчы, заўсёды і паўсюль лічыць сябе беларусам? А хіба не дзівацтва — у наш меркантыльны час даказваць нязводнасць кахання і веры, шчырасці і ахвярнасці, актыўнай грамадзянскасці і патрыятычнасці? Ці проста пісаць вершы, збіраць фальклор, даследаваць і перакладаць нацыянальную літаратуру?

Пачатак жыццёвага шляху Алеся Барскага (Аляксандра Андрэевіча Баршчэўскага, нар. 2.11.1930) даволі характэрны для таго часу і для таго пакалення. Маленства праходзіла ў жывапісных белавежскіх мясцінах. Часіны дзяцінства і юнацтва прыпалі на розныя ліхалецці. Вучоба была не сістэматычнай, раскіданай па гадах і школах. Выхаванне ў традыцыях сялянскай сям'і, цяжкая хлебаробчая праца, вучоба ў беларускім ліцэі запачаткавалі трывалыя маральныя асновы светапогляду будучага паэта. Часы сталення характару прыпалі на складаны перыяд, калі на беластоцкай зямлі праходзілі іншамоўныя войскі, змяняліся ўлады, умацоўвалася новая дзяржаўнасць. У гэтым віхурным калаўроце спасцігаў сваю нацыянальную прыналежнасць, абіраў жыццёвыя пуцявіны юнак з белавежскіх Бандароў. Будучыня бачылася звязанай з вёскай, раллэй, сялянскай працай, але неўтаймаваная цяга да навукі, прыгожага пісьменства вывела беларускага ліцэіста на абсягі мастацкай творчасці, літаратурнай заангажаванасці. Абуджэнне нацыянальнай свядомасці і звязаны з гэтым грамадска-культурны рух беларускай меншасці ў Польшчы, што распачаліся ў сярэдзіне 50-х гадоў, былі як раз тымі знешнімі аб'ектыўнымі прычынамі, якія выгрунтоўвалі патрыятычную пазіцыю выпускніка Лодзінскага ўніверсітэта (1955), маладога філолага. Літаратурнае аб'яднанне «Белавежа», што згрупавала творча настроеную беларускую моладзь, стварала той асяродак, у якім магла развівацца і сталець паэтычная індывідуальнасць.

Моцная спалучка лірычнага героя з нацыянальна родным адчуваецца ў першых кнігах А.Барскага «**Белавежскія матывы**» (1962) і «**Жнівень слоў**» (1967). У іх аўтар заяўляў сваю актыўную грамадзянскую пазіцыю і рабіў гэта нярэдка з гучным прамоўніцкім пафасам. Прысвячэннем да першага зборніка — «*Беларускай моладзі ў Польшчы*» — паэт акрэсліў храналагічныя і прасторавыя прыкметы таго асяроддзя, да якога адносіў сябе і для якога пісаў. Большасць вершаў той пары — спроба мастацка-паэтычнага асмыслення

разнастайных праяў рэчаіснасці, фактаў гісторыі і сучаснасці, прыгажосці роднага краю. Ёсць творы, прысвечаныя дзейнасці КПЗБ і «Грамады», гістарычным постацям Ф.Скарыны, П.Багрыма, К.Каліноўскага, беларускаму ліццю ў Бельску, яго настаўнікам і вучням. «**Белавежскія матывы**» па сутнасці яшчэ проба ўласнага голасу, творчы пошук, перапяванне апрацаваных літаратурных «мелодый». У вершах 60-х гадоў выразна бачыцца Коласаўская традыцыя ў эпічна-апісальнай лірыцы. Яркія і нярэдка надзвычай трапныя вобразы ў паэтычных тэкстах «белавежца» напрамую пераклікаюцца з пейзажнымі замалёўкамі класіка. Разам з тым лірычныя творы А.Барскага тагачаснага перыяду не заўсёды вызначаюцца заглыбленай роздумнасцю, аналітычнасцю, у многіх з іх думка аўтара можна лёгка прадказаць, апырэдзіць. У першым зборніку шмат вершаў створаных «на выпадак». Адчуваецца вялікі паэтычны патэнцыял маладога творцы, які здольны выразна абмяляваць і зарыфмаваць ледзь не кожнае сваё назіранне ці ўражанне. Можна сказаць, што хоць па пачатковых этапах *майстар* толькі ледзь выявіўся, але *паэт* ужо выказаў сябе страсна і арыгінальна. Першыя кнігі шмат у якіх сваіх праявах нясуць моцны зарад публіцыстычнасці, нават адкрытай рыторыкі. З маладым максіmalізмам глядзіць на свет герой Алеся Барскага. Ён, як уяўляецца, імкнецца занатаваць у своеасаблівым паэтычным дзённіку ўсе думкі і пачуцці, што пастаянна ахопліваюць палкае сэрца і востры розум. Другая паэтычная кніга сваімі трыма часткамі-цыкламі — «*Фрэскі*», «*Карціны*», «*Акварэлі*» — толькі ўзмацняе дадзеную асаблівасць. Усё выразней абазначаецца тэма мастака і мастацтва, аналізуецца творчы акт. Паэзія, творчасць для героя гэтага зборніка ўяўляецца ледзь не жыццёва важнай патрэбай арганізма, таму творчая неспатоленасць змушае выштукоўваць вершы бесперапынку. Не ўсе яны, безумоўна, маюць манументальнасць фрэсак ці празрыстую лёгкасць акварэляў, але ў лепшых сваіх творах таго перыяду А.Барскі раскрываецца як перакананы прамоўца, таленавіты жывапісец і страсны загаханы. Тэма паэта і паэзіі ў творчасці польскага беларуса перажыла пэўную эвалюцыю. На пачатковых этапах герой намагаецца як бы абстрагавацца ад уласных літаратурных вопытаў. Паэт і чалавек знаходзяцца амаль у канфрантацыі, калі пасіянарнае служэнне мастацтву сутыкаецца з будзённай філасофіяй звычайнага індывідуума. Атрымліваецца сітуацыя, калі творца жыве напоўніцу ў дзівосных паэтычных уяўленнях, а рэальны чалавек адасоблена існуе ў аб'ектыўным свеце матэрыяльных каштоўнасцяў. І таму творчасць для яго хутчэй сродак заслانیцца ад рэальнасці ці спроба змяніць відавочныя заганы, чым асэнсаванне супярэчнасці і гармонію Жыцця. Герой нярэдка ўсведамляе сябе выбраннікам, надзеленым незвычайным таўром. Слушна характарызаваў тагачасны мастацкія набыткі «белавежца» польскі паэт Ян Леанчук: «І калі б у паэзію Барскага, апрача багатага паэтычнага зместу, увайшлі драмы «быцця тут і цяпер», была б, бадай, поўня, аб якой марыць кожны паэт»¹.

Хоць мастацкі свет Алеся Барскага ўяўляецца надзвычай гарманічным, усталяваным на правяраных апірышчах, аднак можна ў ім выдзеліць пэўную асаблівасць, што тлумачыцца, мабыць, публіцыстычным характарам таленту паэта. Адметнасць гэтая праяўляецца, як думаецца, у даволі рэзкім размежаванні

¹ Леанчук Я. *Алеся Барскага — каханне голае, як праўда* // Ніва, 1978, 19 сакавіка.

ўсяго на пазітыў і негатыў, у закліку да барацьбы за ўласныя пазітывы. Адною з тагачасных прыкмет, якая пасля трывала ўмацуецца ў лірыцы А.Барскага, можна назваць імкненне да стварэння вобразаў на аснове кантрастных, супрацьлеглых паняццяў. Думаецца, гэтую тэндэнцыю можна патлумачыць жаданнем максімальна шырока акрэсліць абсягі думкі, паўней раскрыць ідэю твора. Але разам з тым трэба сказаць, што такая метафорыка шмат у чым збеднена адсутнасцю размаітай палітры адценняў і паўтаноў. «*Белавежа, ты, як малітва, // ты, нібы ерась бязмежная, // твая песня, як шэпт, // як крыкі мяцежныя*»; «... як блізка вечар — далёка ранак, // так весела і так маркотна». Ці нават настолькі катэгарычна:

Грамадства дзеліць на дзве групы:
на паліцэйскіх і зладзеяў,
на пазітыўных і адмоўных...
(«Грамадства»)

Тая ж схільнасць да кантрастнай рэзкасці бачыцца і ў лексіцы многіх вершаў А.Барскага. Паэт спрабуе сінтэзаваць традыцыйна-напеўную гаворку бацькоў і новамодныя тэрміны, лексемы афіцыйна-дзелавога стылю. У гэтым ёсць пэўнае наватарства, смеласць эксперыменту, хоць нярэдка аказваецца, што сумясць розных пласты стыляў і аб'ектыўных рэалій не так проста.

Невычэрпнай крыніцай натхнення з'яўляецца для Алеся Барскага родная прырода. Белавежа, па сутнасці, адухаўляецца («*Пуліца, сціхамірся, сукакойся, // разгарні лісткі-далоні*»), персаніфікуецца («*Глядзела Белавежа ў паляну, // як маладзіца у лустэрка зрана*», «*Белавежа — зялёная палкасць, танец дэману, трымае бліскавіцы ў далонях*»), ператвараецца ў жывую істоту — шматаблічную, мудрую, разумную. Любоў да прыроды Беласточчыны, хоць і выяўленая часамі ў гучных прамоўніцкіх фразях, яркіх метафарах, усё ж падкупляе сваёй пранікнёнасцю, свядомай адданасцю. Белавежа — гэта і сімвал нязводнага існавання ў свеце. Лёс дрэва ці расліны ўспрымаецца ў лустэрку мастацтва як увасабленне першаснай энергіі, адвечнай мудрасці нараджэння—жыцця—смерці. У некаторых працах, прысвечаных лірыцы А.Барскага, ёсць довады аб свосасаблівым разуменні боскасці ў прыродзе і праз прыроду. Так, напрыклад, польская даследчыца Тэрэза Занеўская разважае: «Пантэістычны погляд, адваргаючы існаванне адзінага Бога, атаясамлівае яго з прыродай, яшчэ раз указваючы на натуру як на... вартасць, што арганізуе свет паэтычнай вобразнасці аўтара... Падтрымліваючы думку вядомага пераканання, што Бог існуе ў прыродзе іманентна, у вершах паэта неаднаразова яна (прырода. — А.Р.) носіць боскія элементы»². Іншая даследчыца з таго ж боку мяжы таксама даводзіць: «Лес адораны ў Барскага жыццём, вольнасцю, як зрэшты цэлая натура, якая развіваецца разумна і мае сваю мову і душу. Гэтая арганічная канцэпцыя прыроды ўзвышае яе боскасць, іманентнасць абсалюту ў натуре, з'яўляецца выразам пантэізму»³. З гэтымі высновамі шмат у чым можна пагадзіцца, хоць думаецца, што на дадзеную праблему трэба глядзець шырэй. На нашу думку, вобраз Белавежы, асэнсаванне яе значэння для чалавека таксама

² Zaniewska T. *Podróż daremna. Szkice o poezji białoruskojęzycznej w Polsce*. Białystok, 1992. s. 51.

³ Капіў Б. *Белавежа ў паэзіі Алеся Барскага* // Ніва, 1995, 20 жніўня.

перажылі пэўную эвалюцыю ў паэзіі А.Барскага. Ад самага пачатку лірычны герой вершаў «белавежца» спрабаваў усталяваць сваю роднасць з лесам, далучыцца да яго сілы. Нездарма ў адным з першых інтэрв'ю малады паэт прызнаваўся: «Я так глыбока разгубляюся, што нават часта не магу выдзяліць сябе з Белавежы ў нешта самастойнае. Ці Вам не здаецца, што я з'яўляюся адным з дрэваў белавежскіх?» Хоць у гэтых словах чуецца наіўная эптажнасць, можна сцвердзіць, што для героя А.Барскага свет натуры настолькі ж боскі, колькі і свойскі. І каштоўнасць яго паэзіі ў тым, што праз такі дуалізм дасягаецца не ўзвышэнне ці прыніжэнне аднаго з аб'ектаў, а іх цеснае паяднанне. Таму побач з воклічамі: «*Дык гэта ты мой бог, // дык гэта ты мой правадыр, // і да цябе маюся, клёне //*», трэба бачыць і прызнанні: «*Мой лесе, мой зялёны браце*» ці «*О лес, // ты брат, // ты бацька мой і дзед*».

З цягам часу мастак пачаў больш філасофскі і ў нечым адасоблены ўглядацца ў навакольную рэчаіснасць. Пейзажная лірыка па сваёй зместавай глыбіні, аналітычнасці набліжаецца да філасофскай, медытатывнай. Чалавечая жыццё ўсведамляецца імгненнем у агульнай плыні прыроднага жыццяруху. Неадпаведнасць параўнальнай мізэрнасці адведзенага тэрміну і неабсяжнасці духоўна-інтэлектуальных парыванняў выклікаюць адчуванне самоты, незваротнасці. У прыродных заканамернасцях бачацца ратунак для чалавека, яго духоўнай асабовасці. У сталым зборніку «**Блізкасць далёкага**» (1983) герой са спакойным сумам прызнаецца:

Мой тапаліны свет
Наднарвянскі далёкі,
Ты ўсё бліжэй, бліжэй,
А я ўсё адлеглей.
Я дзякую табе,
Бо ты мне даў шырокасць
І здольнасць захаваць гады,
Якія збеглі.

(«*Восемдзсят восьмае*»)

Ужо па другому зборніку можна назіраць, як змяняецца лірыка Алеся Барскага і ў сваім мастацка-вобразным выяўленні, і ў фармальных адносінах. Выразна бачыцца тэндэнцыя да структурнага разняволення верша, трансфармацыі традыцыйнага тэксту ў верлібр. Законы свабоднага верша патрабуюць паглыблення роздумнасці, удасканалення філасофскага зместу твора. У дадзеных варунках можна гаварыць пра творчае наследаванне лепшых дасягненняў лірыкі Максіма Танка. Характэрна, што менавіта гэтаму заходнебеларускаму паэту яшчэ ў першым зборніку быў прысвечаны верш «*Нарач*». Канец 60-х — 70-я гады ў лірыцы А.Барскага пазначаны актыўнымі творчымі пошукамі, шмат у чым арыентаванымі на наватарскую паэзію М.Танка, які прыкладна ў гэты перыяд з «другім дыханнем» сягаў да вяршынь майстэрства. Тыпалагічна набліжанымі выглядаюць вершы з характэрнымі структурна-кампазіцыйнымі прыёмамі: сінтаксічным паралелізмам, градацыяй, рытарычнымі запытаннямі і інш. Ці не пераклікаецца верш А.Барскага «*Паэтычнае слова*» з класічнай «*Роднай мовай*» М.Танка?

Паэтычнае слова — звіячы асколак,
 Адломаны з песні птушынай,
 З далёкіх, паднебных, яскравых вясёлак,
 З сардэчнай пяшчоты матчынай.
 Са славы мінулай.
 І з сённяшняй славы,
 І з гора, і зораў
 І з сэрца, з кветак.

І безумоўна, чытач адчуе знаёмыя рытмы ў выбудоўванні радка, а галоўнае — у стварэнні эмацыянальна-вобразнага малюнка, убачыўшы наступныя словы:

Колькі раз рукі маці прагналі трывогу,
 Колькі раз паказалі ў шчасце дарогу,
 Колькі раз адагналі з парога вы голад.

(* * *)

У высокім і чыстым сугуччы яднаюцца не толькі мастацка-творчыя прынцыпы, але і філасофска-светапоглядныя пазіцыі. Пазітыўным, жыццесцвярджальным тонусам, верай ў перамогу добра і красы, гуманістычным пафасам творчасці падтрымлівае танкаўскую ліру паэзія «белавежца».

Сцверджаны намі тэзіс аб асваенні рэчаіснасці праз кантрасты і супрацьлегласці падтрымлівае і наступны факт. У кожным зборніку побач з традыцыйнымі творами і складанымі верлібрамі суіснуюць класічныя ў сваёй форме трыялеты. Строгая выверанасць, кананічнасць гэтага жанру аказваецца надзвычай сучаснай для выяўлення аўтарскіх думак і пачуццяў. Наогул трэба адзначыць, што творчасць А.Барскага вельмі арганічна ўпісваецца ў агульную плынь беларускай савецкай літаратуры. Паэзія «белавежца» адпавядала не проста традыцыям і патрабаванням метрапаліійнага прыгожага пісьменства, а з'яўлялася яго своеасаблівым фарпостам на літаратурнай прасторы «Белавежы». Праводзячы дадзеную думку, мы імкнемся толькі станоўча сцвердзіць адпаведнасць характару паэтычнага таленту Алеся Барскага свайму часу ў грамадстве і мастацтве.

Гарманічным спалучэннем глыбіні ідэйнага зместу і дасканалыя вырашэння ў форме з'яўляецца кніга-паэма «**Блізкасць далёкага**», якая складаецца са ста (!) самастойных, рознапланавых паэтычных тэкстаў, «*лірычных звышматэрыяў*». Кніга выявіла ўзровень паэтычнага майстэрства, сілу духоўнага досведу аўтара. Кожны верш мае толькі нумар-назву і служыць цаглінкай паэтычнага храма: «*Яно злажылася // на тое, што ёсць цэласць. // Тое, у што я // так балюча доўга верыў*». «**Блізкасць далёкага**» сваёй назвай, аксюмаранам, закладзеным у ёй, генерыруе скразныя матывы творчасці польскага беларуса. Можна сцвердзіць, што паэзія А.Барскага набыла якасна новае гучанне, адпаведнае духоўна-маральным і светапоглядным прынцыпам сталага творцы. Знаны беларускі літаратуразнавец Уладзімір Гніламёдаў сцвярджаў, што «пераход з 70-х гадоў у 80-я адзначаны ў літаратуры Беласточчыны эстэтычным удасканаленнем мастацкага слова, яго стылявой дыферэнцыяцыяй, узмацненнем філасофскага

пачатку, у сувязі з гэтым у паэзіі ўзбуйняецца постаць лірычнага героя, значнасць асобы самога паэта, шырэй раскрываюцца драматызм і супярэчлівасць яго ўнутранага свету»⁴.

У «Сотым» паэт разважае аб вытоках сваёй творчасці, аб крыніцах натхнення, аб сваім месцы ў Сусвеце.

Хто я ў жыцці?
Я толькі пералётны жораў!
На крыллях песні ўзлячу
І не вярнуся!
Хай рэха сто разоў
Сэнс маіх слоў паўторыць —
Аб тым, што жыў я
І сканаў для Беларусі.

Вобраз самотнага жураўля, пералётнай птушкі, укаранены ў беларускай паэзіі (згадаем хоць бы класічны верш П.Панчанкі), не раз з'яўляўся і ў творчасці «белавежскага» аўтара. Гэта і верш «*Журавель*» з падзагалоўкам «З думкай аб беларусах на чужыне» з першага зборніка, і верлібр «*Жураўлі*» з другога. Птушыны палёт, магчымасць адольваць прастор і вышыню сапраўды з'яўляюцца сімвалам нязводнага імкнення да недасягальнага.

Паэт задумваецца над мэтазгоднасцю цывілізатарскага развіцця, над вартасцю сучасных «дасягненняў». Ён шукае тых апірышчы ў духоўнай прасторы гістарычнага досведу, дзякуючы якім чалавек застаецца Чалавекам. Такой асновай для героя з'яўляецца пачуццё да маці. Вобраз самай роднай жанчыны, як правіла, выклікае эмоцыі смутку, тугі. Матывы неаплачанага доўгу перад маці, так узнёсла апеты ў беларускай літаратуры яшчэ Максіма Багдановічам, заўсёды прысутнічае ў творчасці А.Барскага. У нашага сучасніка, свядомага і духоўна чулага, непарывнае дваадзінства Маці-Радзіма ўспрымаецца толькі ў трагічным пафасе. Няспыннае адміранне, адыход у нябыт усяго роднага, аўтэнтычна блізкага спараджае нялёгка думкі. Аб'ектыўнае разуменне незваротнасці жыццёвых працэсаў афарбоўвае творчасць Алеся Барскага і ўсіх беларускіх пісьменнікаў Польшчы ў тужліва-шчымлівыя колеры.

Мама, спалі калыску
і попел рассып
на дарогах крыжовых.
Ні ў дзяцінства я не вярнуся,
ні ў сваю мову;
ды калі буду ісці ў магілу —
стану на момант
на скрыжаванні,
вазьму ў жмені попелу-сілы,
каб да Айчыны дайсці
быў у стане.

⁴ Гніламёдаў У. *Літаратурнае жыццё на Беларускай земле: паэзія, проза, крытычныя рэфлексіі* // Польшча, 1995, № 3. С. 202.

(***)

Крытыкай не раз падкрэслівалася, што Алесь Барскі — надзвычай «пладавіты» творца, і плён яго паэтычнай працы досыць багаты. Але ж у пісьменнікаў Беларэчыны магчымасці выдаваць свае кнігі былі заўсёды вельмі абмежаванымі. А.Барскі адзін з першых «белавежцаў», у якога выйшлі зборнікі ў Мінску: «**Мой бераг**» (1975) і «**Лірычны пульс**» (1987). Зразумела, што перад паэтам стаяла задача як мага паўней і выразней прэзентаваць сваю творчасць шырокай аўдыторыі. Таму мінскія зборнікі складаюцца, як правіла, з вершаў розных гадоў, аб'яднаных па ідэйна-тэматычнаму прынцыпу. Кнігай «**Лірычны пульс**» А.Барскі сцвердзіў, што яго паэзія заняла трывалыя пазіцыі ў беларускай літаратуры, стала часткай нацыянальнай культурнай прасторы. Гэта — своеасаблівы вынік духоўнага шляху, падагульненне набыткаў. Пяць раздзелаў зборніка — «*З зямлёю роднаю ў вечным ладзе*», «*Штоночы сняцца тыя небасхілы*», «*Свет, у якім я жыў*», «*У глыбіні тваіх вачэй*», «*Мая паэзія — мой абавязак*» — акрэсліваюць абсягі паэтычнага свету аўтара, накірункі асваення рэчаіснасці. Абраныя ў маладосці арыенціры ў светабачанні «белавежскага» лірыка засталіся нязменнымі.

Жыццёвая і мастакоўская пазіцыя Алеся Барскага — паэта і вучонага, сучасніка і беларуса — заўсёды гранічна шчырая і ўзорна актыўная. Праз усе часы і эпохальныя перамены другой паловы ХХ ст. у яго вершах захоўваецца і апраўдваецца пастаяннае пачуццё адказнасці за блізкае і далёкае, старое і новае, роднае і нязводнае.

*Янка Жамойцін
Варшава*

Літаратурная старонка тыднёвіка „Ніва” (агляд 463—493 нумароў)

Беларуская літаратура, асабліва паэзія сённяшніх маладых “белавежцаў”, мала чым нагадвае пісьменства пачынальнікаў „Белавежы” з палавіны ХХ-га стагоддзя. З аднаго боку адэпты тагачасных літаратурных змаганняў, амаль выключна выхадцы з вёсак, ад нараджэння з’яднанія з прыродай і яе красою, зашпелены сельскімі ўмовамі жыцця, з другога – усе яны без выключэння, дасведчаныя жахам вайны, перажыўшыя некалькі перамен дзяржаўнай улады, палітычнага і грамадскага ладу.

Свядомасць даўняй славы свайго народа, крытычнага лёсу Бацькаўшчыны і яе культуры, між іншым на этапе жыцця іх саміх, ды арганічная еднасць з натурай-зямлёй, з якой яны выраслі, былі асноўнай крыніцай іх натхнення. Само сабою разумеецца, што іх светапогляд і пачуцці, сфармаваны пад уплывам умоў дзіцячага і юнацкага перыядаў жыцця не маглі быць пазбаўленымі адбіцця народнасці і сацыяльнага дзейніка, што і знайшло водгук у іх творчасці. Паэты, якія састаўлялі асноўны касцяк літаратуры “белавежцаў”, карысталіся ў асноўным традыцыйнымі формамі кампазіцыі твораў з рэгулярнай канструкцыяй рытмічнага і страфічнага ладу. У паэзіі іх пачаткова апрача праяваў фальклору не абышлося і без элементаў публіцыстыкі.

Адрасат пісьменніцкіх прапаноў таго пакалення якраз і ўспрымаў такі характар творчасці, а “белавежцы”-творцы лічылі сваю літаратурную дзейнасць жыццёвай місіяй. Свядомыя ў адсутнасці навыку чытання ў суайчыннікаў і нават сціпрых выдавецкіх магчымасцей, выходзілі да іх з вусным пераказам сваіх твораў на масавых сустрэчах.

За ўдасканаленне ўзроўню мастацкага слова змагаўся, не без поспеху, са сваімі тэарэтычнымі ведамі і арганізацыйнымі схільнасцямі апыкун тадышняй Літаратурнай старонкі „Нівы”, галоўны рэдактар газеты Георгій Валкавыцкі. Пад яго вокам адбываўся працэс селекцыі прац і саміх аўтараў, удасканальваўся стыль і форма паэтычных твораў.

Ян Чыквін, які ад ліцэйскіх гадоў стараўся ўвайсці на абшары экзістэнцыяльных зацікаўленняў, пры тым не адыходзячы цалкам ад класічнай формы вершаскладання, увёў у сваю паэтычную творчасць і стыль вольнага верша, насычанага элементамі філасофска-інтэлектуальнай метафорыкі.

Надзея Артымовіч наогул не кранула апісальнай формы твораў, утрымліваючы сваю паэзію ў сферы глыбокай думкі, выражанай слоўнаю квінтэсенцыяй. Алесь Барскі, прытрымліваючыся прынцыпу маляўнічай кампазіцыі паэтычных вобразаў і даступнай шырокаму колу чытачоў празрыстай метафорыкі, асв-

оіў таксама апрача класічнай – канструкцыю белага верша.

Гэтым шляхам пайшлі і іншыя аўтары сярэдняга пакалення “белавежцаў”, у тым ліку і актуальна прысутныя на Літаратурнай старонцы, як Алена Анішэўская, Юрка Баена, а перш за ўсё Міра Лукша, якая апрача паэзіі спецыялізуецца ў навелістыцы.

Іншыя творцы ранейшага часу, як Дзмітры Шатыловіч, Віктар Швед, карыстаюцца выключна класічнай формай, якая адпавядае спецыфічнаму асяроддзю іх чытачоў. Феномен усіх твораў старэйшага і сярэдняга пакаленняў “белавежцаў” заключаецца ў гларыфікацыі іх малой бацькаўшчыны – крыніцы натхнення, рэфлексіі, а таксама і разважанняў на больш складаныя тэмы побытавага характару.

Асабовасць маладога пакалення аўтараў, што выступаюць на Літаратурнай старонцы, фармуецца пад выразным уплывам мадэрністычнага кірунку ў паэзіі і актуальнага ў іх жыцці працэсу рэгіянальных пераўтварэнняў, імя якіх – урбанізацыя.

Паступовае заніканне вёскі ў дагэтуляшнім яе спосабе жыцця – павольнасі рытму, ізаляцыі ад рэшты свету, набліжэнне да гарадской агламерацыі ў галіне, перш за ўсё, матэрыяльнай культуры, прычыняецца выразна да дэзінтэграцыі вясковага асяроддзя. Выхадцы з вёскі паступова губляюць сваю вясковасць з патрэбы прыстасавання да агульнаграмадскай пануючай культуры жыцця. Зразумела, што наймацнейшаму ціску гэтых пераўтварэнняў падлягаюць найперш маладыя людзі – былыя вяскоўцы, лёс якіх накіраваў у свет з мэтай асваення навукі, а тым больш тая, што авалодалі дарам актыўнага ўдзелу ў культуратворным жыцці. Псіхіка, іх пачуцці, светапогляд фармуюцца ў іншых умовах, чым старэйшых вясковых землякоў – твораў культуры. Зразумела, што найбольш паддаюцца ўплывам асабліва ўражлівых натур з паэтычным ухілам. Яны, агорнутыя светам сучаснасці, не адчуваюць так эмацыянальна сувязі з прыродай, да таго ж ім невядомая тая чароўнасць радзімы, якою былі захоплены іх папярэднікі з пятага ці нават васьмага дзесяцігоддзяў XX-га стагоддзя. У гэтым заключаецца і розніца паэтычных уяўленняў „учарашніх” і сённяшніх твораў „Белавежы”, што менш заўважаецца ў пісьменніцкай прозе.

Розніцы стылю, формы ці напрамку ў паэзіі старэйшага пакалення і сённяшніх падляскіх твораў нельга, аднак, атаясамліваць з ацэнкай якасці.

Сённяшняя паэзія папросту іншая, з меншай дозай рэгіяналізму, больш падпарадкаваная прагрэсу, прыстасаваная да сучасных патрабаванняў агульналітаратурнай культуры. А можа і моды, што, аднак, не спрыяе зберагання асабліваці нацыянальнай культуры. У некаторых аўтараў творчасць зводзіцца толькі да беларускамоўнасці, губляючы прыкметы нацыянальнай адметнасці, альбо засяроджваецца на асабістых праблемах, асабліва ўнутранай сферы з нярэдкамі адценнямі песімізму:

Іаланга Кабзар: Адплыў сон
 Прыплыў боль
 У змроку сцен
 Стомленых тугою
 Прыпынілася маўчанне.

Магда Шымчук: Ніхто не ведае,
што нашу ў сабе.
Кожны бачыць
толькі, што раблю...
...Размаўляю з Богам так,
як умею.
Размаўляю з дрэвам.
З макам.
З табою не здолею.

Нельга не заўважыць, што некаторыя адэпты паэтычнай творчасці ў пагоні за наватарствам стараюцца як мага шукаць арыгінальных асацыяцый, прыдумваючы забытаную метафоруку, што зацямяе самую ідэю верша. З’ява гэтая, праўдападобна, заўсёдная для пачынальнікаў і не новая ў гісторыі „Белавежы”. Калі Юры Туронак у адной публікацыі ў 80-тых гадах наблізіў шырэйшаму колу зацікаўленых чытачоў сутнасць творчасці Надзеі Артымовіч, паявіліся маладыя аматары-прадаўжальнікі, якія не ўсведамлялі, аднак, што паэзіі глыбокай задумы аўтара, скупой у словах, з заангажаваннем загадкавай яго псіхікі падрабіць немагчыма.

Пераканаліся ў гэтым з цягам часу, згубіўшы арыентацыю ў ідэі ўласных вершаў. Зразумелі, што неабходныя для росту пошукі ў літаратуры не могуць атаясамлівацца з механічным перайманнем.

Узгаданыя заўвагі, што вынікаюць з агляду Літаратурнай старонкі (нр 463-493), адносяцца да рэдкіх выпадкаў і маюць характар хутчэй усяго перасцярогі. Яны не могуць быць прынятыя як характарыстыка паасобных аўтараў, тым больш, што з агульнай колькасці творцаў (38) 24 з іх на Літаратурнай старонцы апублікавалі толькі па адным кароткім вершы.

Яны можа і кіруюцца часткова ўплывам моды, прытрымліваючыся амаль выключна мадэрнісцкага вершаскладання, але нельга ім кінуць закід у капіраванні чужых думак. Наадварот, у паэзіі большасці заўважаюцца асацыятыўнасць, фармаванне ўласнай думкі ў слоўнай сціпласці і сугучнасці. Не цураюцца яны і патрыятычных матываў, гістарычнай памяці народа, якая не абмяжоўваецца рамкамі толькі малой радзімы, імкнуча заіснаваць у літаратуры сваім ‘я’.

Дзіўнай, аднак, здаецца заўважаная розніца псіхічнага стану ранейшай генерацыі і сённяшніх “белавежцаў”. Тыя першыя жылі і тварылі ў шмат цяжэйшых умовах, у параўнанні з сённяшнімі, але прысутнічала ў іх паэзіі захапленне малой бацькаўшчынай, прыродай, характам душы суродзічаў, павага да звычаяў народа, традыцый, мовы, сваіх карэнняў, што ў творчасці сённяшніх маладых паэтаў саступіла месца песімізму – выніку ці то асабістых расчараванняў, цяжкасцямі акрэслена месца ў жыцці поствясковага лірычнага героя, ці з крытычных ацэнак грамадскага ладу.

Згаданыя абумоўленасці вызначаюць магчымасць і мэтазгоднасць кароткай індывідуальнай характарыстыкі толькі выбраных, больш плённых творцаў прысутных на даследаваных паасобніках Літаратурнай старонкі.

Георгій Валкавыцкі – жыццёвы прагматык. Вельмі важны госьць на сённяшняй Літаратурнай старонцы. Свядомы свайго месца, свайго прызначання, калі не

сказаць – місіі. Выканаўшы вызначанае лёсам заданне, цяпер можа сабе спакойна пагуляць у „дыверсію”, па слядах „ранейшых прыстойных дыверсантаў” зашыўся ў пушчы – здалёк ад вайны „нашых з нашымі”. Пераадолеўшы ўсе віры, цераз якія правёў рэдакцыйныя каманды сваёй „Нівы”, а ў ёй і Літаратурную старонку, напісаў для нашчадкаў бяспафасную справаздачу з тых завіраванняў. Цяпер у часе вольным ад гульні з унукам, падарыў нам „Белую вязь” – успаміны аб цудоўным свеце – дару жыцця – прыродзе – Белавежы, падзяліўся з землякамі прыгодамі з „Каменнага круга” ды пэўна ж не для таго, каб не вярнуцца час ад часу думкамі ў сваё паэтычнае „Рознагоддзе”, у якім пакінуў след „падшыўшыся” для маскіроўкі пад Юрку Зубрыцкага.

Не мінае Г. Валкавыцкі і сённяшняй Літаратурнай старонкі – унучкі той, якую стварыў і галубіў у сваёй „Ніве” у палове ХХ-га стагоддзя. Тут утрымлівае статус го сця. Канцэнтруецца на пачуццях асабістага характару, як, напрыклад, у апавяданні „Яна недзе ёсць”, альбо дае волю лёгкім успамінам, як сам акрэсліў „з банальнай ісцінай, з банальным эпізодам”. Так, жыццё мяняе і крытэрыі ісціны.

Як і ў жыцці – у творчасці сваёй Г. Валкавыцкі аптыміст. Літаратура яго прасякнута лагодным гумарам, крытычнымі адносінамі да рэчаіснасці. Нягледзячы на перажытыя завіраванні, кажа аб сабе: „я вязучы” і гэтым прыметнікам акрэслівае свае адносіны з жыццём, якому прывык больш даваць, чым браць для сябе.

Міра Лукша – здзіўляе сваёю працавітасцю. Незалежна ад турбот, што мае ў сувязі з публіцыстычнай дзейнасцю, апублікавала яна на разглядаемай Літаратурнай старонцы больш за ўсіх – 24 прэзідэнцкія і паэтычныя творы. Тыпы герояў апавядаў М. Лукшы, іх паводзіны, звычаі, адчуванне свету, бытавыя турботы, заганы і вартасці, каларытнасць постацяў, сацыяльная і маральная сферы іх дзеяння прадстаўлены вельмі рэалістычна – працуюць на вобраз асяроддзя і часу. Мясцовыя фразеалагізмы і моўныя асаблівасці ўводзяць элемент разнастайнасці, надаюць фэбуле адпаведны каларыт і аўтэнтычнасць. Як напрыклад: „Першы выйшаў Сцяпан і знік, як у ваду ўпаў. І мой выйшаў, а кудэма пайшоў, гародамі ці вуліцай, не бачыла, як у паветры яго чэрці панеслі...”

Не абмінула Міра маўчаннем і праблемы этнічнага пагранічча Падлясся. У апавяданні „Простыя словы” прыводзіць тыповы прыклад татальнай мабілізацыі жыхароў „пажонднага каталіцкага дому” з мэтай выдалення з іх „богабойнага” асяроддзя „рускай курвы” – Тэклі, ахвярнай сваім дзеткам, якіх паслужлівыя суседзі хочучь аддаць на выхаванне каталіцкім манашкам.

Не патакае яна і свайму журналісцкаму асяроддзю. У аповесці „Райскае пяро” падкрэслівае яго тыповыя прафесіянальныя перыпетыі, утрымоўваючы эсэ ў клімаце жартаўлівай сатыры.

На паэтычным палетку М. Лукша прысутнічае з класічнай формай верша, баладай, верлібрам, а нават дала спробу вершаванага афарызму:

Чалавеку, які
заглянуў за край
непазнавальнага,
не вярнуцца
адтуль аніколі

Асноўны напрамак паэтычнай яе асацыяцыі звязаны з гісторыяй краіны і карэннай сувяззю з малой айчынай.

Апошняя ў жыцці Міхася Шаховіча публікацыяй на Літаратурнай старонцы было эсэ пад загалоўкам „Надзея” (пасля верша „Натхненне”). Міхась адышоў на 47-мым годзе жыцця – 5.06.2000 года. У памяць аб ім – некалькі слоў на тэму яго творчасці, якая амаль уся ад пачатку была асаджана на канве мало й айчыны. Яна ж у асноўным і была крыніцай яго ўзвышанай эмацыянальнасці. Міхась, якому „лес сляваў”, як і большасць яго сяброў па пяру, не мог пагадзіцца з гарадскім жыццём, замкнутым у бетонных клетках. Ён вяртаўся ў сваёй творчасці ў дзяцінны свет шчаслівасці. Вобразы таго свету пакінуў у творах: „Роздумы”, „Краявід”, „Гутарка з сумленнем”, „Святая ноч” і ў іншых:

Занясі мяне ў сон
Да палёў снежна-белых...

Ноч для Міхася – гэта святыня яго каляровых сноў пра страчаны маляўнічы свет яго юнацтва:

Багіня душы! Сваёй сілай чароўнай
Занясі мяне ў сон – краіну здароўя.

Сімбіёз з прыродай пакінуў у яго характары вытанчанае пачуццё пашаны да жыцця, гуманныя стасункі з ім:

Я кветак дарыць не ўмею,
Глядзець не магу, як канаюць.
Як просяць жыцця безнадзейна,
Як смерцю другіх пацяшаюць.

Эсэ „Надзея” і верш „Натхненне” засведчылі, што прырода, з’явы яе былі да канца яго натхненнем.

Час сонцу ішоў на ратунак,
Зямля ад распусы шукала прыхілу,
Думкі трызнілі ў гарачцы агоніі,
Аж вечнасці подых адчулі.

„Надзея” ў эсэ Міхася баранілася перад трагічным эпілогам яго жыцця, шукала паратунку ў арэоле прыроды, лагодзячы псіхічны стан лірычнага героя.

Змярканне фіалетам
разлівалася над зямлёю...
...Неба крывавіла.
Па шыбіне прашальна прабег апошні прамень
Канаючага сонца і ўсё заціхла. Нешта таілася.
Прытоена чакала.

Больш лірыкі Міхася Шаховіча нам, на жаль, не суджана дачакацца.
Алена Анішэўская – увасабленне сціпласці і жыццёвага такту. Такою яна

праяўляецца і ў сваёй творчасці, узбагачанай здольнасцю глыбокага пранікнення ў сутнасць апісваемых ёю з'яў, умненнем зберагаць верагоднасць у літаратурных пераказах і адлюстраваных у яе пісьменстве вобразах, характарах і лёсах людзей.

„Смак жыцця” з'яўляецца стымулам яе творчасці. Для кожнага, аднак, героя апавяданняў Лены, ён ёсць іншы і не паддаецца вымярэнню адным крытэрыем. Прыклад розных шляхоў дасягнення задавальняючай мэты ў жыцці падаецца ў апавяданні А. Анішэўскай „Магічнае слова”. Шчасцем для Ганны было пачуць магічнае слова дазволу „начальніка” адведаць яе старэнькую матку за кардонам. Старалася, як магла, каб выклікаць чалавечыя пачуцці ў размове дзеля атрымання той згоды „начальніка”, якога задавальненнем жыццёвым была ўлада над людзьмі. І ёй гэта ўдалося.

У гэтым кароткім апавяданні Алена здолела пераканальна паказаць асноўныя рысы характару герояў: шчырую пакару Ганны і яе суайчыннікаў, бяздушнасць і бязгледзасць працаўніцы раённай управы, змаганне самога з самім сабой „начальніка”, не пазбаўленага чалавечых пачуццяў.

Вобраз агульнай атмасферы, розных настрояў, перажыванняў людзей у пачакальні да ўладнага ўрадаўца, скампанаваны аўтаркай, схіляе да глыбейшых высноў адносна лёсу тых людзей, змораных надужываннем чужой улады над імі, разрываю сем'яў, палітыкай незалежна ад іх волі.

У вершы „Смутны дзень” Лена таксама занепакоена чалавечым сумленнем, аб'якавым да балканскай трагедыі. А. Анішэўская публікавалася ў „Ніве”, у беларускіх календарых, у альманасе „Белавежа”, у анталогіі „Беларускія пісьменнікі Польшчы”, выдала зборнік вершаў і прозы „Смак жыцця”.

Праяўляецца яна ў розных жанрах паэзіі, між іншым у арыгінальнай сатыры, аб чым падрабязна напісаў у разважаннях на тэму творчасці Алены Анішэўскай праф. Базыль Белаказовіч.

Юрка Баена вылучаецца шчырасцю, духоўнай еднасцю з радзімай, уражлівасцю на пейзаж. Яго паэтычны талент інспіраваны еднасцю з роднай зямлёю і яе красою – крыніцай пачуццяў і ўспрымання жыцця:

Зямля ты мая –
Яблыня пеўчая, залатая,
Карміліца,
Апякунка мая.

Кожная амаль страфа яго вершаў, асабліва ранейшых, магла б службыць прыкладам захаплення Айчынай. Асацыятыўнасць паэтычных вобразаў Юркі паглыбляе вітальнасць, уласцівыя вершу душэўныя ўражанні і пачуццё чыстай красы:

Там пад небам на вяршыні ўзвышша
Стаіць самотная таполя...
..Як маці, што на святанні
Ідзе выглядаць свайго сына,
Як сімвал вечнага чакання –
Маці...

Апошнія публікацыі Ю. Баены на Літаратурнай старонцы сведчаць аб пасуповым адыходзе яго ад формы класічнай на карысць свабоднага верша і аб

пашырэнні дыяпазону паэтычнага зацікаўлення асабістаю сфераю жыцця. У апошніх яго вершах таксама з'яўляецца неспакой за родную зямлю:

Ды гэта што?
Крык чую
З Белаежы.

Паэт турбуецца заўважальнай дэградацыяй свядомай тоеснасці землякоў:

На заходнім памежжы, тут,
прападае нашае 'я'

У большасці апошніх яго вершаў на Літаратурнай старонцы вычуваецца нота песімізму. Ю. Баена выдаў два зборнікі вершаў: „Лісты блакітных успамінаў” і „Вечар над светам”.

Паколькі (паводле Міры Лукшы) на кожную гміну на Беласточчыне прыпадае адзін паэт, варта было б прысвяціць больш месца не так распаўсюджанай прозе, а менавіта прозе Міхася Андрасюка. Нельга, аднак, абмінуць маўчаннем і яго паэзіі. З прычыны абмежаваных магчымасцей рэферата прыйдзецца абмежавацца парай выбраных вершаў.

Разважанні М. Андрасюка над лёсам Айчыны і суайчыннікаў у алегорыі “Паход на Беларусь, які не адбыўся” могуць служыць прыкладам таленту аўтара. Кампазіцыйная пабудова, вытрыманасць верша ў меладычнасці, адпаведнай ідэі твора, глыбіня думкі, выяўленая падборам слоў, сведчаць аб неардынарных магчымасцях аўтара ў галіне мастацкага слова. Зрэшты, кожны верш М. Андрасюка мае несумненную літаратурную вартасць. Возьмем для прыкладу верш „Бабуля”. Ці ж можна даць больш дасканалы вобраз тыповай душы беларускай жанчыны, якая выгадала дзяцей, прыстасавала іх да жыцця ў свеце і сама, дажываючы ў самоце, ахвяруе ім усе свае думкі і сэрца. Не наракаючы на сваю самотнасць, чакае толькі супакоення ў „выраі”, які развяжае цялесную праблему.

У апавяданнях, змешчаных на Літаратурнай старонцы, не парывае М.Андрасюк з Беласточчынай, але пашырае абшар сваіх зацікаўленняў праблемамі агульначалавечымі і грамадскімі. У метафарычным апавяданні „Краявід без клямкі” ён дае класічны прыклад уладнай сілы над людзьмі. Хопіць мець тую клямку-сілу і падпарадкаеш сваёй волі кожнага. Пастукаеш „калашом” ці дулам Т 34 у дзверы – і ты ўладар, без ніякіх там ‘энтшульдідген’ ці іншых „цацы-цацы”.

Клямка ў кішэні белага фартуха Франка адчыніць дзверы, за якімі ён – твой уладар, а супрацівішся – Франак прывяжа прасторныя рукавы тваёй кашулі да парэнчаў ложка. „Ляжыш і стынеш”.

Гэтая алузія аўтара, праўдападобна, экстрапаліруецца на савецкае мінулае, якое, на жаль, не адышло з тым рэжымам. Гэта сутнасць улады самой у сабе, незалежная ад рэжыму.

У апавяданні „Вуліца Добрай Надзеі” М. Андрасюк вяртаецца на родны палетак. Паглыбляецца ў драматычны працэс урбанізацыі Беласточчыны. Паказвае складанасць і вынікі імкненняў у спадзяваннях былых вяскоўцаў на „белы хлеб у белых далонях”. Паказвае цяжасці дастасавання іх да новых умоў,

безнадзейныя спробы захавання метадаў звыклага жыцця свайго асяроддзя, якое нішчыцца пад уплывам гарадскіх умоваў, цягнучы за сабою заніканне іх культуры і мовы. Тэму гэтую пісьменнік прадаўжае ў апавяданні „Пані Зося”.

Не чурасца М. Андрасюк і сатыры на зразумелую навыварат дэмакратыю, якая не замінае закласці пры чарцы сяброўскай „Партыі кучаравых”.

Вядучая думка апавяданняў М. Андрасюка – паказаць бытавыя з’явы свайго часу. Постаці ў яго апавяданнях як бы займаюць службовую пазіцыю ў мастацкай кампазіцыі вобраза. Самі па сабе тыпы не ствараюць сюжэта, але пацвярджаюць рэалізм апавяду, дадаюць этнаграфічныя прыкметы.

Гэтым самым вобраз атрымлівае сваю каларыстыку, індывідуальны характар, у чым не апошняю роллю адыгрывае вытанчаная назіральнасць аўтара і асацыятыўныя здольнасці.

У суме, на мой погляд, Міхась Андрасюк будзе салідныя падваліны свайго літаратурнага прафесіяналізму.

Барыс Руско – у паэзіі сваёй яднаецца з прыродаю розумам. Не выступае як пясняр яе, а хутчэй – як абаронца, які разумее свет, жыццё і значэнне прыроды для зямлі і чалавечага існавання. Ён не намагаецца маляваць вобраз прыроды, яе красу, не падкрэслівае сваёй тоеснасці з ёю, не траціць слоў на гэта, аберагае паэзію ад непажаданай у яго стылі верша дыскрыпцыі, без якой, аднак, цяжка падзяліцца з чытачом поўніцай пачуццяў. А можа ён і не знаходзіць эмацыянальнай сувязі з прыродай, але разумее і лічыць сваім абавязкам бараніць яе. Вершы Б. Руско „Між камямі” і „Малітва” пабудаваныя на пафасе адмаўлення знішчальных сіл прыроды. Ён дакарае горад за атмасферу, атручаную пустазеллем, сухімі травамі і сухотнымі думкамі людзей, спачувае ніцай вярбе, якая мучыцца ў тым асяроддзі з дазволу „добрага варвара”. У „Малітве” да Усявышняга просіць ён людзей апамятацца ў надужыванні дадзенай ім волі і розуму для ўстрымання ад знішчальных для зямлі дзеянняў.

Увагі заслугоўвае прысутны ў творчасці Б. Руско, як і ў іншых сённяшніх аўтараў, рэлігійны матыў. „Малітва” Барыса ў плане сугучнасці слоў, счাপлення радкоў у вершы і адценняў настрою фактычна адпавядае характару малітвы.

У вершах „Гнутая дуга”, „Дасканаласць” паняцце жыцця Б. Руско метафаражна вяжа таксама з прыродаю, без удзелу ўласных эмоцый.

Б. Руско – па прафесіі інжынер вайскавай тэхнікі, адкрыўся са сваім пісьменніцкім талентам закончыўшы вайсковую кар’еру. На Літаратурнай старонцы з’яўляецца частым і жаданым госцем. Дасюль выдаў 2 томікі вершаў на польскай мове „Wołanie w Puszczy Białowieskiej” і „Pełzanie po ciszy”. Галубіць ён, аднак, у сабе душу беларуса.

Марыля Базылюк – шэсць кароценькіх безназоўных вершаў, апублікаваных пасмяротна на прагледжаных Літаратурнай старонцы – перапоўнены пачуццём расчаравання, няздзейсненым спадзяваннем сталасці пачуцця і прысутнасці ў жыцці надзейнага сябра. „Несмяротныя гадзіны чакання” ў бяссонныя ночы канчаюцца безнадзейяй на ўнармаванае жыццё:

Гнёзды слёз размяняліся
на сцежках няўдачаў...

Безупынная дэпрэсія зводзіць бачанне ёю свету да сумных шэрых колераў:

непрыгожая чамусці вясна
і дождж гамоніць быццам плакаў...

Абыякаваць да жыцця праяўляецца і ў бачанні яго скону:

апранаюцца ў ціш
стратаваныя маўчанні
надгробных элегій...
...Убіраюцца
ў царкоўныя харомы
на пячаных кватэрах
хвоі.

Луг, які прамаўляе жаўцізнаю лотаці, надмагільная элегія, хвоі на пячаных кватэрах лакалізуюць фабулу вершаў на радзімым грунце. Змест разгледжаных вершаў абмежаваны духоўнай сферай – асабістымі перажываннямі аўтаркі. М. Базылюк у пераказе свайго духоўнага стану пераканаўчая. Дзелячыся з чытачом сваімі турботамі, яна выклікае ў яго рэфлексіі і разуменне. Цяжка дасведчанай нягодамі дзявочага жыцця, лёс дараваў Марыльцы сямейную памыснасць, але ненадоўга. Змораная невылечнай хваробаю адышла, на жаль, у студзені 1996 года, не раскрыўшы цалкам свайго таленту.

Пад мармуроваю плітой,
Няхай і кветак на ёй многа,
Ня ўлежыць твая творчая душа –
Яна ўзляціць на зорную дарогу.
Там у сіняве нябёс
Анёлы падаруюць табе крылы,
Каб невідзімкаю магла ты зноў
Прыбыць ў краіну, дзе цябе любілі.
(з „Рэквіем Марылі” Алены Анішэўскай)

Ірэна Кулік – вершы, тыповыя для дзявочай ўражлівасці, неспакою ў пошуках месца ў жыцці, шчасця ў любоўных эмоцыях, у безвыходнасці перад навіалаю думак, перажыванняў.

Шукаю дзвярэй
цёмнай адзіноты
кранаю зямлю непатрэбнымі думкамі.

У абліччы бяссілля лірычная гераіня шукае выхаду з той „цёмнай адзіноты”:

Малюся слязамі
Стаю пакорна
Сціскаю свечку

І зноў малюся.

Яна стараецца не паддавацца ўяўным, можа і прыдуманым капрызам лёсу:

Хачу плакаць – яшчэ надзея
хачу ўцякаць – яшчэ вера
хачу марыць – зноў рэчаіснасць
хачу кахаць – ужо не магу.

Але ў гэтым апошнім сцвярджэнні яна, праўдападобна, памыляецца. Ірэна не высільваецца на лішне загадкавую метафару за кошт шчырасці ўкладзеных у паэзію пачуццяў. Дэбют Ірэны падаецца ўдалым і пераконвае ў яе паэтычных магчымасцях.

Іаланта Рута – як і Ірэна Кулік, дзеліцца з чытачом сваімі дзясвочымі перажываннямі, выкліканымі, праўдападобна, любоўнымі эмоцыямі. Чуецца яна адзінокай у сваіх перажываннях. Як і яе сяброўка па пяру, шукае супакоення і жыццёвай дарогі ў малітве.

Трэба адзначыць адпаведнасць канструкцыі верша яго сэнсу і вастрэню пачуццяў ды ўнутранае напружанне. Усё яшчэ, аднак, перад Іалантай наперадзе: хвілёвыя расчараванні, нечаканыя радасці і дасканаленне паэтычнага варштату, да чаго выказала здольнасці.

Агнешка Галімска – дэбютам на Літаратурнай старонцы 4.04.2001 года вызначыла сваёй творчасці ад самага пачатку высокія ўзлёткі. Паэзія яе мае за сабою ўжо невялічкае дасведчанне з іншых літаратурных палеткаў. Агнешка будзе вершы на выразнай інтэлектуальнай базе, паглыбляючыся ў свет чалавечых вартасцей, да якога выяўляе крытычныя адносіны. Крытыкуе яна свет за прыніжэнне маральнасці ў сучаснай, запоўненай ілюзорнымі праблемамі, дарозе прамінення:

Магіла праўды выяўляецца ахвярай
прыніжэннем маральнасці
мы дэманструем дазволеныя грахі
наладжваем паклоны ў розных пазіцыях
запаўняем праблемы цудоўнымі ілюзіямі...

Жыццё параўноўвае Агнешка з тэатрам, у якім з’яўляемся актёрамі, што змагаюцца за першае месца, у перспектыве прадугледжанае для ўсіх. У гэтай алюзіі на немінучы ско н кожнага заключаецца бяссэнсавасць жыццёвага актёрства, якому спадарожнічае „магіла праўды”.

У невялічкіх трох вершах „Абмен”, „Тэатр” і „Прэм’ера” аб’яўляецца напрамак, які вызначае, праўдападобна, творчую канцэпцыю Агнешкі. Праўдападабенства гэтае не выключае магчымасці перамены светапогляду маладой, інтэлігентнай, як відаць, дзяўчыны. Форма і стыль вершавання Агнешкі Галімскай падпарадкаваны запатрабаванням часу – вымогам актуальнага цяжэння ў паэзіі. У Агнешкі, як і ў іншых дэбютантаў, цяжка дашукацца ноткі аптымізму.

Узгаданая на пачатку розніца між формай, стылем, напрамкамі думак, адчуванняў, выяўлення ў творчасці “белавежцаў” старэйшага пакалення і сённяшніх маладых твораў, пацвярджаюцца часткова некалькімі прыкладамі творчасці

аўтараў абодвух пакаленняў, прыведзенымі ў гэтым аглядзе.

Тыя першыя канцэнтруюцца на праблеме іх малой айчыны. У пачуццях іх безупынна прысутнічае радзіма, якая была стымулам іх творчасці, асягала значэнне сімвалу і таксама родная прырода, якая з'яўляецца адным з галоўных паэтычных стымуляў. Гэта было базай іх еднасці, крыніцай тоеснасці і прысутнічалі ў разважаннях экзістэнцыяльнага характару. Слова ў іх мастацтве было важным элементам, а ў большасці з іх – галоўным фактарам у будове паэтычных вобразаў.

Прыклады прыведзенай тут творчасці чатырох маладых аўтараў характарызуюцца ашчаднасцю слова, скарачаным фармуляваннем думкі, насычанасцю метафарычнымі элементамі.

У маладых паэтаў амаль наогул не выступае праблема малой бацькаўшчыны, а калі паяўляецца думка патрыятычнага ці грамадскага зместу – датычыцца яна агульнаацыянальнага характару, у шырокім значэнні.

Турботы за вольнасць краіны, лёс народу з'яўляюцца сярод сённяшніх „белаежцаў” быццам мужчынскаю справаю і адлюстроўваюцца ў вершах Міхася Андрасюка „Паход у Беларусь, які не адбыўся”, „Гост”, Уладзіміра Саўчука „Айчыне” ці ў вартай увагі алегорыі Ігара Пракаповіча „Белая птушка”.

Адвечная праблема вольнасці краіны, аднолькавая ў думках і пачуццях паэтаў як пачатку ХХ-га стагоддзя, так і сённяшніх, розніцца ў асноўным толькі формай выяўлення, напрыклад, Янка Купала „Маладая Беларусь”

Падымайся з нізін сакаліна сям'я,
Над крыжамі бацькоў, над нягодамі,
Занімай Беларусь, маладая мая
Свой пачэсны пасад між народамі...

Міхась Андрасюк – „Гост”:

Налівайце ў кілішкі святло,
Корны стаўляйце цень на закуску.
Вып'ем сэрца разбітае ў шкло –
Наш пякучы тост беларускі...

Эмоцыі, прэзентуемыя ў сённяшняй паэзіі, асабліва дзяўчатамі, маюць характар вельмі асабісты.

Нота песімізму, прысутная ў творчасці сённяшніх паэтаў, абуджае містычныя схільнасці – зварот да вышэйшай сілы, увасобленай у постаці Творцы. Напрыклад, „Малітва” Барыса Руско:

Госпадзі! На дрэве Тварэння
Твайго чалавек
Ветка заўчасная
Глянь на ўчынкі яго
І злітуйся над ім,
Дазволь выпіць чару
З мора Твайго розуму...

Паэзія “белавежцаў” 60-80-тых гадоў таксама не была пазбаўлена праяў містыкі, аднак, аўтары таго часу наогул пазбягалі персаніфікацыі надпрыроднай сілы – Бога, але шукалі яе ў акаляючым свеце – прыродзе. Напрыклад, Алесь Барскі – „Блізкасць далёкага”, 1983 год:

Гараць зялёным полымем
Лугі былога.
Другіх багоў даў лёс
І загадаў маліцца.
Але на выракайся
Песеннага бога,
Які ёсць лесам,
Цалаваным бліскавіцай...

Змешчаныя М. Лукшай на Літаратурнай старонцы разважанні і заўвагі на тэму літаратурных з’яў ці навін, хоць неабавязкова звязаныя з „Белавежай”, несумненна, маюць сваё апраўданне ў папулярнасці не толькі белавежскай, але ўвогуле беларускай літаратуры і яе творцаў. Напрыклад, у артыкуле «„Сцяна” па-польску» Віталь Луба прыводзіць канкрэтныя інфармацыі аб творчасці Васіля Быкава, у тым ліку, пра пераклады на іншыя мовы.

„Знак эпохі” Міколы Ваўранюка інфармуе чытача аб новым, яшчэ мала вядомым, але прэстыжным часопісе „ARCHE”.

У матэрыяле «Фрэйдаўскі „Рытуал” між хмызоў і балотаў» Алесь Аркуш знаёміць з адметнасцю кніжкі Юрыя Гумянюка „Рытуал” і яго творчасцю.

Прысутнасць Надзеі Артымовіч сярод творцаў „Нівы”, безумоўна, уплывае станоўча на прэстыж Літаратурнай старонкі. Не здзіўляе і факт ажно пяці водгукаў на тэму творчасці гэтай паэткі ў разглядаемых паасобніках Літаратурнай старонкі. Звыш таго, фактам з’яўляецца ўсебаковая глыбокая характарыстыка Н. Артымовіч як творцы і яе творчасці Тэрэсай Занеўскай („Podróż daremna” – 1992) і Янам Чыквінам („Далёкія і блізкія” – 1997), пасля кароткай памерам, але згушчанай у змесце ацэнкі, дадзенай Юркам Туронкам („Роздумы” – 1981).

Аднак, напрыканцы варта заўважыць, што насычэнне Літаратурнай старонкі публіцыстыкай, спарадычнае фрагментарнае з’яўленне на ёй маладых творцаў усё ж не сведчыць аб чаканых тэндэнцыях развіцця на палетку беларускай культуры Беласточчыны, аб інтэграцыі “белавежскіх” літаратараў – і гэта не зважаючы на дасведчанае і спраўнае кіраўніцтва літаратурным рухам, у тым ліку – на добра арганізаваную працу аб’яднання „Белавежа”.

У пошуках будучыні

Адна з самых вялікіх памылак чалавека – жыць чаканнем будучыні, забываючыся, што будучае – гэта тое, чаго яшчэ няма і невядома, ці будзе яно такім, якім нам хацелася б яго мець. Найвялікшая каштоўнасць, дадзеная нам, – рэальнасць, наша сёння, якім бы яно ні было. Ужо таму, што яно ёсць. Калі гэтага не разумее, не цэніць асобны чалавек – паўбяды. Дакладней, ягоная асабістая бяда. Калі ж чаканне будучыні адна з вызначальных рысаў народнага характару, то гэта – трагедыя. На жаль, спрадвечу наш беларускі люд жыве пад гэтым няпэўным, ненадзежным знакам, жыве ў пошуку будучыні. Добра яшчэ, калі ў пошуку. Часцей жа проста пасіўна чакваючы святла з усходу ці з надзеяй гледзячы на захад або ўсёй душой верачы бацькам нацыі, якія насамрэч ёсць жахлівымі айчымамі. Недарэмна Янка Купала яшчэ ў 1922 годзе з несхаванай іроніяй і глыбокім болям прамовіў:

Цябе чакаем, будучыні нейкай,
Што прыйдзеш, недзе ўсіх нас павядзеш,
І гінем марна пад чужой апекай,
Адбіўшыся ад родных вежаў, меж.
(Перад будучыняй)

Многія героі Кузьмы Чорнага паўтарваюць гэтую спрадвечную памылку. Імі любуецца: якія яны працавітыя, сумленныя, ахвярныя. Але разам з тым яны вартыя жалю: хіба іх жыццё можна назваць паўнакроўным, шчаслівым? Усё, што маюць, хаваюць на будучае. Не віна беларускага чалавека ў гэтым, а бяда. Спрадвечу розныя “абскубанты” (як трапіна назваў Купала сквапных прыхадняў) забіралі ў яго плён працы. А ён жа так любіць сваіх дзяцей – сімвал будучыні, што здольны дзеля іх ахвяраваць сваім дабрабытам, здароўем, шчасцем. І не лічыць гэта ахвярай.

Бадай, самым значным у гэтым плане з’яўляецца раман Кузьмы Чорнага “Пошукі будучыні”. Менавіта ў гэтым творы аўтар адлюстроўвае вялікую самакаштоўнасць штодзённага існавання, адчуванне значнасці кожнай, на першы погляд нязначнай праявы жыцця. Так, шчасцем для Нявады, што вярнуўся ўрэшце з нялёгкіх блуканняў, было “глядзець на зоры над роднай зямлёй”, цешыцца з ясноты неба на захадзе сонца, і з таго, як вецер гнаў па дварэ саломінку”. Гэта саломінка выступае ў якасці мастацкай дэталі. Нешта маленькае, непрыкметнае, фактычна нішто, а вось здольнае некаму дарыць шчасце. І Кастусю Лукашэвічу, што прыдбаў сабе прытулак і “меў радасць ад

усяго таго, што рабіў кожны дзень”.

Аўтарскі погляд на сям’ю, як галоўную апору ў пошуках шчаслівай будучыні – адзін з галоўных момантаў не толькі ў рамане, але ў сістэме поглядаў Чорнага на жыццё чалавека наогул. Пасля жахлівых трыцятых, калі ў савецкіх сем’ях культываваліся антычалавечыя адносіны (бацькі павінны былі даносіць на дзяцей, дзеці – на бацькоў, жонкі – на мужоў, пісаць публічныя адрачэнні ад родных і г.д.), пайшоўшы ў рамане “Трэцяе пакаленне” ў нагу з гэтымі тэндэнцыямі, адлюстраванымі ў якасці станоўчага вобраз даносчыцы Зосі Тварыцкай, Кузьма Чорны сцвярджае ў “Пошуках будучыні” зусім іншыя каштоўнасці. Сям’я, крэўныя сувязі – гэта тое асноўнае, што робіць чалавека чалавекам. Клопат найперш пра блізкіх, родных, пра дзяцей. Пазней савецкая ідэалогія змяніла ў нейкай ступені свае адносіны да сям’і. Быў высунуты лозунг: “Сям’я – асноўная ячэйка грамадства”. Але як шмат што ў савецкія часы, ён быў пераважна фразай, гэты клопат пра сям’ю, пра маці, дзяцей – далёка не такім, якім мусіць быць у сапраўды гуманным грамадстве. Тым болей у наш час.

Гэта цудоўна, што пасля “Трэцяга пакалення”, твора, які вучыў даносіць на блізкіх, выракацца працы на зямлі, сцвярджаў, што са сталінскага ГУЛАГУ можна вярнуцца і здаровым, і перавыхаваным, Кузьма Чорны стварае раман, дзе апяваецца сямейнае шчасце. Волечка Нявадавых і Кастусь Лукашэвіч жывуць у сваім непаўторна прыгожым свеце, у штодзённых клопатах, па-за жыццём іншых. “Можа ні ў адным сваім творы К.Чорны не змог так апаэтызаваць само званне чалавека, як гэта ён зрабіў праз вобразы “маленькай Волечкі” і Кастуся”¹, – слухна сцвярджае Алесь Адамовіч. Крытык называе гэтую сюзэтную лінію “паэмай” пра Волечку і Кастуся. Героі Чорнага, прыгажосць іх свету, адарванага, адасобленага ад усяго знешняга, злага, нядобрага, надзвычай нагадваюць нам паэму Янкі Купалы “Яна і я”.

Магутны антываенны пафас ставіць гэты раман у шэраг самых значных твораў. Тут глыбока раскрываецца сутнасць вобразу вялікага злодзея, што крадзе ў людзей радасць, шчасце, жыццё. Нянавісць да фашызму, яго звырайнай, антычалавечай сутнасці адлюстравана ў творы надзвычай яскрава. “Чалавек, які перастае быць чалавекам, становіцца горшым за звера – вось думка, якая пранізвае раман”². І ў гэтым творы, як і ў іншых творах перыяду вайны, як пісаў Янка Казека, асноўная думка – “чалавек узняўся на знішчэнне звера ў асяроддзі чалавецтва”³.

Цэнтральная тэма рамана – лёс Беларусі і яе дзяцей на скрыжаванні імперскіх інтарэсаў усходніх і заходніх захопнікаў надзвычай яскрава раскрываецца ў сімвалічных карцінах, што дакладна вымалёўваюць сутнасць жыцця беларускай нацыі. Жыцця пад вечнай акупацыяй, пад вечным прыгонам, калі заўсёды ёсць нехта чужы, хто зверху. Раман пачынаецца з таго, што на дарозе да мястэчка спыняецца фурманка: “Усё гэта было даволі дзіўнае. На старым, пазвязваным дротам і вяроўкамі возе стаяла зачыненая труна, на ёй, у задку воза, спіною к каню, сядзеў нейкі чалавек”. Аўтар называе гэтую

¹ Адамовіч А. *Маштабнасць прозы: Урок творчасці Кузьмы Чорнага*. Мн.: Навука і тэхніка, 1972. С.181.

² Адамовіч А. *Шлях да майстэрства: Станаўленне мастацкага стылю К.Чорнага*. Мн.: Выд-ва АН БССР, 1958. С.167.

³ Казека Я. *Кузьма Чорны: Старонкі творчасці*. Мн.: Мастацкая літаратура, 1980. С.58.

сімвалічную карціну “дзіўнай”. Але гэта занадта далікатнае слова. У гэтым сціснутым, кароткім апісанні – надзвычай многа: і вобраз Беларусі як раскіданага гнязда, ад якога застаўся гэты стары, старанна, але дарэмна пазвяззаны воз, і птушкі з гэтага гнязда, што мусяць туляцца па свеце беспрытульныя, і старое, што адыйшло, аджыло, так і не прычакаўшы лепшай долі, што і на належную выправу на вечны спачын не заслужыла. Непахаваная труна выгнанніка=беларуса – гэта нешта трагічна-недарэчнае, ненармальнае. Бо выправіць чалавека ў апошні шлях – найпершы абавязак, перад якім адступаюць усе астатнія. Адкладваюцца, пераносяцца ўсе справы. Рытуал гэты выклікае заўсёды пашану, павагу, ціхі роздум пра непазбежнасць смерці. Тут жа – на труне сядзіць чалавек. Палонны немец, які прыйшоў, каб набыць багацце на гэтай зямлі. Ды можа страціць самае дарагое і адзіна вартае – жыццё. На труне беларуса сядзіць заваёўнік. І сын не можа нічога зрабіць, змяніць, бо следам ідзе чалавек з вінтоўкай – “канвойны рускі салдат”, сімвал улады, што заўсёды пануе над беларусам, улады чужой, непакіснай. Супраць яе беларус бяссільны. Трагедыя гэтай карціны ў яе абсурднасці. Перад чытачом праўдзівы тэатр абсурду. Кастусь Лукашэвіч – той жа тутэйшы, якога бясконца гоняць у абоз. Той жа паязджанін, для якога “ўсё ў зацьмішчы, ўсё ў завеі” (Янка Купала), які прагне прытулку, працы на сваёй зямлі дзеля сваёй сямейкі. Вось яны – спрадвечныя ворагі: салдат расейскага і нямецкага войска, рускі і немец. А беларус – пасярэдзіне. Мусіць выконваць не сваю, важную і неадкладную справу, а слугаваць чужынцам. Беларус на скрыжаванні інтарэсаў расейскай і германскай імперый. І ён, беларус, вымушаны падпарадкоўвацца ім, чужынцам, “абскубантам”, бо кожны прыходзіць сюды як гаспадар. А ў беларуса не хапае сілаў вымесці са сваёй зямлі ўсю гэтую набрыдзь з захаду і ўсходу. Уся Беларусь ператвараецца ў палігон дзеля дзейнасці вялікага злодзея.

Вобраз будучыні ў рамане – гэта знак-сімвал, што не мае часава-прасторавага вымярэння. Гэта вектар, скіраваны ў бясконцае. Тая стрэлка, што быццам бы абмяжоўвае рух (здаецца, шчасце ўжо прыйшло, здаецца, шчаслівая будучыня ўжо настала), мае здольнасць рухацца бесперапынна, і тое чаканае шчасце – ізноў прывід, ізноў далёка ў будучым. Бо на Беларусь ізноў ідуць чужынцы, каб вырашаць свае інтарэсы.

Калі чытаеш старонкі рамана пра лёс Сымона Ракуцькі, нарастае адчуванне дарэмна пражытых гадоў, страчаных у чаканні, калі не было чалавечай радасці, ды і самога паўнакроўнага, нармальнага жыцця. Бо чужынцы разарвалі Беларусь, стварылі межы, разарвалі сем’і. І чалавек мусіць пакутаваць у адзіноце. Сімвалам шчасця для Сымона Ракуцькі з’яўляецца ўсмешка малой Лізаветы. Дачушка жыве ў яго ўспамінах, у душы. Яна – тая ж маленькая немаўляшка, што засталася на руках у жонкі. Але ж той Лізаветы ўжо няма. А ён чакае яе, марыць убачыць у будучым. Атрымліваецца замкнутае кола: мінулае, што бліснула і згасла (недарэмна герой бачыць сваіх блізкіх у святле маланкі), сённяшняе, што не мае цаны для чалавека, і надзея на будучае, якое ён пераблытаў з мінулым.

Сярод іншых эпітэтаў-характарыстык, што дае героям-беларусам Алесь Адамовіч – *наіўныя*. Сапраўды, наіўныя і дзіўныя. На першы погляд. З пункту гледжання прагматычнага, “нармальнага” чалавек. Сядзіць на золаце, а жывуць вельмі сціпла, не думаючы нават ніколі тое золата скарыстаць. А яно ж – не ўкрадзенае, не заваяванае – падараванае. У герояў Кузьмы Чорнага іншыя

каштоўнасці: матэрыяльны дабрабыт – не галоўнае, шчасце – не ў золаце.

Ці, напрыклад, сустракае Сымон Ракуцька нарэшце праз столькі гадоў сваю Лізавету, разумее, упэўніваецца, што перад ім дачка і, нічога не кажучы, сыходзіць. Не адкрыўшыся, не прытуліўшы яе да сэрца, што так прагла гэтай сустрэчы. А.Пяткевіч лічыць, што: “Аўтар ідзе на такую значную ўмоўнасць сітуацый, каб захаваць душэўную траўму героя, узмацніць яго боль і такім чынам глыбей выкрыць тое зло («страшнага злодзея»), што прычыніла столькі бяды, столькі пакут чалавеку”⁴. Цалкам пагаджаючыся з такім меркаваннем, дададзім, што і гэтая, характэрная для беларусаў, наіўнасць і дзікаватасць, тут таксама мае значэнне. І асабліва няўменне цаніць, выказаць радасць зараз, цяпер, імкненне адкладваць на будучае. Ізноў – будучыня. Сымон Ракуцька сыходзіць назад, да свайго жытла, бо ўжо пэўна ведае, што Лізавета трапіць туды. Ён як бы адкладвае радасць напасля, ізноў ідзе да будучыні. Верыць, што шчасце нідзе не дзенецца. І не бачыць, што ізноў вялікі злодзей падкрадваецца, каб пазбавіць яго шчасця.

Псіхалагічна дакладна, глыбока паказаны вобразы ворагаў, тых, хто пахаваў у сябе чалавечае. Немец Густаў Шрэдэр, ачунаўшы, хораша радуецца жыццю. Ён зразумеў, што смерць адышла. І ў хвіліннай расчуленасці аддае сваю здабычу, скарб Паліводскага Волечцы, што пазней, аднак, будзе прызнана ім за памылку. І такіх сваіх герояў Кузьма Чорны таксама ставіць у залежнасць ад будучыні, а яны звязваюць яе з фашызмам. Маюць надзею на вайну, захоп зямлі, атрыманы маёнтак. Так чаканая гэтай нямецкай сям’ёй будучыня, якую яны будавалі на смерці і слёзах іншых, сталася трагедыяй, што ўрэшце зводзіць іх у магілу. Ды і магілы па іх не застаецца. Не можа не ўразіць тая сухасць, мо нават цыннізм, які бачыцца ў адносінах старога Шрэдэра да свайго каханай Гертруды. Ён пакідае памерлую жонку, нават не зрабіўшы спробы яе пахаваць. Вельмі важная дэталё, падкрэсленая аўтарам: “Ён выцягнуў з-пад Гертруды свой пінжак, адзеўся ў яго, паглядзеў на Гертрудзіны ногі і неўзабаве рушыў па той самай дарозе”. Якія рацыянальнасць, практычнасць, так не характэрныя беларусам... Узгадаем у многім падобную сітуацыю з рамана Івана Пташнікава “Мсціжы”. Яго герой Вялічка вязе з бальніцы на адкрытым грузавіку ў страшэнную завею сваю мёртвую жонку. І здымае з сябе кажух, каб укутаць у яго скамянелае цела нябожчыцы...

Героі Кузьмы Чорнага Волечка, Кастусь, стары Нявада, Сымон Ракуцька ўвасабляюць у сабе найлепшыя рысы беларускага нацыянальнага характару. Добрыя і наіўныя, як першалюдзі, ці як дзеці. Таму недарэмна, што ў часы найвялікшых выпрабаванняў і калатнечы застаецца ў іх “чысціня і праўдзівасць дзяцінства – невычэрпная крыніца чалавечай шчырасці і чысціні. І так усё проста, так усё зразумела кожнаму і вечна тое, што дзеецца ў душах Волечкі, Кастуся, сумлічан”⁵.

Беларуская нацыя – гэта нацыя дзяцей, працавітых, сумленных, шчырых, наіўных, што жывуць у чаканні будучыні. У творы сучаснага пісьменніка Яўгена Рагіна “Згадкі пра будучыню” – той жа класічны вобраз. Перакрыжаванне часавых пластоў, напластанне аднаго на другое – вось што ў свядомасці

⁴ Пяткевіч А. *Сюжэт. Кампазіцыя. Характар: Аб прозе Кузьмы Чорнага*. Мн.: Мастацкая літаратура, 1981. С.150.

⁵ Адамовіч А. *Маітабнасць прозы*. С.183.

беларуса сёння. Тая будучыня, да якой ішлі беларусы на пачатку стагоддзя, сёння, напрыканцы яго, апынулася ў мінулым: “На заднім плане – будучыня. Яе амаль не бачна”⁶ – сказана ў рэмарцы да драматычнага абразка “Дзе я?”. Сын, што ўсё жыццё шукаў будучыню, завітаў урэшце да маці – Беларусі: “Усё шукаў чагосьці. Спачатку зямлі. Так шукаў, што ледзьве мову не адняло. За мовай кінуўся – волно згубіў. За праўдай ганяцца спрабаваў – таксама рады не даць...”⁷ І так было на Беларусі ва ўсе апошнія дзесяцігоддзі. Так ёсць, бо “кахаць, верыць і спадзявацца на вуліцах Камсамольскай, Камуністычнай і Піянерскай – усё роўна, што падманваць сябе”⁸. А мы, на жаль, усё яшчэ жывём на гэтых вуліцах. Нашы плошчы застаўлены бронзавымі ленінымі і жалезнымі феліксамі. Таму і не відаць для нас, беларусаў, будучыні. Але яна ўсё ж ёсць!

Ала Петрушкевіч
Гродна

⁶ Рагін Я. *Згадкі пра будучыню* // Літаратура і мастацтва. 9 красавіка 1999 г.

⁷ Тамсама.

⁸ Тамсама.

“Дрэвы забылі пра буры і страты...” Максіма Танка

Шмат у чым аўтахарактарыстычным, танкаўскім з’яўляецца верш “Дрэвы забылі пра буры і страты...”, напісаны паэтам у 1961 годзе. І справа не толькі ў яго праблемна-тэматычнай своеадметнасці. Мы ведаем, перажытае – той маральна-філасофскі матэрыял, тая субстанцыя, якія нязменна прысутнічаюць у духоўнай сьвядомасці лірычнага героя мастака, якімі выявляюцца сучасныя працэсы грамадскага жыцця. Крыху пазней ён падкрэсліць: “Памяць мая – Бяздонная Тонь. Я часта з яе Вылоўліваю скарбы”.

Асаблівае месца ў паэта і ягонай творчасці належыць перажытаму ў перыяд віхурыстага ваеннага ліхалецця. Паказальна, што нават свой лёсаносны літаратурна-творчы занятак ён непасрэдна суадносіць з дужа небяспечнай ваеннай прафесіяй:

Я – пісьменнік.
Гэта значыць:
Спецыяльнасць мая – спецыяльнасць сапёра.
Які ўсё жыццё размінірвае шляхі
Да любові,
Дружбы,
Міру.

Што датычыць пачатку 60-х гадоў, калі быў напісаны верш “Дрэвы забылі

пра буры і страты...”, то ў поліфанічнай разнасцяжнасці тэматыкі паэзіі М.Танка гэтага часу тэма памяці была самасвежай, вядучай, цэнтруючай, як самасвежымі, балючымі былі старонкі душэўнай гаркоты і тугі аўтара.

Чытаеш першыя радкі верша і адразу адчуваеш, як ён актыўна і дарэшты забірае тваю ўвагу. Золка-трымклівыя хвалі ўспамінаў запаланілі М.Танка, імкліва панеслі ў мінулае. Пасля вайны прайшоў час, многае змянілася, але душэўны боль паэта па ахвярах і страхах не суняўся. Прамінулыя гады, шматлікія грамадскія падзеі і з’явы толькі прыглушылі яго. Душа не гаілася, перажытае прысутнічала, паўставала ў свядомасці:

Дрэвы забылі пра буры і страты,
Раны свае загаіла зямля.
Толькі нічога забыць не змагла ты,
Памяць мая!

Па меры спасціжэння тэкставай матэрыі твора, заглыблення ў яго сэнсавыя суплёты, міжволі заўважаеш тую акалічнасць, як шчымлівая туга і шэрая самота ўладарна кладуцца на тваё сэрца, як яго спакваля агортвае неспакой і скрушлівае хваляванне. Так, шчырае і поўнае, зацікаўленае чытацкае суперажыванне спадарожнічае ўсяму далейшаму акту ўспрыняцця верша.

Дастаткова шматслоўныя, разгорнутыя радкі твора змяняюцца кароткімі, афарыстычнымі, у два-тры словы, за метафарычнымі ідуць аўталагічныя і наадварот. І ў кожным з іх адчуваецца важкая прысутнасць каларытнай асобы самога аўтара, якая цэментуе верш, надае яму ідэйна-мастацкае адзінства, духоўна-эстэтычную сілу.

Вядомы рускі даследчык П.Сіманаў у сваёй працы “Міждысцыплінарная канцэпцыя чалавека: Патрэбнасна-інфармацыйны падыход” адзначаў, што “асоба ёсць індывідуальна непаўторная кампазіцыя і ўнутраная іерархія асноўных (вітальных, сацыяльных, ідэальных) патрэбнасцей дадзенага чалавека, уключаючы іх разнавіднасці захавання і развіцця, «для сябе» і «для іншых...»”.

Асэнсоўваючы твор, адразу звяртаеш увагу на “непаўторную кампазіцыю і ўнутраную іерархію асноўных... патрэбнасцей” М.Танка, шырынню і значнасць яго духоўна-светапоглядных даляглядаў і крытэрыяў, маштабнасць жыццёўспрымання. Падкрэсленая ёмістасць філасофска-аналітычнага мыслення паэта, эмацыянальна-пачуццёвая насычанасць, прасторнасць дыхання радкоў, рытміка-інтанацыйная раскаванасць – усё гэта актыўна прысутнічае ў вершы, жыве паўнакроўным жыццём, прадстаўлена ў сваіх натуральных формах.

Несумненна, паэт абраў дужа ўдалы ракурс выяўлення праблемы прысутнасці мінулага ў сучасным, ваеннага ў мірна-стваральным. Стрымана-роздумная танальнасць засяроджанай канстатацыі па-майстэрску адцяняецца ў вершы прытоеным вогнівам эмацыянальна-пачуццёвага стану лірычнага героя. Агульная панарамная карціна яго ўражанняў ад вайны эмацыяналізуецца канкрэтнымі дэталямі, далёкімі ад ахраматычнасці, жывапісна-характарыстычнымі:

Скруткі калючага дроту – засекі,
Гул канаады, дарогі вайны,

А на пажарышчах – сосны-калекі
Ды курганы.

Як у многіх іншых творах М.Танка, канкрэтнае, прадметна-рэчыўнае суседзіць тут з агульным, адцягненым, прыватнае – з грамадска значным, традыцыйны для паэта ланцуг пералічэнняў заканчваецца своеасаблівым падрахункавым вывадам.

Адгрымелі баі, закончыліся ваенныя паходы. Цяжкія гады нягод і выпрабаванняў засталіся ззаду. У ахвярнай барацьбе з ворагам песня паэта была падранена. Апошняя страфа верша заканчваецца надзвычайнай па ідэйна-зместавай ёмістасці і сіле эмацыянальнага ўздзеяння метафарай:

Нават і сёння, калі зноў на золку
Я запяваю з птушынай сям'ёй, –
Чую, іржавыя ньюць асколкі –
Ў песні маёй.

Здаецца, простыя, звычайныя словы, але прачытаўшы верш, адчуваеш, як у паветры павісае напружана-дрокая цішыня. Тры страфы, але колькі ў іх духоўна-эстэтычнага зместу! Які ўдзячны матэрыял для глыбокага роздуму і асэнсавання! Верш па-майстэрску раскрывае асновы народнай самасвядомасці і маралі і, несумненна, з'яўляецца адным з лепшых у творчай спадчыне народнага паэта.

Мікола Мікуліч
Гродна

“Тэстамент” Уладзіміра Жылкі

Шчаслівы чалавек, каторы не забаіцца глянуць у вочы смерці, чуючы над ёю сваю перавагу. Але ўдвайне шчаслівы той, хто можа азірнуцца на пройдзены шлях і на ўвесь голас сказаць, што жыццё пражыта нездарма. Менавіта ў гэтай упэўненасці і заключаецца перамога асобы над небыццём.

Паэма “Тэстамент” (1932-1933 гг.) адметная і ў творчасці У.Жылкі, і ва ўсёй беларускай літаратуры таго перыяду. Яна – апошні прыстанак, падагульняючы рубаж паэтавай музы, і яна ж – фінішны развой вельмі лірычнага, вельмі асабіста-спявадальнага накірунку ў айчыннай паэзіі. Таго накірунку, які мы цнім у М.Багдановіча, Я.Купалы, Я.Пушчы. Далей, на жаль, як мы ведаем, пачыналася партыйнае, сацыялістычнае, унармаванае вершаскладанне.

Твор быў напісаны ў варунках, тыповых для шмат каго з калегаў У.Жылкі па пярэ – на выгнанні. Аднак для Жылкі гэтая акалічнасць, на наш погляд,

з'яўляецца не столькі заканамернай, колькі сімвалічнай. Бо акрамя цяперашняга чужога расійскага Уржума быў яшчэ другі, адпраўны бераг – чэшская Прага. Паміж імі і ўмясцілася ўся нявыдуманая адысея творцы, уся яго накіраваная экзистэнцыя, якая зноўку праходзіла перад ім і ўжо пераплаўлялася ў выпактаваны паэтычны завет нашчадкам. Адказнасць Жылкі як паэта і грамадзяніна якраз і прасочваецца ў тым, каб уласны досвед ушчыльную знітаваць з гістарычным досведам цэлага народа.

Пра значэнне, якое надаваў аўтар свайму завяршальнаму твору, сведчыць ужо форма зачыну, пазначанага акордамі велічнай хвалы і захаплення:

Няхай жыве крывіцкі люд!
Няхай квітнее край крывіцкі!

Падобны ўступ міжволі нагадвае нам прыклад ранейшых класічных паэм – А. Міцкевіча „Пан Тадэвуш” („О Літва! Ты як здароўе!..”) ды Я. Коласа „Новая зямля” („Мой родны кут, як ты мне мілы!..”). Як здаецца, Жылка свядома арыентаваўся на вопыт папярэднікаў. З аднаго боку, такая паэтычная далучанасць да ганаровай культурнай спадчыны гаварыла пра пераемнасць традыцый у час, калі стваралася новая літаратура і прычым на зусім новай аснове. З другога боку, гэта спарадзіла ў мастака разуменне сваёй значнасці ў свеце, пранікнёнае ўсведмленне неабходнасці асабістага лёсу, смелае апраўданне спасцігнутых і зробленых зямных турбот.

І ўцяміў я (о, смех і плач!)
Паўней, чымся калі й суцэльнай,
Што я, малесенькі таўкач, –
Быцця сусветнага удзельнік
І з'яў сусветных суглядач.

Прызнацца ў тым было зараз пад сілу толькі мужнаму і сумленнаму таленту. Абылганы як асоба, зняслаўлены як беларус, У. Жылка тым не менш не скарыўся жудасным абставінам і не зняверыўся сам у сабе, чаго дамагаліся касмапаліты-чалавеканенавіснікі. Прыведзеныя вышэй радкі па сваёй ідэйнай сутнасці пераклікаюцца з купалаўскімі з верша „О так! Я – пралетар!..”, дзе за маштабнасцю задач праглядаецца фігура адзінкавага чалавека – галоўнай і непаўторнай цаглінкі светаўпарадкавання, а таксама маленькай радзімы, роднага грамадства. Жылку дужа блізкія гэтакія высновы. Ён успрымае іх за ўласнае прадвызначэнне. Нездарма ў далейшых раздзелах „Тэстамента” раскрываецца думка, што паэт, яго вера і натхненне неразлучныя з любоўю да айчыны.

Як сапраўдны патрыёт, У. Жылка прагне паслужыць народу да самых расставітых хвілін. Смяртэльна хворы і ўжо не скуты чарговымі цяжбамі, судамі, прыгаворамі са сваім злейшым ворагам – прыблуднай уладай, ён знаходзіць суродзічам спосаб не згінуць у гэты неспрыяльны час. „Ні злодзей, ні тыран” (відавочна, што ён адзін цяпер называе рэчы ўласнымі імёнамі), па яго заключэнні, не здольныя заглушыць унутраную свабоду індывіда і абакрасці стваральных сіл цэлай грамады. Тады толькі і ўзнікнуць згода і парадак у нашай „крывіцкай хаце”, калі:

І любасці, і боль знямелы
Хай рыне там у будні скрух
І жыватворчы ўздыме рух.

Сам паэт дзеля той хвіліны стараўся настолькі беззаветна, наколькі ў яго хапала змогі. Ён спавядаецца:

Сваё жыццё прайшоў я чэсна:
Пясняр, змагар, бядняк праз век, –
Быў перш за ўсё я чалавек.

Праз увесь твор чырвонай ніткай праходзіць азначэнне – “крывіцкі”. Жылка знарок ігнаруе сучасны яму назоў, быццам падкрэсліваючы, што менавіта ў сівай даўніне, у незаплямленых нацыянальных каранях якраз і знаходзіцца падмурак нашай будучыні. Мастом паміж былым і тым, што павінна наступіць, становілася смерць паэта. Памяць аб сабе ён пакідаў у горадзе, зноў-такі адметным шматвяковай гісторыяй і культурай і пазначаным ужо асабістым існаваннем у ім:

Сачыцьмуць мой спакой найпільней
Муры старой, каханай Вільні.

Вільня тут, як лёгка здагадацца, – гэта не проста горад, месца на карце ці на зямлі (такімі паняццямі можна без аніякага сумнення маніпуляваць у палітычных мэтах, што і даказаў у 1939 годзе Сталін, “падарыўшы” Вільню летувісам), а найперш паэтычная метафара, мастацкае ўвасабленне народнай памяці. Спадзявацца на яе міласць У. Жылка заслужыў з поўным правам...

Сяргей Мандрык
Ваўкавыск

Вобразны свет твораў Алеся Наварыча

Непаўторная зямля прыроды і людзей! Запаветны куточак і свет талентаў! Цэлы край прыродных цудаў і чалавечых характараў. Зямля, на якой жылі і радаваліся сонцу ляснікі, рыбаловы, земляробы, рэзчыкі па дрэве, музыканты, казачнікі, жывапісцы і паэты. Яны нараджаліся на гэтай зямлі, рабілі першыя крокі па роснай траве, збіралі журавіны на балотнай нерушы, шукалі гаючы бальзам у непразных лясных марочнях, дыхалі чыстым паветрам шырокіх

прастораў разліўных лугоў Прыпяці і Гарыні, пілі смачны каранёвы сок бярозавых гаёў...

Там - мая радзіма. Там - мой дзіцячы свет. Там - мая юначая сталасць. Там - мой бацькоўскі парог, ад якога пабегла сцежка ў сённяшні дзень. Таму хочацца сваім сэрцам успрыняць пачуцці Алеся Наварыча, розумам асэнсаваць яго думкі і разважанні, выказаныя ў двух прэзічных зборніках, дзе знайшоў сваё адлюстраванне заветны для мяне куток роднай зямлі.

Безумоўна, што вобразны свет мастака намнога багацейшы, чым уяўленні звычайнага чалавека. Таму напачатку нашага знаёмства з творамі Алеся Наварыча варта звярнуцца да некаторых біяграфічных звестак пра пісьменніка.

Алесь Наварыч (Алесь Іванавіч Трушко) нарадзіўся ў 1960 годзе ў вёсцы Відзібор, недалёка ад якой працякае Прыпяць. Вёска цікавая тым, што ў яе ваколіцах знаходзіцца каля сарака курганоў...

Пасля заканчэння мясцовай сярэдняй школы ён працаваў цесляром-бетоншчыкам, закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Настаўнічаў у Дзяржынскім і Карэліцкім раёнах, затым - рэдакцыя часопіса «Вожык», быў намеснікам старшыні Управы грамадска-культурнага аб'яднання «Полісся», галоўным рэдактарам газеты «Збудзінне».

Свой шлях у літаратуру Алесь Наварыч пачаў з апавяданняў-абразкоў, падборка якіх была надрукавана ў часопісе «Малодосць» пад назвай «Рабкова ноч». Пазней гэты ж часопіс змяшчае яго апавесць «Цкаванне вялікага звера», а ў 1988 годзе названыя апавяданні і апавесць сталі асновай першай кнігі аўтара.

Зборнік прыцягвае ўвагу неардынарнасцю мыслення пісьменніка, арыгінальнасцю мастацкіх вобразаў, яго здольнасцю бачыць незвычайную прыгажосць прыроды. А ўсяму гэтаму навучыла пісьменніка яго зямля, такая ж казачная, нескранутая, на дзіва прыцягальная і вельмі багатая: «У гэтым святым кавалачку зямлі між Стырам, Гарынню і Прыпяцю чаго толькі можна не натварыць? Гэта ж столькі тут дубу, вязу, ясеню. Гэта, лічы, - золата. Каб даражыць кожнай дошчачкай, кожным гарбылём,.. дык гэта сапраўды - золата...». Бачым, як непакоіцца аўтар за багацце зямлі бацькоўскай, як клапоціцца за яе рацыянальнае выкарыстанне: «Ці ж мала ў нас залежаў торфу? І не паліва гэта, а хімічная сыравіна! Ці не Мендзялееў казаў, што нафтаі або вугалем паліць усё роўна, што асігнацыямі. З торфу лякарства робяць! З торфу пластмасы робяць, а з пластмасы і дамы будаваць можна! Толькі трэба энтузіязм, вера ў светлае ўсё». Мары пісьменніка кансалідуюць у сабе разумнае сужыванне чалавека з прыродай, якое павінна дасягнуць урэшце сваёй ідылічнай мернасці: «А перад вачамі ўстала карціна адбудаванага краю. З высакаствольных альховых лясоў высяца алюмініева-шкляныя грамады. На бязлесых прасторах - роўнаўпарадкаваныя сажалкі, а на астатніх балотах разлягаюцца неабсяжныя журавінныя плантацыі. Ягады ўбіраюць спецыяльныя балотныя камбайны. А на сушэйшым месцы - фабрыка па апрацоўцы гэтых каштоўных ягад...». Безумоўна, што героі Наварыча - гэта найперш рамантыкі, якія ўмеюць тонка адчуваць прыроду, усведамляць сябе часцінкай яе. Яны думаюць, кахаюць, змагаюцца, некуды імкнуцца. Ёсць сярод іх і супярэчлівыя натуры, у душы якіх часта змагаюцца супрацьлеглыя пачуцці. Пісьменнік спрабуе раскрыць не толькі іх багаты духоўны свет - ён імкнецца паказаць і шматгранны інтэлектуальны каштоўнасці герояў, развіцця народнай філасофіяй жыцця, сялянскай працай,

еднасцю з прыродай. Такі, напрыклад, Міхал з аповесці «Забівец», які пасябраваў з даволі палахлівым і дзікім звярком бабром. «Некалькі разоў бабёр пужаўся яго, але Міхал не праяўляў ніякіх ваяўнічых намераў. І мала-памалу звер перастаў хавацца пад ваду і ляжаў на паверхні, разглядаў чалавека, і Міхал разглядаў яго, намагаючыся ўсё бліжэй і бліжэй падысці да вады. Яны абодва маўчалі, так зацята, быццам гулялі ў маўчанку, - хто першы парушыць цішыню, той прайграе нешта неверагодна для сябе каштоўнае. Навокал была чутна бурлівая летне-веснавая калатня жыцця, а яны ўсё маўчалі, што, здавалася, зараз ні адзін, ні другі не вытрымаюць і закрычаць кожны на сваёй мове... Але стаялі яны, усё маўчалі, а Міхаіл быў побач з бабром, і бабёр не баяўся яго, і яны абодва былі, мабыць, задаволены тым, што бачаць адзін аднаго. Бабёр вылазіў на сушу, сушыўся, міргаў вочкамі-пацеркамі, нават чмыхаў, нават кашляў зусім як чалавек...».

Любоў дзікага звера да чалавека перарасла межы адносін, вызначананья самой прыродай: ён даверыўся чалавеку, перастаў баяцца яго. Чым болей машнелі сяброўскія адносіны Міхала і бабра, тым болей разгараўся ў душы юнака старажытны інстынкт яго продкаў: «Ён можа ўпаляваць гэтага звера...-Здабыча,- мармыталі ягоныя вусны, - салодкасць, - і амаль рыкаў, бы раз'юшаны драпежнік перад недасягальнай, але блізкай здабычай. Слых, чуйнасць у Міхала ўзраслі і служылі, як яго продку...». Псіхалагічны стан героя ў час палявання раскрыты пісьменнікам настолькі выразна, што міжволі адчуваеш і сябе сярод зарослага хмызняком і кветкамі балота, улоўліваеш кожны ўдых героя, бачыш пукатыя вочы здабычы. «Наўкола пела жыццё, але ён не зважаў. Не азмрочваў сябе той хвілінны забойскі занятак, што прыдумаў сабе на пацеху новага, маладога, але з камбінацыі генаў, якім тысячы, тысячы і сто разоў тысячы год...».

Сяброўства з чалавекам закончылася трагічна для звера. Апантаны імгненнай радасцю, Міхал раптам усведамляе, што зрабіў непараўнае: забіў свайго малодшага брата, які несумненна «пазнаў яго, Міхала...- чалавека з таго, небагатага, але ўстойлівага вобраза чалавека - небяспечнага, узнік і існаваў да канца яго бляску жывых вачэй і другі вобраз: адзіны ў яго, звера, вобраз - чалавека-сябра, чалавека - датыкальнага бога...і вобраз гэты, адлюстраваны ў зрэнках бабра, быў Міхал. І страшэнная трагедыя свету гэтага нізвяргалася на іх, адзіных і непаўторных пад небам».

Незвычайным, амаль фантастычным, на першы погляд, прыгодам сваіх герояў Наварыч надае рэальны характар, абумоўлены часам і абставінамі. Пісьменнік ставіць задачу не толькі захапіць чытача, для яго важна раскрыць трагедыю насць чалавечага лёсу. У цэнтры аповесці «Цкаванне вялікага звера» - чалавек з даволі супярэчлівым лёсам, які моцна любіў людзей, але потым пад уплывам абставін узненавідзеў іх, які ўхіліўся, каб не ісці на фронт і затым знаходзіўся ў партызанскім атрадзе, які ненавідзеў фашыстаў, што забілі яго бацьку, і дапамагаў гітлераўскім недабіткам пасля вайны. Такі супярэчлівы лёс і прывёў урэшце яго да адзінокага ляснога жыцця.

Грамадскі працэс даў матэрыял для нараджэння многіх іншых твораў Наварыча, якія склалі частку другой кнігі пісьменніка «Ноч пацалункаў незалежнасці». Асноўны пафас зборніка - асэнсаванне аўтарам адметных рыс сваіх землякоў і іх звычак, характараў, заняткаў, мовы, адносін з прыродай.

Яшчэ ў першай сваёй кнізе Наварыч дзе-нідзе паспрабаваў перадаць каларытную своеасаблівасць вуснай мовы заходнебеларускіх палешукоў, мовы, на якой гаворыць яго маці, і пісаў невялічкія літаратурныя замалёўкі з вясковага жыцця яго бацька. Думаю, у гэтым плане цікавая адна з такіх замалёвак, якая называецца «Поворит».

Цяга да роднай зямлі, яе каранёвы сок, слова бацькі ўрэшце схілілі Алесь Наварыча да літаратурнай творчасці на заходнепалескім беларускім дыялекце. Другі зборнік пісьменнік, можна сказаць, напалову напісаў па-заходнепалеску. Наварыч выдзяляе палешукоў не толькі па іх мове, характару, звычках, але нават спрабуе паразважаць над фізіялагічнымі асаблівасцямі сваіх землякоў. Часам такія назіранні пісьменніка не вельмі пераканальныя, нават прымітыўныя, але яны, выказаныя вуснамі мясцовага народнага інтэлектуала, падобнага мележаўскаму Рудому, успрымаюцца як сур'ёзная заяўка аўтара выдзеліць палешукоў сярод беларусаў. Такая спроба назіраецца, пачынаючы з першага апавядання, якое дало назву ўсяму зборніку.

Героі Наварыча могуць здацца, на першы погляд, людзьмі крышку дзіўнымі, са сваім незвычайным складам думак, прыземленай фантазіяй, верай у язычніцкія звышсілы. Думаецца, што гэта ідзе ад неад'емна цеснай спалучанасці палешукоў з прыродай, якая карміла і корміць гэтых незвычайных людзей, крыху дзікаваных і асцярожных, разважлівых і беражлівых, сур'ёзных у працы, у адносінах да зямлі.

Цікавым творам зборніка з'яўляецца апавяданне «У цягніку», дзе пісьменнік у метафарычнай форме спрабуе асэнсаваць праблему адраджэння беларускага народа, абуджэння яго нацыянальнай самасвядомасці. Алегарычны вобраз цягніка сімвалізуе сабой наш край у мінулым, праз які едуць людзі розных нацыянальнасцей. Цягнік бесперапынна рухаецца наперад, не дазваляючы пасажырам азірнуцца як назад, так і агледзець мясціны, якія праязджаюць. Паступова пасажыры губляюць свае нацыянальныя рысы і становяцца агульнай масай. Трое юнакоў, якія нейкім чынам апынуліся ў цягніку, спрабуюць знайсці сярод людзей сваіх суайчыннікаў і не знаходзяць, а калі і знаходзяць падобных, то тыя толькі пасміхаюцца ўслед юнакам.

Адраджэнне культуры народа, яго нацыянальнай свядомасці, чалавечых адносін да прыроды можа адбыцца, лічыць пісьменнік, цераз вяртанне людзей да сваіх каранёў, цераз пазнанне сваёй гісторыі, любові да сваёй зямлі. Вялікую надзею ў гэтай місіі Наварыч ускладае на сённяшніх дзяцей, будучых гісторыкаў і літаратараў, краязнаўцаў, настаўнікаў і навукоўцаў.

Бясспрэчна, што гістарычная памяць - гэта тая глеба, якая ўскаласіць нацыю, а веданне сваёй зямлі, кожнага беларускага куточка зробіць мацнейшым нашу любоў да бацькоўскіх вытокаў, стане гаючым сокам, які жывіць душу народа, умацняе яго карані.

Уладзімір Сенькавец
Брэст

Ад альманаха „Рунь” да сталічнай анталогіі

**Беларускія пісьменнікі Польшчы.
Другая палова XX стагоддзя,
Беларускі кнігазбор, Мінск 2000**

Варта нагадаць, што першаю не толькі беларускамоўнаю паэтычнай ластаўкай, а ўвогуле першым паэтычным зборнікам, які пабачыў свет на Беласточчыне, з’яўляецца кніга “Рунь” (1959). “Беларускія літаратурныя сілы ў Польскай Народнай Рэспубліцы, – звяртаўся да чытача яе рэдактар і ўкладальнік Георгій Валкавыцкі, – толькі што пачалі пусіць першыя парасткі; перад імі ўсе цяжкасці творчага станаўлення і нязведаныя далі рамантычнага падарожжа, якое вабіць і насцярожвае./.../ Тое, што мы першымі выйшлі абрабляць паэтычныя аблогі, павінна дадаць нашым паэтам бадзёрасці ў пошуках сваёй папараці-кветкі”. Пад сціплай чорна-белай вокладкай “Руні” сабралася 45 вершаў 17 аўтараў – настаўнікаў, вучняў, студэнтаў, сялян... Амаль усе яны незадоўга дэбютавалі на старонках “Нівы” і зборнік склалі вершы, напісаныя пераважна не раней 1956 года.

Надзеі заснавальніка Беларускага літаратурнага аб’яднання “Белавежа” Георгія Валкавыцкага спраўдзіліся. Рунь увабралася ў сілу, больш таго, закаласавала на агульнабеларускім палетку. Сведчаннем таго – кнігі паэзіі, прозы, перакладаў “белавежцаў”,

што ў розныя гады выходзілі ў Мінску. І вось, ужо на мяжы новага стагоддзя, пабачыла свет анталогія “Беларускія пісьменнікі Польшчы”. У важкім томе /576 с./ – прычым скарачаным рэдактарам, бо ўкладальнікам Янам Чыквіным было прапанавана да друку 800 старонак – прадстаўлены творы 18 аўтараў, толькі тых, хто на час укладання анталогіі ўжо меў свае ўласныя кнігі /шкада, крыху прыпазілася “Фірма” Міхася Андрасюка/. “Рамантычнае падарожжа”, працу на “паэтычных аблогах” паспяхова прадоўжылі сямёра з прадстаўленых у “Руні” творцаў /Алесь Барскі, Яша Бурш, Мікола Гайдук, Уладзімір Гайдук, Янка Дубіцкі /Ян Чыквін/, Дзмітры Шатыловіч, Віктар Швед/ ды далучыліся да іх па дарозе Янка Жамойцін, Георгій Валкавыцкі, які сціпла абмінуў сябе ў “Руні”, Васіль Петручук, Алена Анішэўская, Юрка Геніюш, Сакрат Яновіч, Надзея Артымовіч, Зося Сачко, Міхась Шаховіч, Юрка Баена, Міра Лукша /на жаль, Ю. Геніюш, М. Гайдук, М. Шаховіч не дачакаліся выхаду гэтай анталогіі/.

Падаецца, што ўкладальнікам кнігі быў абраны аптымальны варыянт кампанавання выдання такога кшталту. Каб выключыць суб’ектыўны падыход і аддаць належнае кожнаму з “белавежцаў”, аўтары размеркаваліся

па тому ў адпаведнасці з годам свайго нараджэння. Пад адной вокладкай сышоўся вопыт розных пакаленняў. Увасоблены ў творчых адлюстраваннях, ён паслядоўна сведчыць пра агульны рух часу, сацыяльна-грамадскія катаклізмы, свядомасныя змены і – пра нязменнасць сутнаскага ў чалавеку. Можна сказаць, што чытач атрымаў своеасаблівы мастацкі летапіс станаўлення, разгортвання, нават эвалюцыйнага творчага, грамадскага жыцця беларусаў Польшчы.

Гонар першага слова ў анталогіі па праву дадзены Янку Жамойціну. Несумненна, яго біяграфічная апавесць “З перажытага” сталася ўражальным адкрыццём для беларускага чытача. Дзеля маральнага здароўя прышласці важна, каб не згубілася ў часе ні адна драбніца трагічнага вопыту блукання па пакутах кожнага сумленнага чалавека, свядомага беларуса. І апавесць Янкі Жамойціна займае сваё належнае месца побач са “Споведзю” Ларысы Геніюш, кнігай лагерных успамінаў Сяргея Грахоўскага, “Эпізодамі” Яўхіма Кіпеля і іншымі праўдзівымі сведчаннямі эпохі.

Георгію Валкавыцкаму “на ўзор птушыны // Нарэзваць рыфму ў свой радок”, пэўна, добра-такі замінала рэдактарская, арганізацыйная праца. Але ж, акрамя дбайна дагледжанай “белавежскай руні”, у актыве яго – ладныя сабскія наробак, прадстаўлены ў анталогіі фрагментамі з “Белай вязі”, “Споведзю старога рэдактара” і, зразумела, вершамі. Нарэшце творчасць Георгія Валкавыцкага стала даступнай шырокай аўдыторыі беларускага чытача. І менавіта гэты момант, як і досыць аб’ёмная публікацыя апавесці Я. Жамойціна, бачыцца адной з істотных вартасцей анталогіі. Бо творчасць В.

Шведа, В. Петручука, А. Барскага, М. Гайдучка, С. Яновіча, Я. Чыквіна, Н. Артымовіч, М. Лукшы, хай сабе ў рознай ступені, але ж прадстаўлялася ў Беларусі і раней.

Вартасным адкрыццём, думаецца, стала на Беларусі і падборка твораў Юркі Геніюша. Ён, адзіны сын палымянай апосталкі беларушчыны Ларысы Геніюш, аказаўся на Беласточчыне хлапчуком, калі бацькоў гвалтоўна вывезлі ў 1948 годзе з Прагі ў менскую турму. Атрымаў ён, як і бацька, медыцынскую адукацыю, але ж быў выразна заангажаваны мацярынскімі генамі. Пры тым усведамляў сілу, значнасць Слова з вялікай літары, якім ратуецца, ачышчаецца, выбудоўваецца свет. І слова роднага, беларускага: “*Бо нас няма, а словы мусяць жыць, мовы, якой мяне на гэты свет віталі. Той мовы, якую з светам развітацца найлягчэй*”.

Нягледзячы на складаны, пакрыжаны часты лёс, жорстка адкарэкціраваны незалежнымі ад асобы абставінамі, перад лірычным героем Ю. Геніюша “прыгожы, ішчаслівы, вясёлы, распяваны свет”. Шчыра палюбіў Ю. Геніюш Беласточчыну, урэшце і зусім жа побач з ёю – яго радзінная Зэльва, адно што плотам мяжы дзяржаўнай адгароджаная. Сімвалічна, што адну з сваіх глыбокіх, усхваляваных паэтычных мініячур “Смыком па сэрцы” прысвяціў Ю. Геніюш выпускнікам Бельскага ліцэя: “*Навошта ў чалавеку струны існуюць? Закрані абы-якую – гул ідзе. Вясёлую – і рогат півам пеніцца. А калі сумную – кітцюры на сэрцы заскрабуць*”.

Бо дзе той Бельск? Ёсць іншыя ліцэі, славуця, у гісторыю ўбітыя цвікамі. А я да вас імкнуся, хлопцы і дзяўчаты. На вашай ноце думкі мне няюць – спеўку матчыную.

Бо не ўдалося піць мне з тых крыніц, дзе кожны дзень купаллем іскрыцца, дзе летні вечар коласам шуміць, дзе ловіш прагна кожны гук, каб не забыцца – хто ты.

І злосць бярэ, і ціснеш у руках паперу, і ічыміць нешта болем пад грудзьмі, і марыш – вось, каб двойку хто паставіў за мову родную, сярод сваіх, у сям'і.

А вас ужо грамада. Шарэнгі ў свет пайшлі, каб долю зваяваць. /.../

І струна брэнкнула. І вось зазыў сваячы вас склікаў у той скромны родны кут.

І цяжка мне. Хацелася б быць з вамі. З штодзённай муці плёснуща ў стругу той плыні беларускай.

Гаворкай роднаю тугу заліць”.

Ён, Ю. Геніюш, мусова перасаджаны з аднае глебы ў іншую, хай сабе і дастаткова ўрадлівую, адчуваў перавагу, якую маюць кроны, разгортваючыся ў спагонным сваім месцы. Ды і невыпадковы гэты паэтычны апафеоз Бельскага ліцця: васьмёра з аўтараў анталогіі /В. Цвед, Дз. Шатыловіч, Я. Чыквін, У. Гайдук, Н. Артымовіч, М. Шаховіч, З. Сачко, Ю. Баена/ былі бельскімі ліццёстамі, а М. Гайдук працаваў тут настаўнікам. Сапраўдная грамада!

Творчасць – заўсёды збытак уражанай характвам і трагізмам свету чалавечай душы. Гэтая неспазнаная энергія, што пануе над сіламі, укладаемымі чалавекам у рэчаіснасць, каб існаваць цялесна, фізічна. І як не здзіўляцца феномену паэта Уладзіміра Гайдуга! “Паэт, земляроб” сказана пра яго ў біяграфічнай нататцы, што папярэднічае ў анталогіі знаёмству з творчасцю кожнага “белавежца”. Выпала У. Гайдугу жыць згодна з сонцазваротам, рытмам прыроды. І, нягледзячы на знясільваючую сялянскую працу, самоту, – эстэты-

заваць прыроду, само жыццё, у якім паяднаны адной павяззю і чалавек, і дрэва, і птушка: “Нас аднолькава жыццё законам строгім // У нечаканасці вядзе і правярае”. Гэтая лучнасць усяго жывога, пэўна, адзін з законаў самога зямнога універсума. І абвостранае вычуванне гэтага закону ўласціва ў рознай ступені бадай ці не кожнаму “белавежцу”. Урэшце, як і кожнай творчай асобе.

“Ішлі побач да свайго двара, чалавек і конь, ап’янялы ад вясыянага паху прэлай зямлі, свежай зелены, кветак і чагосьці яшчэ ніколі да канца не выказанага, што аднолькава ўплывае на ўсё жывое. Вясна...”, – на такой звонка-чыстай ноце заканчваецца абразок Алены Анішэўскай. У яе анталагічную падборку ўвайшлі апавяданні са зборніка “Смак жыцця”. Уяўляецца, што гэтая па-свойму сімвалічная назва абдымае сабой усю творчасць пісьменніцы. Уласцівы А. Анішэўскай спагадлівасць да свету, тонкая назіральнасць, таму вобразы яе ўзнікаюць з нюансаў, адценняў і ўвідавочваюцца далікатнай акварэллю.

У кароткай анатацыі да анталогіі між іншым сказана: “Беларускія пісьменнікі Польшчы ўпісалі не адну адметную старонку ў вялікую кнігу беларускага прыгожага пісьменства”. Сапраўды, анталогія сведчыць пра старонкі ў а г у л ь н а й кнізе аднае літаратуры. Нягледзячы на свае сацыяльныя, побытавыя адрозненні, у якіх узнікалі “белавежскія старонкі” ў другой палове дваццатага стагоддзя, з пэўнасцю можна гаварыць пра агульныя архетып, ментальнасць беларускіх творцаў у метраполіі і ў Польшчы.

Куды б ні скіроўваліся “белавежцы” ў пошуку свае “папараць-кветкі”, дзе б ні аселі на сталае жыхарства, як і

іхнія калегі па пярэ ў Беларусі, а абавязкова прысутныя на сваім радзінным палатку. Ён ім – апрышчам, крыніцай натхнення:

Белавежа!

Ты мой акіян, апускаю пярэ, як вясло,
з гарадоў да цябе плыву я,
каб сабраць ураджай –
жнівень слоў.

/А. Барскі Дзесь за мною сяло.../

Тыповы для ўсёй сучаснай беларускай літаратуры і матыў цяжка вырашальнага канфлікту вяскоўца з абываковым, належным адначасова ўсім і нікому горадам. Варта ўзгадаць стаўшыя ўжо апазнавальнымі знакамі праблемы выслоўі “Усе мы з хат” Янкі Сіпакова і “Сена на асфальце” Міхася Стральцова. Пра настальгію па палях айчынных і лугах, спеву жаўруковым, гомане белавежскіх дрэў і гуках беларускай мовы і верш В. Шведа:

Я не патрэбны тут нікому
У калаўроце гарадкім.
Мне вельмі хочацца дадому.
Туды, дзе буду родны ўсім.

Тэксты ж, прасякнутыя тужой па родным гняздзе, можна знайсці ці не ў кожнага паэта з вясковымі каранямі.

Прадстаўнік маладзейшага пакалення “белавежцаў” Ю. Баена падае скрушліваю карціну канання вёскі:

У паміраючай вёсцы
адзін толькі месяц
штогочар кагосьці чакае
штоноч кагосьці шукае
срэбрыць хаты і дрэвы
пустыя сцежкі і вуліцы
ціхія панадворкі
і лавачкі

Глядзіць
з вышні пясчоты
зрокам у чарашнім

Закранаецца тут праблема, балючая для ўсяго беларускага абшару. Урэшце, і для самога зямнога свету,

які імкліва урбанізуецца.

Ды ўсё ж сярод шырокага спектру агульных праблем і тэм ёсць адна, што з’яўляецца прыярытэтам менавіта “белавежцаў”, як жыхароў памежжа, аўтахтонаў на сваёй зямлі, але ж грамадзян ужо іншай дзяржавы.

Зямлю абдымаю вачыма,
Тулось, нібы да дзяўчыны.
Шапчу:

– Дарагая, скажы,
Чаму я жыву на мяжы?

Колькі застыгла болю, непераадольнай горычы ў гэтых словах М. Шаховіча! О, гэтая мяжа, якая множыць межы магчымасцей, шляхоў... І колькі ні наракай, а нічога тут у знешніх рэаліях не зменіш. Ёсць адноадзінае выйсце – пераадоленне духоўнае, узыходжанне на вяршыні “да гнёздаў сваіх, беларускіх” /Я. Чыквін/ у агульны беларускі час, дзе Супрасль і Заблудаў, як і Смаленск, Вільня ў адной беларускай дзяржаве... Так, памежжа нараджае сваю псіхалогію, філасофію. І не кожнаму па сілах ношка абранніка, а ў творчай асобы надзвычай нізкі балявы парог. Аднак тое ж памежжа і пашырае магчымасці сваёй расхінутасцю ў новы кантэкст, у вопыт польскай літаратуры. Вопыт, асабліва ў плане формы, плённа скарыстаны і Я. Буршам, а пасля і Н. Артымовіч і шэрагам іншых паэтаў, “прапісаны” ўжо і ў паэзіі метраполіі, што ўласна з’яўляецца тэмай для асобнай гаворкі. Ды зацікаўленая размова пра творчасць “белавежцаў” ужо распачата вядучымі беларускімі навукоўцамі, крытыкамі, пісьменнікамі /У. Калеснік, У. Конан, У. Гніламёдаў, У. Казбярук, Г. Тычка, А. Раманчук, А. Разанаў і інш./ Так што можна тут гаварыць пра пэўную напрацаванасць традыцыі.

Выхад анталогіі “Беларускія пісьменнікі Польшчы” канцэнтравана засведчыў, што творчая дзейнасць, распачатая на Беласточчыне ў сярэдзіне 50-х гадоў – з’ява далёка не выпадковая, што не затрымалася яна на аматарскім узроўні, а прарасла

творамі, якія робяць гонар кожнай нацыянальнай літаратуры.

Галіна Тварановіч

Сцэны з нашага тэатрума

Міхась Андрасюк, Фірма, Бібліятэчка Беларускага літаратурага аб’яднання “Белавежа“, Кніга трыццаць другая, Беласток 2000

Выхад першага зборніка апавяданняў “Фірма” Міхася Андрасюка дае поўнае права сцвярджаць, што беларускае літаратурнае асяроддзе ў Польшчы папоўнілася таленавітым пісьменнікам. М. Андрасюк – чалавек досыць сталы /нар. 2 снежня 1959 года ў вёсцы Войнаўка на Гайнаўшчыне /, аднак для творчай працы ён у росквіце сваіх жыццёвых сіл, з неабходным дзеля гэтага занятку запасам жыццёвага вопыту. Закончыўшы агульнаадукацыйны беларускі ліцэй у Гайнаўцы /1978/, ён да 1983 года настаўнічаў, затым некалькі гадоў быў чалавечым каменца і муляра, і вучнем Супраськага мастацкага ліцэя, дзе вучыўся майстэрству разьбы па дрэву. Скаштаваў крыху таксама і працы лістаношы і пераплётчыка кніг. Зараз ён журналіст, супрацоўнік беларускага радыёвяшчання “Рацыя” ў Беластоку.

Дэбютаваў М. Андрасюк у 1976 годзе ў “Ніве”, але неяк як бы непрыкметна, незаўважальна, відаць, як адзін з шматлікіх “карэспандэнтаў” “Нівы”, тыднёвіка яшчэ Г. Валкавыцкага, да якога, аб чым не раз гаварылася, хіліліся людзі розных

пакаленняў, і які заўсёды зычліва запрашаў, асабліва маладых, да супрацоўніцтва і творчага самавыяўлення. На гэты час дэбюту М. Андрасюка асноўны касцяк літаратуранага аб’яднання састаўлялі асобы ўжо амаль без выключэння з дыпломамі вышэйшых навучальных устаноў. І рэйтынг “Белавежы” па гэтай шкале быў /і застаўся/ досыць высокім. Аднак мастацтва не ўзнікае з простаі сумы энцыклапедычных ведаў.

Міхась Андрасюк, як мне бачыцца, гэта той тып творчай індывідуальнасці, якога да літаратурнай дзейнасці рашуча падштурхоўвае не кніжная мудрасць, а ўласна перажытае, практычна-асабітае веданне жывой рэчаіснасці, непераможнае памкненне сваім непаўторным жыццём пазнаваць усялякія бакі чалавечай экзістэнцыі. У такога тыпу пісьменнікаў /багатых уласным практычным вопытам/ закладзены прыродай найперш феноменальная назіральнасць і вобразная памяць. Такім чынам, прырода, здаецца, у прыцыпе адразу фарміруе патэнцыяльнага творцу; ён чакае пэўнага станоччага для сябе імпульсу дзеля раскрыцця сваіх магчымасцей і іх росквіту – і што праяўляецца бог ведае ад чаго і калі.

Зборнік названых апавяданняў М. Андрасюка сваімі фармальнымі і сюжэтнымі якасцямі станочча выдзя-

ляецца на фоне дагэтуляшніх прэзаічных твораў “белавежцаў”. Не губляецца зборнік і ў шырэішым кантэксте айчыннай літаратуры сваёй пераважна нелінейнай фабульнасцю, свежасцю ахопу супярэчлівасцей навейшых дзён, своеасаблівасцю мастакоўскай тыпізацыі. Арыгінальны пісьменнік і ў паказе сучасных раннекапіталістычных “лішніх герояў” нашага часу. “Лішніх” – не па сваім жаданні. Непаўторны ён таксама ў сваёй сінкрэтычнай жанравасці, у выяўленчых сродках мовы, дзе выдатна спрацоўваюць аўтарскія, для чытача нечаканыя, “эстэтычныя пераключальнікі”, дзякуючы якім, здавалася б, разрозненныя і часам малаістотныя, нават цалкам дробязныя побытавыя факты, падзеі ці з’явы раптам атрымліваюць стэрэаскапічнае вымярэнне, набываюць сімвалічныя або падагульняючыя сэнсы.

У прозе старэйшых “белавежцаў” /Г. Валкавыцкі, Я. Жамойцін, В. Петручук, С. Яновіч/, настойліва напамінае аб сабе, на ўсіх узроўнях тэксту, валявая прысутнасць самога аўтара, нават калі ён прыхаваны ў нейкім наратары. Аўтар у тых пісьменнікаў – гэта постаць, па сутнасці, заўсёды нязменная ў сваім модусе і цэнтральная ў тым значэнні, што ён – мера ўсіх каштоўнасцей, што ў ягонай свядомасці канцэнтруюцца чалавечыя лёсы і дзеі, пра якія ён і распавядае. У гэтым плане М. Андрасюк не паўтарае сваіх папярэднікаў, ён і тут самабытны. М. Андрасюк перамяшчае сябе з пазіцыі ўсведаючага аўтара-наратара на пазіцыю толькі аднаго з шматлікіх герояў, удзельнікаў, назіральнікаў нашага паўсюднага тэатрума. Ягонае “ён”, “я” – гэта і дырэктар малой фірмы, і ён – гэта, бывае, і сам Міхась, але такі, як іншыя, сталы наведвальнік

бара “У Алесь”, ён таксама – і 18-гадовы пацыент псіхічнага дыспансера, і рабочы хімічнай фабрыкі, і апошні ідыёт, і шэф прыватнай гасцініцы, і грамадзянін Гайнаўкі, і сябар Партыі кучаравых. І з ніводным з гэтых герояў немагчыма атаясамліваць поглядаў самога аўтара. Як немагчыма было б атосніць яго і з іншымі маляўнічымі тыпамі, што з’яўляюцца на старонках апавяданняў: Ціхапукам, Стручужком, Кашалюком, Тадзікам, Толікам, Франакам ці з панямі Амэлькай, Зосыяй, Лізаі, Чэсыяй, Анелькай, Валяй. Прычым гэта не другарадныя персанажы. Яны ўсе да аднаго карыстаюцца раўнапраўем голасу—хоць бы ў рэпрызе, рэпліцы.

У большасці апавяданняў М. Андрасюка дзейнічае прынцып поліфанізму. А гэта вышэйшы пілатаж пісьменнікаў усіх часоў і эпох. І дзякуючы гэтаму прынцыпу шматга-лося аўтар “Фірмы” стварае як бы з нічога, бо, як ні глядзі з анты-герояў, захапляльныя мастацкія карціны, у якіх паказаны паўнакроўны, жывы свет дробнага, смешнаватага паўсялянства-паўместачкоўцаў, паўінтэлігентаў, адным словам, своеасаблівая сацыяльнага маргінесу на сумежжы нашай польска-беларускай рэчаіснасці.

Проза М. Андрасюка ўводзіць нас у праблематыку, якая ў такім аб’ёме і так каларытна яшчэ не ставілася нашым прыгожым пісьменствам. Малады прэзаік, здаецца, інтуітыўна, але ж прытым выдатна схоплівае сутнасць апошніх палітычных і грамадска-структурных зрухаў у Польшчы. На прыкладзе знешне відочных чалавечых спраў ён паказвае дзеянне базавых рознакіраваных вектараў-сіл: з аднаго боку, сталую прысутнасць імператыўнай каштоўнасці высокай нормы /канону/, патрэбу

ў прымусовай арганізацыі, упарадкаванні, падпарадкаванні аўтарытэту ўлады, а з другога – адчуванне жыцця як катэгорыі самакаштоўнай, жыцця як субстанцыі самацукчай, свабоднай, вызваленай ад штучнасці, арганізацыі і адказнасці. Письменнік тонка, ненавязліва выяўляе гэтыя глыбінныя пераходы аднаго ў другое: як папярэдні канон і самапростае жыццё яшчэ не могуць быць адзін без другога, але і разам ужо таксама яны не могуць быць, як надаўні, сацыялістычны тон мяняе сэнс, перастае быць тым, чым ён доўга быў. Мяняе сэнс – таму што сацыялістычныя каштоўнасці не сталіся каштоўнасцю універсальнай, як энтэлехія культуры. І вось абертаны папярэдній эпохі і нешта новае, яшчэ неназванае, наслойваюцца адно на другое, і гэтак нешта прарысоўваецца ў гэтым свеце і ў ім жа патанае, з гэтага свету вырастае і ў ім парадзіруецца, у ім прасвечваецца і ў ім вычэрпваецца.

Смешнавата-дзіўнаваты свет апавяданняў М. Андрасюка сваёй неспланаванай заранёў ідэйнасцю падводзіць чытача да міжвольнай высновы, што валявое ўціхамірванне нормай, канонам жывога, непасрэднага чалавечага жыцця паварочваецца для чалавека згубай. Аднак і вызваленае з тых норм і канонаў, яно, тое жыццё, тут жа гатовае перайсці ў сваю супрацьлегласць і выявіць вытокі разбурэння, паталогіі і разбою. Пра гэта і піша аўтар у сваіх дванаццаці апавяданнях.

Проза М. Андрасюка сваёй празрыстай вобразнасцю, з'індывідуалізаванай стылістыкай, парабалічнай паэтыкай развівае манеру такіх выдатных майстроў слова, як А. Платонаў і А. Мрый, а эстэтычна-філасофскім кліматам яна ўскосна

нагадвае “Дзесяць апавяданняў” Дж. Сэлінджэра.

Такія высокамастацкія першыя кнігі – рэдкая з'ява ў любой нацыянальнай літаратуры. Яны прадракаюць з'яўленне значнага таленту, новага павароту ў літаратуры.

Закончыўшы ў рэшце рэшт /трэцяя рэдакцыя/ у 1845 годзе свой першы твор “Бедныя людзі”, зусім юны Ф. Дастаеўскі з падказкі сябра занёс рукапіс аповесці вядомаму ўжо тады паэту Някрасаву. Той разам з Грыгаровічам стаў чытаць яе на спробу, сказаўшы: “З дзесяці старонак усё будзе ясна”. Аднак пасля дзесяці старонак яны вырашылі прачытаць яшчэ дзесяць, а затым, не адрываючыся ад кнігі, прасядзелі над ёю ўсю ноч, а ў чатыры гадзіны раніцы прыбеглі, усхваляваныя, да аўтара, каб яго віншаваць і абдымаць.

Зборнік апавяданняў М. Андрасюка сустрэлі, аднак, не па-някрасаўску, а цалкам па-нашанску – асцерагальна-папярэджальным красамоўніцтвам... пра недахопы.

Ян Чыквін

Здзяйснення душою ў паэзіі

**Дзмітры Шатыловіч, Хвалі часу,
Бібліятэчка Беларускага
літаратурага аб'яднання
“Белавежа“, Кніга трыццаць
першая, Беласток 2000**

Прыгожая, паэтычная назва вёскі – Чаромха. Пэўна, вясною патанае яна ў пенна-духмянай квецені ды млее ў сардэчным салаўіным пошчаку. Ці мроліся хлопчыку з падляскай Чаромхі дзівосы, раскіданыя па ўсім белым свеце, ці вабілі, хвалявалі неведомыя шляхі? Парыж, Стамбул, Літахарон, Тэрмапілы, Дэльфы...

На пачатку дзевяностых гадоў пабачылі свет два паэтычныя зборнікі Дзмітрыя Шатыловіча: “Эцюды падарожжа” і “Маё Падляшша”. Назвы гэтыя, думаецца, невыпадковыя, бо і ключом яны да саміх кніг і вобразнай маніфестацыяй праз іх сутнаснага ў самім аўтару – любові да айчыннага лапіка зямлі і прыхільнай зацікаўленасці вялікім светам з яго сённяшнім і мінулым. Пэўна, менавіта гэтыя дзве дамінанты і вызначаюць творчую індывідуальнасць Дз. Шатыловіча. Якая з іх галоўная? Усё ж бяспрэчна, што творча-эмацыянальна прыняць экзатычныя краявіды, каларыт далёкіх і блізкіх краін здольны чалавек, цалкам прасякнуты, паглынуты сваім родным абсягам. І ўбачанае, перажытае на розных шыроках арганізуецца ў асобе ва ўстойлівае, увідавочнае ўражанне якраз узроўнем спаконным, які выконвае ролю своеасаблівага пазнав аўчага, маральна-этычнага фільтра. Шчырае захапленне выклікае вернасць Дз. Шатыловіча беларускаму слову і паэзіі. Ён, інжынер па адукацыі, прафесійна не звязаны з гуманістычнай сферай, усё жыццё,

нягледзячы на асяроддзе, якое, мабыць, ніякім чынам не заахвочвала яго да творчай працы, тым больш не беларускай мове, піша. Здзяйснення сваёй душою ў рыфмах, рытмах.

Новая кніга Дз. Шатыловіча “Хвалі часу” – сведчанне таго, што паэт паслядоўны ў творчым, светапоглядным самавыяўленні. Разважаючы пра Яго Вялікасць Час у аднайменным вершы, Дз. Шатыловіч якраз, між іншым, зазначае: *“Аднак заўсёды я знаходзіў сілы, // Каб паглядзець здалёку на Парнас”*. У сталага ўзросту ёсць свае нібыта хібы, бо бурлівая маладосць “як свяча дзесь згарэла”, але і – магутныя перавагі. Далёка не кожнаму ўдаецца годна асіліць доўгую часавую дыстанцыю ды напоўніцу выкарыстаць свой патэнцыял. З гадамі ж напрацоўваюцца ці не найважнейшыя чалавечыя вартасці – вопытнасць, мудрасць, усёдаравальнасць, цяпліваць, пра што прагаворваюць і вершы Дз. Шатыловіча. Нязменна баліць паэту боль радзімы: *“О, Беларусь, няшчасная мая, // Пакрытая магільнякам, як лесам, // Пабітая снарадамі ў баях, // Засыпаная попелам АЭСа”*. Незагойная ранаю яму: *“Па-варварску папалення вёскі – Залешаны, Шпакі, Чыжы і Райск – // І ўсе злачынствы ў Вульцы Выганоўскай”*.

У паэзіі, як у жыцці, суіснуюць побач супрацьлеглыя полксы, пачаткі, люстрацца адно ў другім і ўплываюць часта на самую рэчаіснасць. Варта было ў XIX стагоддзі Фёдору Дастаеўскаму, між іншым, атожылку беларускага Палесся, сказаць, як падагульніць, што прыгажосць выратуе свет, і чалавецтва задумалася, заспрачалася над ягоным выслоўем. Дз. Шатыловіч таксама ўпэўнены, што

менавіта любоў да хараства вывела чалавека з царства флары і фаўны: “Краса захоплівае толькі чалавека. Любоў да хараства жыве ў ім, быццам кроў”.

І, зразумела, значнае месца займаюць у “Хвалях часу” вершы паэта-пілігрыма, уражлівага падарожніка. Па некалькі гадоў правёў Дз. Шатыловіч службова ў Югаславіі і Індыі. Выдае таксама, што акрамя таго ён шмат вандраваў, прынамсі, па Еўропе. У беларускім прыгожым пісьменстве жанр паломніцкай літаратуры запачаткаваны яшчэ Хаджэннямі ігумена Данііла, Ігнація Смаляніна, працягнуты Перагрынацыйй Мікалая Радзівіла Сіроткі... Рашуча паўплываў на яго эвалюцыю навукова-тэхнічны прагрэс, у выніку якога зямля як бы паменшылася, стала шырока даступнай. І блізкае мінулае стагоддзе пакінула па сабе ў беларускай літаратуры дастаткова шмат дарожных нататак, праязічных і паэтычных апісанняў. Аднак унёсак Дз. Шатыловіча ў гэты тэматычны пласт уяўляецца па-свойму важкім. Вершы, прысвечаныя Індыі, складаюць цікавы паэтычны цыкл. Хвалю-

юць, абуджаюць фантазію ўжо самі іх экзатычныя для нашага вуха назвы: “Гая”, “Бодхгая”, “Райджы”, “Наланда”, “На рацэ ў Варанасі”. Паэт разгортвае перад чытачом маляўнічыя краявіды краіны, з прадаўнінай якой звязаны ж і наш кантынент. Апісальнасць жа тут бачыцца вартасцю твораў, бо маем той выпадак, калі насычанасць дакладнай, але адухоўленай вякамі інфармацыяй успрымаецца ўжо як факт паэзіі. Тым больш, што фактаграфія напоўніцу асвоена лірычным героем-апалядальнікам і працуе на стварэнне настрою:

Нас кляштар бірманскі праводзіць у Гаю
Уздоўж нешырокай і чыстай ракі.
Бодхгаю са смуткам мы ўсе пакадаем,
Як рой пілігрымаў штодзень ўжо вякі.

У гэтым годзе ў Дз. Шатыловіча – чарговы юбілей. Хочацца, каб паэтавым падарункам самому сабе і, пэўна ж, чытачу сталіся новыя вершы – пра красу роднага атачэння і вандроўныя далягляды.

Галіна Сеўрук

Дапісаць эрату

Мікола Мікуліч, Максім Танк: На скразняках стагоддзя, Мінск 1999

Асоба Максіма Танка — значная і каларытная. На лютых скразняках толькі што адышоўшага стагоддзя, у жылцёвай мітусні ён застаўся Адным сярод многіх — памятлівым, трывалым, непаўторным. Кранваюць, жальна сціскаюць думкі апошнія гаркотныя вершы паэта, пакінуты ім адзін з варыянтаў «Завяшчання», дзе творца не просіць сабе спагады — просіць пасобіць знайсці вечны

супакой побач з хатнімі, у доле нарачанскага краю. Тут, у паэтавай гасподзе, няўмольна плачуць нарачанскія сосны, сочаць жывіцаю святло танкавых даляглядаў, памкнёных да небакраю вечнасці. Каб пачуць навеянае «*Такі я паранены ўвесь і... ичаслівы*» [117]...

Відаць, нездарма чарговая кніга даследчыка Міколы Мікуліча «*Максім Танк: На скразняках стагоддзя*», што пабачыла свет у выдавецтве «Мастацкая літаратура», не толькі перагортвае старонкі ўсяго пакру-

частага шляху паэта, але і далучае да разгадкі асабовых таямніц, сілы і моцы інтэлекту класіка, чалавека, нашага сучасніка. Аўтар удзячны лёсу, які звёў яго «з гэтым рэдкага душэўнага дару і абаяльнасці чалавекам і яго самабытным творчым даробкам, асобай першай велічыні ў гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя» [6]. Урэшце, з «чалавекам-легендай» [11]. Па трынаццаці кругах танкаўскага выбоістага шляху праводзіць М. Мікуліч свайго чыгача. Каб захаваць жывую пульсацыю ва ўзаемаадносінах мастака з прыродным і грамадскім светам. Каб «*нячуае пачуць, нябачанае ўбачыць...*». Каб прасвятліць прышласць, захаваць дух і веру паэтавых дум, у якіх ён маліўся Бацькаўшчыне-Беларусі, маліўся ахвярна-дайна, пакутна, узнадзеена. Своеасаблівая і сюжэтная канва згаданай кнігі, у якой прапанаваныя гутаркі з М. Танкам падаюцца ў шырокім кантэксце дакументаў і матэрыялаў лістоўнай лучнасці паэта з роднымі і блізкімі, калегамі па грамадскай дзейнасці і творчай працы, а таксама з уражліва-вабнымі колам чытачоў.

Праблема асобы ў літаратуры цесна ўв'язваецца з праблемай гістарычнай памяці. Абраная *гутарковая форма* якраз хораша ўткалася ў сувою кнігі, бо мастацкі свет М. Танка — гэта не толькі свет вялікага Майстра, які з ювелірнай дакладнасцю ведае цану кожнаму выдыхнутаму слову, але і свет мысляра, узгадаванага Яе Вялікасцю Гісторыяй. Вертаград душы, створаны паэтам, ягоная зайздросная творчая празарлівасць ці не былі ахутаны таямнічым арэолам прыцяжэння крэўнай зямлі і пераадоленнем паласы катаклізмаў? Яно, разам узятае, дае права гаварыць пра энергетычнае мысленне Творцы.

Аўтар кнігі амаль на самым пачатку, бы ўваходзячы ў майстэрню гаспадара, падае творчы партрэт Танка: «*Пачуццё М. Танка — жывое, сапраўднае, датклівае; унутраная энергія радка — настойная, цвёрдая; паэтычная казань — лёгкая, вольная; стыль — кусцісты, крамяны; мова — сакаўная, ядраная; а ў ірлым малюнак — характаралагічна пераканаўчы, зрокава-пластычны, відомы... Вобразы і карціны яго падкрэслена аб'ёмныя і стэрэаскапічныя*» [33].

Паэт правяраецца ў першую чаргу на інтымнай лірыцы. Невыпадкава М. Мікуліч згадвае некаторыя творы Танка з прыватных архіваў. Вершы і лірычныя мініяцюры, пісанья яшчэ на самым золку творчага шляху (змешчаныя ў асабістым альбоме запісаў і прысвячэнняў, адрасаваных Францішцы Адамаўне Мерыш-чакоўскай) — гэта маленькія шэдэўры, хвалючыя з пекнай мілатай праз столькі гадоў. Гэта не строгі дакумент часу, а хутчэй вабна-далікатная споведзь, ачышчальная, хвалючая, неўтаймоўная. Вось услухайцеся: «*Ты дзіўная. Часам толькі такім можа быць вясенні вецер. Я зусім нядаўна гаварыў з Табой, а сёння так хачу пачуць Твой голас, шэпт. Але, апроч шуму ніў і суму, сёння нічога вецер не прынёс. А так хацелася б Цябе ўбачыць, Ты ведаеш, як хацелася б*» [38]. Сказана надзіва дакладна і шыкоўна-малюнкава... І — адначасна аддамо належнае — паэтава азоранае пачуццё прабіваецца да ўзаема-разумення, любові, лагоды і з жонкай Любоўю Андрэўнай — Той, якая натхняла яго на задумы і Той, без якой скурчана-жална галасіла душа пасля яе адыходу. Ён дыхаў Ёю, калі шкадаваў, што і макі, і жасмін перацвітуць без Яе, сямейнікаў... Кранальна, уражліва. «*Неаднойчы*

даводзілася чуць, — канстатуе аўтар, — *то быў адзін з самых небагемных, сям ейна-хатніх беларускіх паэтаў*» [55].

Скажам адразу, захапленне Максімам Танкам як асобай у М. Мікуліча відавочнае. Праз пэўны мантаж кадраў у вачах даследчыка Танк паўстае шматаблічным: то дашчэнт у згаладнелым падпольшчыкам, абкладзеным з усіх бакоў дэфэнзівай і шпікамі, то вязнікам, які саманадзейна пераходзіць польска-савецкую мяжу, то адным з аўтар аўскаладальнікаў вядомага пісьма ад заходніх беларусаў «бацьку народаў» Сталіну, то апекуном заходне-беларускага дзеяча Язэпа Найдзюка ў кабінэце старшыні КДБ Беларусі... Перад чытачом — дарэшты аддадзены справе сумленнейшы беларус. «*Яго нельга не паважаць, ім немагчыма не захапляцца*» [94], — прыходзіць даследчык да хай сабе катгарычнай, але наколькі абгрунтаванай высновы.

Аўтар даследавання спрабуе асэнсаваць свет танкаўскіх кантактаў з добра вядомымі ў Заходняй Беларусі Станкевічамі (Адамам, Янкам і Станіславам), Вітаўтам Тумашам, Міхасём Забэйдзі-Суміцкім, а таксама Язэпам Драздовічам, Янам Пазьняком, Янкам Шутовічам, Адольфам Клімовічам, Антонам Луцкевічам, Барысам Кітам і інш. Так, у прыватнасці, з перапіскі спевака Міхася Забэйдзі-Суміцкага і паэта Максіма Танка чытач адкрывае для сябе далікатную нерушавасць іх узаемаадносін. Перад намі паўстае то Танк-барацьбіт з нізкім паклонам песням маэстра, канцэртна-спявацкая дзейнасць якога працавала на Бацькаўшчыну-Беларусь, то Танк-жыццялюб, які не хоча са сваіх гадоў выкрэсліваць сонечныя леты і скардзіцца на свой цыганскі, вандроўны лад жыцця, то Танк-

апавядальнік, які ўспамінае пра адну югаслаўскую послаўку (самая цяжкая прафесія на свеце — прафесія людзей сумленных і тых, хто піша кнігі) і г.д. Такім чынам, М. Мікуліч паступова раскрывае перад чытачом асноватворныя асаблівасці танкаўскага таленту, яго складовыя чыннікі — патрабавальнасць да сябе і далікатнасць у адносінах да іншых. Напрыклад, у расповедзе пра Н. Арсенневу паэт шчыруе: «*Вельмі сімпатычная яна была, таварыская, нейкі вітальны чалавек... Энергія яна была проста зараджана...*» [19].

Ліставанне з Ларысай Геніюш — асобная старонка згаданай кнігі. Аўтар падае невядомыя лісты Л. Геніюш да М. Танка (у тым ліку і самыя апошнія), выяўленыя ім у сямейным архіве народнага паэта. У лістах — адзнакі перажытага і выпакутаванага ахвярніцай, бо менавіта Танк вярнуў паэтку да актыўнай літаратурна-творчай дзейнасці. Пра гэта і сведчаць лісты паэтки да свайго заступніка-апекуна, у якіх — такія шчыра-спавядальныя, узнёсла-прачулыя радкі: «*Вы вельмі заўтрашні...*» [135], «*У Вас болей розуму, як пачуцця. Вы цвярозы і ніколі ў жыцці не адзін... Вы ўсіх і Вашы ўсе...*» [136], «*Мне здаецца часамі, што Вы мой брат...*» [140] і, нарэшце, — «*Вельмі добра, што Вы ёсць на свеце*» [138]. І, што характарыстычна, з давяральным подпісам — «*Ваша Ларыса*». Важка пагружаючыся ў свет духоўна-чалавечых кантактаў і ўзаемадачынненняў гордай апальнай паэтэсы-«нацыяналісткі» і ўганараванага шматлікімі пасадамі і званнямі народнага паэта Беларусі М. Танка, даследчык задаецца роздумным пытаннем: што ж яднала згаданыя постаці? І сам жа прыходзіць да лагічна-вынашанай высновы: «*Іх збліжалі... тыповыя для беларусаў*

памяркоўнасць і ветласць, гасцінная і душэўная адкрытасць і адгуклівасць, неаб'якавае стаўленне да людскіх клопатаў і турбот, а тым больш бед і няшчасцяў» [180]. То апантаная ўлюбёнасць у беларускую Святасць і Светласць, то малітва Беларусі, то адзіны беларускі шлях.

Як удзячны матэрыял для роздуму, глыбокага асэнсавання асобы М.Танка аўтар свядома прапануе чытачу найбольш значныя лісты, артыкулы, вершаваныя прысвячэнні, звароты-просьбы, скаргі, што знаходзяцца ў Беларускай дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, у сямейным архіве паэта, прыватных асоб. І тут трэба аддаць належнае самому даследчыку ў шырокім ахопе шматлікага матэрыялу, падкрэсленні яго важкасці і значнасці — у той напорыстасці, якая пад сілу далёка не кожнаму біёграфу і знаўцу танкаўскай творчасці. Як дарагую рэліквію ў сваім асабістым архіве захоўвае М.Мікуліч колькі лістоў і паштовак-улётак народнага паэта.

Максім Танк — заснавальнік у нашай нацыянальнай літаратуры цэлай духоўна-філасофскай школы. Яго адкрывалі і адкрываюць (кожны па-свойму) многія і многія як талент шматгранны, фенаменальны, непаўторны. Прычым, аўтар не толькі вымалёўвае характары стычныя вабныя якасці танкаўскай асобы, але і ўзнаўляе тую атмасферу, тое сілавое поле, якое захоўвае і ўзбагачае асобу кожнага творцы. *«Максім Танк сваёй асобаю шмат у чым цэментавалі увесь нацыянальны культурна-літаратурны працэс: як кіраўнік Саюза пісьменнікаў, дэпутат і Старшыня Вяроўнага Савета Беларусі*

своеасабліва каардынавалі яго звонку і як самабытны, непаўторны творца, аўтар арыгінальных вершаў дынамізавалі знутры. Згадзіцеся, надзвычай удалы, арганічны і эфектыўны сімбіёз!..» [208-209], — слухна заўважае М.Мікуліч.

Танка называюць самым памятливым у сучаснай беларускай літаратуры. Бо пакладаў надзею на час. Бо рупіўся не зацерці святога слова. Балела паэту-ахвярніку, сыну. Балела паэтаваму сэрцу. Таму нездарма ў гойным атачэнні ўспамінаў перагортваецца шматлікіх ягонага мыслярскага тварэння, яго духоўныя далягляды, шчырасць і шчодрасць, ягонае тонкае ўмельства паважаць чужыя норавы і думкі.

Кніга М.Мікуліча *«Максім Танк: На скразняках стагоддзя»*, насычаная багатым фактаграфічным матэрыялам, па-мастацку цэльная ў спалучэнні эмацыянальна-пачуцёвых уражанняў з навукова-аналітычным абгрунтаваннем — важкі ўклад у скарбніцу сённяшняга літаратурнага ведавання.

Аліна Астраух

Хроніка

- 28-30 ліпеня 2000** – Беларускі Трыялог: Польшча-Францыя-Англія. Крынкі-Лапічы.
- 20-21 кастрычніка 2000** – Семінара „Белавежы”.
- 23 кастрычніка 2000** – Міністр Культуры і Нацыянальнай Спадчыны Казімеж Міхал Уяздоўскі прызначыў Яна Чыквіна сябрам Камісіі па справах творчых стыпендыі міністра.
- 25 кастрычніка 2000** – Прыезд Сакрата Яновіча ў Берлін па запрашэнні дзеячаў нямецка-польскага супрацоўніцтва. Выступленне ў Патсдаме с тэмай *Беларуская нацыянальная меншасць, яе літаратурны рух* (“Белавежа”).
- 26 кастрычніка 2000** – Польскае Societe Europeenne de Culture арганізавала ў Варшаве (дом Саюза пісьменнікаў) сустрэчу з Галінай Тварановіч і Янам Чыквіным на тэму: *З памежжа народаў, культур, паззіі...*
- 5 снежня 2000** – аўтарская сустрэча Галіны Тварановіч і Яна Чыквіна ў Беларускім дзяржаўным універсітэце (Мінск) – на Кафедры беларускай літаратуры XX ст.
- 6 снежня 2000** – Даклад Сакрата Яновіча *Польская беларуская літаратура* на сесіі Міжнароднага кангрэсу беларусістаў у Мінску.
- 7-12 снежня 2000** – У Мінску і Брэсце адбыўся, арганізаваны Інстытутам Гётэ Дыялог паэтаў „Каардынаты сучаснасці”. Удзельнічалі: Элькэ Эрб, Норберт Гумэльт (Нямеччына), Анатоль Вярцінскі, Алесь Разанаў, Ніна Мацяш, Ян Чыквін.
- 9 снежня 2000** – Сакрат Яновіч выступіў на Кангрэсе польскай культуры з дакладам *Будучыня належыць культуры памежжа*.
- Люты 2001** – З’явіўся чарговы нумер AnnusAlbaruthenicus 2001 (Год Беларускі 2001), Крынкі 2001. Рэдактар Сакрат Яновіч.
- Сакавік 2001** – Выйшаў у свет 1-2 нумар літаратурна-мастацкага часопіса „Правінцыя” (Беласток). Рэдактар Аляксандр Максіміюк.
- 6-7 сакавіка 2001** – Віктар Швед правёў аўтарскія сустрэчы ў Слупску са студэнтамі Паморскай педагагічнай школы, а таксама з вучнямі пачатковай школы і ліцэістамі.
- 12 красавіка 2001** – Аўтарская сустрэча Яна Чыквіна са студэнтамі і выкладчыкамі Брэсцкага дзяржаўнага універсітэта.
- 29-30 красавіка 2001** – Семінара „Белавежы”.
- 29 траўня 2001** – У XIII З’ездзе Саюза пісьменнікаў Беларусі прынялі ўдзел Міра Лукша і Галіна Тварановіч.

У 2000 годзе выйшлі новыя кнігі

1. Міхась Андрасюк, *Фірма*, Беларускае літаратурнае аб'яднанне „Белавежа”, Беласток 2000.
2. Георгій Валкавыцкі, *У каменным крузе*, Праграмная Рада „Нівы”, Беласток 2000.
3. Алесь Разанаў, *Гліна. Камень. Жалеза*, Беларускае літаратурнае аб'яднанне „Белавежа”, Беласток 2000.
4. Анатоль Раманчук, *Гарыць мая свяча. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, Беларускае літаратурнае аб'яднанне „Белавежа”, Беласток 2000.
5. Зоя Сачко, *Пазмы*, Беларускае літаратурнае аб'яднанне „Белавежа”, Беласток 2000.
6. *Свякі*, (Скл і рэд. Георгій Валкавыцкі), Праграмная Рада „Нівы”, Беласток 2000.
7. Дзмітры Шатыловіч, *Хвалі часу*, Беларускае літаратурнае аб'яднанне „Белавежа”, Беласток 2000.
8. Віктар Швед, *Выбраныя вершы*, Беларускае літаратурнае аб'яднанне „Белавежа”, Беласток 2000.

ТЭРМАШЛЫ

выдае

Беларускае літаратурнае аб'яднанне "БЕЛАВЕЖА"

*Publikacja ukazuje się dzięki pomocy finansowej
Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*

Да ведама аўтараў

Рэдакцыя прымае да разгляду прэзаічныя творы аб'ёмам не болей 5 друкаваных аркушаў (прыблізна 120 стр. машынапісу), паэтычныя да 200 радкоў, артыкулы да 2 друкаваных аркушаў. Рукапісы не вяртаюцца.

Аўтары нясуць адказнасць за свае матэрыялы ў адпаведнасці з законам аб друку Польшчы.

Апублікаваныя матэрыялы неабавязкова адлюстроўваюць пункт погляду рэдакцыі часопіса.

ISBN 83-85918-29-9

Адрас: 15-420 Białystok, Pl. Uniwersytecki 1

Skład i druk: "Prymat" Mariusz Śliwowski, Białystok, ul. Św. Rocha 10 lok. 105

5 лютага 2001
памёр
Масей Сяднёў